

Міністерство освіти і науки України

ISSN 2225-7756

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
імені В.Н.Каразіна

№1121

СЕРІЯ “ПСИХОЛОГІЯ”

Випуск 56

Започаткована 1967 р.

Харків - 2014

У віснику подано результати теоретичних та експериментальних наукових досліджень у галузі фундаментальної та прикладної психології. Розглянуті проблеми особистості, когнітивної сфери, деякі питання юридичної, медичної психології, особливості поведінки, що не відповідає нормі. Для науковців, аспірантів, пошукачів.

В вестнике представлены результаты теоретических и экспериментальных разработок проблем фундаментальной и прикладной психологии. Рассмотрены проблемы личности, когнитивной сферы, некоторые вопросы юридической, медицинской психологии, особенности девиантного поведения. Для научных работников, аспирантов, соискателей.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету (протокол № 9 від 29.09.2014 р.).

Редакційна колегія:

Іванова О.Ф. (головний редактор) - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Кочарян О.С. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психологічного консультування та психотерапії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Кривоконь Н.І. - доктор психологічних наук, професор кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Кряж І.В. - доктор психологічних наук, завідувач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Сергеева Т.В. - доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Белканія Н.В. - доктор психологічних наук, професор, професор факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі.

Гриценко В.В. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Смоленського гуманітарного університету.

Дементій Л.І. - доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Омського державного університету імені Ф.М. Достоевського.

Коваленко А.Б. - доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Т. Шевченка.

Надареїшвілі В.Г. - доктор психологічних наук, професор, декан факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі.

Саннікова О.П. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Тімченко О.В. - доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України.

Шестопалова Л.Ф. - доктор психологічних наук, професор, завідувач відділом медичної психології ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України».

Яновська С.Г. (відповідальний секретар) - старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, факультет психології, каб. 441. тел. 8-057-707-56-32.

Сайт видання: periodicals.karazin.ua/psychology

Електронна адреса: yanovskaya_s@mail.ru

Свідectво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.2006

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Зміст

Іванова О.Ф. Кафедрі загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна 50 років	9
Психологія особистості	
Ван Сяо Лун Особливості толерантності іноземних студентів с різним рівнем суб'єктивного благополуччя	13
Демкова Д.Т. Феномен відповідальності як об'єкт психологічного аналізу	18
Лапшинська Г. М. Огляд основних груп чинників емоційної стійкості особистості	23
Павленко О.В. Життєва перспектива та індивідуальний досвід як аспекти проблематики життєвого шляху особистості	28
Поліванова О.Є., Пантюх М.А. Особливості взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно – ціннісної сфери особистості студентської молоді	34
Пушкін О. А. Зв'язок результатів психодіагностики за проективною психодіагностичною методикою «динамічний емоційно-мотиваційний патерн» з іншими психодіагностичними методиками	38
Сухаревська О.О. Системна модель соціально-психологічних чинників ставлення молодших школярів до особистої власності	42
Харцій О.М., Лубенець С.В. Діагностика здібностей особистості студентів	48
Штепа О. С. Теоретичний аналіз ресурсного стану особистості	51
Психологія пізнавальних процесів	
Бойчук М.П. Особливості структурної організації взаємозв'язку показників пам'яті та типів репрезентативних систем в залежності від віку досліджуваних	57
Заїка Є. В. Феномен народної пам'яті у творах Т. Г. Шевченка (до 200-річчя з Дня народження поета)	62
Яновська С.Г., Туренко Р.Л., Філоненко Є.О. Психологічні особливості уявлень про небезпеку у студентської молоді	66
Психологія праці і професійної діяльності	
Запорожець Т. О. Роль і місце емоційного інтелекту в детермінації ситуативної психологічної готовності фахівців управління повітряним рухом	71
Петрова Л.Г. Підвищення задоволеності професійною діяльністю за допомогою психологічного тренінгу особистісно-професійного розвитку	76
Підбуцька Н.В. Психологічні механізми й умови становлення професіоналізму особистості на етапі професійної підготовки у ВНЗ	81
Пляка Л.В. Теоретичні основи професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі	88
Тиньков О.М., Селезньова О.С. Автоматизація процесу управління психофізіологічним станом готовності операторів АСУ	94
Гендерна психологія	
Зубрицька А.О., Фролова С.В. Особливості переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку в залежності від психосемантичної структури сім'ї	99
Фаворова К. М. Вплив статево-рольових структурних особливостей особистості на образ ідеального партнера у жінок	106

Психологія здоров'я та клінічна психологія

Барінова Н. В., Павленко А. В. Особливості материнської ідентичності у жінок із загрозою переривання вагітності	110
Дин Шао Цзе Особистісні особливості жінок із гінекологічною патологією	115
Кочарян І.О. Терапевтичні стратегії корекції системи психічної саморегуляції поведінки за типом «зрада»	118
Кочарян О.С., Свинаренко Ю.В. Психологічні аспекти поняття репродуктивної установки та його розуміння у зарубіжних дослідженнях	124
Макаренко А.О. Типи батьківського ставлення до дитини (підлітка) з хронічною соматичною патологією та її психосексуальний розвиток (теоретико-методологічні аспекти)	128
Селезнева О.С., Яковенко О. К. Вікові особливості особистості жінок, яким виконано мастектомію внаслідок захворювання на рак молочної залози	133
Ушакова В.Р. Ефективність впроваджених заходів медико-психологічної підтримки сім'ї в період очікування дитини	138

Юридична психологія

Лантінов Я.О. Психологічні засади дослідження проблем кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України	144
Перевозна Т. О. Порівняльний аналіз ієрархії ціннісних орієнтацій правопорушників з особистісними розладами в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах	149
Відомості про авторів	154
Правила оформлення статей для фахового збірника «Вісник Харківського національного університету. Серія Психологія»	156

CONTENT

Ivanova E.F. 50 years of Department of General Psychology of VN Karazin Kharkiv National University	9
Psychology of Personality	
Wang Xiao Long FEATURES TOLERANCE OF FOREIGN STUDENTS WITH DIFFERENT LEVELS OF SUBJECTIVE WELL-BEING	13
Demkova D.T. THE PHENOMENON OF RESPONSIBILITY AS AN OBJECT OF PSYCHOLOGICAL ANALYSIS	18
Lapshynska G.M. SUMMARY GROUP PERSONALITY FACTORS OF EMOTIONAL STABILITY	23
Pavlenko O.V. LIFE PERSPECTIVE AND INDIVIDUAL EXPERIENCE AS ASPECTS OF LIFE COURSE PROBLEMATIC OF PERSONALITY	28
Polivanova O. E., Pantiukh M.A. PECULIARITIES OF INTERCONNECTION OF POLITICAL ACTIVITY AND MOTIVE AND VALUABLE SPHERES OF A PERSONALITY	34
Pushkin O. A. THE RELATIONSHIPS BETWEEN EXPERIMENTAL DATA DERIVED WITH PERSONALITY PROJECTIVE TEST «DYNAMICAL EMOTIONAL AND MOTIVATIONAL PATTERN» AND OTHER PERSONALITY TESTS	38
Sukharevska O.O. SYSTEM MODEL OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS ATTITUDES OF YOUNGER STUDENTS TO PERSONAL PROPERTY	42
Khartsiy E.M., Lubenets S.V. DIAGNOSTICS OF CAPABILITIES OF PERSONALITY OF STUDENTS	48
Shtepa O. S. THEORETICAL ANALYSIS OF THE RESOURCEFULNESS STATUS OF THE PERSON	51
Psychology of Cognitive Processes	
Boychuk M.P. THE FEATURES OF THE STRUCTURAL ORGANIZATION OF RELATIONSHIP OF MEMORY INDICATORS AND TYPES OF REPRESENTATIVE SYSTEMS, DEPENDING ON THE AGE OF HUMAN SUBJECTS	57
Zaika E.V. PHENOMENON OF FOLK MEMORY IN T.G. SHEVCHENKO'S WORKS (TO THE 200TH ANNIVERSARY OF THE POET'S BIRTH)	62
Ianovska S.G., Turenko R.L., Filonenko E.O. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERCEPTIONS OF DANGER IN YOUNG STUDENTS	66
Psychology of Labour and Professional Activity	
Zaporozhets T. O. THE ROLE AND PLACE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN DETERMINATION OF SITUATIONAL PSYCHOLOGICAL READINESS OF AIR TRAFFIC CONTROLLERS	71
Petrova L.G. OPTIMIZATION OF LEVEL OF SATISFACTION WITH PROFESSIONAL ACTIVITY BY MEANS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT	76
Pidbutska N.V. PSYCHOLOGICAL MECHANISMS AND CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY ON THE STAGE OF TRAINING IN UNIVERSITIES	81
Plyaka L.V. THEORETICAL FOUNDATIONS OF PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS IN THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY	88
Tinkov A. M. Seleznova O. S. AUTOMATION OF MANAGEMENT PROCESS PSYCHOPHYSIOLOGICAL READY STATE OF OPERATORS MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS	94

Gender Psychology

Zubrytska A.O., Frolova E.V. FEAR EXPERIENCE FEATURES AT BOYS OF PRESCHOOL AGE, DEPENDING ON PSYCHOSEMANTIC FAMILY STRUCTURE	99
Favorova K.M. THE INFLUENCE OF SEX-ROLE STRUCTURAL FEATURES ON THE IMAGE OF THE IDEAL PARTNER FOR WOMEN	106

Psychology of Health and Clinical Psychology

Barinova N. V., Pavlenko A. V. PECULIARITIES OF MATERNAL IDENTITY OF WOMEN WITH RISK OF MISCARRIAGE	110
Ding Shao Jie PERSONALITY TRAITS OF WOMEN WITH GYNECOLOGIC ABNORMALITIES	115
Kocharyan I. O. THERAPEUTICALLY STRATEGY OF CORRECTION THE CONDUCT PSYCHICAL SELF-REGULATION SYSTEM BY TYPE «BETRAYAL»	118
Kocharyan O.S., Svinarenko Y.V. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF REPRODUCTIVE INSTALLATION AND UNDERSTANDING OF FOREIGN RESEARCHES	124
Makarenko A.O. TYPES OF PARENTAL RELATIONSHIP TO THE CHILD (TEENAGER) WITH CHRONIC SOMATIC DISEASES AND PSYCHOSEXUAL DEVELOPMENT (THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS)	128
Seleznova O. S., Iakovenko O.K. AGE-RELATED PERSONALITY TRAITS WOMEN WHO PERFORMED MASTECTOMY DUE TO CANCER OF THE BREAST	133
Ushakova V. R. THE EFFECTIVENESS OF THE MEASURES IMPLEMENTED MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO THE FAMILY DURING THE CHILD'S EXPECTATIONS	138

Law Psychology

Lantinov Y.A. PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES STUDY OF PROBLEMS OF CRIMINAL PROTECTION FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE	144
Perevozna T.O. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE HIERARCHY OF VALUE ORIENTATIONS OFFENDERS WITH PERSONALITY DISORDERS IN CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS WAYS	149
About the Authors	154
Rules for articles for professional publication «Journal of Kharkov National University. Psychology Series «	156

Содержание

Иванова Е.Ф. Кафедре общей психологии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина 50 лет	9
--	---

Психология личности

Ван Сяо Лунь Особенности толерантности иностранных студентов с разным уровнем субъективного благополучия	13
Демкова Д.Т. Феномен ответственности как объект психологического анализа	18
Лапшинская Г.М. Обзор основных групп факторов эмоциональной стойкости личности	23
Павленко О.В. Жизненная перспектива и индивидуальный опыт как аспекты проблематики жизненного пути личности	28
Поливанова Е.Е., Пантюх М.А. Особенности взаимосвязи политической активности и мотивационно-ценностной сферы личности студенческой молодежи	34
Пушкин А. А. Связь результатов психодиагностики, полученных с помощью проективной психодиагностической методики "динамический эмоционально-мотивационный паттерн" с другими психодиагностическими методиками	38
Сухаревская Е.А. Системная модель социально-психологических факторов отношения школьников к личной собственности	42
Харций Е.Н., Лубенец С.В. Диагностика способностей личности студентов	48
Штепа Е.С. Теоретический анализ ресурсного состояния личности	51

Психология познавательных процессов

Бойчук М.П. Особенности структурной организации взаимосвязи показателей памяти и типов репрезентативных систем в зависимости от возраста испытуемых	57
Заика Е. В. Феномен народной памяти в произведениях Т. Г. Шевченко (к 200-летию со Дня рождения поэта)	62
Яновская С.Г., Туренко Р.Л., Филоненко Е.О. Психологические особенности представлений об опасности у студенческой молодежи	66

Психология труда и профессиональной деятельности

Запорожец Т.А. Роль и место эмоционального интеллекта в детерминации ситуативной психологической специалистов управления воздушным движением	71
Петрова Л.Г. Повышение удовлетворенности профессиональной деятельностью с помощью психологического тренинга личностно-профессионального развития	76
Пидбуцкая Н.В. Психологические механизмы и условия становления профессионализма личности на этапе профессиональной подготовки в ВУЗе	81
Пляка Л.В. Теоретические основы профессионального становления будущего специалиста фармацевтической отрасли	88
Тиньков О.М., Селезнева О.С. Автоматизация процесса управления психофизиологическим состоянием готовности операторов АСУ	94

Гендерная психология

Зубрицкая А.О., Фролова Е.В. Особенности переживания страхов у мальчиков дошкольного возраста в зависимости от психосемантической структуры семьи	99
Фаворова Е.Н. Влияние полоролевых структурных особенностей личности на образ идеального партнера у женщин	106

Психология здоровья и клиническая психология

Барина Н.В., Павленко А.В. Особенности материнской идентичности у женщин с угрозой прерывания беременности	110
Дин Шао Цзе Личностные особенности женщин с гинекологической патологией	115
Кочарян И.А. Терапевтические стратегии коррекции системы психической саморегуляции по типу «предательство»	118
Кочарян А.С., Свмнарено Ю.В. Психологические аспекты понятия репродуктивной установки и его понимание в зарубежных исследованиях	124
Макаренко А.А. Типы родительского отношения к ребенку (подростку) с хронической соматической патологией и его психосексуальное развитие (теоретико-методологические аспекты)	128
Селезнева О.С., Яковенко Е.К. Возрастные особенности личности женщин, которым сделана мастэктомия вследствие заболевания раком молочной железы	133
Ушакова В.Р. Эффективность внедренных мероприятий медико-психологической поддержки семьи в период ожидания ребенка	138

Юридическая психология

Лантин Я.А. Психологические основы исследования проблем уголовно-правовой охраны основ гражданского общества Украины	144
Перевозная Т.А. Сравнительный анализ иерархии ценностных ориентаций правонарушителей с личностными расстройствами в осознаваемом и неосознаваемом аспектах	149
Сведения об авторах	154
Правила оформления статей для профессионального сборника «Вестник Харьковского национального университета. Серия Психология»	156

*Кафедре общей психологии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина
50 лет*

Иванова Е.Ф.

В сентябре 2014 года исполнилось 50 лет со дня основания кафедры психологии в Харьковском национальном университете имени В.Н. Каразина, которая была создана благодаря усилиям знаменитого отечественного психолога Петра Ивановича Зинченко.

П.И.Зинченко родился в 1903 году в крестьянской семье в Волгоградской области, окончил Учительскую семинарию, работал учителем, а затем инспектором школ. Именно тогда он заинтересовался тайнами памяти, которая стала основным предметом его исследований. С Харьковом П.И.Зинченко связал случай. Будучи призванным в армию, он служил именно в Харькове, а затем остался в Харькове, поступил в Институт социалистического воспитания, а затем в аспирантуру при Украинском научно-исследовательском институте педагогики (УНДИП). В это время, в конце 1931 года, в Харьков приезжают А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, А.В. Запорожец и другие психологи, составившие ядро Харьковской школы психологии, и П.И. Зинченко становится полноправным членом этой группы. Его кандидатская диссертация, защищенная в 1936 году, была посвящена забыванию у школьников. Результаты, полученные при изучении забывания, натолкнули его на мысль о том, что повторение и заучивание не есть самыми эффективными способами приобретения знаний, и подтолкнули его к изучению произвольного запоминания.

П.И.Зинченко был участником второй мировой войны (служил сапером), после окончания которой вернулся в Харьков, продолжал преподавать и проводить исследования. В 1958 г. П.И.Зинченко защитил докторскую диссертацию, посвященную произвольному запоминанию, а в 1961 году был опубликован главный его труд – книга «Произвольное запоминание», удостоенная премии Ушинского. Благодаря работам П.И. Зинченко, произвольное запоминание становится полноправным предметом психологических исследований, и для современных психологов, изучающих память, основной интерес представляют разные виды памяти, которые по своей сути являются произвольной: обыденная или повседневная память, автобиографическая, травматическая, перспективная память и т.д.

Важнейшим делом жизни П.И. Зинченко было создание кафедры психологии в Харьковском университете. На удивление, кафедры психологии в Харьковском университете не было достаточно долго. Хотя еще в 1909 году в университете был открыт кабинет экспериментальной психологии. Но с лета 1920 года университет был расформирован и его факультеты распределены по другим вузам.

1 сентября 1932 года вышло постановление ЦИК СССР о восстановлении ряда университетов, в том числе и Харьковского. И с 1 сентября 1933 года он начал свою деятельность как новое высшее учебное заведение (1, с.17). В университете была кафедра педагогики и методики, но кафедры психологии не было. В начале второй мировой войны Харьковский университет был эвакуирован в город Кзыл-Орду (Казахстан), где продолжал свою работу. И в сентябре 1942 года кафедра педагогики и методики была переименована в кафедру педагогики и психологии и так и называлась в дальнейшем (2).

В 1960 году в соответствии с приказом Министерства высшего и среднего специального образования УССР об упорядочении подготовки учителей для школ УССР Харьковский педагогический институт иностранных языков им. Н.К.Крупской, где работал П.И. Зинченко, был ликвидирован как самостоятельный вуз, а студенты и преподаватели были переведены в университет, где был создан факультет иностранных языков (3).

П.И. Зинченко был переведен на кафедру педагогики и психологии. Практически сразу он начал активность по открытию самостоятельной кафедры психологии, которая документально была оформлена как отдельная с 1 сентября 1964 года (1, с. 39).

Поначалу преподавательский состав кафедры был очень небольшим. Ко времени прихода П.И. Зинченко в университет на кафедре педагогики и психологии уже работала Д. М. Дубовис-Арановская, которая перешла сюда в 1956 году из педагогического института. С 1962 года там работала и В. Я. Лядудис, закончившая МГУ, аспирантуру Московского городского педагогического института, после которой до переезда в Харьков преподавала в вузах Симферополя и Магнитогорска.

В 1963 году в Харьковский университет перешла из Днепропетровского университета доцент С.П. Бочарова. Таким был первый состав кафедры психологии. Заведующим кафедрой был назначен П.И. Зинченко. На кафедре был еще научно-исследовательский сектор (так называемый НИС), сотрудники которого были заняты исследовательской работой в области памяти. Это были Л.М. Житникова, П.Б. Невельский, Н.И. Рыжкова и др. В это же время в аспирантуру, которая была открыта при кафедре, пришли Г.К. Середя, В.В. Репкин и Г.В. Репкина. Они занимались разными проблемами в области памяти.

Под руководством П.И.Зинченко продолжаются классические исследования памяти в русле деятельности подхода, и начинается разработка новых подходов в рамках инженерной психологии. В последние годы жизни П.И. Зинченко много занимался проблемой памяти и обучения (совместно с Г.К. Середой). Это были как теоретические исследования связи памяти и обучения, так и изучение и использование произвольной памяти в условиях реального систематического школьного обучения. Благодаря П.И. Зинченко, возник союз харьковских психологов с Д.Б. Элькониним и В.В. Давыдовым, которые искали базу для расширения своих экспериментальных исследований в области развивающего обучения. Организацией обучения, экспериментальной работы, построением новых принципов и

программ обучения занимался В.В. Репкин, а исследованием непроизвольной памяти в обучении – Г.К. Середа. Так появилась еще одна линия исследований кафедры, связанная с развивающим обучением, которая впоследствии была продолжена А.К. Дусавицким. Вообще научная история кафедры представляет собой гипертекст, в котором каждое ответвление имеет свой сюжет и свою историю.

После смерти П.И. Зинченко (1969г.) кафедрой начал заведовать его ученик Г.К. Середа, который заведовал кафедрой с небольшими перерывами до трагической гибели в 1995 году. В отдельные периоды кафедрой заведовала С.П. Бочарова, Г.В. Репкина, Н.А. Густяков, А.К. Дусавицкий.

До 1972 года кафедра психологии была общеуниверситетской кафедрой: курсы психологии читались практически на всех факультетах университета. После открытия отделения психологии на биологическом факультете (в 1972 году) с 1 сентября 1973 года кафедра психологии была передана в состав биологического факультета, в котором и находилась вплоть до открытия факультета психологии в 2000 году.

Создание отделения психологии стало новым этапом в истории кафедры. Очень большую роль в становлении отделения психологии сыграла Галина Викторовна Репкина, которая была одним из активнейших участников подготовительной работы для открытия отделения и стоявшая у истоков его создания. И Григорий Кузьмич Середа, и Галина Викторовна, и Владимир Владимирович Репкины не только читали лекции первым студентам отделения, но и проводили большую организационную работу.

В первые годы на отделении психологии, из которого впоследствии вырос факультет, работали Г.В. и В.В. Репкины, И.М. Мельник, Е.Ф. Иванова, Е.В. Землянская, Л.Д. Черкасова и др. Кроме того, это и ушедшие от нас Г.К. Середа, А.Н. Лактионов, А.К. Дусавицкий, Н.А. Густяков, С.П. Бочарова, Р.В. Скотаренко, А.С. Ячина.

В 1992 году разросшуюся по составу кафедру разделили на две, и была создана кафедра медицинской и прикладной психологии, которой стал заведовать А.Н. Лактионов. Кафедрой же психологии продолжал заведовать Г.К. Середа.

Естественно, что история кафедры неразрывно связана с ее научной проблематикой. Первый этап научной работы кафедры связан непосредственно с работами П.И. Зинченко и его непосредственных учеников. Идеи П.И. Зинченко дали толчок к постановке целого ряда проблем и появлению исследований, направленных на их решение. Как отмечал сам П.И. Зинченко, одна группа исследований была связана с дальнейшей разработкой проблем непроизвольного и произвольного запоминания и связью непроизвольного запоминания с обучением, а вторая группа – с разработкой новых проблем, связанных с инженерной психологией.

Теоретическим основанием исследований памяти был деятельностный подход и теория непроизвольного запоминания П.И. Зинченко. Одним из первых исследований сотрудников кафедры стало изучение структуры мнемического действия в работах В.Я. Ляудис, а затем и в их совместных работах с Е.В. Землянской. В их работах были выделены четыре основные операции мнемического действия, результатом которых является построение модели запоминаемого объекта.

В это же время продолжается разработка проблемы развития памяти, поставленная еще в работе А.Н. Леонтьева 1931 года, выполненной под руководством Л.С. Выготского, которая затем была продолжена в работах П.И. Зинченко и его учеников.

Так, в работах Л.М. Житниковой изучался генезис мнемического действия у дошкольников и младших школьников. Она показала, что развитие у детей мнемического действия проходит несколько этапов, что принципиально совпало с результатами функционального анализа сформированного и развитого мнемического действия, полученными в исследованиях В.Я. Ляудис. Эти выводы в очередной раз подтверждают положение П.И. Зинченко о том, что мнемическое действие формируется на основе познавательного и в своем развитии отстает от него.

Развитие инженерной психологии было ответом на запросы времени, расширило сферу исследований памяти, стимулировало целый ряд исследований. Так, проблема оперативной памяти была поставлена в работах Г.В. Репкиной. Она полагала, что оперативная память оперирует особыми образованиями – оперативными единицами, которые являются основной характеристикой оперативной памяти, определяющей ее объем, точность, скорость и т.д. Оперативные единицы памяти – это структурные образования, которые состоят из элементов перерабатываемого материала и строятся по ходу выполнения действия. Их содержание находится в прямой зависимости от особенностей выполняемого действия: характера цели действия и способов его выполнения.

Памяти и кодированию информации были посвящены работы Н.И. Рыжковой. Она показала, что для успешного кратковременного запоминания информации, предъявляемой в закодированном виде, необходимо осмысливание символов, их декодирование, при котором в качестве единиц алфавита запоминания выступают смысловые элементы. Чем сложнее код для смысловой обработки, тем хуже и медленнее он запоминается. Эти работы продемонстрировали, что запоминание зависит от особенности задачи и способов действия не только при запоминании осмысленного материала, но и в условиях кратковременного запоминания специфического кодового материала.

В это же время появляется и ряд работ, выполненных в рамках информационного подхода, рассматривающих память как информационный процесс и изучающих ее в связи с количеством и ценностью информации (С.П. Бочарова, П.Б. Невельский). Исследования П.Б. Невельского дали возможность сделать вывод о том, что большое и даже избыточное количество информации является

фактором, позитивно влияющим на логическую обработку информации в процессе запоминания и на продуктивность памяти. С.П. Бочаровой было показано, что запоминание зависит не только от количества, но и от ценности (значимости) информации. Ею также было высказано предположение о том, что количество воспринимаемой информации в большей степени связано с операциональной стороной деятельности субъекта, а ценностный аспект преимущественно связан с ее мотивационной стороной.

На основе этих теоретических исследований выполнялись и прикладные исследования в области инженерной психологии.

Использование произвольного запоминания в процессе усвоения знаний возникло на стыке исследований памяти и обучения, и главным в решении этой проблемы была специальная организация учебной деятельности с материалом, которая отвечала бы условиям высокой продуктивности его произвольного запоминания. Эта идея начала реализовываться на базе проводимых в шестидесятые годы исследований и практике внедрения экспериментального обучения по методике Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова. На основании этой теоретической и практической работы был сделан целый ряд выводов относительно зависимостей обучения и памяти. Так, в работах В.В. Репкина было показано, что организация учебной деятельности и способ психологической организации материала влияет на разную успешность его запоминания. При выполнении отдельных учебных задач мнемическая задача выступает как специальная задача, часто даже вступающая в противоречие с познавательной. При решении интегрированной системы задач, направленных на поиск существенных связей и закономерностей в материале, мнемический эффект является результатом произвольного запоминания и не требует специальной, кроме познавательной, активности.

С проблемы «память и обучение» начинал свою научную деятельность и Г.К. Середя. Согласно идеям П.И. Зинченко, Г.К. Середя также считал использование именно произвольной памяти резервом совершенствования процесса обучения. Но, с его точки зрения, для актуализации этого резерва необходима специальная организация деятельности учащегося, в которой он, во-первых, сам активно добывает знания, а не получает их в готовом виде. И, во-вторых, реализуется психологический принцип, обеспечивающий построение такой структуры деятельности, в которой содержание, являющееся целью действия в одной задаче, входит в последующие действия как способ или часть способов их решения. То есть то, что должно быть усвоено, должно стать целью действия, а для прочности запоминания действия должны быть организованы в систему «цель – способ». В этих работах еще раз была продемонстрирована продуктивность деятельности подхода к памяти.

Второй этап научных исследований кафедры связан, прежде всего, с продолжением разработки новых теоретических моделей памяти. Г.К. Середой создается теоретическая модель памяти как механизма системной организации индивидуального опыта, ориентированной на будущее. С.П. Бочарова развивала свое представление о памяти как базовой функциональной системе в структуре деятельности, о продуктивных функциях памяти. Исследования продуктивных функций памяти были продолжены в работах И.В. Головневой, Э.Н. Егоровой, Е.В. Заика.

В 70-80е годы кафедра психологии сохраняет две основные линии своих научных исследований: память и учебную деятельность. Изучаются особенности произвольной памяти, в частности формирование способов произвольного логического запоминания у младших школьников (А.С. Ячина), отношение целей и способов мнемического действия (Г.В. Репкина, Р.В. Скотаренко), продолжается изучение соотношения произвольной и произвольной памяти.

Начинает активно изучаться кратковременная память (Б.И. Снопик), функциональные механизмы кратковременной и долговременной памяти (Г.К. Середя, Б.И. Снопик), влияние релевантной и иррелевантной информации на продуктивность кратковременной памяти (И.М. Мельник), эффективность воспроизведения и узнавания в кратковременной памяти в случае проактивной и ретроактивной интерференции (А.Н. Лактионов). Изучается природа и механизмы специфических эффектов памяти (Г.К. Середя, А.Н. Лактионов и др.).

Еще одним предметом исследования стала связь памяти с другими познавательными процессами, в частности, мышлением (Е.Ф. Иванова, Е.В. Заика), связь памяти и общения (И.М. Мельник).

Ко второй линии исследований (психология учебной деятельности, психология обучения) относится разработка вопросов, связанных с различными сторонами процесса обучения. В частности, мотивы и интересы в обучении (А.К. Дусауицкий), проблемность в обучении (Г.К. Середя, Н.А. Густяков), вопросы развития личности учащихся в процессе обучения (работы, выполненные под руководством А.К. Дусауицкого). Много внимания уделялось внедрению полученных теоретических результатов в практику вузовского обучения. Эти работы выполнялись Г.К. Середой и под его руководством: использование памяти в обучении психологии (Г.К. Середя), иностранному языку (Т.В. Сергеева), физике (В. А. Тюрина).

Работа отделения психологии, приток студентов, преподавателей, появление новых подходов и в целом развитие психологии не могло не повлиять на научную проблематику кафедры, которая стала расширяться, в то же время сохраняя в качестве основной память и развивающее обучение. Это был третий этап в развитии научной проблематики кафедры. Расширение исследований проблем памяти привело к некоторому размытию теоретических рамок, в которых проводились данные исследования. В то же время все они опирались на положения и теории П.И. Зинченко и Г.К. Середы.

Продолжались работы под руководством А.К. Дусауицкого по развивающему обучению и

внедрению его в широкую практику школьного и вузовского обучения. В его работах было показано влияние системы развивающего обучения (РО) на личность и ее развитие в учебной деятельности. И в это время у А.К. Дусавицкого складывается новый интересный подход к проблеме личности. Нельзя не вспомнить и его большую популяризаторскую активность: фильм, научно-популярные книги о развивающем обучении (« $2 \times 2 = X$ », «Рождение птицы Феникс») способствовали привлечению большого числа сторонников как обучаться, так и обучать по системе РО.

В настоящее время научная работа кафедры общей психологии (так она сейчас называется) проводится по трем основным направлениям:

Первым направлением традиционно остается память. К этому направлению относятся работы по исследованию разных видов индивидуальной и коллективной памяти (Е.В. Заика, Е.Ф. Иванова, И.М. Мельник и др.), изучению культурно-исторического развития памяти (Е.Ф. Иванова, Е.В. Мажирина, Е.А. Невоенная), теоретико-исторические исследования (Е.В. Заика, Е.Ф. Иванова), исследования возрастных и индивидуальных особенностей памяти, памяти в структуре интеллекта (Е.А. Невоенная). Изучаются и менее традиционные виды памяти, такие как гендерная (Е.Ф. Иванова, В.В. Куш), память-вспышка (Е.Ф. Иванова, А.М. Оболенская), автобиографическая память (Т.В. Борисенко).

Вторым важным направлением остается развитие личности. В рамках этого направления ведутся исследования по развитию личности в семье и обучении (Л.Н. Яворовская), становлению самосознания и взрослости (Ю.А. Гимаева), психологического здоровья и благополучия на разных этапах развития личности (Н.А. Маевская, Л.Н. Яворовская, А.С. Филоненко).

Третье направление представляет собой синтез двух предыдущих: *развития личности и памяти с их практическим применением*. Это направление представляют работы Е.В. Заики и И.А. Зуева. В частности, разработка тренингов для развития познавательных процессов, в том числе памяти, для школьников и студентов (Е.В. Заика). В работах Е.В. Жорника исследуются особенности познавательных действий, в том числе мнемических, в работе операторов.

Таким образом, на кафедре общей психологии ведется работа, продолжающая начатое ее основателями, и в то же время осваиваются новые области исследований, появляются новые учебные курсы, продолжается жизнь.

Литература

1. Историческая справка 1805-1965гг. Харьковский государственный университет им. А.М.Горького.
2. Харьковский областной государственный архив. Ф. Р-2792, оп.7, д.29, л.1.
3. Харьковский областной государственный архив. Ф. Р-2792, оп.7, д. 1879, лл.40, 99, 101.

Розділ: психологія особистості

УДК 159.9.324.9

Особенности толерантности иностранных студентов с разным уровнем субъективного благополучия

Ван Сяо Лун

В статье приведены результаты исследования толерантности у иностранных студентов с различными уровнями субъективного благополучия. Показано, что уровни субъективного благополучия связаны с проявлениями толерантности. Студенты с высоким уровнем субъективного благополучия имеют высокий уровень толерантности, студенты со средним уровнем субъективного благополучия имеют средний уровень толерантности, студенты с низким уровнем субъективного благополучия имеют высокую интолерантность. Доказано, что толерантность является фактором обеспечения субъективного благополучия иностранных студентов.

Ключевые слова: субъективное благополучие, иностранные студенты, толерантность.

В статті наведено результати дослідження толерантності у іноземних студентів з різними рівнями суб'єктивного благополуччя. Показано, що рівні суб'єктивного благополуччя пов'язані з проявами толерантності. Студенти з високим рівнем суб'єктивного благополуччя мають високий рівень толерантності, студенти з середнім рівнем суб'єктивного благополуччя мають середній рівень толерантності, студенти з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя мають високу інтолерантність. Доведено, що толерантність є фактором забезпечення суб'єктивного благополуччя іноземних студентів.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя, іноземні студенти, толерантність.

This paper presents the results of studies of tolerance in international students with different levels of subjective well-being. Shown that levels of subjective well-being associated with manifestations of tolerance. Students with high levels of subjective well-being have a high tolerance level, students with average levels of subjective well-being of middle-tolerance level, students with low levels of subjective well-being have a high intolerance. It is proved that tolerance is a factor for subjective well-being of international students.

Keywords: subjective well-being, international students, tolerance.

Актуальность. Иностранные студенты с первых дней пребывания в ВУЗе начинают испытывать трудности, которые существенно отличны от трудностей украинского студенчества. Иностранные студенты испытывают ряд трудностей, а именно: психофизиологические трудности, связанные с переустройством личности, «вхождением» в новую среду, психоэмоциональным напряжением, сменой климата и т.д.; учебно-познавательные трудности, связанные, в первую очередь, с недостаточной языковой подготовкой, преодолением различий в системах образования; адаптацией к новым требованиям и системе контроля знаний; организацией учебного процесса, который должен строиться на принципах саморазвития личности, «выращивания» знаний, привития навыков самостоятельной работы; социокультурные трудности, связанные с освоением нового социального и культурного пространства ВУЗа; преодолением языкового барьера в решении коммуникативных проблем как по вертикали, т.е. с администрацией факультета, преподавателями и сотрудниками, так и по горизонтали, т.е. в процессе межличностного общения внутри межнациональной малой учебной группы, учебного потока, на бытовом уровне. Необустроенность жилищных условий и быта, отсутствие привычного комфорта мешают студентам сосредоточиться на учебе. Им приходится самостоятельно себя обслуживать: ходить в магазин, готовить, стирать и т.д. У студентов возникают проблемы при сопоставлении цен и расчета расходов. Нередко расходы студентов превышают прожиточный минимум, выделяемый родителями. Культурные традиции и региональные особенности играют немаловажную роль в формировании адаптационных навыков у иностранных студентов. Процесс аккультурации требует достаточно длительного времени.

Субъективное благополучие является одним из наиболее важных интегративных психических образований, определяющих различные аспекты отношения человека с миром и успешность его взаимодействия с ним. Исходя из того, что субъективное благополучие является интегративным психологическим образованием, включающим личностные характеристики человека, имеющие отношение к оцениванию различных аспектов собственной жизни и переживание удовлетворенности ими целесообразным является установление психологических факторов субъективного благополучия китайских студентов.

В международных актах государств – членов ООН признано, что важнейшим условием социальной стабильности является принцип толерантности. Он сформировался как реакция на многообразие жизненных форм, которое потенциально конфликтогенно. В Декларации принципов толерантности, принятой ЮНЕСКО, в современных толковых словарях термин определяется как терпимость к чужим мнениям или верованиям, а также как терпимое, уважительное отношение к людям, признание права каждого человека на индивидуальное поведение в рамках законов, принятых обществом. Проявление толерантности созвучно уважению прав человека. Толерантность – широкое понятие, оно включает гендерную, поколенную, социальную, конфессиональную, этническую толерантность [5].

На основе дифференциации сущностных признаков в работе В. А. Погодиной [12] определены

критерии и показатели уровней толерантного взаимодействия (диалог, сотрудничество и опека): - устойчивость личности, проявляющаяся в сформированности социально-нравственных мотивов поведения в процессе взаимодействия с людьми иных общностей, включающая ряд показателей (эмоциональная стабильность, доброжелательность, вежливость, терпение, социальная ответственность, самостоятельность, социальная релаксация); - эмпатия, проявляющаяся в адекватном представлении о внутреннем состоянии другого, содержащая показатели (чувствительность, сопереживание, учтивость, экстравертированность, способность к рефлексии); - дивергентность поведения, проявляющаяся в ориентации на поиск нескольких вариантов решения, включающая показатели (отсутствие стереотипов, гибкость и критичность мышления); - мобильность поведения, включающая показатели (отсутствие напряженности и тревожности в поведении; контактируемость, коммуникабельность, умение найти выход из сложной ситуации, автономность поведения, прогностицизм, динамизм); - социальная активность, включающая показатели (социальная самоидентификация, социальная адаптированность, креативность, социальный оптимизм, инициативность).

Разделяя теоретические позиции, представленные в исследовании Г.Олпорта Г. У. Солдатова [14] в качестве критериев толерантности рассматривает составляющие самоактуализирующейся личности: - защищенность, связанную с чувством безопасности, убежденностью, что с угрозой можно справиться; - ответственность, проявляющуюся в субъектной позиции при восприятии собственной жизни, в стремлении быть ответственными за все, что происходит с близкими и вокруг них; - потребность в определенности, предполагающую амбивалентность восприятия действительности, многообразие подходов к истине, многовариативность выходов из сложившейся ситуации, сомнение в истинности своих знаний, скромность, самокритичность; - ориентация на себя – ориентация на других, проявляющуюся в ориентировке на себя, стремлении к личной независимости; - **приверженность к порядку**, проявляющуюся в чрезмерной концентрации внимания на аккуратность, соблюдение и внешних ритуалов и этикета; - способность к эмпатии, выражающуюся в ярком эмоциональном восприятии другого; - **чувство юмора**, умение посмеяться над собой; - авторитаризм, проявляющийся в стремлении жить в свободном, демократическом обществе, в уважении к власти, признании значимости общественной иерархии, социального порядка и внешней дисциплины.

В качестве основных критериев толерантности Г. М. Шеламова рассматривает эмпатию, принятие себя и других, коммуникативную толерантность. Она выделяет рациональную (самоконтроль, рефлексия, осознанность выбора) и эмпирическую сущности толерантности (привязанность и симпатия) [16]. Н. Г. Юровских [17] в характеристике толерантности рассматривает две группы толерантных качеств: духовно – нравственные и психические. В содержание первой группы миролюбие, стремление к компромиссу, совестливость, открытость другим, способность к прощению и взаимопониманию, признание многообразия, отсутствие догматизма, признание права других на свободный выбор, отношение к человеку как к цели и ценности. Вторая группа включает в себя отсутствие установок на конфликтное взаимодействие, равнодушие к другим, соразделенность чувств и эмоций, эмпатию, положительное эмоциональное отношение к другому человеку. Ряд исследователей, изучающих проблемы формирования толерантности выделяют отдельным качеством личности интолерантность. Так, к примеру, Д. В. Зиновьев [7] рассматривает интолерантность как качество личности, характеризующееся негативным, враждебным отношением к особенностям культуры той или иной социальной группы, к иным социальным группам в общем или к их отдельным представителям. На основе сравнения понятий «толерантности» с «интолерантности», Д. В. Зиновьев выделяет эмоциональные составляющие толерантности. По его мнению, сущностными характеристиками «толерантности» являются добро, уважение, симпатия, т. е. качества, противоположные чувствам, составляющим триаду враждебности, в которую входят гнев, отвращение и презрение. Анализ феномена толерантности позволяет выделить в нем несколько граней. В общефилософском и социокультурном контексте толерантность – свойство мышления, предполагающее осознание того, что мир многомерен, а взгляды на мир различны (Н. В. Круглова, Г. Олпорт, В.М. Золотухин). С позиции социально-психологического понимания проблемы, толерантность – способность устанавливать контакты с людьми, отличающимися от нас, независимо от их этнической, национальной или культурной принадлежности (Д. В. Зиновьев, П. Кинг, Е. Г. Луковицкая, В.Тишков). В рамках анализа процесса межличностного общения – это возможность услышать и понять другого; готовность к пониманию и вступлению в диалог с человеком, вызывающим негативную реакцию; уважение чужой позиции в сочетании с установкой на взаимное изменение позиций в результате критического диалога (Г. А. Асмолов, С. Л. Братченко, Г. У. Солдатова). Многие авторы рассматривают толерантность как устойчивость к стрессам, ситуациям неопределенности, конфликтам (Г. А. Асмолов, Г. У. Солдатова, С. Л. Братченко). В настоящей работе толерантность будет пониматься как позиция принятия иных ценностей, взглядов, обычаев, равноправных с привычными «своими» ценностями, взглядами и **обычаями, вне зависимости от степени согласия с ними (Д. А. Леонтьев [10, с. 8])**. Это определение описывает толерантность и как свойство личности, и как феномен общественного сознания. Наиболее полно психологический смысл понятия «толерантность», на наш взгляд, как личностного феномена представлен Г. У. Солдатовой [14]. Поэтому толерантность будет пониматься как интегральная характеристика индивида, определяющая его способность в проблемных и кризисных ситуациях активно взаимодействовать с внешней средой с целью восстановления своего нервно-психического равновесия, успешной адаптации, недопущения конфронтации и развития позитивных взаимоотношений с собой и с окружающим миром. Такое определение предполагает

рассмотрение толерантности в широком диапазоне: от ее понимания как нервно-психической устойчивости до ее оценки как нравственного императива личности.

Описание выборки. Выборку составили 226 человек, из них 119 женщин и 107 мужчин, в возрасте от 19 до 25 ($22 \pm 2,1$) лет студенты 2-4 курса обучения. В результате обработки данных «шкалы субъективного благополучия» были получены следующие результаты. Высокий уровень субъективного благополучия зафиксирован у 65 человек, 28,76%; средний у 99 человек, 43,81%; низкий у 62 человек, 27,43% (рис. 1). У женщин высокий уровень выявлен у 33, 27,73%; средний - 54, 45,38% низкий - 32, 26,89%. У мужчин высокий уровень субъективного благополучия обнаружен у 32 человек, 29,90%; средний - 45 человек, 42,06%; низкий - 30 человек, 28,04% (рис.2).

Рис.1 Процентное распределение испытуемых по уровням субъективного благополучия

Как видно из рисунка 1 наибольший процент испытуемых находятся на среднем уровне субъективного благополучия. На рис. 2. показано процентное распределение уровней субъективного благополучия у мужчин и женщин.

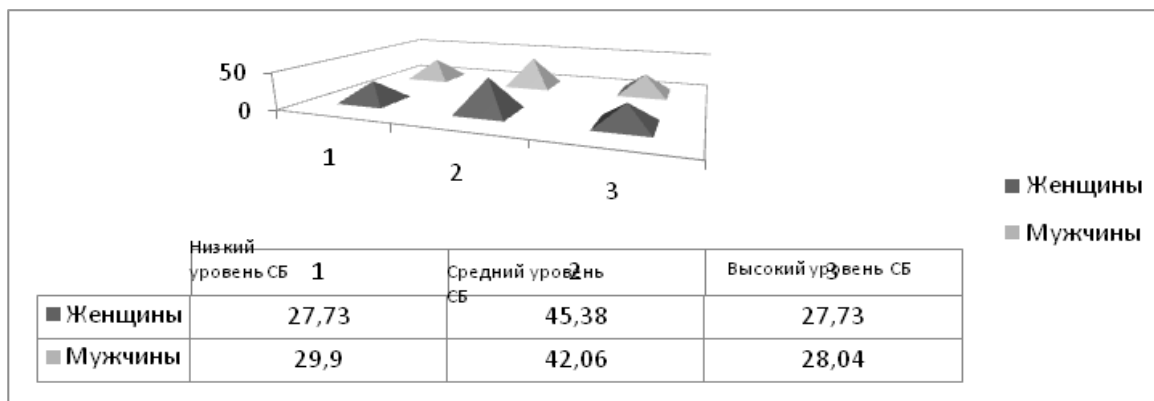

Рис. 2 Процентное распределение испытуемых по уровням субъективного благополучия

Как видно из рисунка 2 процентное распределение по уровням субъективного благополучия у мужчин и женщин приблизительно одинаково.

Методы исследования. Шкала субъективного благополучия (Г. Перуэ-Баду, адаптация М. В. Соколовой). Экспресс-опросник «Индекс толерантности» (Г.У.Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаев, Л.А. Шайгерова).

Результаты исследования и их интерпретация.

В результате исследования толерантности у студентов с разным уровнем субъективного благополучия. В таблицах 1,2 представлены результаты сравнения групп по ф-критерию Фишера.

Таблица 1

Уровни толерантности у студентов с разным уровнем субъективного благополучия

Уровни толерантности	Гр.1	Гр.2	Гр.3
Высокий уровень толерантности	54(83%)	9(9%)	2 (3%)
Средний уровень толерантности	11(17%)	80(81%)	2 (3%)
Низкий уровень толерантности	0 (0%)	1(10%)	58 (94%)

Таблица 2

Различия в уровнях толерантности у студентов с разным уровнем субъективного благополучия (ф-критерий)

Уровни толерантности	Гр.1-2	Гр.1-3	Гр.2-3
Высокий уровень толерантности	10,530	10,886	1,552
Средний уровень толерантности	-8,686	-2,742	-11,568
Низкий уровень толерантности	-4,052	-14,804	-12,232

Получены результаты о высокой интолерантности у студентов с низким уровнем субъективного благополучия, о наличии у них выраженных интолерантных установок по отношению к окружающему миру и людям. В группе студентов со средним уровнем субъективного благополучия результаты свидетельствуют о том, что им характерно сочетание как толерантных, так и интолерантных черт. В одних социальных ситуациях они ведут себя толерантно, а в других могут проявлять интолерантность. Результаты, полученные в группе студентов с высоким уровнем субъективного благополучия свидетельствуют о значительном преобладании высокого уровня толерантности. Представители этой группы обладают выраженными чертами толерантной личности. Для качественного анализа аспектов толерантности мы использовали разделение на субшкалы: - Этническая толерантность; - Социальная толерантность; - Толерантность как черта личности. Результаты представлены в таблицах 3 и 4.

Таблица 3

Описательные статистики по шкалам

Шкалы		М	Мин.	Макс.
Этническая толерантность	Гр.1	35,862±3,995	30	42
	Гр.2	29,661±2,906	25	35
	Гр.3	14,129±2,960	8	28
Социальная толерантность	Гр.1	41,323±3,627	37	48
	Гр.2	32,333±2,436	29	37
	Гр.3	12,387±4,166	5	29
Толерантность как черта	Гр.1	39,393±1,847	36	42
	Гр.2	28,353±3,511	22	36
	Гр.3	12,612±2,944	7	38

Результаты убедительно показывают, что студенты с высоким уровнем субъективного благополучия обладают высокой степенью этнической толерантности, что описывает отношение человека к представителям других этнических групп и установки в сфере межкультурного взаимодействия. Студенты со средним уровнем субъективного благополучия отличаются как от студентов Гр1 так и от студентов Гр3, то есть их этническая толерантность колеблющаяся. Студенты же с низким уровнем субъективного благополучия отличаются низкими баллами по шкале «этническая толерантность». Социальной толерантностью в наибольшей степени обладают студенты с высоким уровнем субъективного благополучия. У лиц со средним уровнем субъективного благополучия получены средние значения, что указывает на наличие и одновременное сосуществование как толерантных так и интолерантных проявлений в отношении различных социальных групп (меньшинств, преступников, психически больных людей), а также изучать установки личности по отношению к некоторым социальным процессам. Лица Гр.3 отличаются социальной интолерантностью. Толерантные черты личности наиболее выражены в группе студентов с высоким уровнем субъективного благополучия, баллы по данной шкале снижаются соответственно уровню субъективного благополучия.

Таблица 4

Различия по толерантности студентов с разным уровнем субъективного благополучия (t-критерий)

Шкалы	Гр.1-2	Гр.1-3	Гр.2-3
Этническая толерантность	14,392	39,936	29,254
Социальная толерантность	19,075	38,765	32,917
Толерантность как черта	21,233	61,697	24,680

Примечание: уровень значимости = 0,000

Выводы и перспектива дальнейших исследований. Толерантность является одним из факторов определяющих субъективное благополучие иностранных студентов. Толерантные установки и модели поведения обеспечивают высокий уровень субъективного благополучия, сосуществование толерантных и интолерантных моделей приводят к снижению субъективного благополучия до среднего уровня, наличие высокой интолерантности является фактором низкого субъективного благополучия. Перспектива дальнейших исследований связана с дальнейшими эмпирическими исследованиями факторов, которые участвуют в обеспечении субъективного благополучия иностранных студентов.

Литература

1. Аксёнова Л. А Психология личности. Психолого-педагогические аспекты толерантности: учеб. пос. / [Аксёнова Л. А, Кавун Л. В., Меньшикова Л. В., Шемелина Л. В.]. - Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2004. 160 с.
2. Асмолов А. Г. Слово о толерантности. О смыслах понятия «толерантность» / А.Г.Асмолов. - Век толерантности: науч.-публицист. вестник. - М.: МГУ, 2001. № 1. - С. 2-8.
3. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании / Братченко С. Л. - Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление: мат-лы 9-й науч.-практ. конф. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2003. С. 104-117.
4. Вульф Б. З. Воспитание толерантности: сущность и средства/ Вульф Б. З. // Внешкольник. -

2002.- № 6.- С.13-18

5. Декларация принципов толерантности : утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференцией ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.tolerance.ru/declar.html.

6. Емельянов Е. Н. Психотехнические методики децентрации в когнитивном развитии личности /Е.Н. Емельянов.- Психологическое сопровождение подготовки специалистов в вузе. - Новосибирск: Изд-во НГУ, 1988.- С. 115–125.

7. Зиновьев Д. В. Формирование социокультурной толерантности как фактор повышения педагогического мастерства будущего педагога. / Зиновьев Д. В. - Красноярск: СибГТУ, 2001.

8. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. / Ильин Е. П. СПб.: Изд-во «Питер», 2000. -512 с.

9. Кавун Л. В. Толерантность в образовательном пространстве вуза: психологические механизмы формирования / Кавун Л. В. - Мир науки, культуры, образования.- 2009. -№ 5. -С. 267–271.

10. Леонтьев Д. А. К операционализации понятия толерантность / Леонтьев Д. А. - Вopr. психол. 2009. № 5. С. 3–16.

11. Перепелицына М. А. Формирование педагогической толерантности у будущих учителей. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук./ Перепелицына М. А. - Волгоград: 2004.- С.4-12

12. Погодина А.А. Толерантность: термин, смысл, позиция, программа / Погодина А . А .- История: прил. к газ. «Первое сентября». -2002. -Март (№ 11). -С. 4–7.

13. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков./ Солдатова Г. У ., Шайгерова Л . А ., Шарова О. Д.- М.: Грaтис Центр СМИ МГУ им. М. В. Лo моносова, 2002.- С.12-19

14. Солдатова Г. У. Практическая психология толерантности, или как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души / Г.У.Солдатова.- Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2004. - 160 с.

15. Солдатова Г . У . Научная конференция «Толерантность – норма жизни в мире разнообразия» / Г.У.Солдатова.- Вopr. психологии.- 2002. -№ 1. -С.132–134.

16. Шеламова Г. М. Педагогические условия формирования толерантности профессионального лица. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. / Шеламова Г. М. - М., 2003.-С.12-18

17. Юровских Н . Г . Толерантность как личностный и культурный феномен. Дисс. ... канд. филос. наук. / Юровских Н . Г - Омск, 2000.-С.7

Literatura

1. Aksjonova L. A **Psihologija lichnosti. Psihologo-pedagogicheskie aspekty tolerantnosti: ucheb. pos.** / [Aksjonova L. A, Kavun L. V., Men'shikova L. V., Shemelina L. V.]- Novosibirsk: Izd-vo NGTU, 2004. 160 s.

2. Asmolov A. G. Slovo o tolerantnosti. O smyslah ponjatija «tolerantnost» / A.G.Asmolov .- **Vek tolerantnosti: nauch.-publicist. vestnik** .- М.: MGU, 2001. № 1. - S. 2–8.

3. Bratchenko S. L. Psihologicheskie osnovanija issledovanija tolerantnosti v obrazovanii / Bratchenko S. L. - Pedagogika razvitiya: kljuchevye kompetentnosti i ih stanovlenie: mat-ly 9-j nauch.-prakt. konf. Krasnojarsk: Krasnojarsk. gos. un-t, 2003. S. 104–117.

4. Vulfov B. Z. Vospitanie tolerantnosti: sushhnost i sredstva/ Vulfov B. Z. // Vneshkol'nik. - 2002.- № 6.- С.13-18

5. Deklaracija principov tolerantnosti : utverzhdena rezoljuciej 5.61 General'noj konferenciej JuNESKO ot 16 nojabrja 1995 goda [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : www.tolerance.ru/declar.html.

6. Emejjanov E. N. Psihotehnicheskie metodiki decentracii v kognitivnom razvitii lichnosti /E.N. Emejjanov.- Psihologicheskoe soprovozhdenie podgotovki specialistov v vuze. - Novosibirsk: Izd-vo NGU, 1988.- S. 115–125.

7. Zinov'ev D. V. Formirovanie sociokul'turnoj tolerantnosti kak faktor povyshenija pedagogicheskogo masterstva budushhego pedagoga. / Zinov'ev D. V. - Krasnojarsk: SibGTU, 2001.

8. Il'in E. P. Motivacija i motivy. / Il'in E. P. SPb.: Izd-vo «Piter», 2000. -512 s.

9. Kavun L. V. Tolerantnost v obrazovatel'nom prostranstve vuza: psihologicheskie mehanizmy formirovanija / Kavun L. V. - Mir nauki, kul'tury, obrazovanija. - 2009. -№ 5. -S. 267–271.

10. Leont'ev D. A. K operacionalizacii ponjatija tolerantnost / Leont'ev D. A. - Vopr. psihol. 2009. № 5. S. 3–16.

11. Perepelicyna M. A. Formirovanie pedagogicheskoy tolerantnosti u budushhih uchitelej. Avtoref. diss. ... kand. ped. nauk./ Perepelicyna M. A. - Volgograd: 2004.- S.412

12. Pogodina A . A . Tolerantnost: termin, smysl, pozicija, programma / Pogodina A . A .- Istorija: pril. k gaz. «Pervoe sentjabrja». -2002. -Mарт (№ 11). -S. 4–7.

13. Soldatova G. U. Zhit' v mire s soboj i drugimi: Trening tolerantnosti dlja podrostkov./ Soldatova G . U ., Shajgerova L . A ., Sharova O. D.- М.: Gratis Centr SMI MGU im. М. V. Lo monosova, 2002.- S.12-19

14. Soldatova G. U. Prakticheskaja psihologija tolerantnosti, ili kak sdelat' tak, chtoby zazvuchali luchshie struny chelovecheskoj dushi / G.U.Soldatova.- Novosibirsk: Izd-vo NGTU, 2004. - 160 s.

15. Soldatova G . U . Nauchnaja konferencija «Tolerantnost – norma zhizni v mire raznoobrazija» / G.U.Soldatova.- Vopr. psihologii.- 2002. -№ 1. -S.132–134.

16. Shelamova G . M. Pedagogicheskie uslovija formirovanija tolerantnosti professional'nogo liceja. Avtoref. diss. ... kand. ped. nauk. / Shelamova G. M. - М., 2003.-S.12-18

17. Jurovskih N . G . Tolerantnost kak lichnostnyj i kul'turnyj fenomen. Diss. ... kand. filos. nauk. / Jurovskih N . G - Омск, 2000.-S.7

УДК 159.947.23

Феномен відповідальності як об'єкт психологічного аналізу

Демкова Д.Т.

У статті розглядаються основні наукові підходи щодо інтерпретації поняття відповідальності. Висвітлені головні стадії виникнення феномену відповідальності. Розглядаються різні підходи щодо механізмів формування відповідальності на різних вікових етапах становлення особистості. Автором були проаналізовані основні напрямки дослідження відповідальності в зарубіжній та вітчизняній психологічній науці. Розглянуті окремі напрямки досліджень світовими психологічними школами проблеми відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, особиста відповідальність, соціальна відповідальність, моральна свідомість, відповідальна поведінка.

В статье рассматриваются основные научные подходы к интерпретации понятия ответственности. Освещены главные стадии возникновения феномена ответственности. Рассматриваются различные подходы относительно механизмов формирования ответственности на разных возрастных этапах становления личности. Автором были проанализированы основные направления исследования ответственности в зарубежной и отечественной психологической науке. Рассмотрены отдельные направления исследований мировыми психологическими школами проблемы ответственности.

Ключевые слова: ответственность, личная ответственность, социальная ответственность, моральное сознание, ответственное поведение.

This article is about the main scientific approaches to the interpretation of the notion of responsibility. The stages of occurrence of the phenomenon of responsibility. The author describes highlight mechanisms and stages of this phenomenon at different age stages. The author considered the directions of research responsibilities in the foreign and domestic psychological science. This paper examined the some research directions of world psychological schools problems of responsibility.

Key words: responsibility, personal responsibility, social responsibility, moral consciousness, responsible behavior.

Актуальність. У психології проблема відповідальності в основному розглядалася в контексті філософсько-етичного, педагогічного, а також конкретно-психологічного аналізу. Багато науковців відзначають недостатню вивченість проблеми відповідальності в сучасній психологічній науці. Б.Ф. Ломов у своїх дослідженнях, у зв'язку з проблемою вчинку особистості «як одиниці поведінки», вказував на необхідність дослідження проблеми відповідальності [5]. Кожен вчинок, на думку вченого, має значення для самої особистості та її оточення, оскільки він тягне за собою вчинки інших людей. Звідси виникає необхідність прогнозувати власні дії, передбачати наслідки своїх вчинків і нести за них відповідальність.

Дослідження відповідальності в зарубіжній психології проводилися в різних напрямках: етичному (J. Piaget, L. Kohlberg, K. Helkama), причинності (F. Hieder), контексті вивчення локусу контролю (J.B. Rotter), в рамках теорії атрибуції (D. McClelland, J.W. Atkinson, R.A. Clark).

У вітчизняній психології існує ряд підходів дослідження відповідальності: психолого-педагогічний (К.А. Клімова, Л.С. Славина, В.А. Горбачова, З.Н. Борисова, Ж.Е. Завадська, Л.В. Шевченко); соціально-психологічний (Л.А. Сухінська, В.С. Агєєв, Л.І. Грядунова, К. Муздибаєв, Т.Н. Сидорова), рольовий (Н.Д. Табунів, Н. Головка, А.Ф. Плахотний, С.Ф. Анісимов, А.І. Грядунова), структурний (В.П. Прядеїн, Т.Н. Сидорова, А.Г. Спінкін та ін), а також дослідження відповідальності в контексті життєдіяльності особистості (Ш. Бюлер, С.Л. Рубінштейн, К.А. Абульханова-Славська, К. Муздибаєв, Л.І. Дементій, І.А. Кочарян).

Тому метою статті є розглянути та систематизувати усі існуючі досягнення психологічної науки у дослідженні поняття відповідальності.

Походження поняття «відповідальність» має давню історію і в процесі свого розвитку воно змінювалося, набувало нових відтінків. На ранніх етапах суспільного розвитку, відповідальність пов'язувалася з виконанням обов'язків, боргу, тобто була чимось зовнішнім по відношенню до людини. Далі, по мірі розвитку історії науки, відбувся перехід від розуміння відповідальності в якості тільки зовнішнього механізму контролю до трактування її як форми самоконтролю. На думку К. Муздибаєва, «з одухотворінням відповідальності з'являється третій вектор розвитку поняття - відповідальність не тільки за минуле, а й за майбутнє» [6]. Поява відповідальності за майбутнє є результатом здатності суб'єкта усвідомлювати особисту відповідальність за здійснення своїх обов'язків і передбачати наслідки власної діяльності. В даний час в рамках різних психологічних напрямків все частіше ставиться питання про роль особистої відповідальності в процесі життєдіяльності людини. Тут акцент зміщується всередину, індивід сам визнається джерелом подій, які відбуваються в його житті. У вітчизняній психології це питання найбільш повно розкрито в працях С.Л. Рубінштейна, К.А. Абульханової та ін..

К.А. Клімова визначає відповідальність як якість особистості, яка виражається в усвідомленні та емоційному переживанні необхідності виконання справи, що має значення для інших людей,

а не тільки для себе особисто; готовність відповідати за свої дії, прийняти на себе провину у разі невиконання суспільно значущої діяльності [1].

Проблема особистої відповідальності бере свій початок з проблеми співвідношення «свободи і необхідності», яка вперше була висвітлена в концепції С.Л. Рубінштейна. З одного боку, свідомою діяльністю людей залежить від об'єктивних обставин їх життя, і в цьому виявляється аспект необхідності. Разом з тим, людина є активною істотою, здатною змінювати ці умови. І в цьому плані така властивість особистості, як відповідальність, дозволяє враховувати вимоги дійсності, реалізовувати активну позицію. С.Л. Рубінштейн зазначає, що особистість несе відповідальність не тільки на етапі реалізації певного життєвого рішення, а й на етапі його планування; не тільки за реалізовану поведінку, а й за те, що було відкинуто [8].

За визначенням М. Савчина «відповідальна поведінка – це тип соціальної поведінки людини, спрямованої на реалізацію предмета відповідальності (обов'язків, доручень, завдань), яка внутрішньо опосередкована особистісним змістом цього предмета, суб'єктивною імперативністю інстанції відповідальності, а в зовнішньому плані – конкретними соціально-психологічними та матеріальними умовами її реалізації. Відповідальність, своєю чергою, вчений визначає як субстанційне особистісне утворення, що є потенційною мотиваційною основою відповідальної поведінки. Отже, прослідковується чітка диференціація між поняттями «відповідальність» та «відповідальна поведінка». Таким чином, міра відповідальності як аспект цілісної відповідальної поведінки зазнає подвійної детермінації: з боку особистісних властивостей та з боку ситуації [9].

Л.І. Дементій визначає відповідальність як спосіб розв'язання суперечностей і труднощів життя, як особистісну властивість, яка забезпечує успішність, оптимальність для конкретної особистості у вирішенні важких життєвих ситуацій. Відповідальність як ресурс особистості дозволяє людині більш усвідомлено підходити до ситуацій і самостійно вирішувати її особистісно оптимальним способом, опосередковує вплив зовні несприятливих для особистості факторів, сприяючи тим самим більш успішній адаптації до середовища, вирішенню важких, неприємних і навіть критичних життєвих ситуацій [2].

І.О. Кочарян розглядає проблему відповідальності в контексті емоційної близькості в міжособистісних відносинах. Емоційну дистанційованість і безвідповідальність вчений пов'язує із специфікою ранньої сімейної соціалізації. Нездатність встановлювати близькі довірливі відносини з людьми призводить до ізоляції, почуття самотності, неможливості прийняти відповідальність за партнера і власне життя [3].

Практично всі світові психологічні школи – біхевіоризм, психоаналіз, гуманістична психологія досліджують окремі аспекти проблеми відповідальності. У дослідженій нами літературі, розглядаються різні підходи щодо механізмів виникнення відповідальності на різних вікових етапах.

Згідно з психоаналітичним підходом моральний розвиток являє собою поступове придушення прагнення до максимального задоволення потреб («принцип задоволення») вимогами реальності, моральними нормами поведінки. З точки зору З. Фрейда, до 4-5 років у дитини при ототожненні себе з вимогами дорослих формується внутрішньоособистісна «інстанція», яка починає вимагати те, що раніше було потрібно ззовні. Власне моральна поведінка починається після появи «Я» і являє собою «інтроекцію» моральних норм батьків [1]. Іншими словами, психоаналіз розглядає становлення відповідальності як елементарний перехід зовнішніх вимог всередину, що абсолютно суперечить ідеї активності людини як суб'єкта діяльності.

Подібні тенденції пояснення механізмів морального розвитку спостерігаються в теорії біхевіоризму (Х. Айзенк, А. Бандура і Р. Уолтерс). Х. Айзенк у своїй теорії, яка є класичним прикладом біхевіоризму, розглядає моральну свідомість як умовний рефлекс, який збуджує у суб'єкта тривожність у відповідь на певні типи ситуацій і дій. Більш глибоку інтерпретацію морального розвитку дітей пропонують А. Бандура і Р. Уолтерс. Вони відзначають, що саме по собі покарання не орієнтує дитину на те, як правильно треба себе поводити. В основі формування моральної поведінки, згідно з їх точки зору, лежить «соціальне навчання». Таким чином, моральний розвиток в рамках теорії біхевіоризму розглядається як пасивність суб'єкта, що суперечить ідеї про активність особистості як суб'єкта діяльності [11].

Згідно з Е. Еріксоном, початковий етап формування відповідальності окреслюється віковим періодом онтогенезу від 1 до 6 років. При цьому найбільш активне формування цієї якості відбувається в період з 3 до 6 років, коли почуття ініціативності у дитини починає перевершувати почуття провини [1].

На стадії ініціативи – провини (з 3 до 6 років) у дітей з'являється додаткова відповідальність за себе і за те, що складає їх світ (іграшки, домашні тварини, брати і сестри). При цьому Е. Еріксон вказує на те, що становлення відповідальності на даному етапі залежить від того, як батьки ставляться до прояву у них власного волевиявлення. Діти, чий самостійні дії заохочуються, відчувають підтримку своєї ініціативи.

Ж. Піаже вважає, що перехід від об'єктивної відповідальності (підпорядкування нормам і вимогам, що походять ззовні) до суб'єктивної (коли правила встановлюються на основі взаємної співпраці і кооперації) відбувається до 9-11 років [9].

Л. Кольберг, що розвинув ідеї Ж. Піаже про стадії морального розвитку, довів, що вже в 6 років 75% досліджених дітей здатні судити про наслідки вчинку з урахуванням наміру.

А. Блазі виділяє 4 основні стадії розвитку відповідальності [1].

1. Стадія самозахисту. Відповідальність пов'язана з поясненням результатів дій та вчинків. Діти висловлюють готовність бути відповідальними за позитивні наслідки вчинків і отримувати схвалення, але відмовляються визнавати відповідальність за негативні результати своїх дій.

2. Стадія конформізму. Відповідальність пов'язана з усвідомленням своєї провини, неспроможності в умовах спільної діяльності та рольового спілкування. Вона проявляється саме в конкретних діях індивіда в процесі соціальних відносин. На цій стадії діти прагнуть у разі конфлікту прийняти в першу чергу те рішення, яке приймає група. Вони відмовляються нести індивідуальну відповідальність і визнавати провину, якщо її не визнала група. Яскраво прослідковується конфлікт між прагненням до незалежності і необхідністю пристосовуватись до думки групи.

3. Стадія самосвідомості. Відповідальність пов'язана з самоконтролем і самодисципліною. Дитина вже не контролює свою увагу на конкретній діяльності. Вона намагається усвідомити співвідношення між правилом, нормою і дією, щоб дати більш адекватну оцінку своїй поведінці; прагне зрозуміти значимість причин та наслідків своїх вчинків.

4. Стадія відповідальності Я. Відповідальність пов'язана з оцінкою всіх рис особистості. Це внутрішня відповідальність, через яку індивід оцінює себе як морально зрілу особистість. На цій стадії діти організують свою поведінку на основі формування моральних переконань.

У вітчизняній літературі активність особистості трактується як головний чинник при поясненні становлення відповідальності. Так, С.І. Дмитрієва вказує, що відповідальність як зовні задана необхідність характеризує ранні етапи розвитку особистості; відповідальність як усвідомлена необхідність з'являється в підлітковому віці; відповідальність як потреба формується в період ранньої юності [2].

С.М. Богданов виділяє три основні стадії становлення соціальної відповідальності особистості. На першій стадії створюється соціальна можливість дії (певні суспільні умови і психобіологічне дозрівання людини, виникнення у індивіда діяльної здатності для здійснення вчинку). Друга стадія пов'язана з початком становлення власне відповідальності як якості особистості. Це період певної зрілості людини, коли у неї з'являються систематизовані знання, складаються переконання, уявлення про навколишній світ, остаточно формується самосвідомість, самоконтроль. Специфіка третьої стадії полягає в тому, що відповідальність розвивається на власній адекватній основі.

Етапи виникнення і розвитку відповідальності, як зазначає С.М. Богданов, в основному відповідають рівню соціальної зрілості особистості, під якою розуміється певний рівень свідомості і його вираження в діях. На думку вченого, в період дошкільного та молодшого шкільного віку закладається емоційний фундамент відповідальності, формуються вольові якості особистості, ускладнюється її діяльність [9].

Відповідальність, як і вольові якості, не дається людині від народження, а проходить етап активного становлення в ситуаціях, що вимагають її прояву. Здатністю передбачати кінцевий результат своїх дій і вчинків, брати на себе відповідальність і керувати своїми діями, з погляду Л.І. Божович, володіють далеко не всі зрілі, сформовані особистості. Психологи вважають, що якщо розвивати ці здібності в дитинстві, то в зрілому віці можна досягти більшої досконалості в управлінні самим собою [2].

Є.В. Суботський аналізував питання переходу у дошкільнят моральних норм із «тільки знаних» в «реально діючі» норми поведінки. Автор робить висновок, що вірні знання, наявні практично у всіх дітей, не забезпечують самі по собі дотримання дошкільнятами правил поведінки. У дошкільньому віці існує багато видів діяльності, в яких відносини дітей носять характер кооперації. Дитина включається в систему відносин з іншими дітьми, регульовану суворо фіксованими правилами і нормами. Тому вона не тільки підпорядковує свою поведінку нормам і правилам, а й активно впливає за допомогою цих норм на поведінку інших дітей. У цьому автор бачить механізм формування почуття обов'язку і становлення відповідальності [11].

В.С. Мухіна особливе місце в розвитку моральних почуттів особистості відводить шестирічному віку, коли в ситуаціях невизначеності дитина, оточена своїми однолітками, вже може відстояти свою думку. «Тут починає діяти першочергова основа найважливішої характеристики істинної особистості - самостійність, відповідальність» [1].

Передумови становлення відповідальності у шестирічній дитини ми бачимо і в роботі Д.І. Фельдштейна. Він пише, що до шести років чітко проявляється готовність і здатність «ставити себе на місце іншої людини і бачити речі з її позиції, враховуючи не тільки свою, але і чужу точку зору», «проявляється орієнтація на суспільні функції людей, норми їх поведінки та мету діяльності», «знову висуває на перший план, але на новому рівні, позицію «Я в суспільстві», «розуміє важливість соціально значущих справ». «У дитини формується певне розуміння і оцінка соціальних явищ, орієнтація на оціночне ставлення дорослих через призму конкретної діяльності», вона до цього часу виявляється психологічно підготовленою до оцінки соціальних явищ і самої себе, що формує потребу в новій діяльності, в тій, яка викликає значно серйозніше ставлення дорослих. Саме це породжує прагнення шестирічної дитини реалізовувати свої нові можливості, серед яких і відповідальність у предметно-практичній діяльності» [10].

Незважаючи на суперечливі вказівки на вік, в якому відбувається найбільш активне становлення відповідальності як властивості особистості, теоретично можна відстежити певну логіку її становлення.

Використовуючи ідею А.Г. Асмолова про установки як стабілізатор діяльності, виділимо наступну систему утворень, яка відображає процес становлення відповідальності в ході онтогенезу: Хочу → Треба → Повинен → Необхідно [9].

Л.І. Божович пише, що до 6 - 7 років виникає новий рівень самосвідомості та вольової регуляції поведінки, який характеризується формуванням у дитини її внутрішньої позиції - достатньо стійкої системи відносин до себе, до людей, до навколишнього світу. Надалі вона стає вихідним пунктом для виникнення і розвитку у неї багатьох інших, зокрема вольових, якостей особистості, в яких виявляються її незалежність, наполегливість, самостійність і цілеспрямованість. Самосвідомість особистості, яка формується, досягаючи досить високого рівня, призводить до виникнення схильності до самоаналізу, до прийняття на себе відповідальності за те, що відбувається з нею і навколо неї [11].

На думку В.П. Прядіна, одним з основних моментів у становленні відповідальності у дитини, по мірі її дорослішання, є поява прищепленого дорослими вміння думати і критично оцінювати сприйняту дійсність, так як свідомо оцінка навколишнього світу зменшує імпульсивність дій і підвищує відповідальність [7].

В.В. Зеньківський визначає відповідальність, її початкові форми як вольове рішення, як «авторство». Він розглядає відповідальність в єдності таких понять, як активність, авторство, самостійність, свобода, самосвідомість. Автор вважає, що «рішення доступні дітям раніше, ніж у них створюється поняття «Я»: дитина відчуває себе активною істотою, відчуває в собі» автора «своїх дій» [1]. В.В. Зеньківський розглядає початкові форми відповідальності з позиції розвитку вольової сфери дитини.

Аналіз вітчизняних робіт показав, що дитина шести років може не тільки відповідально ставитися до виконання своїх обов'язків, а й розуміти моральний сенс відповідальності. До 6 - 7 років з'являються всі передумови для становлення початкових форм відповідальності - новий рівень самосвідомості та вольової регуляції, що характеризується формуванням «внутрішньої позиції» дитини: вона має стійкі моральні уявлення, тобто здатна усвідомлювати моральний сенс вчинку, взаємозв'язок між результатом своєї праці, творчості і докладеними зусиллями, вона здатна відмовитися від чогось миттєвого цікавого за рахунок того, що вона зайнята важливою, відповідальною справою і розуміє необхідність її завершити, вона емоційно переживає за результат своєї справи і т.д. Дитина в діяльності, спілкуванні починає проявляти себе відповідальною, що говорить про становлення у неї початкових форм відповідальності особистості.

Безперечним є факт, що люди, які схильні брати на себе відповідальність за події, що відбуваються в їх житті, краще адаптовані, ніж ті, хто прагне приписувати відповідальність за все зовнішнім чинникам. Одна людина відчуває себе господарем своєї долі, інша воліє «плисти за течією». У першому випадку відповідальність за все, що відбувається в житті людини, заздалегідь приписується власним здібностям і старанням, у другому - зовнішнім силам (інші люди, навколишнє середовище, доля чи випадок).

У результаті проведеного теоретичного аналізу можемо дійти висновку, що відповідальність це специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції і самодетермінації, що виражається в усвідомленні себе як причини здійснюваних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі і у власному житті.

Література

1. Борцова М.В. Факторы становления начальных форм ответственности личности: теоретический аспект: [монография] / М.В. Борцова. – Славянск-на-Кубани: Издательский центр СГПИ, 2007. – 125 с.
2. Дементий Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности: дис. докт. психол. наук.: 19.00.01. - Москва, 2005. - 357 с.
3. Кочарян И.А. Двухвекторный подход к концептуализации проблем эмоциональной близости и ответственности в межличностных отношениях [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.pca.kh.ua/2010-01-23-19-51-51/67-2010-07-08-20-30-02>
4. Леонтьев Д.А. Феномен ответственности между недержанием и гиперконтролем / Д.А. Леонтьев // Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. – Т. 2. – Бирштонас; Вильнюс: ВЕАЭТ, 2005. – С. 7–22.
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии /Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. - 444 с.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности / Под ред. В.Е. Семенова. - изд. 2-е, доп. М., 2010. – 248 с.
7. Прядин В.П. Ответственность как системное качество личности / П.В. Прядин. – Екатеринбург: УрГПУ, 2001. – 209 с.
8. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. - 414 с.
9. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: [монографія] / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
10. Сагань І.А. Соціально-психологічні особливості відповідальності особистості в умовах складних життєвих ситуацій: дис. канд. психол. наук : 19.00.05 / Сагань Іванна Андріївна. – К., 2010. – 258 с.

11. Яковлева О.П. Атрибутивные тенденции личностной ответственности у людей с различным уровнем успешности: дис. канд. психол. наук. Омск, 2004. – 178 с.

Literatura

1. Bortsova M.V. Faktory stanovleniya nachalnykh form otvetstvennosti lichnosti: teoreticheskiy aspekt: [monografiya] / M.V. Bortsova. – Slavyansk-na-Kubani: Izdatelskiy tsentr SGPI, 2007. – 125 s.
2. Dementiy L.I. Otvetstvennost lichnosti kak svoystvo subyekta zhiznedeyatelnosti: dis. dokt. psikholog. nauk.: 19.00.01. - Moskva, 2005. - 357 s.
3. Kocharyan I.A. Dvukhvektornyy podkhod k kontseptualizatsii problem emotsionalnoy blizosti i otvetstvennosti v mezhlichnostnykh otnosheniyakh [Elektronnyy resurs] Rezhim dostupa: <http://www.pca.kh.ua/2010-01-23-19-51-51/67-2010-07-08-20-30-02>
4. Leontyev D.A. Fenomen otvetstvennosti mezhdru nederzhaniyem i giperkontrolem / D.A. Leontyev // Ekzistentsialnoye izmereniye v konsultirovani i psikhoterapii. – T. 2. – Birshonas; Vilnyus: VEAET, 2005. – S. 7–22.
5. Lomov B.F. Metodologicheskiye i teoreticheskiye problemy psikhologii /B.F. Lomov. – M.: Nauka, 1984. - 444 s.
6. Muzdybayev K. Psikhologiya otvetstvennosti / Pod red. V.E. Semenova. - izd. 2-e, dop. M., 2010. – 248 s.
7. Pryadein V.P. Otvetstvennost kak sistemnoye kachestvo lichnosti / P.V. Pryadein. – Yekaterinburg: UrGPU, 2001. – 209 c.
8. Rubinshteyn S.L. Problemy obshchey psikhologii / S.L. Runinshteyn. – M.: Pedagogika, 1976. - 414 s.
9. Savchin M.V. Psikhologiya vidpovidalnoi povedinki: [monografiya] / M.V. Savchin. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2008. – 280 c.
10. Sagan I.A. Sotsialno-psikhologichni osoblivosti vidpovidalnosti osobistosti v umovakh skladnikh zhittevikh situatsiy: dis. kand. psikholog. nauk : 19.00.05 / Sagan Ivanna Andriivna. – K., 2010. – 258 s.
11. Yakovleva O.P. Atributivnyye tendentsii lichnostnoy otvetstvennosti u lyudey s razlichnym urovnem uspeshnosti: dis. kand. psikholog. nauk. Омск, 2004. – 178 с.

УДК 159. 942. 5 (045)

Огляд основних груп чинників емоційної стійкості особистості

Лапшинська Г. М.

У статті проаналізовані основні підходи до вивчення феномену емоційної стійкості, здійснено огляд питань чинників емоційної стійкості особистості, що впливають на підвищення чи зниження емоційної стійкості. Виділені та обґрунтовані основні групи чинників емоційної стійкості особистості. Проведено теоретичний аналіз підходів до вивчення соціально-психологічних, психофізичних та психологічних чинників емоційної стійкості особистості. Встановлено, що розвиток емоційної стійкості особистості можливий лише за умов гармонійного зв'язку між вказаними групами чинників.

Ключові слова: стійкість особистості, емоційна стійкість, емоційна нестійкість, чинники емоційної стійкості.

В статье проанализированы основные подходы к изучению феномена эмоциональной устойчивости, осуществлен обзор вопросов факторов эмоциональной устойчивости личности, влияющие на повышение или понижение эмоциональной устойчивости. Выделенные и обоснованы основные группы факторов эмоциональной устойчивости личности. Проведен теоретический анализ подходов к изучению социально-психологических, психофизических и психологических факторов эмоциональной устойчивости личности. Установлено, что развитие эмоциональной устойчивости личности возможно только при условии гармоничной связи между указанными группами факторов.

Ключевые слова: устойчивость личности, эмоциональная устойчивость, эмоциональная неустойчивость, факторы эмоциональной устойчивости.

In the article analyzes the main approaches to study the phenomenon of emotional stability, by review questions of emotional stability personality factors that influence the increase or decrease emotional stability. Dedicated and informed groups of factors of emotional stability personality. Theoretical analysis of approaches to the study of the psychosocial, psychophysical and psychological factors of emotional stability personality. It was established that the development of emotional stability personality is possible only if the harmonic connection between these groups of factors.

Key words: stability of personality, emotional stability, emotional instability, emotional stability factors.

Докорінні зміни соціально-економічних умов життєдіяльності людини у сучасному суспільстві, надмірність зростання вимог до особистості сприяють розвитку психоемоційного напруження, порушують гармонійний розвиток емоційної сфери людини, ставлять під загрозу функціонування внутрішніх емоційних ресурсів особистості, вимагають від неї високої адаптивності. Вирішення цих проблем стає можливим лише за умов розвитку стресозахисних ресурсів та пошуку чинників розвитку та підвищення рівня емоційної стійкості особистості.

Виокремлення чинників емоційної стійкості людини знайшло відображення у працях дослідників емоційної стійкості в ракурсі мотиваційної сфери людини (Н. Є. Герасимова, Б. І. Додонов); проблеми емоційної стабільності та прогнозування успішності здійснення професійної діяльності (Н. А. Амінова, Т. Рібо, Є. А. Мілерян, С. М. Оя, Л. М. Аболін, О. А. Чернікова, М. І. Дяченко, В. А. Пономаренко, П. Б. Зільберман, М. В. Грицаєнко, Г. В. Ложкін, В. Л. Маріщук, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін та ін.); значення емоцій та емоційної стійкості у розвитку особистості на різних вікових етапах (Л. А. Абрамян, І. Ф. Аршава, С. П. Бочарова, А. В. Запорожець, Д. В. Іванов, Л. Кюреш, О. М. Рева, В. Смітсон, Я. З. Неверович та ін.). Більшість названих науковців визначають емоційну стійкість як інтегративну, полісистемну якість особистості, що набувається індивідом і виявляється в єдності емоційних, інтелектуальних, вольових та інших відносин, в які він втягується в умовах напруженої і нормальної трудової діяльності та проявляється по-різному на різних вікових етапах особистості.

Дослідження емоційної стійкості та основних чинників, що її зумовлюють, а також шляхів і засобів її формування, підтримки та збереження на різних вікових етапах життєдіяльності людини має актуальне значення для сучасної психологічної практики. Відповідно, метою нашої статті є типологізація чинників емоційної стійкості особистості та теоретичний огляд виокремлених груп чинників, що детермінують емоційну стійкість особистості.

Незважаючи на важливість виокремлення чинників розвитку емоційної стійкості особистості для сучасної практичної психології, досі не існує єдиного підходу щодо розгляду проблематики чинників, що детермінують емоційну стійкість особистості.

Традиційно у психологічній науці при розгляді будь-яких феноменів прийнято виділяти дві групи чинників: зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні). Для нашого дослідження доцільнішим буде використання більш широкої типологізації чинників емоційної стійкості особистості. Здійснивши детальний аналіз психологічної літератури з питання емоційної стійкості, пропонуємо виділяти наступні групи чинників феномену, що розглядається:

- соціально-психологічні чинники, які є наслідком зовнішніх впливів на особистість;
- чинники, пов'язані із фізіологічними, психофізіологічними особливостями індивіда;
- психологічні чинники, які залежать від індивідуальних психологічних особливостей та

психоемоційних ресурсів людини.

Розглянемо кожну із поданих груп детальніше.

Зовнішні впливи на людину зазвичай зумовлюють не лише поведінкові зміни особистості, а й впливають на її психоемоційний стан, сприяють підвищенню, або ж зниженню стресостійкості особистості. Дослідження зовнішніх соціально-психологічних чинників розвитку емоційної та психологічної стійкості не вперше здійснені американським науковцем Н. Гендерсоном, який вказує на те, що емоційна стійкість характеризується зближенням ознак із стійкістю психологічною. Відповідно, автор виділяє близько сімнадцяти зовнішніх чинників, що впливають на розвиток особистісної стійкості:

- психологічна підтримка, яку надає соціальне оточення та особливо близькі люди;
- підтримання психологічної близькості та довірчих відносин з батьками;
- досягнення у навчанні та роботі;
- сприятливий клімат у колективі, особливо у шкільному та студентському;
- сприятливі умови для адаптації, самореалізації, адекватної самооцінки;
- статус особистості у групі, який її задовольняє;
- наявність друзів, товариські стосунки;
- використання певної самокритики у процесі спілкування;
- прийняття сімейних та соціальних норм і правил;
- встановлення довірчих відносин із значимими іншими;
- прийняття відповідальності за свої вчинки, піклування про інших;
- наявність можливостей для плідної праці, навчання, відпочинку, умов проживання, охорони здоров'я та особистих прав і свобод;
- високі, але реалістичні сподівання на успіх у майбутньому;
- наявність стійких цілей у житті;
- наявність альтруїстичних переконань та життєвих умінь і навичок (наприклад, соціальної взаємодії);
- прагнення до лідерства, прийняття відповідальних рішень;
- розкриття здібностей та їх реалізація [12, с. 22].

Багато уваги дослідженню соціально-психологічних чинників розвитку емоційної стійкості приділили такі американські психологи, як: Б. Бенард, С. Лютар, Д. Цигетті, Б. Бекер, П. Браун. Науковці зазначають, що різноманітність зовнішніх чинників емоційної стійкості особистості продиктована полісоціальною сферою її життя: сімейної (батьки – діти, чоловік – жінка); професійної (здоровий соціальний клімат у колективі); суспільної (відносини з сусідами, друзями та іншими людьми).

Зокрема, Б. Бенард, засновниця дослідницького Інституту проблем розвитку психологічної та емоційної стійкості у дітей і дорослих, виділяє наступні зовнішні (соціальні) чинники розвитку феномену, що розглядається:

- 1) Сімейні (турбота та підтримка батьків, великі очікування, які пов'язані з почуттям віри, певним порядком та дисципліною в сім'ї, заохочення участі дитини у житті родини, повага до автономії дитини, підтримка її незалежності тощо);
- 2) Шкільні або навчальні (турбота та підтримка однолітків і друзів, очікування вчителів, участь та причетність молоді до діяльності у школі);
- 3) Суспільні (турбота та підтримка суспільства, доступність ресурсів, необхідних для здорового людського розвитку: охорони здоров'я, житла, освіти, роботи та відпочинку), культурні традиції, можливість участі у соціальному житті (у традиційних суспільствах розподілені ролі усіх членів, що позитивно сприяє розвитку емоційної стійкості) [10, с. 15].

На думку Б. Бенард, порушення природних соціальних зв'язків у суспільстві в наш час є головною причиною соціальних проблем: «Кожна людина має свій поріг стійкості, за яким вона може витримати вплив чи не витримати, але у різних людей цей поріг різний» [10, с. 15]. Головною метою попередження нестійкості до негативного впливу є створення зовнішніх умов та культурного клімату, який заохочував би людей цінувати себе та досягати незалежності. Продовжуючи цю думку, Б. Бенард наводить наступний приклад: «Немає кращої протидії нестійкості, ніж вірування підлітка в те, що світ – це позитивне місце, що він (підліток) може досягти того, чого прагне і бути задоволеним життям» [10, с. 27]. Ми не можемо не погодитися із вищевказаними тезами про те, що сімейні, шкільні (навчальні, робочі) та суспільні чинники впливають на розвиток емоційної стійкості особистості, проте, наведені чинники не можуть бути ефективними за умов відсутності необхідних внутрішніх (особистісних) чинників.

Відображення питання зовнішніх детермінант розвитку емоційної стійкості ми знаходимо у працях вітчизняної дослідниці Я. О. Овсянникової, яка виділяє чинники соціально-виробничої природи, що негативно впливають на стійкість індивідуума до психоемоційного стресу, до яких відносяться:

- соціальні зміни;
- підвищена відповідальність за роботу;
- значне переважання інтелектуальної праці;
- постійний дефіцит часу;
- хронічна втома;
- порушення режиму праці та відпочинку;

- падіння особистого престижу;
- відсутність елементів творчості в роботі;
- тривалі очікування у процесі роботи;
- часта зміна робочого стереотипу;
- недосипання і недостатність вільного часу для задоволення особистих потреб;
- нерациональне і незбалансоване харчування;
- паління і систематичне вживання алкоголю.

Усі ці фактори, на нашу думку, підсилюють фруструючий вплив стресорних впливів, та, відповідно впливають на зниження емоційної стійкості особистості. Важливу роль у формуванні та розвитку емоційної стійкості відіграють характеристики соціального оточення, які є модераторами еустресу. Наприклад, пише Я. О. Овсяннікова, чим більше родичів і знайомих у людини, тим вищою є її психологічна та емоційна стійкість[5]. Це пов'язано не тільки з тим, що друзі реально захищають таку людину від стресорів, але і з тим, що близькі люди ніби беруть частину удару на себе. Людина, оточена доброзичливими людьми, відчуває їхню підтримку і легше сприймає загрозливі фактори середовища. Проте Я. О. Овсяннікова додає, що самотні люди, люди, які мають сімейні проблеми, частіше піддаються стресовим ситуаціям. Саме соціальна підтримка (задоволення потреби в близькості, захисті, інформації, розрядці, підтримці, заспокоєнні) впливає на характер поведінки людини у стресовій ситуації та визначає ступінь розвитку її емоційної стійкості [5].

Як бачимо, важливість зовнішніх чинників емоційної стійкості є незаперечною при потребі розвитку та формування даного особистісного утворення, але вони не можуть бути ефективними за обставин відсутності необхідних психофізичних та особистісних-психологічних чинників, що обумовлюють розвиток емоційної стійкості.

В різних галузях психологічних наук дослідники відзначають ознаки, що передбачають виникнення чинників емоційної стійкості, що пов'язані із фізіологічними, психофізіологічними особливостями індивіда. Аналіз праць В. Д. Нібеліцина, К. М. Смірнова, К. М. Гуревича, А. В. Родіонова, А. Я. Чебикіна, що присвячені розгляду детермінант емоційної стійкості, серед яких особливості нервової системи та психічної регуляції діяльності, дозволяє нам виділити такі чинники емоційної стійкості як високий рівень сили, лабільності, рухливості та врівноваженості нервових процесів, ступінь другорядного збудження тощо[9]. Вказані автори наголошують на тому, що розвиток емоційної стійкості можливий лише за умови гармонійного зв'язку між проявами зовнішніх чинників (умови конкретної ситуації у якій знаходиться особистість, ступінь її екстремальності та емоційності), психофізіологічними та психологічними особливостями особистості (низький рівень тривожності, високий самоконтроль, адекватність самооцінки тощо).

Перші кроки виокремлення психологічних чинників емоційної стійкості особистості були здійснені наприкінці ХХ століття. Так, Л. М. Аболін припустив, що емоційну стійкість характеризує не лише певне поєднання різних емоційних параметрів, як якісних (знак, модальність), так і формально-динамічних (поріг, тривалість, глибина, інтенсивність та ін.), а й стале переважання позитивних емоцій[1]. Розвиваючи дану гіпотезу, науковець (при дослідженні спортсменів) дійшов висновку, що переважання позитивних інтенсивних емоцій свідчить про вміння індивіда долати негативні переживання, що неминуче виникають в стресових умовах, і є одним з визначальних факторів емоційної стійкості особистості[2, с. 104].

Дослідження С. Н. Гамової показали, що існують також емоційні детермінанти емоційної стійкості особистості, які проявляються в емоційній оцінці ситуацій, емоційному передбаченні ходу і результатів діяльності, емоційному досвіді особистості (сюди входять емоційні установки, образи, минулі переживання емоційних ситуацій, тип виходу із емоційних ситуацій) тощо[3, с. 46 – 47].

Дослідження емоційної стійкості як інтегральної властивості особистості здійснені М. В. Музиченко, показали, що крім зовнішніх соціально-психологічних чинників розвитку емоційної стійкості, існують і психологічні критерії її прояву: перешкодостійкість, працездатність, почуття впевненості в собі, своїх силах, активність, низька тривожність, настрої[4]. Дані критерії, на нашу думку, можуть також виступати і психологічними детермінантами розвитку емоційної стійкості особистості.

І. В. Султанова емпірично виявила, що такі характеристики особистості (внутрішні психологічні фактори), як напруженість, афектотимія, схильність до почуття провини, боязкість, слабкість «Я», залежність від групи, низький самоконтроль та ін. блокують формування емоційної стійкості. Психологічними чинниками, що сприяють розвитку емоційної стійкості особистості, виступають: соціальна адаптивність, самодостатність, самовпевненість, сила «Я», соціальна сміливість та ін. [8].

Вивчаючи психологічну стійкість російських учнів, А. В. Олійников виділив детермінанти розвитку психологічної та емоційної стійкості особистості школярів серед яких: почуття самозбереження і досвід подолання труднощів, орієнтація на моральні норми і закон, а також конструктивні копінг-стратегії [6].

Наукові розвідки привели нас до розуміння того, що особистісні чинники емоційної стійкості більш різноманітні, ніж соціальні чи психофізіологічні, вони синтезують в собі успішну функціональність усіх психологічних утворень особистості. Дану тезу підтверджує і І. В. Соловйова, виділяючи внутрішні чинники стійкості в залежності від сфери особистості:

- ціннісно-мотиваційна сфера (на розвиток стійкості впливають: значимість події чи явища для

особистості, суб'єктивна оцінка особистістю ситуації, цінності людини, досвід психологічної переробки негативної інформації, спрямованість мотиваційних установок, високий рівень самоорганізації та саморегуляції особистості тощо);

- емоційна сфера (розвитку стійкості сприяє домінування позитивних емоцій, відчуття єдності з близькими людьми, впевненість у собі, позитивне ставлення до життя, віра, переживання успішної самореалізації);

- пізнавально-когнітивна сфера (раціональність суджень, прогностичні здібності, образне мислення, високий рівень розвитку головних пізнавальних структур особистості, адекватна оцінка обсягу навантаження та своїх ресурсів, розуміння життєвої ситуації – зумовлюють розвиток емоційної та психологічної стійкості людини);

- характерологічні особливості стійкості особистості, що включають: відповідальність, вміння долати несприятливі обставини, організованість, рішучість, оптимістичність, терплячість тощо [7].

У зарубіжній психології дослідники приділяють менше уваги особистісним чинникам стійкості, акцентуючи свою увагу на кількох головних, пов'язаних із функціонуванням особистості у соціальному середовищі. Так, Б. Бенардразом з Н. Гендерсоном, П. Брауном та ін., виділяють такі особистісні чинники психологічної та емоційної стійкості як чуйність, комунікабельність, емпатійність, дбайливість, співчуття, альтруїзм та здатність пробачати, здібності до планування, гнучкість, винахідливість, критичне мислення, інсайтне мислення, позитивна ідентичність, інтернальний локус контролю, ініціативність, самоефективність, майстерність, опірність, самосвідомість та почуття гумору, усвідомлення мети та майбутнього, здатність пробачати собі та чутливість, розумові здібності, ефективні копінг-стратегії, здатність програвати з гідністю т.д. [10, 12, 13].

Згідно з теорією «Big 5» (американська теорія особистості “Велика п'ятірка”, де емоційна стійкість виступає одним з головних утворень особистості), чинниками емоційної стійкості можуть виступати екстравертованість, нейротизм, відкритість досвіду, здатність йти на компроміс, саморегуляція тощо [11, с. 371].

Огляд проблеми чинників емоційної стійкості особистості, дозволяє нам зробити висновок, що існує щонайменше три групи чинників, які детермінують емоційну стійкість особистості, серед яких: соціально-психологічні, чинники, пов'язані із фізіологічними, психофізіологічними особливостями індивіда та психологічні чинники, що залежать від індивідуальних психологічних особливостей та психоемоційних ресурсів людини. Розвиток емоційної стійкості особистості можливий лише за умови гармонійного зв'язку між проявами усіх вищезазначених чинників. Також існують чинники, що сприяють зниженню емоційної стійкості особистості: підвищена тривожність, гнівливість, аутоагресія, емоційна збудливість, нестабільність, песимістичне ставлення до життєвої ситуації, замкнутість, тощо. Емоційну стійкість знижують ускладнення самореалізації, сприйняття себе невдахою, внутрішньо-особистісні конфлікти, тілесні розлади тощо. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у виокремленні та глибинному дослідженні психологічних чинників розвитку емоційної стійкості особистості, що сприятимуть успішній адаптації особистості до складних умов суспільного життя та діяльності.

Література

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / А.М. Аболин. - Казань, 1987. - 261 с.
2. Аболин Л. М. Соотношение психологических и физиологических коррелятов эмоциональной устойчивости спортсменов / А.М. Аболин // Вопросы психологии. - 1974. - С. 104-115.
3. Гамова С. Н. Развитие эмоциональной устойчивости детей старшего дошкольного возраста средствами физической культуры: дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.07 / Гамова Светлана Николаевна. – Елец, 2007. – 230с.
4. Музыченко М.В. Критерии эмоциональной устойчивости студентов-психологов [Электронный ресурс] // Психология, социология и педагогика. 2012. № 12. Режим доступа: <http://psychology.snauka.ru/2012/12/1458>.
5. Овсяннікова Я. О. Теоретико-методологічні підходи до аналізу понять емоційної, психологічної стійкості та стресостійкості / Я. О. Овсяннікова // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2009. – Вип.6. – С. 85 – 94.
6. Олейников А. В. Детерминанты психологической устойчивости учащихся начального профессионального образования / А. В. Олейников // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». – 2012. – № 2. – С. 86– 91.
7. Соловйова І. В. Чинники психологічної стійкості особистості до впливу засобів масової інформації / І. В. Соловйова // Наука і освіта. – 2010. – № 3. – С. 109– 113.
8. Султанова І. В. Формування емоційної стійкості у студентів на початковому етапі навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. В. Султанова. - Одеса, 2013. - 20 с.
9. Чебыкин А. Я. Проблема эмоциональной устойчивости / А. Я. Чебыкин. – Одесса: Южноукраинский педагогический университет им. К. Д. Ушинского, 1995. – 195 с.
10. Bernard B. Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in the Family, School and Community / B. Bernard. – Minneapolis: University of Minnesota, 1991. – P. 22.

11. Gramzow R. Patterns of Self-regulation and Big Five / Gramzow R., Sedikides C., Panter A., Harris J. // *European Journal of Personality*. – 2004. – №18. – P. 367-385.
12. Henderson N. Fostering resiliency in Children and Youth: Four Basic Steps for Families, Educators, and Other Caring Adults. / Henderson N. – San Diego, CA: Resiliency in Action, 1999. – P. 20-74.
13. Luthar S. S. Maximizing resilience through divers levels of inquiry: Prevailing paradigms, possibilities, and priorities for the future / Luthar S. S., Brown P. J. // *Development and Psychopathology*. – 2007. – № 19. – P. 931-955.

Literatura

1. Abolin L. M. Psihologicheskie mehanizmy jemocional'noj ustojchivosti cheloveka / A.M. Abolin. - Kazan', 1987. - 261 s.
2. Abolin L. M. Sootnoshenie **psihologicheskikh i fiziologicheskikh korreljativ jemocional'noj ustojchivosti sportsmenov** / A.M. Abolin // *Voprosy psihologii*. - 1974. - S. 104-115.
3. Gamova S. N. Razvitie **jemocional'noj ustojchivosti detej starshego doshkol'nogo vozrasta sredstvami fizicheskoy kul'tury** : dis. ... kand. pedagog. nauk: 13.00.07 / Gamova Svetlana Nikolaevna. – Elec, 2007. – 230s.
4. Muzychenko M.V. Kriterij emocional'noj ustojchivosti studentov-psihologov [Elektronnyj resurs] // *Psihologija, sociologija i pedagogika*. 2012. № 12. Rezhim dostupa: <http://psychology.snauka.ru/2012/12/1458>.
5. Ovsjannikova Ja. O. Teoretiko-metodologichni pidhodi do analizu ponjatia emocijnoi, psihologichnoi stijkosti ta stresostijkosti / Ja. O. Ovsjannikova // *Problemi ekstremal'noi ta krizovoi psihologii*. – 2009. – Vip.6. – S. 85 – 94.
6. Olejnikov A. V. Determinanty psihologicheskoy ustojchivosti uchashhihsja nachal'nogo professional'nogo obrazovanija /A. V. Olejnikov // *Vestnik MGOU. Serija «Psihologicheskienauki»*. – 2012. – № 2. – S. 86 – 91.
7. Solovjova I. V. Chinniki psihologichnoi stijkosti osobistosti do vplivu zasobiv masovoi informacii / I. V. Solovjova // *Nauka i osvita*. – 2010. – № 3. – S. 109 – 113.
8. Sultanova I. V. Formuvannja emocijnoi stijkosti u studentiv na pochatkovomu etapi navchannja :avtoref. dis. ... kand.psihol. nauk : 19.00.07 / I. V. Sultanova. - Odesa, 2013. - 20 c.
9. Chebykin A. Ja. Problema **jemocional'noj ustojchivosti** / **A. Ja. Chebykin**. – **Odessa: Juzhnoukrainskij pedagogicheskij universitetim. K. D. Ushinskogo**, 1995. – 195 s.
10. Bernard B. Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in the Family, School and Community / V. Bernard. – Minneapolis: University of Minnesota, 1991. – R. 22.
11. Gramzow R. Patterns of Self-regulation and Big Five / Gramzow R., Sedikides C., Panter A., Harris J. // *European Journal of Personality*. – 2004. – №18. – P. 367-385.
12. Henderson N. Fostering resiliency in Children and Youth: Four Basic Steps for Families, Educators, and Other Caring Adults. / Henderson N. – San Diego, CA: Resiliency in Action, 1999. – P. 20-74.
13. Luthar S. S. Maximizing resilience through divers levels of inquiry: Prevailing paradigms, possibilities, and priorities for the future / Luthar S. S., Brown P. J. // *Development and Psychopathology*. – 2007. – № 19. – P. 931-955.

УДК 159.923:165.745

Життєва перспектива та індивідуальний досвід як аспекти проблематики життєвого шляху особистості

Павленко О.В.

У статті здійснено теоретичний аналіз проблематики життєвого шляху особистості з точки зору її основних аспектів та структури. Розглянено основні підходи до визначення сутності поняття «суб'єктивний життєвий шлях». Відокремлено такі структурні компоненти цього поняття, як «життєва перспектива» та «індивідуальний досвід». Розглянуто процес формування узгодженої життєвої перспективи та її роль у становленні і розвитку особистості, як суб'єкта власної життєдіяльності. Теоретично обґрунтовано необхідність дослідження індивідуального досвіду як чинника формування такої життєвої перспективи, яка б відкривала перед особистістю можливості саморозвитку та самореалізації.

Ключові слова: суб'єктивний життєвий шлях, життєва перспектива, життєвий досвід, розвиток особистості, узгоджена життєва перспектива.

В статье осуществлен теоретический анализ проблематики жизненного пути личности с точки зрения основных аспектов и структуры. Рассмотрены основные подходы к определению сущности понятия «субъективный жизненный путь». Выделены такие структурные компоненты этого понятия, как «жизненная перспектива» и «индивидуальный опыт». Рассмотрен процесс формирования согласованной жизненной перспективы, ее роль в становлении и развитии личности, как субъекта жизнедеятельности. Теоретически обоснована необходимость исследования индивидуального опыта как фактора формирования такой жизненной перспективы, которая бы открывала перед личностью возможности для саморазвития и самореализации.

Ключевые слова: субъективный жизненный путь, жизненная перспектива, жизненный опыт, развитие личности, согласованная жизненная перспектива.

In the article is analyzed the problem of life course of personality from the point of its basic aspects and structure. Basically approaches to definition "subjective life course" are considered. Such structural components as "life perspective" and "individual experience" are allocated. The article contains observation of consequent life perspective formation process and its role in development of personality as a subject of his own activity. It has been theoretically substantiated the necessity of investigation individual experience as a factor of formation such life perspective which could open opportunities of self-development and self-realization for personality.

Key words: subjective life course, life perspective, life experience, development of personality, consequent life perspective.

Постановка проблеми. Питання про сутність поняття життя та життєвого шляху здавна було одним з ключових у спробах людини зрозуміти оточуючий світ і себе. У дослідженні цього питання зосереджені фундаментальні інтереси філософії, соціології, психології, антропології та інших наук. Для сучасної психології питання життєвого шляху є одним із центральних. Це зумовлене тим, що в наш час швидкозмінні умови суспільного життя, велика кількість соціальних змін і криз вимагають від людини вибору правильної життєвої лінії, яка сприяла б збереженню цілісності її внутрішнього світу і досягненню нею самореалізації та самоактуалізації. Проте тільки розуміння сутності питання життєвого шляху може дати владу над ним. Таким чином перед вченими стають питання: яку психологічну будову має це психологічне утворення; які структурні компоненти має; як працюють механізми його формування, розвитку, саморегуляції; як впливають особистісні характеристики суб'єкта на особливості тієї моделі життя, яку він буде; коли починається усвідомлення процесу розгортання життєвого шляху особистості. Саме відповіді на ці питання у межах життєвої проблематики відчиняють перед нами можливість аналізу розвитку особистості в часі та просторі її життя.

Особливого значення при розробці проблематики життєвого шляху набувають категорії «життєва перспектива», та «життєвий досвід». Питанням життєвої перспективи, як цілісної картини майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку програмованих і очікуваних подій, займалися багато дослідників. Питання життєвого досвіду, особливостей його інтерпретації та усвідомлення останнім часом стає все більш інтенсивним та різноспрямованим. Проте механізми та чинники впливу життєвого досвіду особистості на побудову нею перспективи власного життя ще й досі не є достатньо вивченими.

Метою статті є аналіз та теоретичне обґрунтування необхідності дослідження чинників впливу досвіду особистості на формування нею життєвої перспективи.

Життєвий шлях - це історія індивідуального розвитку, життя людини як особистості. Життєвий шлях є своєрідним портретом особистості, в цьому психологічному конструкті розглядаються світогляд і життєва спрямованість людини, її прагнення і досягнення, ставлення до життєвих труднощів і способи їх подолання. Перші наукові спроби опису життєвого шляху являють собою побудову теорії особистості у часі на протипагу чисто структурним визначенням особистості. У філософських і психологічних дослідженнях

останніх десятиріч питання життєвого шляху стає все більш актуальним.

Одним з основних аспектів теорії життєвого шляху є психологічні положення, які стосуються людського ставлення до світу, а також людини як суб'єкта життєдіяльності (К.А.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, Ф.Є.Василук, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко, Ю.М.Швалб). Суб'єктивні аспекти переживання часу (Г.Вудроу, П.Девіс, Л.Дуб, А.Еддінгтон, Р.Кнапп, Т.Коттл, К.Левін, Дж.Нюттен, П.Парк, В.Франкл, Дж.Фрезер, П.Фресс, Ф.Хунд, О.Шульце, Л.В.Сохань, Ю.М.Швалб). Причинно-наслідкова концепція психологічного часу (Є.І.Головаха, О.О.Кронік, Б.Й.Цуканов).

Першими з психологів, які спробували дати наукове визначення життя та життєвого шляху були Ш. Бюлер і її співробітники у Віденському фізіологічному інституті в 20-30-ті рр. На великому емпіричному матеріалі ними було встановлено, що, незважаючи на індивідуальну своєрідність, існують закономірності в термінах настання оптимумів життя в залежності від співвідношення духовних (ментальних) і біологічних (вітальних) тенденцій. При цьому були виявлені різні типи життєвого розвитку особистості.

Ш. Бюлер провела аналогію між процесом життя і процесом історії. Дослідниця стверджувала, що життя потрібно розуміти не як ланцюг випадковостей, а через його закономірні етапи. **Індивідуальне**, або особисте життя в його динаміці автор назвала життєвим шляхом особистості, і виділила ряд аспектів життя:

1. аспект, що становить об'єктивну логіку життя, послідовність зовнішніх подій;
2. зміна переживань, цінностей, еволюція внутрішнього світу людини, логіка її внутрішніх подій;
3. результати її діяльності [8].

На думку Ш. Бюлер, життя конкретної особистості не випадкове, а закономірне, воно піддається не тільки опису, але й поясненню. Головною рушійною силою розвитку автор вважає вроджене прагнення людини до самоздійснення або самореалізації. Самоздійснення - підсумок життєвого шляху, коли цінності і цілі, до яких прагнула людина свідомо або несвідомо, отримали адекватну реалізацію. Бюлер була розроблена ідеалістична концепція розвитку людини, як процесу поступового становлення і зміни духовних цільових структур самосвідомості [10].

У вітчизняній психології до проблематики життєвого шляху першими звернулися такі наукові дослідники, як Н.А. Рибників, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв.

В якості основи для розгляду життєвого шляху людини Ананьєв Б.Г. запропонував аналіз біографії. Одиницею аналізу життєвого шляху для автора став вік. Ним були введені поняття соціальних досягнень. Вчений виділив етапи в житті людини, які можна використовувати для характеристики кожного віку: дитинство (виховання, навчання і розвиток); юність (навчання, освіта і спілкування); зрілість (професійне і соціальне самовизначення особистості, створення сім'ї та здійснення суспільно-корисної діяльності); старість (відхід зі сфери суспільної діяльності і активність у сфері сім'ї) [2].

Як зазначає А.А. Кронік, в дослідженні життєвого шляху особистості вперше у вітчизняній психології Ананьєв Б.Г. використовував поняття суб'єктивної картини життєвого шляху людини. Він підкреслював важливість даного поняття як суттєвої характеристики самосвідомості особистості і зазначав, що саме в суб'єктивній картині життєвого шляху відображені віхи соціального і індивідуального розвитку людини. На думку вченого, суб'єктивна картина життєвого шляху завжди розгорнута в часі та фіксує головні події людського життя, пов'язуючи в єдиний «системі відліку» біологічний, психологічний та історичний час [3].

Думку про те, що життєвий шлях є певна цілісність і водночас складається з етапів, кожний з яких може стати поворотним у житті особистості, у своїх працях розвиває С.Л. Рубінштейн. Життєвий шлях для Рубінштейна - не сума життєвих подій, окремих дій, продуктів творчості, а цілісне та безперервне явище; кожна людина, на думку дослідника, має свою власну історію і навіть стає особистістю саме тому, що має свою життєву історію [9, 641]. Кожний етап відіграє важливу роль в життєвому шляху, але не визначає його з фатальною неминучістю. С.Л. Рубінштейн визнає центральною проблемою особистого життя питання про те, чи зможе особистість стати суб'єктом власного життя. Особистість як суб'єкт життя - це індивідуально-активна людина, яка будує умови свого життя і своє ставлення до нього [9, 643]. Таким чином суб'єктом свого життя особистість стає в силу здатності вирішувати свої проблеми, відповідати за свої вчинки, і через усвідомлення своєї відповідальності перед собою і людьми за наслідки будь-якого свого рішення.

Спираючись на ідеї С.Л. Рубінштейна та Б.Г. Ананьєва і розвиваючи їх, К.А. Абульханова-Славська розробляє свою концепцію розуміння життєвого шляху особистості. У своїх працях автор стверджує, що «...особистість включається в сукупність причин і наслідків свого життя не тільки як залежна від зовнішніх обставин, але і як активно перетворююча; більше того, яка формує в певних умовах позицію і лінію свого життя. ...Як суб'єкт життя вона виступає як організатор, у чому і проявляється, насамперед, індивідуальний характер життя» [1, 39]. Так, «життєвий шлях представляє собою не тільки раз і назавжди зафіксовану позицію, але і певну життєву лінію, тобто реалізацію свого життя в часі, її поступове розгортання, розширення і зміцнення» [1, 67].

У контексті осмислення проблематики життєвого шляху особистості, К.А. Абульханова-Славська звертається до питання співвідношення структурного і динамічного підходів до аналізу життя особистості. У структурному підході вона пропонує наступні одиниці життєвого шляху:

події, заняття, сфери життя. В рамках динамічного підходу вона робить акцент на вивченні часових параметрів: динаміка життєвого шляху, особистісні механізми, способи життєдіяльності. Автор вказує на необхідність їх поєднання у вивченні життєвого шляху особистості. Таким чином, важливо досліджувати не тільки життєві події, але і те, як вони реалізуються в життєвій динаміці та стають рушійною силою розвитку особистості.

Проаналізувавши різні підходи до розвитку й осмислення проблематики життєвого шляху, А.А. Кронік і Головаха Є.І. запропонували причинно-цільову концепцію розуміння цієї проблеми. В рамках цієї концепції автори намагаються відповісти на питання про визначення меж і змісту психологічного теперішнього, минулого і майбутнього, їх взаємозв'язок та механізми формування певних часових властивостей психічної діяльності. На їх думку, одиницею психологічного часу є міжподієвий зв'язок типу «причина-наслідок» або «мета-засіб». При цьому одиницею психологічного минулого вони називають реалізований зв'язок між двома подіями хронологічного минулого; одиницею психологічного теперішнього - актуальний зв'язок між подіями хронологічного минулого і майбутнього; одиницею психологічного майбутнього - потенційний зв'язок подій хронологічного майбутнього [4].

По А.А. Кроніку суб'єктивна картина життєвого шляху - «це психічний образ, в якому відображені соціально-обумовлені просторово-часові характеристики життєвого шляху (минулого, теперішнього і майбутнього, його етапи, події і їх взаємозв'язок» [6, 149]. Автор виходить з того, що ці образи виконують функцію довгострокового регулювання та узгодженості життєвого шляху особистості з життям інших людей. Тобто при розгляданні суб'єктивного життєвого шляху необхідно враховувати не тільки розгортання подій та етапів життєдіяльності, але й їх взаємозв'язок.

Практично всі автори, які розглядають проблематику життєвого шляху особистості, виділяють в їх структурі такі три основні компоненти: психологічне минуле, психологічне сьогодення та психологічне майбутнє. Ці структурні компоненти відіграють неocenенну роль у розвитку особистості, її самореалізації та самоорганізації.

Щоб керувати ходом життя, необхідно створювати та постійно корегувати узагальнену та цілісну модель життя. Таким чином становлення життєвих перспектив стає одним із центральних питань проблематики життєвого шляху. Життєва перспектива (лат. *perspectus* – чітко побачений) - це цілісна картина майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку прогнаних і очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність і індивідуальний сенс свого життя. Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани складають ядро життєвої перспективи, без якого вона втрачає свою основну функцію – регулятивну [10]. Життєва перспектива – динамічне психічне утворення. Це образ бажаного та усвідомленого майбутнього життя як можливого за умови досягнення певних цілей, це поєднання морально-світоглядного, ціннісно-цільового та діяльнісно-поведінкового самовизначення.

Це поняття розроблялося в рамках подієвого підходу (С.Л. Рубінштейн, К.А. Абульханова-Славська та ін), причинно-цільової концепції психологічного часу особистості (О.І. Головаха, А.А. Кронік), з точки зору планування цілей (В.Ф. Серенкова, Г.С. Шляхтін та ін). Серед зарубіжних авторів, що розглядають дане питання, можна назвати Р. Кастенбаума, Т. Коттле, К. Левіна, Л. Франка та ін.

Виділяють також психолого-педагогічний підхід до вивчення життєвих перспектив – І.В.Дубровіна, О.М.Прихожан, Б.С.Круглов, А.Д.Андрєєва, М.В.Вовчик-Блакитна, Т.В.Говорун та соціально-психологічний – Л.В.Сохань, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, Б.Г.Ананьєв. Психолого-педагогічний підхід розглядає ранню юність як період психологічної готовності до визначення життєвих перспектив. Дана готовність передбачає розвиток самосвідомості, яка набуває все більш рефлексивного характеру. Соціально-психологічний підхід розглядає становлення життєвих перспектив на основі несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

Побудова життєвої перспективи передбачає висування цілей та складання життєвих планів, заснованих на ціннісних орієнтаціях особистості. Це передбачає висування етапних цілей, розробку шляхів їх досягнення, а також аналіз реалізації поставлених цілей. Тобто, як ми бачимо, планування особистістю свого майбутнього передбачає певну структуру. Один із її варіантів запропонований А. Р. Шмеляєвим та В. А. Дьоміною. Так, структура цільового планування життєвої перспективи включає планування ближньої життєвої перспективи, середньої і дальньої. При цьому планування ближньої життєвої перспективи включає уявлення шляхів досягнення цілей, середньої - постановку самих життєвих цілей, а дальньої - більш віддалені і глобальні життєві цілі, що виникають на основі усвідомлення ціннісно-смыслових аспектів свого життя та їх узгодження з потенційними можливостями людини [5].

Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани, які послідовно формують компоненти усвідомленої картини майбутнього, дають відповіді на такі ключові життєві питання:

1. В яких сферах життя сконцентрувати зусилля для досягнення успіху?
2. Що саме й у який період життя має бути досягнуто?
3. Якими засобами і в які конкретні терміни можуть бути реалізовані поставлені цілі?

Людина бачить свої життєві перспективи як загальну спрямованість можливих найважливіших подій. Як відзначають Титаренко Т.М. та Панок В.Г., життєва перспектива - це потенційна можливість розвитку особистості, неминучість певних змін у майбутньому житті [11]. Тобто, особистість активно впливає на обставини свого життя, здійснюючи вчинки, які здатні змінити життєві перспективи.

Необхідно зауважити, що життєва перспектива не завжди є бажаною для особистості, і може бути не дуже приємною, навіть за умови, що вона є усвідомленою. Чи навпаки, реалізація перспектив може відбуватися взагалі без участі суб'єкта життєтворчості, і не вимагати вольових рішень від людини.

Проте поки особа не усвідомлює свою життєву перспективу, вона не може зрозуміти зміст свого життя, не здатна адекватно виявити потенційні можливості та свої життєві сили.

Проте відсутність перспектив - це несприятливі умови для самовираження. На кожному етапі життєвого шляху узгоджена та реалістична перспектива повинна змінюватися та корегуватися відповідно до попереднім рівнем досягнень особистості.

Таким чином ми бачимо, що узгодженість життєвої перспективи складається з двох аспектів:

1. Життєві плани і цілі взаємопов'язані і мають зв'язок із актуальною життєвою ситуацією особистості;

2. Суб'єктивна готовність людини до реалізації життєвої перспективи виявляється в її уявленнях про її самовіддачу та самостійність в реалізації своїх життєвих цілей та планів.

Таким чином, тільки усвідомлена та узгоджена життєва перспектива особистості визначає перехід від стихійного засобу життя до такого, який вона буде створювати власноруч. Саме становлення та усвідомлення власної перспективи перетворює людину з об'єкта власного життя на її суб'єкт.

Необхідність формування узгодженої перспективи ставить перед нами питання про те, яку саме роль відіграє минуле, тобто життєвий досвід, у цьому процесі. Реальна, конкретна особистість творить свій унікальний життєвий шлях через оволодіння обставинами, ситуаціями та смислами, які зустрічаються на її шляху і назавжди залишаються в її життєвому досвіді.

Згідно з визначенням відомого українського психолога О.М.Лактіонова «... досвід представляє собою таке психологічне утворення, котре дає можливість не тільки використовувати відповідні задачі знання, уміння і навички, але й певним чином адаптуватися до умов життя, взаємодіяти з оточуючим світом, інтерпретувати події у світі і себе у цих подіях» [7, 145].

Вчені пояснюють поняття життєвого досвіду як складну систему, що включає в себе знання, вміння, навички (Платонов К.К.); як діяльність, представлену у свідомості людини (О. В. Турчинов); як впорядковані у свідомості образи пережитих подій (А. А. Кронік, Н.В. Чепелєва, О. А. Зарецька). Аналіз основних досліджень психологічного конструкта життєвого досвіду дозволив нам виділити основні напрямки дослідження в даній області. У науковій літературі життєвий досвід розглядається: - як сукупності ситуацій, перероблених та зафіксованих суб'єктом (К. А. Абульханова-Славська, Б. Р. Ананьєв, К. І. Анциферова, А. А. Кронік, Н. А. Логінова, С. Л. Рубінштейн, М.М. Чепелєва і т.д.) - як здатності суб'єкта оцінювати себе, інших і навколишній світ у відповідності зі смислами особистості (О.М. Лактіонов, О. В. Зазимко, Платонов К.К.).

- як особистісний міф, конструкти якого виконують дві функції: по-перше, підтримують уявлення про світ, як про стабільний процес, що закономірно повторюється і до якого можна застосувати шаблони дій; по-друге, виконують селективну функцію відносно кожного нового фрагмента життєвого досвіду, що перетворює увесь життєвий досвід в індивідуальну інтегровану і відносно несуперечливу систему «життєвої філософії» особистості (С.Ю. Гуцол, Ю.М. Швалб, Н.Г. Осухова).

Роль життєвого досвіду в процесі становлення особистості визначали К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, І. С. Кон, О. М. Лактіонов, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та ін. Видатний вітчизняний психолог Г.С. Костюк стверджував, що розуміння власного досвіду і себе в ньому є центральним моментом у розвитку особистості.

Аналіз основних теоретичних положень що до вивчення поняття «життєвий досвід», який був проведений нами в попередніх публікаціях, показав, що у дослідженнях з цієї проблеми надається перевага побудові структурних моделей досвіду та визначенню функцій його одиниць. Питання про те, чи впливає індивідуальний досвід на формування життєвої перспективи, за допомогою яких чинників та які індивідуальні особливості людини визначають межі цього впливу, і досі залишається невизначеним.

Тому в контексті даного дослідження нас цікавить питання осягнення особистісного досвіду. О.В. Фрідман було встановлено, що концептуалізація особистісного досвіду представляє інтегральний рівень семіотичного осягнення, якому передують рівень неконцептуалізаційного осягнення, що має несистемний, предметно та ситуативно зумовлений характер. Концептуалізація здійснюється в ході трьох етапів: 1) первинне переживання досвіду; 2) фрагментарно-семіотичне перетворення досвіду; 3) системно-семіотичне перетворення досвіду. Результатом концептуалізації є так званий досвід-«форма», втілений у цілісних пояснювальних концепціях, моделях, теоріях, які відтворюють та регулюють суб'єктивну реальність їх носія [12].

Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду є суб'єктивним процесом тлумачення подій в особистісному та соціально-культурному аспектах, внаслідок якого формується внутрішній світ особистості, її власна реальність, як суб'єктивна картина світу. Саме широтою та об'єктивністю цієї інтерпретації забезпечується повноцінне становлення особистості.

З урахуванням цих факторів стає зрозумілим, що проблематика життєвого шляху на сьогоднішній момент є однією з найперспективніших. Саме в цих рамках необхідно розглядати питання життєвої перспективи як ключового моменту, що визначає, яким чином буде проходити розвиток і становлення особистості впродовж усього її життєвого шляху.

Необхідно враховувати, що життєва перспектива людини не є сталим конструктом, який формується нею раз і назавжди. У реальному житті перспектива повинна постійно формуватися та змінюватися відповідно до мінливих умов існування особистості. Саме таку перспективу, яка враховує наявну ситуацію, попередній досвід, індивідуальні особливості людини та її готовність до ре-

алізації своєї перспективи, можна назвати узгодженою. Тобто такою, що призводить до розвитку та становлення особистості, як суб'єкта власної життєдіяльності. Для формування такої перспективи власного життя необхідний постійний аналіз та розуміння існуючої ситуації, співвідношення її із минулим та бажаною картиною майбутнього. Це приводить нас до необхідності вивчення питання про те, наскільки життєва перспектива особистості детермінована її власним досвідом. Таким чином перед нами постають наступні питання:

- в яких випадках і за допомогою чого людина враховує свій досвід та будує узгоджену перспективу;

- в яких випадках життєвий досвід гальмує формування перспективи;

- що відбувається, якщо досвід взагалі не враховується у формуванні життєвої перспективи;

- які особистісні характеристики сприяють концептуальній переробці життєвого досвіду та побудові узгодженої перспективи згідно з результатами цієї концептуалізації.

Відповіді на ці питання є вирішальними у питанні розвитку та формуванні людини як суб'єкта власної життєдіяльності.

Висновки. Психологія життєвого шляху дозволяє інтегрувати різноманітні і розрізнені знання про особистість у всій її суперечливості і повноті в контексті всього життя людини.

Життєвий шлях людини є періодичним процесом онтогенезу, заснований на закономірних змінах в людському організмі і відносинах зі світом, характерних для кожного періоду. Життєвий шлях - це усвідомлений, пережитий та структурований час життя, який постійно переосмислюється.

Цілісне та об'єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху, зокрема, адекватне ставлення до свого минулого та майбутнього вважаються одними з найважливіших критеріїв розвитку особистості, її соціальної й психологічної зрілості.

Важливою структурною одиницею життєвого шляху є життєва перспектива, як образ бажаного та усвідомленого майбутнього життя, можливого за умови досягнення певних цілей. Вона поєднує морально-світоглядне, ціннісно-цільове та діяльнісно-поведінкове самовизначення.

У формуванні позитивної узгодженої перспективи велику роль відіграє розуміння і інтерпретація особистістю власного досвіду.

Розкриття та розуміння механізмів цього впливу дає змогу побудувати цілісну та позитивну суб'єктивну картину життєвого шляху, яка відкриває перед особистістю можливості саморозвитку та самоактуалізації.

Література

1. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Альбуханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: ЛГУ, 1968. — 339 с.
3. Анцыферова Л. И. Психологическое учение о человеке: теория Б. Г. Ананьева, зарубежные концепции, актуальные проблемы/ Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 1. – С. 3–15.
4. Головаха, Е.И., Кроник, А.А. Психологическое время личности / Е.И.Головаха, А.А.Кроник. – Киев: Наукова Думка, 1984. – 201 с.
5. Дьоміна Л.Д., Ральнікова І.А. Психічне здоров'я і захисні механізми особистості [Електронний ресурс] / Л.Д. Дьоміна, І.А.Ральнікова – Режим доступу: <http://weblib.pp.ua/psihicheskoe-zdorove-zaschitnyie-mehanizmyi.html>
6. Кроник А.А. Суб'єктивна картина життєвого шляху як предмет психологічного дослідження / А.А. Кроник // Психологія особистості і спосіб життя. – М: 1987. – С. 149-152.
7. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.
8. Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь / Н.А. Логинова // Принцип развития в психологии. – М.: Наука, 1978. – С. 156–172.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – 4-изд. – СПб.: Питер, 2004. – 678с.
10. Рудь Г.В. Окремі аспекти подієво-каузометричного аналізу життєвого шляху молоді людини. // Зб. наук. пр. „Проблеми загальної та педагогічної психології” Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України (За ред. акад. Максименка С.Д.). – Т. VI. – Випуск 4. – К., 2003. – С. 275-281.
11. Титаренко Т.М. Просторово-часові виміри життєвого світу особистості в онтогенетической площині. / Т.М. Титаренко // Психологія особистості і час. Тези доповідей. –Т. 1. – Чернівці, 1991. – С. 17-20.
12. Фрідман О. В. Феномен концептуалізації особистісного досвіду: аналіз результатів пілотажного емпіричного дослідження / О. В. Фрідман // Проблеми емпіричних досліджень у психології. – К. : Гнозис, 2009. – Вип. 2. – 412 с. – с. 105–112.

Literatura

1. Al'buhanova-Slavskaja K.A. Strategija zhizni / K.A. Al'buhanova-Slavskaja. – М.: Mysl', 1991. – 299 p.
2. Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev. – L.: LGU, 1968. — 339 p.

3. Ancyferova L. I. Psihologicheskoe uchenie o cheloveke: teorija B. G. Anan'eva, zarubezhnye koncepcii, aktual'nye problemy/ L.I. Ancyferova // Psihologicheskij zhurnal. – 1998. – T. 19. – № 1. – pp. 3–15.
4. Golovaha, E.I., Kronik, A.A. Psihologicheskoe vremja lichnosti / E.I.Golovaha, A.A.Kronik. – Kiev: Naukova Dumka, 1984. – 201p.
5. D'omina L.D., Ral'nikova I.A. Psihichne zdorov'ja i zahisni mehanizmi osobistosti [Elektronij resurs] / L.D. D'omina, I.A.Ral'nikova – Available at: <http://weblib.pp.ua/psihicheskoe-zdorove-zaschitnyie-mehanizmyi.html>
6. Kronik A.A. Sub'ektivna kartina zhittevogo shljahu jak predmet psihologichnogo doslidzhennja / A.A. Kronik // Psihologija osobistosti i sposib zhittja. – M: 1987. – pp. 149-152.
7. Laktionov A. N. Koordinaty individual'nogo opyta / A. N. Laktionov. – Har'kov: Biznes Inform, 1998. – 492 p.
8. Loginova N. A. Razvitie lichnosti i ee zhiznennyj put' / N.A. Loginova // Princip razvitija v psihologii. – M.: Nauka, 1978. – pp. 156–172.
9. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologi / S.L. Rubinshtejn. – 4-izd. – SPb.: Piter, 2004. – 678 p.
10. Rud' G.V. Okremi aspekti podievo-kauzometrichnogo analizu zhittevogo shljahu molodoi ljudini. // Zb. nauk. pr. „Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii” Institutu psihologii imeni G.S.Kostjuka APN Ukraïni (Za red. akad.. Maksimenka S.D.). – T.VI. – Vipusk 4. – K., 2003. – pp. 275-281.
11. Titarenko T.M. Prostorovo-chasovi vimiri zhittevogo svitu osobistosti v ontogeneticheskij ploszhini. / T.M. Titarenko // Psihologija osobistosti i chas. Tezi dopovidej. –T. 1. – Chernivci, 1991. – pp. 17-20.
12. Fridman O. V. Fenomen konceptualizacii osobistisnogo dosvidu: analiz rezul'tativ pilotazhnogo empirichnogo doslidzhennja / O. V. Fridman // Problemi empirichnih doslidzhen u psihologii. – K. : Gnozis, 2009. – Vip. 2. – 412 p. – pp. 105–112.

УДК 316.628:321.02-053.6(477)

Особливості взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно – ціннісної сфери особистості студентської молоді

Поліванова О.Є., Пантюх М.А.

Стаття присвячена дослідженню особливості взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно – ціннісної сфери особистості. Метою даної роботи є дослідження динаміки особливостей взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно – ціннісної сфери в умовах соціально – політичної трансформації країни. В ході дослідження було виявлено, що в період соціально – політичної трансформації суспільства відбулося зростання як суб'єктивних так і об'єктивних форм політичної активності. Також в ході трансформації змін зазнала і ціннісна сфера особистості

Ключові слова: політична активність, політична поведінка, політична участь, соціально – політична трансформація, мотиваційно – ціннісна сфера.

The scientific article investigates the features of the relationship of political activity and motivation - the value of a personality. The aim of this work is to study the dynamics features of the relationship of political activity and motivation - value areas in terms of socio - political transformation of the country. The study found that during the socio - political transformation of society grew, both subjective and objective forms of political activity. Also during the transformation has been made and the individual field values.

Keywords: political participation, political behavior, political participation, political activism, social - political transformation, motivational - value field.

Статья посвящена исследованию особенности взаимосвязи политической активности и мотивационно - ценностной сферы личности. Целью данной работы является исследование динамики особенностей взаимосвязи политической активности и мотивационно - ценностной сферы в условиях социально - политической трансформации страны. В ходе исследования было выявлено, что в период социально - политической трансформации общества произошел рост, как субъективных так и объективных форм политической активности. Также в ходе трансформации изменения претерпела и ценностная сфера личности.

Ключевые слова: политическая активность, политическое поведение, политическое участие, социально - политическая трансформация, мотивационно – ценностная сфера.

До недавню дослідженням політичної активності громадян займалися в основному напередодні виборів. Однак проблема політичної активності постає у сучасному світі більш гостро, адже країна обирає новий шлях розвитку і саме молодь виступає у якості головного індикатора соціально – політичних змін. Саме тому розуміння особливостей її активності важливе для розвитку суспільства і демократії в Україні. Однак наразі ми бачимо, що політична активність молоді радше є виявлення відповіді на дії влади, і частіше дана активність носить деструктивний характер і проявляється у вигляді агресії. У даному руслі, цінності та мотивація особистості можуть виступати потужним двигуном для різних форм вияву активності молодого людини.

Перші учені, що почали займатися проблемою політичної активності, були представниками американської науки, зокрема С. Мерріам, Г. Госнелл, Г. Лассуелл, Л. Уайт, К. Райт та інші. Д. Вебер, Е. Дюркгейм, М. Паретто, В. Мішелс, Г. Моска, М. Острогорські, Д. Брайс та інші проводили дослідження в напрямку вивчення самосвідомості і політичної поведінки [1, 4, 7]. Про актуальність дослідження ціннісно-мотиваційної сфери в контексті політичної науки свідчить ціла низка досліджень (С. Д. К. Пуертас, Л. І. Пилипенко, І. І. Семків, С. М. Чолій, О. А. Чумак, М. Ю. Сидоркіна), які відзначають мотивувальну роль потреб, цінностей та мотивів досягнення, суперництва, соціального престижу і спілкування у громадянській активності [5; 6; 8].

Політична активність - це один з соціально-психологічних індикаторів, зміст якого - відображати ступінь і форму залученості виборців у політичне життя країни, форми якої можуть бути різноманітними. Політична активність може обмежуватися простим дисциплінованим голосуванням, або ж бути визначена високим ступенем солідарності виборців навколо якоїсь проблематики (наприклад, вирубка лісу чи парку). У цьому випадку зростає як інтерес, так і активність виборців до кандидата та політичної партії, де активно експлуатується подібна тема. Саме інтерес до політичних подій є однією з провідних ознак високої політичної активності, тобто виборці прагнуть бути в курсі політичних подій, стежать за новинами і публікаціями, що стосуються політики [7].

Нині не існує чіткого тлумачення терміну «політична активність». В політологічних, соціологічних та соціально-психологічних дослідженнях поряд з поняттям «політична активність» широко використовуються такі поняття як «політична поведінка», «політична діяльність», «політична участь» тощо, що з одного боку, розглядаються як синонімічний ряд, а з іншого - мають різні тлумачення. Це свідчить, що сам феномен активності є складним і багатограним. Серед усього розмаїття визначень можна виділити два напрямки орієнтації поняття: світоглядно - ціннісний [1; 2; 5; 7], та діяльнісний (орієнтація на поведінкову сторону політичної активності). Так, вчені, зокрема С. Рошин, В. Немировський, С. Туманов, Н. Дембицька вказують, що однією з ознак політичної активності є прояв інтересу до політичного життя. Відмінність у їх концепціях полягає у визначенні

другого компоненту, у складі якого виділяють участь, діяльність або електоральну поведінку. М. Вебер вказував, що політична активність проявляється у її різних формах, саме в такому підході є певне розуміння того, чому дані поняття часто ототожнюються [6].

Політична активність є конкретизацією проявів активності особистості в сфері політичних відносин. І. М. Білоус пропонує розглядати політичну активність з позиції двох рівнів: орієнтаційно - ціннісного (внутрішнього), який становить підґрунтя для другого – поведінкового (зовнішнього) рівня. Відтак, політична активність може виражатися як у почутті психологічного залучення до політичного життя, так і в різних формах політичної участі. Поширеною є тенденція визначати рівень політичної активності особистості через аналіз компонентів політичної культури, які детермінують її політичну діяльність та поведінку [1, с. 26 - 27]. Однак через неоднозначність трактування даного поняття постає питання, щодо виділення основних критеріїв оцінки політичної активності. На наш погляд, найбільш змістовною та структурною є концепція С. Л. Грабовської [4, с. 25-28], яка поділяла критерії політичної активності на дві групи: об'єктивні (поведінкові) та суб'єктивні (ментальні). До перших вона відносить різні форми політичної участі, включаючи свідому відмову від участі в голосуванні, до других – рівень політичних знань, мотивування політичної діяльності, наявність політичних реакцій, переживань, емоційного ставлення до політичних подій та їх дійових осіб. С. Л. Грабовська зазначає, що політична активність є поведінковою реалізацією політичної культури особистості, але дуже неоднозначною реалізацією, пояснюючи це тим, що сформовані політичні орієнтації не завжди виражаються в політичній поведінці та діяльності, а активні політичні дії не завжди є відображенням усвідомленої політичної позиції [4].

Виходячи з вищесказаного, метою нашої роботи є дослідження особливостей взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно – ціннісної сфери особистості студентської молоді в період соціально-політичної трансформації суспільства. Для досягнення мети ми використовували методику діагностики мотиваційної структури особистості (В. Е. Мільман); методику діагностики мотивів соціально – психологічної активності особистості (Д. Макклеланда); методику «Ціннісні орієнтації» (Рокича).

В дослідженні брали участь 30 чоловік, молодь віком від 21 до 25 років. До складу групи входили студенти 5 курсу факультету Міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, які хоча б раз приймали участь у голосуванні.

Дослідження проводилось в 2 етапи: у жовтні - листопаді 2013 р. та в кінці березня 2014 року.

Досліджуючи особливості політичної активності особистості нами було виявлено, що у ході соціально – політичної трансформації країни рівень політичної зацікавленості значно виріс, разом з тим змінилися і форми виявлення політичної активності, зокрема на першому етапі дослідження для студентів характерними є пасивна політична участь, тобто формальне голосування на виборах та суб'єктивні форми політичної активності, а саме політичний інтерес. На другому етапі, на перший план, окрім політичної участі та суб'єктивних форм політичної активності виходить політична поведінка. Тож можна сказати, що у ході соціально – політичної трансформації молодь перейшла до більш рішучих дій у виявленні своєї політичної позиції, тобто від формального голосування на виборах, та часткової зацікавленості окремими подіями з політичного життя, молодь перейшла до рішучих дій, що спостерігається у виявленні своєї політичної поведінки, а саме участь у акціях протесту, демонстраціях. Також важливо відмітити й те, що в ході соціально – політичної трансформації країни, рівень зацікавленості політикою, не лише як певною сферою життя суспільства, а й як сферою професійної діяльності, значно виріс.

Досліджуючи мотиваційну структуру особистості нами було виявлено, що у ході соціально – політичної трансформації країни дещо знизились показники загально – життєвої мотиваційної спрямованості. А саме, мотиви «життєзабезпечення», «комфорту» та «спілкування» стали менш вираженими. Найбільш значущі відмінності спостерігаються стосовно мотиву «комфорту» (0,017; $p < 0,05$). Виявилось, що у ході трансформації країни також відбулося зниження мотивів соціально – психологічної активності, таких як «прагнення до влади та успіху», у той час, як мотив «прагнення до афіліації» значно зріс. Таким чином, можна відмітити, що з одного боку, студенти стали менш орієнтовані на задоволення повсякденних потреб, вони дещо переоцінюють поняття «влади» та «успіху», а з другого – вкрай потребують спілкування з оточуючими саме в політичній сфері.

В ході дослідження динаміки ціннісної сфери було виявлено, що у респондентів за даний проміжок часу, відбулись деякі зміни у ціннісній сфері, зокрема значно зросли цінності «забезпеченості» (0,026; $p < 0,05$), «вихованості» (0,000; $p < 0,05$) та «чесності» (0,016; $p < 0,05$), та стали менш вираженими цінності «мудрості» (0,049; $p < 0,05$), «розвитку» (0,006; $p < 0,05$), «широкого кругозору» (0,008; $p < 0,05$) та «чуйності» (0,046; $p < 0,05$). Тобто відбувся перехід від значущих загальних стратегічних цінностей до цінностей переживання свого повсякденного життя. Тобто у студентів відбувається переорієнтація з цінностей, що орієнтовані на майбутнє, на цінності, які важливі для упорядкування свого сьогодення. Загалом, дещо знизився середній показник вираженості термінальних та підвищився рівень інструментальних цінностей, однак ці показники не є значущими.

Досліджуючи особливості взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно – ціннісної сфери у період соціальної стабільності, нами було виявлено що ступінь зацікавленості політичним життям, пов'язано з вираженістю мотивів життєзабезпечення, комфорту, прагнення до спілкування та творчої активності. Тобто, виявлення політичної активності у до трансформаційний період характеризується

прагненням до комфортного, забезпеченого життя та можливості реалізації себе у політичній сфері. Досліджуючи особливості взаємозв'язку політичної активності та мотиваційно - ціннісної сфери особистості у період соціально – політичної трансформації країни нами було виявлено, що для студентів найбільш важливими стають цінності буденного життя: родина, робота та ін., які пов'язані з прагненням до впевненості в завтрашньому дні, що й призводять до змін форм політичної активності. Також в ході дослідження чітко прослідковується зворотній зв'язок мотиву соціально – психологічної активності «прагнення до успіху», цінністю незалежності. Тобто досягнення успіху у даних соціально – політичних умовах інтерпретується молоддю як втрата незалежності.

Таким чином проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

- політична активність - це один із соціально-психологічних індикаторів, який відображає ступінь і форми залученості виборців до політичного життя країни.

- у дотрансформаційний період для молоді більш характерними формами політичної активності є пасивна політична участь, в той час як у період соціально – політичної трансформації суспільства спостерігається зростання як суб'єктивних форм політичної активності, а саме інтересу до політичного життя в цілому та сфери професійної політичної діяльності, так і об'єктивних форм політичної активності, зокрема політичної поведінки.

- у дотрансформаційний період для молоді ведучими мотивами є мотиви життєзабезпечення, комфорту, спілкування та мотив творчої активності, у період соціально – політичної трансформації суспільства поряд з цими мотивами зростають мотиви загальної активності та соціальної корисності. Молодь переоцінює самі поняття «влади» та «успіху» та потребує спілкування в політичній сфері.

- соціально – політична трансформація суспільства призводить до змін інструментальних цінностей особистості, а саме зростає значущість цінностей: забезпеченості, вихованості, чесності та знижуються цінності: мудрості, розвитку, широкого кругозору та чуйності.

Таким чином, можна казати, що у дотрансформаційний період для молоді зацікавленість політикою та участь у виборах виступала способом забезпечити комфортне життя та реалізувати себе як особистість та професіонала, в той час як у період соціально – політичної трансформації суспільства прагнення до сімейних цінностей та стабілізації свого буденного життя призводить до зростання активних форм політичної поведінки. Проте залишається відкритим питання щодо відчуття психологічного благополуччя молоді у складних соціально – політичних умовах, що потребують від них як переосмислення своїх цінностей, так і змін своєї поведінки. Саме на вирішення цього питання і будуть спрямовані наші подальші дослідження.

Література:

1. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації // Соціальна психологія / Білоус І. – 2007. – №5. – С. 25-34
2. Бортніков В. Політична участь, політична активність, політична діяльність, політична поведінка: спільне й особливе. / Бортніков В. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/08_73.pdf
3. Головаха Є. Ставлення до влади і політичний вибір молоді України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг / Головаха Є. - 2002. - № 1. - С. 117 - 127.
4. Грабовська С.Л. Психологічні чинники політичної активності молоді // Наукові студії з політичної психології, вип.2.: Матеріали звітн. наук. сесії Наук.-практ. центру політ. психології АПН України, 28-29 лютого 1996 р. / Редкол.: М.М. Слюсаревський (головн. ред.) та ін. – К.: „ДОК-К”, 1996. – С. 20-29
5. Єгорова Є.В. Критерії визначення політичної активності особистості / Єгорова Є.В., Євдокимова Г.О. // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29–31 травня 1995 р. / За заг. ред. О. В. Киричука, М. І. Михальченка, М. М. Слюсаревського. – К: АТ „Реклама”. – С. 29-30.
6. Кияшко Л. О., Психологічна готовність молоді до громадянської активності в умовах соціально – політичних реформ / Кияшко Л. О., Бородчак М.В. // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; за заг. ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 12. – 288 с
7. Лісневська А. О. Психологічний аналіз категорії, політична активність особистості // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 74. Серія: психологічні науки: Збірник наукових праць: у 2 т. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. –Том 2. – 220 с.
8. Маєвська Н. А. Особливості цінностей студентської молоді з різним електоральним вибором // Соціальна психологія / Н. Маєвська, С. Д. К. Пуертас. – 2010. – № 1. – С. 77–85.
9. Семків І. І. Ціннісно – мотиваційна модель студентської активності // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України ; за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко. – К.: Міленіум, 2010. – Вип. 10. – 320 с.
10. Шестопал Е. Б. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации. - М.: Мысль, 1988. - 203 с.

Literatura

1. Bilous I. Politichna aktivnist molodi: formy viyavu and osoblivosti transformatsii // Sotsialna psihologiya / Bilous I. - 2007. - №5. - P. 25-34
2. Bortnikov V. Politichna ychast politichna aktivnist, politichna diyalnist, politichna povedinka: spilne th especial. / Bortnikov B. - Mode of access: http://vlp.com.ua/files/08_73.pdf
3. Golovakha Є. Representations to Vladi i politichny vibir molodi Ukrainy // Sotsiologiya: teoriya, methods, marketing / Golovakha Є. - 2002. - № 1. - P. 117 - 127.
4. Grabovska SL Psihologichni chinniki politichnoї aktivnosti molodi // Naukovi studii s politichnoї psihologii, vip.2.: Materiali zvitn. Sciences. sesii Nauk.-Pract. polit center. psihologii APN of Ukraine, 28-29 Dire 1996 p. / Editorial Board.: M. M Slyusarevsky (headache. Eds.) That in. - K.: "MLC-K", 1996 - P. 20-29
5. Egorova Є.V., Kriterii viznachennya politichnoї aktivnosti osobistosti / Egorova Є.V., Evdokimova G.O. // Problems politichnoї psihologii that ii role in The Citizen stanovlenni Ukraїnskoї Country: Materiali Vseukraїnskoї naukovoї konferentsii 29-31 Travnja 1995 p. / For zag. Ed. OV Kirichuk, M. I. Mikhachuk, MM Slyusarevskogo. - By: AT "Advertising". - P. 29-30
6. Kiyashko L. O. Biology gotovnosti molodi to gromadjanska aktivnost v umovakh socio - poltechnic reforms / Kiyashko L. O., Bartczak M.V. // [poltice psychology, the role of stanolind citizen of the Ukrainian state and: ZB. Sciences. essays / Association poltechnic psiholog Ukraine, As socalo poltice psychology of NAPS of Ukraine; for zag. Ed. M M Slusarevskij; menu. L. A. Naidyonov, Century, Mironenko. - K.: Mlanam, 2011. - VIP. 12. P. - 288
7. Lisnevski S. A. Psychologiczny analiz category analysis, poltica activist osobistosc // Visnyk Chernus sovereign pedagogichnogo University men T.G. Shevchenko. Release 74. Series: psychological science: Coll. scientific essays: 2 so - Cherng: CDP, 2009. - VIP. 74. -Volume 2. - P. 220.
8. Maevska N. A. Features of cnota Studentska molodi C rsym electorally Vibram // Social psychology / N. Masica, C. D. K. Puertas. - 2010. No.1. - P. 77-85.
9. Camtv I. I. ZnSe - motivatin model Studentska aktivnost // [poltice psychology, the role of stanolind citizen of the Ukrainian state and: Z.B. Sciences. essays / Association poltechnic psiholog Ukraine, IR-t Sots. post. psychology of NAPS of Ukraine; for zag. Ed. M M Slusarevskij; menu. L. A. Naidyonov, Century, Mironenko. - K.: Mlanam, 2010. - VIP. 10. - P. 320.
10. Shestopal E. B. Personality and politics: a Critical essay on modern Western concepts of political socialization. - M.: Mysl', 1988. -P. 203.

UDC 159.9.072.423+159.9.075

THE RELATIONSHIPS BETWEEN EXPERIMENTAL DATA DERIVED WITH PERSONALITY PROJECTIVE TEST «DYNAMICAL EMOTIONAL AND MOTIVATIONAL PATTERN» AND OTHER PERSONALITY TESTS

Pushkin O. A.

This article gives preliminary evaluation of validity and reliability of personality projective test “Dynamical Emotional And Motivational Pattern”. Validity of this test defines comparing experimental data for frustration levels Dynamical Emotional And Motivational Pattern intaken for anxiety levels and self-appraisal levels taken with other personality tests, such Lüscher Colour Test and C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin). Reliability of Dynamical Emotional And Motivational Pattern test evaluates with the “test-retest” reliability are taken.

Key words emotions, motivation, anxiety, frustration, self-appraisal, personality test, projective test, validity, reliability.

В даній статті надається попередня оцінка валідності та надійності проєктивної психодіагностичної методики “Динамічний Емоційно-Мотиваційний Патерн”. З метою визначення валідності надаються та аналізуються статистичні дані – коефіцієнти кореляції – досліджень рівнів тривожності, фрустрації потреб та самооцінки особистості досліджуваних осіб, отриманих за допомогою методик: Динамічний Емоційно-Мотиваційний Патерн, Восьмикольоровий тест Люшера, Методики діагностики самооцінки Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна та “Особистісний Диференціал”. Також надаються дані щодо тест-ретестової надійності методики Динамічний Емоційно-Мотиваційний Патерн.

Ключові слова емоції, мотивація, тривожність, рівень фрустрації, самооцінка, тест особистості, проєктивний тест, валідність, надійність.

В данной статье приводится предварительная оценка валидности и надёжности проєктивной психодиагностической методики “Динамический Эмоционально-Мотивационный Паттерн”. С целью определения валидности представлены и проанализированы статистические данные – коэффициенты корреляции – между уровнями тревожности, фрустрации потребностей и самооценки личности испытуемых, полученных с помощью методик: Динамический Эмоционально-Мотивационный Паттерн, Восьмицветовой тест Люшера, Методики диагностики самооценки Ч. Спилбергера – Ю. Ханина и методики «Личностный Дифференциал». Также представлены данные по тест-ретестовой надёжности методики Динамический Эмоционально-Мотивационный Паттерн.

Ключевые слова эмоции, мотивация, тревожность, уровень фрустрации, самооценка, личностный тест, проєктивный тест, валидность, надёжность.

In 2012 the author designed and applied in a practical research for the first time the projective personality test named “Dynamical Emotional And Motivational Pattern”, which was meant to be used as a brand new psycho-diagnostic instrument for examining certain features of emotional, volitional and motivational spheres of personality. The subjects to be examined with this test are the persons which suffer from different mental disorders, especially having speech disorders, preventing their feeling and state of being representation, along with the sane persons. [1].

Keeping in mind the aim to obtain preliminary evaluation of validity and reliability of personality projective test “Dynamical Emotional And Motivational Pattern”, there was conducted the examination of 60 female subjects at age of 18 to 52 and 50 male subjects at age of 18 to 63, having at least full secondary education, mentally sane and residing in City of Kharkiv and Kharkiv region. The mentioned research took place in period of July – September 2012, and included the examination the subjects with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test, Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik) [2], C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin) and “Semantic Differential” test (adopted by E. Etkind)[3].

Defining of validity. The first approach to validity defining of “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test included ascertainment of the correlation relationships between the level of personal frustration (State and Trait) derived with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test on the one hand, and the level of anxiety (State and Trait) derived from Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik), C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin), and the level of personal self-appraisal derived from “Semantic Differential” test (adopted by E. Etkind) on the other hand (tab. 1, tab.2) [4].

Below presented statistical data describing the results of given research.

Table 1

The correlations between experimental data according to Spearman's rank-order correlation coefficient (ρ) and Pearson's correlation coefficient (r), female subjects

	DEMP							
	S							
DEMP	$\rho=0,75^{**}$	DEMP						
T	$r=0,78^{**}$	T						
LUSH	$\rho=0,25$	$\rho=0,09$	LUSH					
S	$r=0,34^{**}$	$r=0,18$	S					
LUSH	$\rho=0,26^{*}$	$\rho=0,12$	$\rho=0,73^{**}$	LUSH				
T	$r=0,29^{*}$	$r=0,14$	$r=0,73^{**}$	T				
ANX	$\rho=0,36^{**}$	$\rho=0,37^{**}$	$\rho=0,20$	$\rho=0,20$	ANX			
S	$r=0,37^{*}$	$r=0,32^{*}$	$r=0,07$	$r=0,17$	S			
ANX	$\rho=0,15$	$\rho=0,13$	$\rho=0,10$	$\rho=0,13$	$\rho=0,65^{**}$	ANX		
T	$r=0,06$	$r=0,09$	$r=-0,01$	$r=0,05$	$r=0,62^{**}$	T		
APP	$\rho=-0,19$	$\rho=-0,05$	$\rho=-0,16$	$\rho=-0,23$	$\rho=-0,19$	$\rho=-0,13$	APP	
G	$r=-0,29^{*}$	$r=-0,18$	$r=-0,30^{*}$	$r=-0,33^{*}$	$r=-0,23$	$r=-0,13$	G	
APP	$\rho=0,10$	$\rho=0,11$	$\rho=0,29^{*}$	$\rho=0,33^{**}$	$\rho=-0,18$	$\rho=-0,08$	$\rho=0,04$	APP
P	$r=0,17$	$r=0,17$	$r=0,40^{**}$	$r=0,29^{*}$	$r=-0,14$	$r=-0,13$	$r=-0,05$	P
APP	$\rho=-0,18$	$\rho=-0,16$	$\rho=0,12$	$\rho=-0,01$	$\rho=-0,25$	$\rho=-0,01$	$\rho=0,27^{**}$	$\rho=0,44^{**}$
A	$r=-0,23$	$r=-0,16$	$r=0,01$	$r=-0,15$	$r=-0,18$	$r=0,02$	$r=0,36^{**}$	$r=0,37^{**}$

* $p < 0.05$ (two-tailed)

** $p < 0.01$ (two-tailed)

Table 2

The correlations between experimental data according to Spearman's rank-order correlation coefficient (ρ) and Pearson's correlation coefficient (r), male subjects

	DEMP							
	S							
DEMP	$\rho=0,74^{**}$	DEMP						
T	$r=0,74^{**}$	T						
LUSH	$\rho=0,14$	$\rho=0,08$	LUSH					
S	$r=0,17$	$r=0,14$	S					
LUSH	$\rho=0,09$	$\rho=0,11$	$\rho=0,75^{**}$	LUSH				
T	$r=0,20$	$r=0,21$	$r=0,77^{**}$	T				
ANX	$\rho=0,27$	$\rho=0,27$	$\rho=0,08$	$\rho=0,04$	ANX			
S	$r=0,36^{**}$	$r=0,37^{**}$	$r=0,13$	$r=0,16$	S			
ANX	$\rho=0,21$	$\rho=0,27$	$\rho=-0,03$	$\rho=0,07$	$\rho=0,74^{**}$	ANX		
T	$r=0,31^{*}$	$r=0,34^{*}$	$r=-0,01$	$r=0,13$	$r=0,76^{**}$	T		
APP	$\rho=-0,15$	$\rho=-0,40^{**}$	$\rho=-0,02$	$\rho=-0,08$	$\rho=-0,31^{*}$	$\rho=-0,46^{**}$	APP	
G	$r=-0,22$	$r=-0,37^{**}$	$r=-0,10$	$r=-0,13$	$r=-0,37^{**}$	$r=-0,45^{**}$	G	
APP	$\rho=0,03$	$\rho=-0,02$	$\rho=-0,18$	$\rho=-0,30^{*}$	$\rho=-0,14$	$\rho=-0,17$	$\rho=0,26$	APP
P	$r=-0,03$	$r=-0,11$	$r=-0,12$	$r=-0,19$	$r=-0,18$	$r=-0,29^{*}$	$r=0,25$	P
APP	$\rho=-0,08$	$\rho=-0,17$	$\rho=-0,23$	$\rho=-0,21$	$\rho=-0,28^{*}$	$\rho=-0,07$	$\rho=0,17$	$\rho=0,28^{*}$
A	$r=-0,12$	$r=-0,18$	$r=-0,36^{**}$	$r=-0,34^{*}$	$r=-0,33^{**}$	$r=-0,09$	$r=0,28^{*}$	$r=0,33^{*}$

* $p < 0.05$ (two-tailed)

** $p < 0.01$ (two-tailed)

DEMP S — level of personal frustration as state (1-st probe), taken with "Dynamical Emotional And

Motivational Pattern” test;

DEMP T — level of personal frustration as trait (2-d probe), taken with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test;

LUSH S — level of personal anxiety as state (1-st probe), taken with Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik);

LUSH T — level of personal anxiety as trait (2-d probe), taken with Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik);

ANX S — level of personal anxiety as state, taken with C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin);

ANX T — level of personal anxiety as trait, taken with C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin);

APP G — level of general personal self-appraisal, taken with “Semantic Differential” test (adopted by E. Etkind);

APP P — level of personal power self-appraisal, taken with “Semantic Differential” test (adopted by E. Etkind);

APP A — level of personal activity self-appraisal, taken with “Semantic Differential” test (adopted by E. Etkind).

It is significant to note a sufficient positive correlation between the levels of personal frustration (state and trait) taken with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test and the levels of personal anxiety (state and trait) taken with C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin), for both female and male subjects. Similar comparison of the levels of personal anxiety taken with Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik) turned out less rate for male subjects then female ones.

Also, it turned out a significant negative correlation between the levels of personal frustration taken with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test and the levels of general personal self-appraisal, taken with “Semantic Differential” test (adopted by E. Etkind). Similar comparison to the levels of personal power self-appraisal and personal activity self-appraisal turned out to have less rate for both female and male subjects.

According to J. Cohen [5], in psycho-social studies the value of correlation coefficients may be considered: up to 0,10 as “small”, about 0,30 as “medium”, 0,50 and more as “large”.

Defining of reliability. There was preliminarily defined reliability level of “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test with calculation of the “test-retest reliability” – comparing the number of stimuli choice coincidences at certain positions of the first and the second test probes. The number of mentioned coincidences in the first and the second test probes among female subjects is 47,71%, among male subjects is 56%. The mean number is 51,86%.

Also, in the same research, the number of stimuli choice coincidences were taken as the result of Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik) turned out to be 46,67% for female subjects and 48% for male subjects. The mean number is 47,34%.

The differences between the values of state and trait frustration levels taken with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test turned out to be 5% for female subjects and 12% for male subjects, the mean value is 8,5%.

Similar differences between the first and the second probes of anxiety levels taken with Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik) turned out to be 11,46% for female subjects and 12,5% for male subjects, the mean value is 11,98%. The differences between the state and trait anxiety levels taken due to C. Spielberger State/Trait Anxiety Inventory (adopted by Y. Khanin) turned out to be 7,4% for female subjects and 4,3% for male subjects, the mean value is 5,85%.

Thus we may say that personality projective test “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” shows sufficient value of validity and test-retest reliability along with high correlation between state and trait personality frustration levels [6].

Mentioned above statistical calculations were made with PSPPIRE 0.7.9. software on Ubuntu 12.04 OS.

Drawing a conclusion. The personality projective test “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” is suitable for examination the features of emotional, volitional and motivational spheres of personality features. The results of conducted research demonstrate a significant correlation of the personality frustration levels derived with “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test with anxiety and self-appraisal levels of subjects derived with other famous personality tests [7].

Noteworthy that “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” test is sensible enough psycho-diagnostic instrument in comparison to similar personality projective test such Lüscher Colour Test (adopted by L. Sobchik) for detecting frustration and anxiety of examined subject.

Certain variations in correlation coefficients of experimental data between female and male subjects may be explained by limited amount of experimental sample along with possible gender and social-psychological differences between women and men [8].

Thus the personality projective test “Dynamical Emotional And Motivational Pattern” can be used as a stand-alone psycho-diagnostic instrument as well as in combination with other famous personality tests.

Література

1. Пушкін О.А. Проективна психодіагностична методика «Динамічний Емоційно-Мотиваційний Патерн» та перший досвід її застосування / О.А. Пушкін // Вісник Харківського Національного Університету імені В.Н. Каразіна Серія «Психологія» Випуск 55. – 2014. – №1110. – С. 52 – 55.
2. Собчик Л. Н. МЦВ — метод цветовых выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера. Практическое руководство. — СПб.: Издательство «Речь», 2001. — 112 с.
3. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. — Самара: БАХРАХ-М, 2000. — 672 с.
4. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. — СПб: Издательство «Питер», 2000. — 320 с.: ил. — (Серия «Учебник нового века»)
5. Cohen J. Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1988. — 567 p.
6. Психологическая диагностика: Учебное пособие. / Под редакцией М.К. Акимовой. — СПб.: Питер, 2005. — 304 с.: ил.
7. Furr R.M., Bacharach V.R. Psychometrics: An introduction. — Sage Publications, 2008. — 445 P.
8. Rao C.R., Sandhip S. (eds) Handbook of Statistics, Psychometrics. New York: Elsevier, 2006.

Literatura

1. Pushkin O.A. Proektyvna psykhodiagnostychna metodyka "Dynamichnyi Emotsiino-Motyvatsiinyi Patern" ta pershyi dosvid yiyi zastosuvannya / O.A. Pushkin // Visnyk Kharkivs'kogo Natsional'nogo Universytetu imeni V.N. Karazina Seriya "Psykhologiya" Vypusk 55. – 2014. – №1110. – С. 52 — 55.
2. Sobchik L.N. MTSV – metod tsvetovykh vyborov. Modifitsirovannyi vos'mitsvetovoi test Lyushera. Prakticheskoye rukovodstvo. – SPb.: Izdatel'stvo "Rech", 2001. – 112 c.
3. Raigorodskii D.Y. Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy. – Samara: BAKHRAKH-M, 2000. – 672 c.
4. Druzhinin V.N. Eksperimental'naya psikhologiya. – SPb.: Izdatel'stvo "Piter", 2000. – 320 c.: il. – (Seriya "Uchebnik novogo veka")
5. Cohen J. Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1988. – 567 p.
6. Psikhologicheskaya diagnostika: Uchebnoye posobiye. / Pod redaktsiyey M.K. Akimovoi. – SPb.: Piter, 2005. – 304 c.: il.
7. Furr R.M., Bacharach V.R. Psychometrics: An introduction. – Sage Publications, 2008. – 445 P.
8. Rao C.R., Sandhip S. (eds) Handbook of Statistics, Psychometrics. New York: Elsevier, 2006.

УДК 316.6

Системна модель соціально-психологічних чинників ставлення молодших школярів до особистої власності

Сухарецька О.О.

У статті розглядається ставлення до власності як категорія, яка передає взаємозв'язок інтра-, та інтеріндивідуальної реальності відносин власності. Висвітлюється системний підхід до соціально-психологічних чинників ставлення особистості до власності, різні підходи до їх класифікації. Видокремлюється системне бачення чинників формування ставлення. Дана характеристика соціально – психологічним чинникам, які можуть впливати на ставлення особистості до власності. Показано, що співвідношення і конфігурація структурних компонентів всередині системи ставлення – це один з провідних чинників формування й розвитку самого ставлення.

Ключові слова: чинники, фактори, детермінанти ставлення, системний підхід, інститути, агенти ставлення.

В статье рассматривается отношение к собственности как категория, которая передает взаимосвязь интра-, и интериндивидуальной реальности отношений к собственности. Освещается системный подход к социально – психологическим факторам отношения личности к собственности, различные подходы к их классификации. Подчеркивается системное видение факторов формирования отношения к собственности. Дана характеристика социально – психологическим детерминантам, которые могут влиять на отношение личности к собственности. Показано, что соотношение и конфигурация структурных компонентов внутри системы отношений – это один из ведущих факторов формирования и развития самого отношения. Ключевые слова: факторы, детерминанты отношения, системный подход, институты, агенты отношения.

The present article focuses on the attitude to the property as to the category that conveys the relationship of intra- and inter-individual reality of the property relations. The article highlights a system approach to social and psychological factors of the personality attitude toward the property, different approaches to their classification. The system vision of the attitude formation factors is emphasized. The social and psychological factors that can affect the attitude of the personality toward the property are characterized. It is shown that the correlation and configuration of the structural components inside the system of the attitude is one of the key factors in the formation and development of the attitude itself.

Keywords: factors, determinants of attitudes, systems approach, institutions, agents of attitude.

Особливості ставлення особистості на сучасному етапі визначаються насамперед тим, що цей процес відбувається в умовах загальної соціально-економічної кризи нашого суспільства на фоні суперечливих світових тенденцій глобалізації. Серед чинників ставлення поглибленого наукового вивчення вимагають ті із них, які можна цілеспрямовано вдосконалювати з метою формування економічної соціалізації, ставлення особистості до власності.

Вітчизняні та зарубіжні вчені вивчали проблематику соціалізації особистості (В. Абраменкова, У. Бронфенбреннер, І. Кон, В. Кудрявцев, М. Мід, В. Мухіна, Л. Обухова, М. Осоріна, Е. Субботський, Д. Фельдштейн та ін.). Однак, виведені ними концепції, на нашу думку, містять певні розбіжності, зокрема, вони по-різному пояснюють зміст, інституції, чинники ставлення та критерії її успішності. Простежується неоднозначність тлумачення факторів впливу на ставлення та соціального дорослішання особистості. Але наш ракурс даної проблеми вивчається вперше: ми досліджуємо соціально-психологічні детермінанти ставлення особистості до власності. В даній статті висвітлюється системний підхід до соціально-психологічних чинників ставлення особистості до власності.

Результати теоретичного аналізу проблеми

У економічній психології чинники трактуються як численні обставини, за яких створюються умови для перебігу процесів ставлення. Формування економічно свідомої та соціально активної особистості зумовлюється багатьма соціально – психологічними чинниками: соціально-середовищними, соціально-демографічними і індивідуально-психологічними характеристиками, а також сенсожиттєвими і ціннісно-етичними орієнтаціями суб'єкта [13, С.81]. У дослідженні чинників соціалізації молодших школярів важливу роль відіграли праці Н.І.Гуткіної, Л.І.Божович, які займалися дослідженням проблеми адаптації молодших школярів. Дослідження Т.Т.Кравцова, а також Є.С.Кравцової, які розглядають систему взаємовідносин дитини з оточуючим світом. Л. Орбан-Лембрик, І. Пасічник, К. Роджерс, М. Савчин наголошують на внутрішній активності індивіда та великому значенні творчих якостей під час соціального та психологічного розвитку. Різні аспекти соціалізації з урахуванням макро-, мікро-, мезофакторів отримали свій відбиток у роботах С.А. Рубінштейна, Л.С. Виготського, П.П. Блонського, С.П. Шацького. Аналіз літератури з проблеми економічної соціалізації [1, 2, 11, 13] показує, що дослідники зосереджують увагу переважно на процесуальних питаннях, на тому, зокрема, які стадії проходять діти, осмислюючи економічні реалії, як і коли вони включаються в економічну сферу життя. Чинник – поняття, похідне від поняття «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто, те, що чинить, здійснює вплив, діюче». Серед синонімів цього поняття – поняття «фактор», яке походить від латинського слова «fascere» («діяти», «виробляти», «примножувати»). У економічній психології чинники

соціалізації трактується як численні обставини, за яких створюються умови для перебігу процесів соціалізації. Ці чинники відображаються в основних новоутвореннях кожної вікової стадії [13, с. 81]. Формування економічно свідомої та соціально активної особистості зумовлюється багатьма соціально – психологічними чинниками: соціально-середовищними, соціально-демографічними і індивідуально-психологічними характеристиками, а також сенсожиттєвими і ціннісно-етичними орієнтаціями суб'єкта [11]. З точки зору структурно-системного підходу, економічну соціалізацію особистості слід розглядати як цілісну систему, до якої належать дві групи психологічних чинників: зовнішні або екзопсихічні (цінності економічної інституції суспільства) і внутрішні або ендопсихічні (потребово-мотиваційна система індивіда)[13]. (О. Лазурський, С. Рубінштейн, К. Платонов, О. Леонтьєв та інші), які об'єднуються в дві групи психологічних комплексів: екзокомплекс та ендокомплекс. Внутрішній чинник - міститься всередині будь-чого; протилежний зовнішньому, обернений усередину чогось. Внутрішній чинник соціалізації має своїм підґрунтям психологічну самоідентифікацію особистості її самооцінки, систему життєвих цілей і відповідає потребам, інтересам та моральним цінностям цієї особистості, це ставлення до власності через свідомість особистості. Зовнішній чинник – міститься зовні; протилежний внутрішньому. Зовнішній чинник соціалізації – це вплив інститутів соціалізації на засвоєння особистістю соціальних ролей, духовної культури, соціального досвіду, становлення особистості, засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки. На формування соціалізації особистості впливають внутрішні (самосвідомість, досвід особистості, рефлексія) чинники та зовнішні (інститути соціалізації): інститут сім'ї, інститут освіти, інститут релігії, інститут культури, особливості ставлення). До внутрішніх чинників ставлення до власності молодших школярів належать: самосвідомість, досвід особистості, рефлексія, темперамент, характер, здоров'я, особливості ставлення; до зовнішніх чинників : інститут сім'ї, інститут освіти, інститут релігії, інститут культури. Взаємодія яких визначає динамічну спрямованість розвитку. У вітчизняній і зарубіжній науці існують різні класифікації чинників соціалізації. А.В.Мудрик виокремлює три групи чинників соціалізації особистості [4].

Макрочинники – космос, планета, світ, країна, суспільство, держава.

Мезочинники - це детермінанти соціалізації особистості, обумовлені її проживанням у складі суспільностей середньої величини.

Мікрочинники - це детермінанти соціалізації особистості, що ставляться до виховання й навчання людей у малих групах (родині, трудовому колективі, релігійній організації, навчальному закладі й т.п.).

На сьогоднішній день впливовою є модель екологічних систем американського психолога Урі Бронфенбреннера, в якій представлено систему чинників соціалізації особистості як взаємодію об'єктивних особливостей її соціального оточення і суб'єктивних процесів та переживань. На думку вченого, оскільки оточення постійно змінюється, процес соціалізації ніколи не завершується. Особистість, яка формується, активно реструктурує своє багаторівневе життєве середовище і в той же час на нього впливає це середовище, його елементи і взаємозв'язки між ними. Соціальне середовище має чотири рівні: 1) мікросистема (найближче оточення людини); 2) мезосистема (взаємовідносини між різними сферами мікросистеми); 3) екзосистема(елементи соціального середовища, до яких індивід безпосередньо не відноситься, але, які впливають на нього); 4) макросистема (соціокультурні норми, системи соціальних уявлень та установок, норми та правила соціальної поведінки, характерні певній субкультури). Ці рівні змальовуються у. Бронфенбреннером [9] у вигляді концентричних кілець як вміщені одна в одну системи. Характерною особливістю цієї моделі є гнучкі прямі й зворотні зв'язки між цими чотирма системами, через які й здійснюється їх взаємодія. Згідно з екологічною моделлю У. Бронфенбреннера, найближчим оточенням, яке є чинником соціалізації особистості, є мікросистема, тобто всі ті, з ким вона вступає в близький контакт. Для більшості людей мікросистемою як найближчим рівнем чинників соціалізації, є сім'я, за нею йдуть друзі й школа. Інші компоненти це організації охорони здоров'я, релігійні групи, ігрові групи у дворі, інші соціальні групи, до яких належить особистість. Всі вони мають суттєві значення у формуванні особистості. Сукупність соціальних груп, які складають сферу спілкування індивіда, їх особливості, відмінності у рівні соціального розвитку, в практиці соціальних зв'язків і відносин всередині них мають великий вплив. Безпосереднє середовище - друзі, знайомі, сім'я, все, що складає сферу міжособистісного спілкування здійснює вплив на розвиток особистості, формує її якість. Мезосистема, або другий рівень умов, з якими взаємодіє індивід, утворюється взаємозв'язками двох або більше елементів мікросистеми. Екзосистема включає в себе елементи оточуючого середовища, в якому особистість не грає активну роль, проте воно здійснює на неї великий вплив. Макросистема – це соціетальний рівень культури суспільства. Це зовнішній рівень, який пов'язаний з соціальним оточенням індивіда через посередництво інших рівней. Зазначені рівні чинників соціалізації особистості тісно взаємопов'язані, здійснюють активний вплив один на одне. Чинники макросистеми стають чинниками соціалізації індивідів через вплетення цінностей соціетального рівня у безпосереднє оточення, бо тільки у сфері безпосереднього міжособистісного спілкування діють механізми, які здатні забезпечити процес інтеріоризації, тобто переведення зовнішніх соціальних зв'язків у внутрішні психологічні властивості [13, с 84]. Соціалізація індивіда в аспекті зовнішніх детермінант є процесом формування екзопсихічних його виявлень, тобто таких психічних феноменів, зміст яких визначається ставленням його до зовнішніх об'єктів, які він виокремлює і оцінює («умови життя», С. Рубінштейн). Детермінація процесу соціалізації цінностями

суспільства опосередковується внутрішніми психологічними особливостями людини, її потребою системою. Зовнішні та внутрішні чинники тісно взаємопов'язані між собою

Особливе значення для соціального розвитку дітей має процес формування їх ціннісних орієнтацій, які відображають внутрішню основу відношень до різноманітних цінностей матеріального, морального і духовного порядку. Ціннісні орієнтації виявляються в ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості і є регулятором поведінки дітей. Якщо протягом тривалого часу при розгляді процесів соціалізації чинники тільки називалися, а в кращому разі моделювався їх вплив на людину, то зараз частіше йдеться про те, що чинники соціалізації – це розвиваюче середовище, яке не є спонтанним і випадковим. Воно має бути спроектоване, добре організоване і побудоване. Основною вимогою до розвиваючого середовища є створення атмосфери, в якій пануватимуть гуманні відносини, довіра, безпека, можливість особового зростання. У ній мають бути закладені можливості для самореалізації свободи творчості, естетичного і етичного розвитку, отримання насолоди від сумісних дій і спілкування, від життєдіяльності в цілому. Зміст ставлення залежить і від такого важливого параметру, як соціальні інститути - системи спеціально утворених або таких, що приросто склалися, установ і органів, функціонування яких спрямоване на розвиток індивідів, насамперед шляхом освіти й виховання. Соціальні інститути забезпечують можливість членам суспільства задовольняти свої потреби, стабілізують соціальні відносини, сприяють узгодженості, інтегрованості членів суспільства. Найголовнішими соціальними інститутами, які пов'язані з реалізацією основних потреб суспільства є інститути сім'ї, освіти, які виконують функцію агентів соціалізації особистості. Тут термін «інститут» використовується в широкому соціологічному змісті як сформована в суспільстві форма відносин між людьми. Отже, кожен соціальний інститут характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, що забезпечують досягнення такої мети, набором соціальних позицій і ролей, типових для даного інституту. Важливим психологічним чинником ставлення до особистої власності виступають ціннісні орієнтації, як складають ядро особистості й лежать в основі всіх психологічних новоутворень особистості. Процес утворень нових ціннісних орієнтацій відбувається постійно під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Виконуючі роль проміжної ланки між суспільством і особистістю, цінності виступають одним із чинників ставлення до особистої власності молодших школярів; оскільки учні молодших класів, засвоюючи цінності, які уже сформовані у суспільстві, в подальшому реалізують їх у власному життєвому просторі. Залежно від того, як та чи інша форма виявлень відповідала вимог соціального середовища і потребою системи індивіда, здійснюватиметься й процес ставлення особистості. Велике значення для позитивного ставлення є мотиваційна готовність особистості, тобто позитивне ставлення до економічної діяльності, наявність пізнавального інтересу, потреба в інтелектуальній активності, в набуванні нових умінь, навичок. Серед великої кількості представлених у дослідженні чинників ставлення розглянемо саме ті, які є важливими саме у формуванні ставлення молодших школярів до особистої власності. Особливості ставлення до особистої власності як цілісної системи виявляється у зміні співвідношення основних структурних її компонентів (конативного, когнітивного, афективного). Взаємодія між ціма структурними компонентами системи ставлення, між соціальними і психологічними аспектами визначає тип ставлення молодшого школяра (позитивно - дбайливий, позитивно – зацікавлений, байдужий, негативний). Тому зміна співвідношення структурних компонентів системи ставлення молодшого школяра до особистої власності розглядається нами як внутрисистемний чинник ставлення молодшого школяра до особистої власності. Співвідношення структурних компонентів системи ставлення може змінюватися в залежності від віку й статі. Тому вік і стать ми розглядаємо як наступний соціально - демографічний чинник ставлення молодшого школяра до особистої власності. У дослідженні особливостей економічної соціалізації О.В. Козловою [8] показано, як змінюється зміст компонентів економічних репрезентацій особистості в залежності від віку. Провідну роль в молодшому шкільному віці грає емоційна складова економічної соціалізації, а до кінця молодшого шкільного віку – когнітивна. Головна риса формування економічних уявлень у дітей полягає в прямо пропорційній залежності знання від досвіду включення дитини в систему економічних відносин. Специфіка окремих вікових етапів зумовлюється зростанням зовнішніх детермінант розвитку, які дедалі більш опосередковуються специфікою внутрішньої структури особистості. Статеву роль як один із найпоширеніших механізмів дитячого навчання статево визначеної поведінки дістає закріплення й уточнення у спілкуванні й діяльності з однолітками. Молодші школярі підкріплюють один в одного адекватну для статі поведінку, а неадекватні статево-рольові уявлення й орієнтація в колі ровесників зникають швидше, ніж за інших обставин. Хлопчики чутливіші за дівчаток до соціального тиску з боку однолітків при невластивій для їхньої статі поведінці. В багатьох дослідженнях підкреслюється, що у ранньому віці хлопчики виявляється більша схильність до конструктивної діяльності, ніж у дівчаток. Статтеві відмінності у поведінці яскраво помітні, коли аналізують сумісну з дорослими діяльність дітей обох статей. Особистість як носій власної економічної культури і суб'єкт економіки сама виступає в ролі найважливішої детермінанти економічних процесів, в нашому випадку - чинником ставлення до особистої власності. Її дії органічно вплетені в механізм функціонування різноманітних соціальних систем (підприємство, населений пункт тощо). Отже, одним із внутрішніх чинників виступає сама особистість зі своїм внутрішнім «Я». В результаті систематичного виховання й формування економічної культури дитина набуває здібності керувати своєю поведінкою, узгоджувати її з вимогами інших людей, сприймати оточуючий світ, реалії життя. Сім'я один із соціальних інститутів, який належить до

зовнішніх соціально - психологічних чинників формування ставлення до особистої власності і є головним на етапі молодшого шкільного віку. Сім'я традиційно розглядалася як найважливіший фактор й інструмент формування економічної культури, а відповідно й ставлення молодшого школяра до особистої власності. Це той соціально – психологічний простір, в якому утворюється вся система взаємовідносин дитини з батьками, іншими людьми, старшим поколінням, через які дитина усвідомлює широкий соціальний світ, який відзеркалюється в сімейних відносинах. Саме тут діти здобувають перші навички взаємодії, освоюють соціальні ролі, приймають вихідні норми й цінності. Особлива роль в перебігу формування економічної культури дитини належить економічній свідомості та економічній поведінці самих батьків. Дитина спостерігає та копіює зразки економічної поведінки батьків та засвоює сімейні цінності та настанови. На думку російської вченої Н.В. Мироманової [3] основними механізмами дитячо-батьківського засвоєння економічної поведінки виступають: наслідування поведінці батьків, особливо у ставленні до речей, майна, витрачання коштів на первинні потреби; переконання, як правило, у вигляді розповідей дорослих про те, як правильно заробляти і витрачати кошти; опіка батьків при спробі дітей самостійно вирішувати повсякденні економічні питання; участь в сімейній раді при вирішенні різних питань розподілу сімейного бюджету, визначення важливості покупок, планування відпочинку і т.п.; ідентифікація - коли дитина на основі власного досвіду і оцінок оточуючих, добровільно і усвідомлено «копіює» позиції, точки зору і вчинки своїх батьків в економічній сфері, повністю довіряючи їм. Стабільність сімейних стосунків, наявність повної сім'ї, спосіб життя сім'ї, адекватне ставлення до дитини, її можливостей – умови позитивного дбайливого ставлення до власності. Таким чином, в структурі соціального інституту сім'ї першочерговими є: сукупність суспільних цінностей (любов, ставлення до дітей, сімейні правила і обставини); по-друге, переплетіння різних соціальних статусів і ролей (статуси і ролі чоловіка і дружини, дитини, підлітка, братів, сестер та ін.), за допомогою яких здійснюється сімейне життя [5,8]. Система освіти виділяється як другий провідний інститут формування економічної культури й виховання, а відповідно й ставлення молодшого школяра до власності О.П. Белінська і О.О. Тихомандрицька виділяють наступні особливості цього інституту:

- цілеспрямований характер впливу. Ціллю освіти було відтворення існуючої суспільної системи;
- будь яка система освіти орієнтується на ідеальну модель. Освіта спрямована на наявність ідеального візерця, який потрібно отримати «на виході»;
- будь – який освітянський інститут втілює операційні критерії оцінки своєї діяльності, які розуміються як ступінь відповідальності того, що отримано;
- інститути освіти передбачають фіксацію термінів впливу і наявність штату професійних спеціалістів [2].

Інститут освіти – це система цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих з дітьми, самих дітей один з одним.

Саме в такій особистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно – ціннісної системи особистості дитини, виникає можливість для пред'явлення дітям значимих норм і способів поведінки. Школа повинна підготувати людину до життя в суспільстві в цілому. Вона задає дитині образи й зразки громадянина й тим сприяє (або перешкоджає) його входженню в громадське життя. Розширює можливості й уміння дитини в сфері спілкування й взаємодії, що виступає як найважливіший момент формування ставлення до особистої власності в молодшому шкільному віці. Особливу роль у процесі формування ставлення до особистої власності відіграють засоби масової комунікації, як зовнішні соціальні чинники. Серед них перше місце за своїм впливом на дітей посідають електронні засоби: інтернет, кіно, телебачення, відео, що витіснили собою друковані засоби. Масова комунікація стверджує ідеологію правлячих кіл, здійснює соціальне регулювання й управління, поширює наукові знання і культуру, організовує розваги та інше. Вона відіграє велику роль у формуванні відповідних соціальних уявлень, орієнтації у соціумі, виборі певної групи, самоствердженні, емоційній розряд. У спілкуванні з однолітками молодші школярі задовольняють свої потреби щодо інформації, яка їх цікавить [4, 5, 8, 9, 14, 16].

Будь-яке ставлення особистості до власності є інтегративним виявом взаємодії значної кількості чинників, що одночасно існують в умовах системи, яка перебуває в ситуації нестійкої рівноваги. Детермінантами ставлення особистості стають ті фактори, які наділяються нею значеннями і смислами, що відповідають її найбільш значимим потребам, інтересам, ідеалам, цінностям та ін. [6, 7, 16].

На основі аналізу цих джерел та власних міркувань ми вважаємо за доцільне спиратись на системне бачення чинників формування ставлення молодших школярів до власності. З огляду нових джерел видно, що всі чинники, описані вище, можна віднести до зовнішніх (інституційних), тобто тих, що є агентами соціалізації. Але нас цікавлять й соціально – психологічні чинники ставлення молодших школярів до особистої власності. Спираючись на розглянуті вище доробки науковців ми представимо системну модель детермінації ставлення молодших школярів до особистої власності соціально – психологічними чинниками:

- 1) зовнішні соціально – психологічні чинники (тип школи, виховання, позашкільні заклади, ЗМІ, комунікативні, соціально – економічний статус сім'ї, економічна культура сім'ї);
- 2) зовнішні соціально – демографічні чинники (вік, стать);
- 3) зовнішні особистісні чинники (статтеві ролі, соціальна позиція, соціальні якості, гендер);
- 4) внутрисистемні особистісні чинники:

а) конфігурація складових цієї системи (співвідношення компонентів системи ставлення молодших школярів до особистої власності);

б) обсяг і зміст ставлення молодших школярів до особистої власності

- кількість, обсяг смислових елементів уявлень про особисту власність молодших школярів – як когнітивна складова ставлення,

- розмаїття способів оперування цією власністю, мотивів володіння, користування, розпорядження нею (конативна або поведінкова складова),

- модальність ставлення до того, чим володію особисто «я» (або до чогось конкретного, наприклад, до особистих грошей, до особистих ідей тощо), а саме позитивна, нейтральна, амбівалентна («важко визначитись»), негативна модальність (афективна або емоційно – ціннісна складова ставлення).

Висновки: Одже, всі соціально – психологічні чинники ставлення молодших школярів до власності знаходяться в постійній взаємодії під впливом багатьох процесів і механізмів цілеспрямованого впливу, які за необхідністю включаються в процес ставлення. Формування ставлення молодшого школяра до власності відбувається завдяки механізму взаємозумовленості «зовнішніх» і «внутрішніх» детермінант процесу розвитку особистості в їх взаємодії, який пояснює безперервність процесу ставлення. Таким чином, зміст ставлення особистості до власності зумовлений зовнішніми (ставленням батьків до власності і про себе як власників, соціально-психологічними якостями особистості) і внутрісистемними (змістом, структурою, особливостями зв'язків у системі ставлення до особистої власності) соціально-психологічними чинниками.

Література

- 1.Авер'янова Г. М. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. Київ. ППІ., 2005. С. 112 - 163.
- 2.Белинская Е. П. Социальная психология личности: учебное пособие для вузов / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая.- М.: Аспект Пресс, 2001.-301 с.
- 3.Бояринцева А. В. Психологические проблемы экономической социализации. / А. В. Бояринцева. – М., Педагогика. 1994 №4. С. 12 - 18.
- 4.Введение в социальную педагогику / А.В.Мудрик. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 364 с
- 5.Высоцкий В.Б. Личностные и процессуальные условия формирования уверенности и правильности решения задачи: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 /Вячеслав Борисович Высоцкий. - М.: ИП РАН, 2001.
- 6.Дембицька Н. М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації української молоді (початок) / Н. М. Дембицька.- Соціальна психологія. – 2008. – № 2 (28). - С. 49 - 59.,
- 7.Добролюбов Н.А. О значении авторитета в воспитании / Н. А. Добролюбов.- Избр. Филос. Произведения. Т.1. – М., 1948. – С.57 – 82.
- 8.Козлова Е. В. Психологические особенности социализации на разных этапах детства. Дис. кандидата психол. наук: 19.00.07 / Елена Владимировна Крзлова. – М. 1998. – 150 с.;
- 9.Крайг Г. Психология развития. / Г.Крайг.-СПб.1997.-998с.
10. Курята Ю.В. Характеристика основных чинників соціалізації дітей у сучасному суспільстві // Materiały II Międzynarodowej naukowe-praktycznej konferencji “Wykształcenie i nauka bez granic – ‘2005”. Tom 19. Psychologia i socjologia. – Przemysł-Praha: Sp. Z o.o. “Nauka i studia”. – 2005. – S. 79–81.,
11. Ложкін Г.В., Економічна психологія / Г.В. Ложкін. – К., 2008. –464 с.
12. Москаленко В. В. Економічна культура особистості та її соціалізуюча функція / В. В. Москаленко, О. О. Міщенко // Економічна соціалізація молоді: соціально - психологічний аспект : наукове видання / [Білоконь І. В., Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. та ін.] ; заг. ред. В. В. Москаленко. - К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – С. 57–105.
13. Москаленко В.В. Соціалізація особистості / В.В. Москаленко. – К., Український центр політичного менеджменту, 2013 р. – 538 с.
14. Пилипенко Л. Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді / Л.Пилипенко // Соціально – психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С. Д., Циби В. Т., Шайгородського Ю. Ж. та ін.. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. –С. 258-269.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. СПб.: Питер, 2004. – 713с.
16. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації : монографія / Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін. ; за наук. редакцією В.В. Москаленко. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012

Literatura

- 1.Aver»yanova Н. М. Osoblyvosti ekonomichnoyi sotsializatsiyi molodi v umovakh transformatsiyi suspil'stva. / Н. М. Aver»yanova, N. М. Dembyts'ka, V. V. Moskalenko. Kyiv. PPP., 2005. S. 112 - 163.
- 2.Belynskaya E. P. Sotsyal'naya psykholohyya lychnosty: uchebnoe posobyе dlya vuzov / E. P. Belynskaya, O. A. Tykhomandrytskaya.- М.: Аспект Press, 2001.-301 с.

3. Boyaryntseva A. V. Psykholohycheskye problemi ekonomycheskoy sotsyalyzatsyy. / A. V. Boyaryntseva. – M., Pedahohyka. 1994, №4. S. 12 - 18.
4. Vvedenye v sotsyal'nyu pedahohyku / A.V.Mudryk. – M.: Ynstytut praktycheskoy psykholohyy, 1997. – 364 s
5. Visotskiy V.B. Lychnostnie y protsessual'nie uslovyaya formirovaniya uverennosti y pravyl'nosti resheniya zadachy: dys. ... kandydata psykol. nauk: 19.00.01 /Vyacheslav Borysovych Visotskiy. - M.: YP RAN, 2001.
6. Dembyts'ka N. M. Sotsial'no-psykholohichni problemy ekonomichnoyi sotsializatsiyi ukrayins'koyi molodi (pochatok) / N. M. Dembyts'ka.- Sotsial'na psykholohiya. – 2008. – # 2 (28). - S. 49 - 59.,
7. Dobrolyubov N.A. O znachenii avtoryteta v vospytanii / N. A. Dobrolyubov.- Yzbr. Fylos. Proyzvedeniya. T.1. – M., 1948. – S.57 – 82.
8. Kozlova E. V. Psykholohycheskye osobennosti sotsyalyzatsyy na raznikh etapakh det'stva. Dys. kandydata psykol. nauk: 19.00.07 / Elena Vladymyrovna Kozlova. – M. 1998. – 150 s.;
9. Krayh H. Psykholohyya razvytiya. / H.Krayh.-SPb.1997.-998s.
10. Kuryata Yu. V. Kharakterystyka osnovnykh chynnykiv sotsializatsiyi ditey u suchasnomu suspil'stvi // Materialy II Mikdzynarodowej naukowe-praktycznej konferencji "Wyksztaicenie i nauka bez granic – '2005". Tom 19. Psychologia i socjologia. – Przemysl-Praha: Sp. Z o.o. "Nauka i studia". – 2005. – S. 79–81.,
11. Lozhkin H.V., Ekonomichna psykholohiya / H.V. Lozhkin. – K., 2008. –464 s.
12. Moskalenko V. V. Ekonomichna kul'tura osobystosti ta yiyi sotsializuyucha funktsiya / V. V. Moskalenko, O. O. Mishchenko // Ekonomichna sotsializatsiya molodi: sotsial'no - psykholohichnyy aspekt : naukowe vydannya / [Bilokon' I. V., Dembyts'ka N. M., Zubiashvili I. K. ta in.] ; zah. red. V. V. Moskalenko. - K. : Ukayins'kyy tsentr politychnoho menedzhmentu, 2008. – S. 57–105.
13. Moskalenko V.V. Sotsializatsiya osobystosti / V.V. Moskalenko. – K., Ukayins'kyy tsentr politychnoho menedzhmentu, 2013 r. – 538 s.
14. Pylypenko L. Sotsial'na refleksiya yak skladova zhyttjevoho samovyznachennya suchasnoyi molodi / L.Pylypenko // Sotsial'no – psykholohichnyy vymir demokratychnykh peretvoren' v Ukayini / Za red. Maksymenka S. D., Tsyby V. T., Shayhorods'koho Yu. Zh. ta in.. – K.: Ukayins'kyy tsentr politychnoho menedzhmentu, 2003. –S. 258-269.
15. Rubynshteyn S.L. Osnovi obshchey psykholohy / S.L.Rubynshteyn. SPb.: Pyter, 2004. – 713s.
16. Sotsial'no-psykholohichni problemy stanovlennya sub'yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi : monohrafiya / T.V. Hovorun, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili ta in. ; za nauk. redaktsiyeyu V.V. Moskalenko. — Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012

УДК 159.923.5

Діагностика здібностей особистості студентів

Харцій О.М., Лубенець С.В.

Статья посвящена исследованию подготовки будущих менеджеров организации. Определены основные подходы в исследовании компонента личности. Экспериментально доказано влияние творческого потенциала на эффективность управленческой деятельности. Определены пути оптимизации подготовки студентов-менеджеров к управленческой деятельности. Статья посвящена теоретическому и эмпирическому исследованию креативности у будущих менеджеров организации, а также формированию и развитию креативного потенциала у студентов-менеджеров в процессе их профессиональной подготовки в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: креативность, креативный компонент, креативный потенциал, эффективность управленческой деятельности.

Стаття присвячена дослідженню підготовки майбутніх менеджерів організації. Визначено основні підходи в дослідженні компонента особистості. Експериментально доведено вплив творчого потенціалу на ефективність управлінської діяльності. Визначено шляхи оптимізації підготовки студентів-менеджерів до управлінської діяльності. Стаття присвячена теоретичному та емпіричному дослідженню креативності у майбутніх менеджерів організації, а також формуванню та розвитку креативного потенціалу у студентів-менеджерів в процесі їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: креативність, креативний компонент, креативний потенціал, ефективність управлінської діяльності.

The article is devoted to research of preparation at the future managers of the organization. The basic approaches in research of a component of the person are certain. Influence of creative potential on efficiency of administrative activity is experimentally proved. Ways of optimization of preparation of students-managers to administrative activity are certain. The article is devoted to theoretical and empirical research creative at the future managers of the organization, and also to formation and development of creative potential in students-managers during their professional training in higher educational establishment.

Key words: the creative, a creative component of the person, creative potential, efficiency of administrative activity.

Актуальність теми: Сучасне суспільство вже не задовольняє фахівців, що володіє солідним багажем знань, але вміє працювати тільки за зразком. Однією з головних цінностей людини стає творча активність особистості.

Особливе значення ця проблема має для вузів, що готують фахівців безпосередньо працюючих з людьми. У цій сфері необхідно не тільки творче використання своїх знань і умінь, але і творчий підхід до спілкування, ефективного управління.

Постановка проблеми: Важлива проблема сучасності — виявлення здібностей особистості, формування у студентів самостійного, творчого мислення.

Проблема творчості була неодноразово предметом дослідження багатьох науковців, проте особливо на переломних етапах соціально-економічного розвитку суспільства, вона набуває особливої актуальності. Під впливом соціальних умов необхідно переглядати цільові настанови.

Мета дослідження: матеріал дослідження спрямований на те, щоб виявити та розвинути творчі здібності особистості студентів.

Для досягнення мети необхідно виконати наступні задачі:

- діагностика й оцінка здібностей та творчого потенціалу студентів;
- аналіз результатів оцінки розвитку молоді.

Результати дослідження та їх обговорення:

У майбутніх спеціалістів необхідно виховувати готовність до сприйняття нового і незвичайного, прагнення використовувати і упроваджувати творчі досягнення інших людей, будити самостійність і талант, завзятість і віру у свої сили.

Кожна людина сама створює себе, робить своє життя унікальним і неповторним. Щоденна зміна і відновлення її є необхідним атрибутом творчості. Оскільки кожна людина генетично унікальна, і в минулому, сьогодні чи майбутньому не було і не буде двох генетично ідентичних особистостей, то й ситуації, у які попадає людина, також унікальні. Вони змушують людину в кожному конкретному випадку приймати рішення і діяти відповідно особистій оцінці ситуації. Отже, людина знаходиться в умовах, що постійно змінюються і спонукають її до життєтворчості, а складовими життєтворчості є креативний потенціал і креативні здібності особистості.

Творчий підхід дає можливість знаходити ефективні рішення і способи поведінки у нових ситуаціях, а з іншого боку, переборювати стереотипність мислення і поведінки у звичних ситуаціях, створювати у неї нові, оригінальні рішення.

На думку В.О.Моляко творчий потенціал не суцільне автономне утворення, а складна підсистема, яка тісно переплітається з іншими структурними складовими психіки, в даному випадку з

детермінуючими творчі процеси елементами.

Як відомо, у найбільш загальному виді творчий процес пов'язаний із взаємодією суб'єктивного й об'єктивного, у результаті якого з'являється нове – творчі ідеї, теорії, гіпотези. Нове як продукт творчості, як визначена частина оригінального, такого, чого ще не було, так і частина старого, уже відомого і звичного.

Потенціал людини, тобто те, що вона може зробити, більше, ніж звичайно реалізований. Зменшення цього розриву може забезпечити відповідне навчання навичкам творчого мислення. Цей процес складається у виявленні схованих від нас можливостей, аналізі й оволодінні численними методами структурування, упорядкування, визначення співвідношень, зміни рівнів і точок зору.

Формування всебічно розвинутої особистості обумовлено об'єктивно, тому що розвиток суспільства неможливий без розвитку людини. Діалектика розвитку суспільства й особистості полягає в тім, що суспільство створює певні умови для реалізації здібностей людини, для її розвитку, разом з тим напрямок, характер, темпи розвитку суспільства залежать від діяльності людини.

Як відзначають дослідники, творче мислення характеризується не тільки і навіть не стільки обсягом придбаних знань, скільки структурою розумового процесу, багатством, складністю і результативністю розумових операцій.

Творчий потенціал виявляється у здатності особистості підходити до конкретної справи нестандартно, шукати і знаходити найбільш оптимальні шляхи, ефективні методи рішення виникаючих проблем. Він не є незмінним, даним споконвічно в завершеному виді, а змінюється в процесі удосконалювання людини в ході історичного розвитку. Особистість безупинно збагачується сукупними творчими здібностями людства, що здобуваються їм у ході освоєння і зміни дійсності.

Для дослідження рівня здібностей студентів ми застосували тест на коефіцієнт інтелектуальності (KI). Цей тест містить словесний, цифровий і графічний матеріал, завдяки чому визначається загальна оцінка KI.

Використання тесту Айзенка дозволило з'ясувати швидкість протікання розумових процесів, яка не завжди рівнозначна коефіцієнту інтелекту, а також виявити такі особистісні характеристики – незібраність і відсутність наполегливості.

З метою визначення особистісних властивостей ми застосували 16-F особистісний опитувальник Р.Кеттелла. Виходячи із завдань нашого дослідження, найбільшу увагу ми зосередили на таких факторах тесту, як: комунікабельність (фактор А), кмітливість (фактор В), емоційна стійкість (фактор С), незалежність (фактор Е), принциповість (фактор G), практичність (фактор М), гнучкість (фактор N), консерватизм (фактор Q1), самостійність (фактор Q2), високий самоконтроль (фактор Q3), напруженість (фактор Q4).

Для визначення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей, пов'язаних з особливостями спілкування учасників комунікації, ми використали методику «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)». Будь-яка людина й, передусім, керівник завжди перебуває у взаєминах з іншими людьми, діє в умовах певних соціальних відносин, внаслідок чого забезпечується їх активна та скоординована участь у досягненні мети управління, то керівник повинен володіти комунікативними та організаторськими здібностями.

Діагностику рівня креативності ми проводили за допомогою тесту творчого мислення П.Торренса «Діагностика рівня креативності». Студентам пропонувалося 10 незакінчених фігур, до яких потрібно було домалювати додаткові лінії чи штрихи, щоб вийшли цікаві предмети або навіть сюжетні картинки. Потім потрібно було придумати і написати назви для кожного малюнку. На виконання завдання відводилося 15 хвилин.

Аналіз отриманих даних здійснювався за допомогою стандартизованої шкали оцінок за такими показниками творчого мислення: продуктивність – здатність швидко створювати і реалізовувати нові ідеї в незнайомій (складній) ситуації (кількість ідей чи фігур), гнучкість – здатність пропонувати різні ідеї в процесі виконання подібних завдань (різноманітність ідей, здібність переходити від одного аспекту проблеми до іншого), оригінальність (здібність до висунення ідей, які відрізняються від очевидних, тривіальних), деталізація чи розробленість ідей – уміння запропонувати і реалізувати різні ідеї в тій чи іншій ситуації на максимально можливому рівні. І хоча Торренс не використовував показник деталізації для оцінювання ідей у тесті «Незвичайне використання», ми виявили доцільним його застосування в нашому дослідженні, для чого була розроблена спеціальна схема опрацювання результатів.

Застосування вербального тесту П.Торренса з різними формами завдань надало можливість визначити рівень вербальної креативності у майбутніх менеджерів.

Для виявлення рівня креативних здібностей студентів ми використовували методику діагностики розвитку креативності в менеджменті.

Дана методика складається з трьох груп тверджень, за допомогою яких можна визначити рівень креативності за трьома напрямками – «Моя особистість», «Мій підхід до рішення проблем», «Моє робоче середовище». Досліджуванам слід було визначитися щодо запропонованих відповідей на кожне твердження. Обробка та інтерпретація даних здійснювалася за ключем.

Методика «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» надає можливість виявити тип поведінки. Екстернали вважають, що події, які відбуваються з ними, є результатом дії зовнішніх сил (обставин, інших людей тощо). Інтернали інтерпретують значимі події як результат своєї власної

діяльності.

Опитувальник РСК включає пункти для оцінки екстернальності та інтернальності в області досягнень, невдач, у сімейних взаєминах, в області міжособистісних і виробничих відносин, а також наявність хвороби і стан здоров'я.

Опитувальник складається з 44 суджень, які відповідають наступним шкалам: шкала загальної інтернальності (Із), шкала інтернальності в області досягнень (Ід), шкала інтернальності в області невдач (Ін), шкала інтернальності в сімейних відносинах (Іс), шкала інтернальності в міжособистісних відносинах (Ім), шкала інтернальності в області виробничих відносин (Ів), шкала інтернальності у відношенні здоров'я і хвороби (Ізд).

Для визначення індивідуального стилю поведінки та управління ми використали тест К.Томаса. Даний тест містить 30 пар тверджень, які характеризують поведінку людини. Кількість балів, набраних досліджуванним за кожною шкалою, дає уявлення про виразність у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях: 1) змагання (конкуренція) як прагнення домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому; 2) пристосування, як протидія суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого; 3) компроміс; 4) запобігання, як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; 5) співробітництво, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що цілком задовольняє інтереси обох сторін.

Адекватність самооцінки управлінської придатності та рівня професійних домагань досліджувалася за допомогою «Шкали самооцінки управлінських якостей» (Л.Г.Шмельов).

У тесті зазначений перелік основних складових управлінського потенціалу та 30 відповідних уніполярних шкал-дискрипторів, за допомогою яких здійснюється самооцінка управлінських здібностей, до яких відносяться: активність; енергійність; самоконтроль; комунікабельність; компетентність; інтелектуальність. Кожен концепт в опитувальнику має однакову кількість шкал-дискрипторів.

Технологія організації дослідження включає два етапи:

- спочатку відбувається самооцінка досліджуванним своїх управлінських якостей;
- далі пропонується побудувати ідеальний профіль керівника для певної сфери.

Респондентам надається 7-бальна система оцінювання та критерії до оцінок. У цілому процедура нагадує заповнення особистісного семантичного диференціала.

Отримані дані оброблювалися та співвідносилися з максимально можливими результатами за всіма шкалами ($\max = 210$) та за окремими критеріями ($\max = 35$). Після чого проводився аналіз та порівняння досліджуванним оцінки його актуального та ідеального образу керівника, шляхом обчислення семантичної відстані.

Методика об'єктивної оцінки придатності до управлінської діяльності дає можливість виявити здібності до управлінської діяльності.

Експертні оціночні шкали створені співробітниками інституту психології ім. Г.С.Костюка на основі оціночних критеріїв, запропонованих А.В. Морозовим. Досліджувані оцінюються за 10-ма якостями різними експертами за 10-бальною шкалою, далі підраховується середній бал групової експертизи. Незалежними експертами з даної групи питань виступають три особи, які добре знають досліджуваного.

Для вивчення якості взаємовідносин менеджера з оточуючими може бути запропонована тест-вправа «Мої взаємовідносини з оточуючими» (Винославська О.В., Малигіна М.П.).

Тест-вправа дає можливість покращити взаємовідносини; зрозуміти свої слабкості як учасника взаємовідносин; оцінювати проблеми взаємовідносин об'єктивно.

Результати тестових методик піддавалися статистичному аналізу з наступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням за допомогою методів математико-статистичної обробки даних з використанням комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 12.0). Для виявлення статистично значущих відмінностей і зв'язку між різними групами досліджуваних використовувалися критерій Х², кореляційний і дисперсійний аналіз.

Висновки

1. Проведена діагностика здібностей студентів та виявлено якості ефективної особистості.
2. Розкрито і поглиблено наукові уявлення про психологічні засади прояву творчості у студентів.
3. Підтверджено, що в вищій школі потрібно використовувати передові освітні технології та методики, які сприяють формуванню та розвитку творчої особистості, виявленню креативного потенціалу у майбутніх фахівців організації.

Література

1. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту / Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Либідь, 2004. – 424 с.
2. Лукичева Л.И. Управление персоналом: Учебное пособие. – М.: Омега-Л, 2004. – 264 с.
3. Харцій О.М. Значення креативності в освітньому процесі // Матеріали конференції – ХНПУ, 2005. – С.151-156.

Literature

1. Karamushka L.M. Psychology of educational management / Navch. a manual is for the students of visch. navch. establishments. – K.: Libid', 2004. – 424 s.
2. Lukicheva L.I. Upravlenie by a personnel: Uchebnoe of posobie. – M.: Omega-l, 2004. – 264 s.
3. Khartsiy O.M. Value of kreativnosti in an educational process // Materials of conference – KHNPU, 2005. – S.151-156.

УДК 159.923.2.072

Теоретичний аналіз ресурсного стану особистості

Штепа О. С.

У статті на теоретичному рівні проаналізовано структурні особливості, головні характеристики та параметри ресурсного стану особистості. Обґрунтовано, що ресурсний стан є мотиваційним станом, що характеризується як особистісний, позитивний, реверсійний. Сформульовано авторське визначення ресурсного стану особистості як мотиваційного стану-переживання, зумовленого усвідомлюваними змінами у ставленні до Іншого, що виявляється у реалізації психологічної готовності надати підтримку у вчинку милосердя.

Ключові слова: ресурсний стан, духовність, долання складних ситуацій

В статье на теоретическом уровне проанализированы структурные особенности, главные характеристики и параметры ресурсного состояния личности. Обосновано, что ресурсное состояние является мотивационным, характеризующимся как личностное, позитивное, реверсивное. Сформулировано авторское определение ресурсного состояния личности как мотивационного состояния-переживания, обусловленного осознаваемыми изменениями отношения к Другому, проявляющееся в реализации психологической готовности оказать поддержку через поступок милосердия.

Ключевые слова: ресурсное состояние, духовность, преодоление сложных ситуаций

In article at the theoretical level is analyzed the structural features, and the main characteristics and parameters of the resourcefulness status of the person. It is substantiated that the resource state is motivational characterized as personal, positive, reversible. Formulated author's definition of the resourcefulness status of the person as a motivational state experiences, due to perceived changes in attitude, manifested in the implementation of psychological readiness to provide support through an act of mercy.

Key words: resourcefulness state, spirituality, overcoming difficult situations

Постановка проблеми. Серед принципів психологічного консультування одним з головних є спирання на ресурси особистості та довіра до ресурсів клієнта [19, С.183-184]. У загальному розумінні, ресурси витлумачують як «певні індивідуальні особливості, що зумовлюють складність або легкість долання стресових ситуацій» [8]. Психологи-практики вважають за важливе знайти можливість опертися на ресурси клієнта як на короточасний період, так і включають пошук ресурсу до структури довготривалого психологічного супроводу клієнта. Наприклад, В. Шебановою зазначено, що знайдення ресурсу є необхідним у ситуаціях, коли ліміт психотерапевтичної зустрічі вичерпано, а особа завершує кейс з деструктивними думками та емоціями [27]. Ф. Майленовою впроваджено у практику психологічного консультування техніку SKORE, ключовим кроком якої є доступ до ресурсу людини, тобто пошук нових можливостей та трансформація страждання чи конфлікту у позитивні зміни особистості [11, С.13-16]. Допускають, що, ресурсним для людини є стан, у якому у неї найбільше свободи і максимальна кількість виборів, що супроводжується переживанням комфорту, впевненості, задоволення, радості, щастя [11, С.13-16]. Водночас, наведені ознаки стану особи можуть збігатися з характеристиками стану ейфорії чи натхнення.

Очевидно, що невизначеність параметрів ресурсного стану створює труднощі у характеристиці його властивостей та особливостей. З метою визначення продуктивності роботи психолога з особою та конструктивності самоаналізу клієнта постає необхідність у виокремленні показників стану ресурсності, що дали б змогу відрізнити його від інших позитивних емоційно-вольових станів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ресурсами людини найчастіше вважають особистісні властивості й здібності, що є для людини цінними та допомагають адаптуватися до стресових ситуацій й долати їх (самоповага, професійні уміння, самоконтроль, життєві цінності) (С. Хобфолл (за Н. Водоп'яною [2, С.290-291])). В означенні ресурсу як можливості й засобу досягнення мети, розглядають такі його види: життєвий досвід, підтримка близьких людей, мудрість [17, С.198-205]. Науковці схильні визначувати ресурси як внутрішні сили, які необхідні людині для конструктивного долання життєвих криз, тому атрибутами ресурсності вбачають ініціативність, відповідальність, прагнення сенсу [16]. Водночас ресурс визначають і як стан, що характеризується відчуттям щастя, впевненості, необхідних для розв'язання проблем, а також чуттям свободи [11, С.13-16].

На погляд Р. Ділтса, бути у ресурсному стані означає для людини бути пов'язаною шляхом зосередженості із «джерелом», певним власним внутрішнім центром, з якого вона черпає впевненість, креативність, відкритість [4, С.161].

Відтак, можна припустити, що ресурс як особистісні диспозиції впевненості у собі, мудрість, самоповага, відповідальність зумовлений здатністю особистості «бути у ресурсі», тобто досягати ресурсного стану.

Особливості стану, що означили як ресурсний, уперше було відзначено у дослідженнях, присвячених вивченню стресостійкості та поведінки людини в екстремальних ситуаціях. Зокрема, Р. Лацарусом та Р. Лейнером обґрунтовано особливості сприймання людиною стресової ситуації як результат співвідношення між характеристиками стресового виклику та ресурсами особистості (за В.

Абабков, М.Перре [1, С.28-31]). Б. Смирновим та Є. Долгополовою [18, С.255-256] охарактеризовано актуалізацію ресурсного стану людини шляхом оновлення у її емоційній пам'яті ситуації, у якій вона відчувала себе впевненою. Показником досягнення ресурсного стану допускається відчуття особою здатності подолати труднощі, використати шанс здолати перешкоди.

Практики цілеорієнтованого консультування вбачають необхідність отримати доступ до ресурсного стану клієнта з метою допомогти йому відокремити проблему від себе самого, перестати сприймати її як нездоланну, знайти новий вихід із складної ситуації. Н. Томашеком охарактеризовано процедуру інтерналізації ресурсів, що спрямована на пошук нових можливостей клієнта для розв'язання проблеми та переоцінювання ним власного ставлення до життя та інших людей [22, С.136-142]. На основі викладеної консультантом технології ресурсний стан можна проінтерпретувати як здатність людини дистанціюватися від проблеми, відчуття свободи вибору, проаналізувати нові можливості розв'язання складної ситуації та реалізувати ці можливості як шанс.

Практикуючий гештальт-терапевт Н. Рубштейн характеризує ресурсний стан як здатність особи знайти психологічну опору у самій собі, тобто у певних власних життєвих переконаннях. Ця опора необхідна людині, щоб пережити зміни у власному житті з найменшими втратами і труднощами [17, С.198; 206].

НЛП-практиком Ф. Майленовою обґрунтовано, що ресурсним для людини є стан, у якому вона відчуває, що володіє власними ресурсами, може побудувати детальний образ себе у майбутньому, такої, що повністю реалізувала власну ціль, у якому у неї найбільше свободи і максимальна кількість виборів, що супроводжується переживанням комфорту, впевненості, задоволення, радості, щастя [11, С.13-16; 373].

Водночас екзистенційні психологи застерігають від надмірного концентрування на прагненні людини реалізувати «ідеальне Я». Аналіз та розкриття не тих можливостей, які насправді є у особи, а її уявлень про те, якою б вона хотіла бути, є ризиком реалізації Я-невротичного. Д. Леонтьєв вважає, що продуктивніше перестати протиставляти реальність ідеалу і навчитися трансформувати її (за Є. Шевченко [28, С.106]). Є. Улітовою підмічено, що людина може втратити чуття впевненості, коли втрачає певну мрію, чи то переконавшись у її не реалістичності, чи здійснивши її (за Е. Лествицькою [10, С.106]). С. Кривцова доводить, що справжніми «точками опертя» для людини є досвід взаємин з людьми, які її приймали. Водночас у особи має бути відчуття, що залишиться певна основа буття – Бог – навіть, якщо зруйнуються усі решта опор [7, С.116-117]. Таку непорушну основу буття Д. Леонтьєв означає як «духовний екзистенціал» і допускає його, як один з базових для зрілої особистості, поряд із свободою та відповідальністю, визначених В. Франклом. Духовність, на погляд Д. Леонтьєва, передбачає, що людина є відкритою до розвитку та діалогу з іншими смислами та цінностями, що зумовлює зміни особи як на рівні переконань, так і дій, що набувають характеристик вчинку. Ключовим поняттям для розкриття феномена духовності науковець вважає самодетермінацію [9]. Можна узагальнити, що в екзистенційній парадигмі ресурсний стан характеризується як духовний, та виявляється у здатності людини до вчинку.

Водночас, як саме стати ресурсним чи актуалізувати ресурси клієнта, залишається питанням, відповідь на яке психологи-консультанти формулюють шляхом практичних пошуків. Наприклад, Я. Макдермотом та В. Яго запропоновано способи психологічного самоінвестування, що можна тлумачити як засоби поновлення ресурсів, а саме: 1) виокремлення вільного часу для філософствування та прослуховування музики, що має додати натхнення і впевненості, 2) навчіння прийомам розслаблення, 3) уміння формулювати нові стимули та цілі цілей, що створюватиме чуття перспективності, 4) віднайдень часу для розваг, що дає змогу вийти за межі буденності, 5) проведення часу з людьми, з якими людині добре, 6) похвали самому собі, що є виявом уважного ставлення людини до власних потреб, а також сприяють прийняттю себе й кращому розумінню своєї унікальності (за Ю. Пряникова [14]). На наш погляд, актуалізувати особистісні ресурси можливо методом самоаналізу [29].

Відтак, можна підсумувати, що апелювання до ресурсного стану особистості здійснюється як у психології адаптації, так і у гештальт-психології та екзистенційній психології. Своєю чергою це підкреслює універсальність конструкту «ресурсний стан особистості» та дає змогу виокремити його головні характеристики. Провідною проблемою у характеристиці стану ресурсні є невизначеність сфери його вияву та параметрів. Розв'язання цієї проблеми дасть змогу визначити суб'єкта та способи актуалізації ресурсного стану особистості.

Метою теоретичного дослідження є визначення сфери вияву та параметрів ресурсного стану особистості якісними та інтерпретаційними неемпіричними психологічними методами.

Завдання теоретичного аналізу конструкту «ресурсний стан особистості»: 1) виокремити головні характеристики ресурсного стану методом дискурс-аналізу, 2) визначити сферу вияву психічного стану з ознаками ресурсного методом триангуляції та класифікації, 3) установити рівність ресурсного стану методом систематизації, 4) схарактеризувати параметри ресурсного стану особистості методом психологічної казуїстики.

Основний матеріал та результати дослідження. У теоретичному аналізі особливостей ресурсного стану особистості ми використали результати наших попередніх досліджень щодо структури психологічної ресурсності та прийняли за аксіоматичні положення такі: 1) субстанційною характеристикою ресурсу можна вважати те, що він є виявом суб'єктного досвіду людини, розкриває її духовні можливості. Атрибутивними якостями ресурсу є його зв'язок з відчуттям щастя й радощів

за реалізування людиною власного життєвого наміру, а також трансформування у стратегію успішного досягнення мети й самостійного розв'язання проблем, 2) ресурси, що розкриваються у духовних силах людини, доцільно схарактеризувати як особистісно-екзистенційні. Вважаємо, що особистісно-екзистенційні ресурси – це диспозиції інтенційності, що актуалізуються у ситуаціях морального самовизначення як можливість та спосіб надання життю сенсовності, та зумовлюють транспонування результату проживання людиною складних життєвих ситуацій у її унікальний життєвий досвід. Уміння людини актуалізовувати власні ресурси з метою саморозвитку й надання підтримки іншим та оперувати ними виявлятиметься як її психологічна ресурсність [29].

Нами було висунуто теоретичне припущення що ресурсним є стан, за якого особистісно-екзистенційні ресурси є актуалізовані, а психологічна готовність людини до самоздійснення через вибір цінностей милосердя реалізується у вчинку. Ми допустили, що ресурсний стан є особливим станом оновлення чи поповнення ресурсів людини, а також пов'язаний з вдалим вкладанням ресурсів у певну справу чи іншу особу, супроводжується чуттям можливостей.

Дискурс-аналіз ресурсного стану особистості у напрямках теорії психології адаптації, гештальт-психології, екзистенційної психології, НЛП-практики та практики цілеорієнтованого консультування дав нам змогу виокремити такі його головні характеристики, а саме: зумовлене наявністю у людини досвіду прийняття іншими та довіри до них, визначає конструктивність та самостійність розв'язання особою складних життєвих ситуацій, спричиняє зміни у ставленні до себе, життя та інших людей, переживається як чуття можливостей, виявляється як впевненість людини у собі та здатність до вчинку. Актуалізувати ресурсний стан особистості можливо апелюючи до рефлексії над її досвідом успіху та духовності. Ймовірно, з станом ресурсності пов'язані уміння людини поновлювати власні ресурси.

Інтенційна модальність дискурсу конструкту «ресурсний стан особистості» розгортається у таких напрямках: 1) ресурсний стан як стан радості та впевненості людини у собі (Ф. Майленова (2002), Б. Смирнов та Є. Долгополова (2007), Н. Рубштейн (2009)), 2) ресурсний стан як стан переважання ресурсів особистості над силою впливу стресора (Р. Лацарус та Р. Лейнером (1981)), 3) ресурсний стан як стан, у якому людини знаходить опору для долаття труднощів у самій собі – власній духовності (Ф. Майленова (2002), Д. Леоньєв (2005), Н. Томашек (2008), Н. Рубштейн (2009), С. Кривцова (2014)), 4) ресурсний стан як стан, у якому відбувається трансформація ставлення особистості до себе та інших внаслідок набуття довіри до себе та сприймання життя з позиції можливостей (Ф. Майленова (2002), Д. Леоньєв (2005), Н. Томашек (2008), Н. Рубштейн (2009)).

Відчуття радості, задоволення, впевненості у собі, щастя як головні емоційні характеристики стану ресурсності не змусили нас віднести ресурсний стан до емоційної сфери, оскільки ресурсний стан, на відміну від емоційного, характеризується проактивністю людини, а також стосується не потреб, а цінностей. Радість у комплексі з такою головною характеристикою ресурсного стану як чуття можливостей, скерувала нас до тлумачення радості у термінах самореалізації згідно з У. Шутцем – радість виникає внаслідок усвідомлення людиною реалізації власних можливостей, здатності розкритися у стосунках, отримувати задоволення і отримуючи і віддаючи у взаєминах з іншими (за А. Кочарян, А. Лисеная [6, С.190-191]). Акцент на саморозкритті особи привернув нашу увагу до позиції А. Хараша щодо класифікування стану саморозкриття як комунікативного стану особистості (за О. Соловійовим [20, С.6]). Водночас дані А. Узікової [23] щодо ключового переживання-стану, що зазнає типологічних перемін у критичні періоди розвитку особистості та зумовлює зміни у мотиваційній сфері та переінакшення способів взаємин, а також дефініція В. Шадриковим духовного стану як мотиваційного [26, С.252] змусили нас пристати на бік характеристики ресурсного стану як мотиваційного. Хоча слід визнати, що реалізування у ресурсному стані намірів людини у її вчинках, змушує визнати розкриття стану у вольовій сфері особистості, а зміна ставлення до себе та інших, переоцінка цінностей – підтверджує розгортання ресурсного стану у площині когнітивної сфери.

З метою уточнити мотиваційні особливості ресурсного стану ми співвіднесли його характерні вияви з такими мотиваційними феноменами як «чуття потоку» за М. Чіксентміхайї (за В. Климчуком [5, С.11]), чуттям самодетермінації за Р. де Чармсом (за В. Климчуком [5, С.11]), «піковими»- та «плато»-переживаннями за А. Маслоу (за Ф. Фрейджер [24, С.495]). На наш погляд, ресурсний стан, на відміну від «чуття потоку» є тривалішим та генералізованішим, а спільним аспектом є відчуття себе вправним та сконцентрованим. Як і чуття самодетермінації ресурсний стан містить компоненту значущості усвідомлення наявності вибору і чуття свободи, але не зводиться до неї. Ресурсний стан як і «пікові» переживання характеризується яскравістю і емоційного фону, водночас більше спільного має з «плато»-переживаннями, оскільки так само пов'язаний з зміною ставлення особи до себе та життєвих переконань.

Отже, ресурсний стан є складним феноменом, оскільки розгортається одночасно в емоційно-вольовій, когнітивній, комунікативній та мотиваційній сферах особистості. Втім, більшість аргументів переконують щодо мотиваційної природи ресурсного стану. Водночас, вияв ресурсного стану у вказаних сферах доводить, що означений стан містить усі компоненти психологічної готовності [15], а також дає змогу класифікувати його як стан, пов'язаний з підвищеною психічною напругою, тобто стан відсутньої рівноваги. Значущою функцією станів відсутньої рівноваги є замовлення ними процесу виникнення новоутворень у структурі особистісних властивостей, а також посилення когерентності між елементами системи [13, С.84-87]. Допускаємо, що психологічним новоутворенням особистості, зумовленим проживанням ресурсного стану, є духовність. Відповідно формуватиметься акмеологічний

тип особистості, якому за Є. Старовойтенко [21, С.22] властиві глибокі моральні переживання, зданість до передбачення наслідків власних моральних вчинків, розуміння складності й неоднозначності моральних вчинків, здатність створювати взаємини підтримки.

Згідно з іманентними властивостями, в ієрархічній підструктурі структури психічних станів людини [3, С.60-83] ресурсний стан слід віднести до соціально-психологічного структурного рівня, оскільки він стосується зміни ставлення особи до цінностей; у координаційній підструктурі – до суб'єктивних станів; у підструктурі характеристик психічних станів до тепер найчіткіше визначеними є особливі.

Згідно з головними характеристиками та інтенційною модальністю дискурсу допускаємо за можливе виокремити такі параметри ресурсного стану: 1) за локалізацією у сфері особистості – мотиваційним станом, 2) за вираженістю властивостей суб'єкта і ситуації ресурсний стан є особистісним, 3) за силою впливу на переживання та поведінку людини є станом глибоким та інтенсивним, за валентністю є станом позитивним, 4) за тривалістю є довготривалим, 5) за ступінню усвідомленості є усвідомленим та самодетермінованим, 6) за локалізацією у часі – актуальним, 7) за «адекватністю» – складним станом, станом відсутньої рівноваги, 8) 9) за динамічністю – станом реверсійним. Вважаємо, що одна з головних характеристик ресурсного стану – розкриття, використання та реалізації можливостей не дає змогу зарахувати ресурсний стан до накопичувальних. Людина може проживати ресурсний стан у власному житті неодноразово. Поняття «можливостей» ми тлумачимо відповідно до «можливісної» теорією особистості Д. Леонтьєва, згідно з якою людина проживає життя певними інтервалами «необхідного» та «можливого» [12]. Відтак, особа може не завжди бути ресурсною, а ресурсний стан змінюватиметься на інший. Вважаємо, що метамотиваційний модус ресурсного стану можна локалізувати згідно з реверсивною теорією М. Аптера (В. Хомиком [25]) у модусі «панування – співпереживання». Тоді мотиваційним модусом, протилежним до ресурсного стану, за якого особа спрямована на підтримку Іншого, є стан, у якому особа сконцентрована на собі, або самоактуалізація.

Виокремлені особливості ресурсного стану дають змогу прогнозувати зміни особистості, зумовлені її мотивуванням до самоаналізу, а також виокремити функції психологічної ресурсності особистості: 1) контрфорсивна, що виявляється у здатності особи до конструювання життєвих «екзистенціалів» та готовності збалансувати виклики ситуацій загрози і конфлікту особистісними ресурсами, 2) дискурсивна, що розкривається у ставленні людини до життя з позиції можливостей, 3) трансформувальна, що забезпечує транспонування проживання людиною складних життєвих ситуацій у її унікальний життєвий досвід.

Висновки та перспективи дослідження. Ресурсний стан можна охарактеризувати як мотиваційний стан-переживання, зумовлений усвідомлюваними змінами у ставленні до Іншого, що виявляється у реалізації психологічної готовності надати підтримку у вчинку милосердя.

Доцільно виокремити емпіричні дескриптори ресурсного стану та схарактеризувати мотиваційні особливості ресурсної особистості.

Література

1. Абабков В. А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. Абабков, М. Перре. – СПб.: Речь, 2004. – 166с.
2. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336с.
3. Ганзен В. А. Описание психических состояний человека / В. А. Ганзен // Психические состояния ; [сост. и общ. ред. Л. В. Куликова]. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – С.60-83.
4. Дилтс Р. Коучинг с помощью НЛП / Р. Дилтс ; [пер. с англ.]. ? СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 256с.
5. Климчук В. А. Тренинг внутренней мотивации / В. А. Климчук. – СПб.: Речь, 2005. – 76с.
6. Кочарян А. С. Психология переживаний / А. С. Кочарян, А. М. Лисеная [учеб. пос.]. – Харьковський університет імені В. Н. Каразіна, Х., 2011. – 215с.
7. Кривцова С. Точки опоры / С. Кривцова // Psychologies. – 2014. – ?100 (август). – С.116-117.
8. Леонтьев Д. А. Психологические ресурсы преодоления стрессовых ситуаций: к уточнению базовых конструкторов [Електронний ресурс] / Д. Леонтьев. – Електрон. дані (1 файл) // Психология стресса и совладающего поведения в современном российском обществе. – Том 2. – Кострома, 2010. – С. 40-42. – Режим доступу: www.mgppu.ru/IPHO/Pyblikacii_sotrydnikov.../LeontievDA.doc.
9. Леонтьев Д. Духовность, саморегуляция и ценности [Електронний ресурс] / Д. Леонтьев. – Електрон. дані (1 файл) // Гуманистические проблемы современной психологии. – 2005. – ?7. – Режим доступу: <http://www.institut.smysl.ru/article>.
10. Лествицкая Э. (Не)бойтесь своих желаний / Э. Лествицкая // Psychologies. – 2014. – ?93 (январь). – С.62-65.
11. Майленова Ф. Выбор и ответственность в психологическом консультировании / Ф. Майленова. – М.: «КСП+», 2002. – 416с.
12. Основные тезисы новой, «возможностной» теории личности по Д. Леонтьеву [Електронний ресурс]. – Електрон. дані (1 файл). – Режим доступу: <http://wikipedia.org.ru>.
13. Прохоров А. О. Психология неравновесных состояний / А. О. Прохоров // Психические состояния ; [сост. и общ. ред. Л. В. Куликова]. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – С.83-91.
14. Пряникова Ю. Йонас Віддерстрале: основатель теории бизнеса в стиле фанк / Ю. Пряникова // Комп&ньон. – 2007. – ?48 (30 ноября). – С.32-36.

15. Психологическая готовность [Электронный ресурс]. – Электрон. дані (1 файл). – Режим доступу: <http://vokabulary.ru/dictionary/896/word>
 16. Розенберг В. Как найти достойный выход / В. Розенберг // Psychologies. – 2012. – ?72. – С.124.
 17. Рубштейн Н. Полный тренинг по развитию уверенности в себе. 73 упражнения, которые сделают вас абсолютно уверенным человеком / Н. Рубштейн. – М.: Эксмо, 2009. – 224с.
 18. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е. В. Долгополова. – Х.: Гуманитарный Центр, 2007. – 292с.
 19. Солдатова Е. Л. Структура и динамика нормативного кризиса перехода к взрослости / Е. Солдатова [монография]. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2007. – 267с.
 20. Соловьёва О. В. К 40-летию кафедры социальной психологии. Введение / О. В. Соловьёва, Т. Г. Стефаненко; [введение] // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 2012. – ?1(январь-март). – С.408.
 21. Старовойтенко Е. Б. Психология личности в парадигме жизненных отношений / Е. Б. Старовойтенко [учеб. пос.]. – М.: Академический Проект; Трикста, 2004. – 256с.
 22. Томашек Н. Системный коучинг. Целеориентированный подход в консультировании / Н. Томашек; [пер. с нем.]. – Х.: Гуманитарный Центр, 2008. – 176с.
 23. Узикова А. Ю. Ключевое переживание как единица анализа развития личности / А. Ю. Кузикова // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». – 2009. – ?3. – [Электронный ресурс]. – Электрон. дані (1 файл). – Режим доступу: www.psyanima.ru
 24. Фрейджер Ф. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Ф. Фрейджер, Д. Фэйдимен; [пер. с англ.]. ? СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 864с.
 25. Хомик В. С. Реверсивна теорія особистості М. Аптера / В. С. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – ?6-7. – С.7-10.
 26. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков [учеб. пос.]. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320с.
 27. Шебанова В. И. Метафорические ассоциативные карты в психокоррекции пищевого поведения / В. Шебанова // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – ?6. – С.37-47.
 28. Шевченко Е. Стремиться к идеалу / Е. Шевченко // Psychologies. – 2013. – ?81 (январь). – С.106-109.
 29. Штепа О. С. Авторський тренінг «Самоаналіз та актуалізація особистісно-екзистенційних ресурсів» та результати його апробації у групі студентів-психологів / О. С. Штепа // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – 6. – С.22-37.
- Literatura
1. Ababkov V. A. Adaptacija k stressu. Osnovy teorii, diagnostiki, terapii / V. Ababkov, M. Perre. – SPb.: Rech, 2004. – 166s.
 2. Vodop'janova N. E. Psihodiagnostika stressa / N. E. Vodopjanova. – SPb.: Piter, 2009. – 336s.
 3. Ganzen V. A. Opisanie psihicheskikh sostojanij cheloveka / V. A. Ganzen // Psihicheskie sostojanija; [sost. i obshh. red. L. V. Kulikova]. – SPb.: Izdatel'stvo «Piter», 2000. – S.60-83.
 4. Dilts R. Kouching s pomoshh'ju NLP / R. Dilts; [per. s angl.]. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2004. – 256s.
 5. Klimchuk V. A. Trening vnutrennej motivacii / V. A. Klimchuk. – SPb.: Rech, 2005. – 76s.
 6. Kocharjan A. S. Psihologija perezhivaniy / A. S. Kocharjan, A. M. Lisenaja [ucheb. pos.]. – Harkovskij universitet imeni V. N. Karazina, H., 2011. – 215s.
 7. Krivcova S. Tochki opory / S. Krivcova // Psychologies. – 2014. – №100 (avgust). – S.116-117.
 8. Leontev D. A. Psihologicheskie resursy preodoleniya stressovyh situacij: k utocnenuju bazovyh konstruktov [Elektronnij resurs] / D. Leont'ev. – Elektron. dani (1 fajl) // Psihologija stressa i sovladajushhego povedenija v sovremennom rossijskom obshhestve. – Tom 2. – Kostroma, 2010. – S. 40-42. – Rezhim dostupu: www.mgppu.ru/IPIIO/Pyblikacii_sotrydnikov/LeontievDA.doc.
 9. Leontev D. Duhovnost, samoreguljacija i cennosti [Elektronnij resurs] / D. Leontev. – Elektron. dani (1 fajl) // Gumanisticheskie problemy sovremennoj psihologii. – 2005. – №7. – Rezhim dostupu: <http://www.institut.smysl.ru/article>
 10. Lestvickaja Je. (Ne)bojtes svoih zhelanij / Je. Lestvickaja // Psychologies. – 2014. – №93 (janvar'). – S.62-65.
 11. Majlenova F. Vybory i otvetstvennost v psihologicheskom konsultirovanii / F. Majlenova. – M.: «KSP+», 2002. – 416s.
 12. Osnovnye tezisy novoj, «vozmozhnostnoj» teorii lichnosti po D. Leontevu [Elektronnij resurs]. – Elektron. dani (1 fajl). – Rezhim dostupu: <http://wikipedia.org.ru>
 13. Prohorov A. O. Psihologija neravnovesnyh sistojanij / A. O. Prohorov // Psihicheskie sostojanija; [sost. i obshh. red. L. V. Kulikova]. – SPb.: Izdatel'stvo «Piter», 2000. – S.83-91.
 14. Prjanikova Ju. Jonas Vidderstrale: osnovatel teorii biznesa v stile fank / Ju. Prjanikova // Komp'n'on. – 2007. – №48 (30 nojabrja). – S.32-36.
 15. Psihologicheskaja gotovnost [Elektronnij resurs]. – Elektron. dani (1 fajl). – Rezhim dostupu: <http://vokabulary.ru/dictionary/896/word>

16. Rozenberg V. Kak najti dostojnyj vyhod / V. Rozenberg // Psychologies. – 2012. – №72. – S.124.
17. Rubshtejn N. Polnyj trening po razvitiju uverenosti v sebe. 73 uprazhnenija, kotrye sdelayut vas absoljutno uverenym chelovekom / N. Rubshtejn. – M.: Jeksmo, 2009. – 224s.
18. Smirnov B. A. Psihologija dejatel'nosti v jekstremal'nyh situacijah / B. A. Smirnov, E. V. Dolgopolova. – H.: Gumanitarnyj Centr, 2007. – 292s.
19. Soldatova E. L. Struktura i dinamika normativnogo krizisa perehoda k vzroslosti / E. Soldatova [monografija]. – Cheljabinsk: Izd-vo JuUrGU, 2007. – 267s.
20. Solovjova O. V. K 40-letiju kafedry socialnoj psihologii. Vvedenie / O. V. Solovjova, T. G. Stefanenko ; [vvedenie] // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 14. Psihologija. – 2012. – №1(janvar-mart). – S.408.
21. Starovojtenko E. B. Psihologija lichnosti v paradigme zhiznennyh otnoshenij / E. B. Starovojtenko [ucheb. pos.]. – M.: Akademicheskij Proekt; Triksa, 2004. – 256s.
22. Tomashek N. Sistemnyj kouching. Celeorientirovannyj podhod v konsultirovanii / N. Tomashek ; [per. s nem.]. – H.: Gumanitarnyj Centr, 2008. – 176s.
23. Uzikova A. Ju. Kljuchevoe perezhivanie kak edinica analiza razvitija lichnosti / A. Ju. Kuzikova // Psihologicheskij zhurnal Mezhdunarodnogo universiteta prirody, obshhestva i cheloveka «Dubna». – 2009. – №3. – [Elektronnij resurs]. – Elektron. dani (1 fajl). – Rezhim dostupu: www.psyanima.ru
24. Frejdzher F. Lichnost: teorii, jeksperimenty, uprazhnenija / F. Frejdzher, D. Fjejdimen ; [per. s angl.]. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2001. – 864s.
25. Khomyk V. S. Reversyvnaja teoriija osobystosti M. Aptera / V. S. Khomyk // Praktichna psihologija ta sotsialna robota. – 1998. – №6-7. – P.7-10.
26. Shadrikov V. D. Psihologija dejatel'nosti i sposobnosti cheloveka / V. D. Shadrikov [ucheb. pos.]. – M.: Izdatel'skaja korporacija «Logos», 1996. – 320s.
27. Shebanova V. I. Metaforicheskie asociativnye karty v psihokorrekcii pishhevogo povedenija / V. Shebanova // Praktichna psihologija ta sotsialna robota. – 2014. – №6. – S.37-47.
28. Shevchenko E. Stremit'sja k idealu / E. Shevchenko // Psychologies. – 2013. – №81 (janvar). – S.106-109.
29. Shtepa O. S. Avtorskyi trening «Samoanaliz ta aktualizatsija osobystisno-ekzysyentsijnykh resursiv» te rezultaty yogo aprobatsii u grupi studentiv-psikhologiv / O. S. Shtepa // Praktichna psihologija ta sotsialna robota. – 2014. – №6. – P.22-37.

Розділ: психологія пізнавальних процесів

УДК 159.953.2 – 053

Особливості структурної організації взаємозв'язку показників пам'яті та типів репрезентативних систем в залежності від віку досліджуваних

Бойчук М.П.

Розглядаються особливості структурної організації взаємозв'язку між показниками пам'яті (типи, властивості) та типами репрезентативних систем (візуальна, аудіальна, кінестетична та дигітальна) в залежності від віку досліджуваних. Здійснено порівняльний аналіз виявлених структур взаємозв'язків репрезентативних систем та показників пам'яті у вибірках досліджуваних наступних молодшої та старшої вікових груп. Засовано, що зв'язок репрезентативних систем з пам'яттю має місце, проте не є абсолютним і універсальним.

Ключові слова: пам'ять, репрезентативні системи, короткочасна пам'ять, довготривала пам'ять, оперативна пам'ять, типи пам'яті, факторний аналіз, вік.

Рассматриваются особенности структурной организации взаимосвязи между показателями памяти (типы, свойства) и типами репрезентативных систем (визуальной, аудиальной, кинестетической и цифровой) в зависимости от возраста испытуемых. Произведен сравнительный анализ выявленных структур взаимосвязей репрезентативных систем и показателей памяти по выборкам испытуемых младшей и старшей возрастных групп. Определено, что имеет место связь репрезентативных систем с памятью, однако не является абсолютной и универсальной.

Ключевые слова: память, репрезентативные системы, кратковременная память, долговременная память, оперативная память, типы памяти, факторный анализ, возраст.

The article deals with the features of structural organization of the relationship of memory indicators (types and properties) and types of representational systems (auditory, visual, kinesthetic and digital) depending on the age of human subjects. The comparative analysis of the identified structures of relationships of representative systems and memory indicators in samples of younger and older age groups is made. The relationship of representative systems with memory does occur, but it is not absolute and universal.

Key words: memory, representative systems, short-term memory, long-term memory, operative memory, memory types, factor analysis, age.

Постановка проблеми. Пам'ять є однією із важливіших форм психічної регуляції діяльності, основою видової та індивідуальної поведінки. Зберігаючи набутий досвід та забезпечуючи його наступне використання, пам'ять виконує продуктивну роль у здійсненні усіх інших форм психічної діяльності людини: її пізнавальних, вольових, емоційних процесів, здатності до прогнозування майбутніх подій. Пам'ять – необхідна умова формування особистості, яке відбувається шляхом засвоєння соціального досвіду в процесах спілкування та навчання. [6, С. 6].

Спостерігається в останні роки активізація інтересу вчених у зв'язку з вивченням пам'яті пов'язане з необхідністю вирішення багатьох актуальних теоретичних питань загальної організації системи психічних процесів, а також ряду практичних задач оптимізації навчання, організації ефективної роботи людини у автоматизованих системах управління, у спорті та інших видах діяльності. Відбувається перегляд традиційних уявлень про пам'ять – постановка нових проблем [6, С. 7].

Однією із таких проблем є дослідження специфіки взаємозв'язку між показниками пам'яті та типами розвитку репрезентативних систем. Так, як визначення психологічних особливостей пам'яті у людей з різними типами репрезентативних систем дозволить здійснити пошук нових психологічних резервів розвитку пізнавальної сфери особистості для більш ефективного використання у психологічній практиці, у тому числі для вирішення психолого-педагогічних проблем.

Мета статті. На основі даних факторного аналізу визначити особливості структурної організації взаємозв'язків між показниками пам'яті та типами репрезентативних систем в залежності від віку досліджуваних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна виділити чотири основних напрями в яких вивчалися репрезентативні системи: а) зарубіжне психологічне направлення НЛП – на межі психотерапії та загальної психології (Р. Бендлер, Дж. Гриндер, Дж. О'Коннор, Д. Сеймор, Б. Бодіхаммер, М. Хол.); б) зарубіжна психологія, когнітивний підхід в якому основна увага приділяється етапам та процедурам переробки інформації (У. Найсер, Дж. Брунер, Л. М. Веккер); в) вітчизняне психологія, дослідження інтелектуальної активності людини (Н. І. Чуприкова, В. П. Зінченко, Є. Н. Кучер, М. А. Холодна); г) вітчизняна психологія, проблематика розвиваючого навчання (І. О. Зуєв, Є. В. Заїка., О. К. Дусавицький) [4].

Розробниками НЛП було виділено три основні сфери «сенсорного досвіду» людини: візуальна, аудіальна, кінестетична, та сферу, не пов'язану із відчуттями, – дигітальну. Відповідно різні люди переважно приймають і переробляють інформацію про своє оточення візуально (за допомогою перцептивних або уявлюваних зорових образів), аудіально (за допомогою слуху), кінестетично (через дотик, нюх та інші чуттєві враження) та без опори на чуттєві враження (знаково-символічно) [3, 7].

На думку Б. Бодіхаммера, М. Хола «репрезентація – це ідея, думка, представлення сенсорної

чи оцінної інформації» [3, С. 21]. Дж. О'Коннор, Д. Сеймор вважають, що: «Ми використовуємо свої органи почуттів зовнішнім способом, щоб репрезентувати (перепредставляти) переживання самим собі. У НЛП ті шляхи, якими ми одержуємо, зберігаємо і кодуємо інформацію у своєму мозку, – картинки, звуки, відчуття, запахи і смаки – відомі як репрезентативні системи» [11, С. 50].

О. Є. Баксанський і Є. Н. Кучер наголошують на тому, що в якості одного з головних принципів когнітивних наук зазвичай виділяють репрезентацію знань. На думку авторів: «Приймається, що поведінка людини визначається не стільки «об'єктивною» реальністю, скільки «реальністю для суб'єкта», тобто системою суб'єктивних уявлень людини про реальність. У зв'язку з цим центральною проблематикою когнітивних наук є питання придбання, перетворення, уявлення, збереження і відтворення різного роду інформації» [2, С. 82].

Основними досягненнями дослідження репрезентації інформації у вищеперерахованих напрямках є: розробка поняття домінантної (переважної) репрезентативної системи; провідної репрезентативної системи, як засобу прямого і швидкого доступу до свідомості людини; модальності «входу» і «виходу» інформації в психіку суб'єкта певним чином; ознаки, за якими визначається прояв тих чи інших репрезентативних систем, тобто, ключі доступу (очні реакції; мовні предикати; поведінкові особливості); розробка етапів когнітивної переробки інформації, засобів представлення (репрезентації) інформації та типів представленості інформації [1, 2, 4, 5, 8, 12, 13].

Але існує ряд проблем, які вимагають подальшої розробки, а саме: психічні процеси і властивості пов'язані із сприйняттям і репрезентацією інформації; виявлення впливу різних типів репрезентативних систем на розвиток окремих компонентів і всієї когнітивної сфери особистості, зокрема такого пізнавального процесу як пам'ять.

В психології накопичено потужний емпіричний матеріал, що розкриває процеси, закономірності, психологічні механізми пам'яті (Р. Аткинсон, С.П. Бочарова, П. Жане, Л.В. Занков, П.І. Зінченко, Б.В. Зейгарник, Р. Клацкі, П. Ліндсей, Д. Норман, У. Найссер, А.А. Смірнов, Р. Еббінгауз та багато інших). Вивчалися різні аспекти проблеми підвищення ефективності пам'яті школярів та студентів, питання оптимізації процесу засвоєння знань (Г.К. Середа, Г.В. Репкіна, А.С. Ячина, Т.В. Сергєєва, П.Б. Невельський, С.П. Бочарова, Н.І. Рижкова, Б.І. Жмутік, І.М. Мельник тощо). Численні дослідження присвячені вивченню пам'яті в різних видах діяльності: ігровій, навчальній, спортивній, трудовій (П.І. Зінченко, Л.М. Житнікова, З.М. Істоміна, Я.М. Петров А.С. Прангішвілі, І.М. Розет, В.І. Самохвалова, Є.В. Заїка та ін.) [10].

Діяльність сучасної людини вимагає практичних рекомендацій із саморозвитку, самовдосконалення рівня пам'яті, доведення її до граничних показань в запам'ятовуванні, збереженні і відтворенні інформації, що надходить до людини. Не останню роль при цьому відіграють питання пов'язані з особливостями сприйняття інформації в тій або іншій сенсорній модальності, при цьому слабка інтеграція інформації, яка надходить від різних модальностей, може бути причиною непорозуміння у спілкуванні, низької навчальної успішності. У зв'язку із цим проблема репрезентації інформації набуває все більшої актуальності, а разом з тим і питання що стосуються основних засобів репрезентації інформації, репрезентативних систем загалом [8].

Виклад основного матеріалу складається з трьох частин: 1) перелік використаного діагностичного інструментарію; 2) характеристика вибірки; 3) отримані результати дослідження.

1. Перелік використаного діагностичного інструментарію. З метою виявлення кореляційних зв'язків між показниками пам'яті та типами репрезентативних систем були використані наступні психодіагностичні методики та тести: а) діагностика пам'яті: тести на визначення рівня смислової пам'яті, її об'єму і особливостей, здатності до запам'ятовування текстів; аналіз спогадів про життєві події (П.П. Блонський); методика «Дослідження переважаючого типу запам'ятовування» (за ред. Т.І. Пашукової), методики діагностики довготривалої та короткочасної пам'яті, та ін.; б) діагностика репрезентативних систем: тест-бесіда зі спостереженням «Діагностика репрезентативних систем»; біас-тест діагностики репрезентативних систем; «Переважаючий орган відчуття» (С. Єфремцева). Статистичні: кореляційний аналіз (коефіцієнт лінійної кореляції за Пірсоном) та метод факторного аналізу [5, 9, 10, 11].

2. Характеристика вибірки. Загальний об'єм вибірки склав 376 осіб. З них жінок 246 особи, чоловіків 130 осіб. Досліджуваних віком від 18 до 23 років (молодша вікова група) 247 осіб, віком від 24 до 35 років (старша вікова група) 129 особи. Студентів, що навчаються за гуманітарною спеціальністю 280 осіб, що навчаються за технічною спеціальністю 96 особи. Дослідження проводилося на базі Полтавського національного університету імені В. Г. Короленка.

3. Опис отриманих результатів дослідження та їх інтерпретація. Усі отримані кореляційні зв'язки досліджуваних репрезентативних систем (візуальна, аудіальна, кінестетична та дигітальна) з показниками пам'яті ми розподілили на три основні групи: 1) Очікувані, прямі, легко прогнозовані зв'язки; 2) Неочікувані, перехресні, важкопрогнозовані, позитивні зв'язки; 3) Негативні, реципрокні, перехресні зв'язки.

З метою зменшення інформаційного пласту для подальшого вивчення латентних чинників, організуючих предметну область та визначення структурної організації взаємозв'язків між показниками пам'яті та типами репрезентативних, ми використали процедуру факторного аналізу за методом головних компонент з Varimax обертанням та нормалізацією Кайзера, де критерієм виступає індекс складності кожного фактора. Було вилучено всім факторів.

Розглянемо згруповані за факторами змінні. Фактор під першим номером описує найбільший процент дисперсії (11%), його визначають навантаження змінних: зоровий (0,852), слуховий (0,799), комбінований тип пам'яті (0,711). Примочу, це змінні показників пам'яті, які в основному не пов'язані із семантичним значенням слова або слова семантично віднесені до певного типу модальності (показник візуального значення слова низький (0,484) і тому ми вважаємо за доцільне в даному випадку не брати його до уваги). Тобто він відображає функцію запам'ятовування матеріалу незалежно від семантики. Отже, цей фактор можна інтерпретувати, як блок загального розвитку пам'яті незалежно від репрезентативних систем та від семантичних особливостей пред'явлених для запам'ятовування слів.

Другий фактор (10% дисперсії) містить навантаження змінних показників пам'яті, що пов'язані із семантичним значенням слів (аудіальне значення слів (0,695): тиша, дзвін...; візуальне: сонце, місяць...; кінестетичне (0,635): прохолода, сила...; дигітальна (0,694): інтуїція, відчуття...), а також навантаження змінної дигітальної репрезентативної системи (0,607). Інтерпретуємо, як фактор – високого рівня розвитку дигітальної репрезентативної системи та семантики слів різних типів модальності.

Третій фактор (8,5% дисперсії) за набором навантаження змінних, що його формують (короткочасна (0,823) та довготривала (0,720) пам'ять на малюнки, запам'ятовування віршів (0,520) і кінестетична (0,527) та візуальна (0,487) репрезентативні системи) можна проінтерпретувати, як відношення до художнього відтворення світу (живопис, поезія) пов'язане з візуально-кінестетичною репрезентативною системою.

Четвертий фактор (8,4% дисперсії) характеризується навантаженням змінних майже усіх типів репрезентативних систем (аудіальна (0,692), візуальна (0,496), кінестетична (0,719)) та відсутністю змінних показників пам'яті. А отже це фактор можна інтерпретувати, як високий рівень розвитку первинних репрезентативних систем (аудіальна, візуальна, кінестетична) у їх системних зв'язках та відношеннях. Тобто це фактор, який характеризує загальний рівень розвитку перцептики незалежно від пам'яті.

П'ятий фактор (7,3% дисперсії) визначають навантаження змінних дигітальної (0,766) та візуальної (-0,762) типів репрезентативних систем та показників самооцінки пам'яті (0,698). Змінна дигітальної репрезентативної системи розташована на протилежному полюсі відносно візуальної репрезентативної системи та самооцінки досліджуваним рівня розвитку власної пам'яті. Тому вважаємо, що даний фактор можна інтерпретувати, як власне уявлення про пам'ять, а не об'єктивні її характеристики у зв'язку із візуальною репрезентативною системою.

Шостий фактор (дисперсія 7,2%) визначається навантаженням змінних, що характеризуються поєднанням пам'яті на сюжетний (зв'язаний) матеріал (вірші (0,614), скороговки (0,828)) та рівнем розвитку аудіальної репрезентативної системи (0,591). Це фактор інтерпретуємо, як фактор пам'яті на змістовий, зв'язаний матеріал, що пред'являється на слух.

Найбільш неоднозначними за змістовим наповненням та складними для інтерпретації виявилися сьомий (дисперсія 6,5%) та восьмий (дисперсія 6,3%) фактори. Так, як сьомий визначається навантаженням змінних, як пам'яті так і репрезентативних систем, що розташовані на протилежних полюсах. Навантаження змінних показників оперативної слухової пам'яті на числа (0,633) та кінестетичної репрезентативної системи (0,591) – позитивний полюс та навантаження змінних аудіальної репрезентативної системи (-0,602) і показника пам'яті на зв'язаний (сюжетний) матеріал (-0,133). Восьмий фактор важко інтерпретується тому, ми його не аналізуємо.

Відповідно до поставленої мети було здійснено порівняльний аналіз згрупованих за факторами змінних, які ми отримали після проведення процедури факторного аналізу у вибірках, що відрізняються за віком: молодша вікова група (18-23 років) та старша вікова група (24-35 років).

Отже, кореляційна матриця змінних (молодша вікова група) була піддана процедурі аналізу за методом компонент. Було вилучено п'ять факторів.

Перший фактор (дисперсія 13%) визначається навантаженням змінних семантичного значення слів: кінестетичне значення слів (0,812); візуальне значення слів (0,739); аудіальне значення слів (0,643); дигітальне значення слів (0,563). Цей фактор можна інтерпретувати, як фактор пам'яті на зміст слів незалежно від модальності наповнення.

Другий фактор (дисперсія 9,8%) можна інтерпретувати, як пам'ять на малюнки (навантаження змінних: короткочасна пам'ять (0,842) та довготривала пам'ять (0,792) на малюнки), а також деякі доповнення із змінних показників оперативної слухової пам'яті (0,474), запам'ятовування текстів (0,398) та навантаження змінної візуальної репрезентативної системи (0,396).

Третій фактор (дисперсія 9,2%), виходячи із його змістової наповненості (навантаження змінних: дигітальна (0,664), аудіальне (0,558), кінестетична (0,654), візуальна (0,549) репрезентативні системи), інтерпретуємо як фактор загального рівня розвитку репрезентативних систем.

Четвертий фактор (дисперсія 8%), можна проінтерпретувати, як фактор, що стосується в першу чергу показників пам'яті. В ньому розводиться зорова пам'ять і смислово-логічна. На позитивному полюсі знаходяться показники розвитку смислово-логічної пам'яті (навантаження змінних запам'ятовування віршів (0,472), скороговок (0,646)), а на протилежному – зорової (-0,445) та слухової (-0,414) типів пам'яті, а також короткочасної зорової пам'яті (-0,455).

П'ятий фактор (дисперсія 5,9%) інтерпретуємо, як фактор загального рівня розвитку первинних

репрезентативних систем (навантаження змінних: візуальної (0,598), аудіальної (0,563), кінестетична (0,657)).

Необхідно відмітити, що характерним для даної вибірки є те, що переважна більшість факторів у даній віковій групі є моно модальними і ця модальність є позитивною.

Кореляційна матриця змінних (старша вікова група) також була піддана процедурі аналізу за методом компонент. Було вилучено п'ять факторів.

Перший фактор (дисперсія 12%) можна інтерпретувати, як фактор загального розвитку пам'яті. Фактор визначають навантаження змінних різноманітних показників пам'яті (типи пам'яті: комбінована (0,784), зорова (0,738), слухова (0,784), моторно-слухова (0,657); запам'ятовування сюжетного матеріалу: вірші (0,453), тексти (0,463), а також показник розвитку оперативно-слухової пам'яті (0,389)), які знаходяться на позитивному полюсі.

В другому факторі (дисперсія 11 %) представлено набір змінних усіх типів репрезентативних систем (візуальна (0,689), аудіальна (0,579), дигітальна (0,634), кінестетична (0,501)), а також навантаження змінних показників пам'яті. В основному це семантичне значення слова: кінестетичне значення слів (0,639), візуальне значення слів (0,464), аудіальне значення слів (0,631) та короткочасна пам'ять на малюнки (0,495).

Третій фактор (дисперсія 8,5 %) інтерпретуємо, як фактор, що розділяє візуалів та дигіталів. Так, як вони розташовані на протилежних полюсах (візуальна – позитивний, а дигітальна – негативний). Навантаження змінних візуальної репрезентативної системи (-0,685), дигітальної (0,600). До дигітальної репрезентативної системи додаються деякі показники пам'яті: короткочасна зорова пам'ять (0,345) та довготривала пам'ять на малюнки (0,398).

Четвертий фактор (дисперсія 8,2 %) можна інтерпретувати, як аудіально-кінестетичний фактор. Його визначають навантаження змінних: аудіальний (0,718), кінестетичний (0,658). Усі значимі показники позитивні.

Останній, п'ятий фактор (дисперсія 7%) – аудіальний фактор з пам'яттю на словесний матеріал або фактор словесно-мовленнєвої пам'яті. Його визначають навантаження змінних: запам'ятовування сюжетного матеріалу (скоромовки (0,782), вірші (0,496), що пред'являвся на слух), а також аудіальна репрезентативна система (0,599).

Отже, можна говорити про те, що спільним, як для загальної вибірки, так і для окремо вибірок розподілених за віком (молодші (18-23 р.) і старші (24-35 р.)) є наявність системи факторів, про які ми вже згадували вище і які можна розподіляються на групи: а) фактори, що містять або складаються лише з показників пам'яті; б) фактори, що містять або складаються лише з показників репрезентативних систем; в) найчисельніша група факторів, що містять або складаються, як з показників рівня розвитку репрезентативних систем так і з показників пам'яті. При тому, що така структура зберігається окремі нюанси з віком змінюються. Так у вибірці молодших у факторі, що визначається навантаженням змінних показників пам'яті домінує пам'ять на зміст слів, а інші показники пам'яті затушовані, а уже в старшій віковій групі втрачається домінування навантажених змінних на зміст слів, а виступає блок різних показників пам'яті.

У факторі, що визначається навантаженням змінних лише репрезентативних систем у молодших, вони представлені усі в комплексі (візуальна, аудіальна, кінестетична і дигітальна), як загальний рівень перцептивної чутливості, а у старших структура змінних репрезентативних систем ускладнюється, зокрема спостерігається диференціація між візуальною та дигітальною репрезентативними системами. Також виступає у зв'язку аудіально-кінестетичний фактор, тобто аудіали, візуали, кінестетички міняються, хоча є чисті фактори (фактори, що визначаються навантаженням змінними лише пам'яті або репрезентативних систем), що відображають взаємозв'язок.

У виявлених факторах пам'ять розводиться по-різному, у вибірці молодших два чистих показники пам'яті: перший це пам'ять на зміст слів, а другий фактор розводить на одному полюсі зорову образну пам'ять на іншому – пам'ять на скоромовки, вірші (сміслову пам'ять). У вибірці старших такого складного розподілу немає є складний єдиний комплексний фактор пам'яті в який входять різні показники пам'яті. Крім того змінюється склад змінних показників пам'яті, що входять у зв'язок. У молодших – переважно зорова пам'ять на малюнки і тексти із візуальною системою, а у старших багато показників пам'яті із багатьма показниками репрезентативних систем.

Отже, у молодшій віковій групі виявлено більше факторів пов'язаних із показниками пам'яті і вони є простішими, а з віком зв'язки ускладнюються і представлені у більш складній системі та відношеннях.

Висновки: 1. Зв'язок репрезентативних систем з пам'яттю має місце, проте не є абсолютним і універсальним.

2. Систему усіх отриманих факторів можна розподілити на три групи: а) фактори, що містять або складаються лише з показників пам'яті; б) фактори, що містять або складаються лише з показників репрезентативних систем; в) фактори, що містять або складаються, як з показників рівня розвитку репрезентативних систем так і з показників пам'яті. Це спільна характеристика вибірок досліджуваних і старшої і молодшої вікових груп.

3. Існують певні особливості структурної організації взаємозв'язків між показниками пам'яті та типами репрезентативних систем в залежності від віку досліджуваних, проте вони стосуються лише в окремих нюансів цього зв'язку при наявності багатьох спільних характеристик.

Література

1. Алдер Г. НЛП в действии / Гарри Алдер; – пер. с англ. О. Чумичева – СПб.: Питер, 2002. – 190 с. – (Сам себе психолог).
2. Баксанский О. Е. Нейролингвистическое программирование как практическая область когнитивных наук / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер // Вопросы философии. – 2005. – № 1. – С. 23–32.
3. Бодихаммер Б., Холл М. Учебник магии НЛП / Б. Бодихаммер, М. Холл. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 272 с.
4. Бойчук М. П. Теоретичний аналіз підходів до вивчення репрезентативних систем в психологічній науці // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 1032. – 2012. – С. 45-49.
5. Бойчук М. П., Заїка Є. В. Проблема методів дослідження репрезентативних систем людини // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». – Харків: ХНПУ, 2014. – С. 59-65.
6. Бочарова С. П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы / С. П. Бочарова. – Харьков: Гуманитарный центр, 2007. – 384 с.
7. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук – СПб.: Питер, 2005. – 351 с.
8. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Лев Маркович Веккер. – М.: Смысл, 1998. – 685 с.
9. Заїка Є. В. Шляхи оптимізації пізнавальної діяльності студентів і школярів: навчальний посібник для студентів, викладачів, практичних психологів / Є. В. Заїка, І. О. Зуєв. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, – 2011. – 195 с.
10. Заика Е. В. Экспериментальные исследования памяти / Е. В. Заика. – Х.: «Гуманитарный Центр», 2013. – 396 с.
11. Зуєв І. О. Діагностика репрезентативних систем і структура когнітивних стратегій / І. О. Зуєв, Є. В. Заїка // Науковий часопис НПУ імені Драгоманова М. П. – Серія № 12.: Психологічні науки: зб. наукових праць. – 2007. – Випуск 17 (41). – Част. 2. – С. 197–204.
12. О'Коннор Дж. Введение в НЛП / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. – Челябинск: Пеленг, – 1997. – 425 с.
13. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб., М.: 2002. – 264 с.

Literatura

1. Alder G. NLP v dejstvii / G. Alder. – Spb.: Piter, 2002. – 372 s.
2. Baksanskij O. E. Nejrolingvisticheskoe programmirovaniye kak prakticheskaja oblast' kognitivnykh nauk / O. E. Baksanskij, E. N. Kucher // Voprosy filosofii. – 2005. – № 1. – S. 82–101.
3. Bodihammer B., Holl M. Uchebnik magii NLP / B. Bodihammer, M. Holl. – Spb.: Prajm–Evroznak, 2003. – 272 s.
4. Boychuk M. P. Teoretichnij analiz pidhodiv vivchennya reprezentativnih system v psihologichnij nautzi // Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina. – № 1032. – 2012. – S. 45-49.
5. Boychuk M. P., Zayika Ye. V. Problema metodiv doslidzhennya reprezentativnih system lyudini // Visnik HNU im. V. N. Karazina. Seriya "Psihologiya". – Harkiv: HNPU, 2014. – S. 59-65.
6. Bocharova S. P. Psihologiya i pamyat. Teoriya i praktika dlya obucheniya i robotyui / S. P. Bocharova. – Harkov: Gumanitarniy tsentr, 2007. – 384 s.
7. Burlachuk L. F. Psihodiagnostika: Uchebnik dlya vuzov / L. F. Burlachuk – Spb.: Piter, 2005. – 351 s.
8. Vekker L. M. Psihika i real'nost': edinaja teoriya psihicheskikh processov / L. M. Vekker. – M.: Smysl, 1998. – 685 s.
9. Zayika Ye. V. Shlyakhy optimizatsiyi piznaval'noyi diyal'nosti studentov y shkolyariv: navchal'nyy posibnyk dlya studentov, vikladachiv, praktychnykh psikhologiv / Ye. V. Zayika, I. O. Zuyev. – Kh. : KhNU ymeny V. N. Karazina, – 2011. – 195 s.
10. Zaika E. V. Eksperimentalnyie issledovaniya pamyati. – H.: Gumanitarniy tsentr, 2013. – 396 s.
11. Zuyev I. O. Diahnostyka reprezentativnykh system y struktura kohnitivnih stratehiy / I. O. Zuyev, Ye. V. Zayika // Naukovyy chasopys NPU ymeny Drahomanova M. P. – Seriya № 12. : Psykholohichni nauky: zb. naukovykh prats'. – 2007. – Vypusk 17 (41). – Chast. 2. – S. 197-204.
12. O'Konnor Dzh. Vvedenie v NLP / Dzh. O'Konnor, Dzh. Sejmor. – Cheljabinsk: Peleng, – 1997. – 425 s.
13. Holodnaja M. A. Psihologija intellekta: paradoksy issledovaniya / M. A. Holodnaja. – SPb., M.: 2002. – 264 s.

УДК 159.953+159.922.4

Феномен народной памяти в произведениях Т. Г. Шевченко
(К 200-летию со Дня рождения поэта)

Заика Е. В.

На основе контент-анализа поэтических произведений Т. Г. Шевченко эксплицируются его представления о народной памяти. Характеризуются механизмы народной памяти: молва, рассказывание по памяти, внешние средства. Обосновывается и раскрывается «народоцементирующая» функция памяти. Поднимаются проблемы уничтожения и возрождения народной памяти, борьбы народа за собственную память. Раскрываются закономерности взаимосвязи и взаимоперехода индивидуальной памяти в народную и народной в индивидуальную.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, память, народная память, закономерности памяти, контент-анализ.

На основі контент-аналізу поетичних творів Т. Г. Шевченка експлікуються його уявлення про народну пам'ять. Характеризуються механізми народної пам'яті: чутка, розказування по пам'яті, зовнішні засоби. Обґрунтовується і розкривається «народоцементуюча» функція пам'яті. Піднімаються проблеми знищення та відродження народної пам'яті, боротьби народу за власну пам'ять. Розкриваються закономірності взаємозв'язку та взаємопереходу індивідуальної пам'яті в народну та народної в індивідуальну.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, пам'ять, народна пам'ять, закономірності пам'яті, контент-аналіз.

Based on content analysis of T.G. Shevchenko's poetic works his notions about folk memory are explicated. Mechanisms of folk memory are characterized : rumor, retelling, external funds. "Folk – uniting" memory function is justified and disclosed. Problems of destruction and rebirth of folk memory are raised, issues of people's struggle for their own memory are also discussed. Patterns of relationships and mutual transition of individual memory into folk one, and folk into individual are revealed.

Keywords: T. G. Shevchenko, memory, folk memory, patterns of memory, content analysis.

Постановка проблемы. В произведениях Тараса Григорьевича Шевченко (1814-1861) нашли широкое отражение его представления о Боге, об истории, о женщине и любви (что проанализировано в ряде шевченковедских исследований). Однако при этом остаётся недостаточно изученной выраженность в его творчестве его представлений о различных психологических феноменах: эмоциях, воображении, памяти (исключение составляют, пожалуй, лишь сновидения, которые неоднократно анализировались, хотя и преимущественно лишь с психоаналитических позиций).

Исследование именно этих аспектов творчества Т. Г. Шевченко актуально по следующим соображениям. Во-первых, важно проследить, как (в какой степени, в каких аспектах) различные психологические явления фиксировались и интерпретировались вне научной психологии – в житейских представлениях и в особенности в художественных текстах. В результате можно было бы выстроить вторую, параллельную хорошо описанной научной истории психологии, её историю в художественных произведениях. Особенно важно это в связи с проблемой содержания украинской ментальности, – ведь Т. Г. Шевченко не просто поэт, а один из основоположников и наиболее референтный классик украинской литературы, существенно повлиявший на ментальные представления всех последующих поколений украинцев и не только. Во-вторых, это важно и для более глубокого понимания как творческого наследия поэта, так и особенностей его личности. Такое понимание осуществляется не только при целостном (глобальном, интуитивном) восприятии его текстов, но и при детальном их анализе по различным категориям (понимание времени, причинности, соотношения человека и Бога, человека и государства, отношения к труду, к богатству и т.п.); в этот ряд можно поставить и представления автора о психологии человека в целом и о ряде конкретных его психологических явлений. Эти представления задают новый и особый взгляд и на содержание художественных текстов, и на личностные особенности автора. В-третьих, такой анализ важен и в чисто методическом плане: он поможет школьным учителям обучать детей более глубокому и полному пониманию произведений Ш.

Цель статьи: с позиций современной научной психологии памяти на основе детального контент-анализа текстов Т. Г. Шевченко выделить, проанализировать и систематизировать его представления о таком важном психологическом феномене, как народная память. При этом мы опирались только на канонические поэтические тексты как на украинском, так и на русском языке в том виде, в каком они запечатлены в «Кобзаре» (его прозаические произведения, дневниковые записи, письма, черновые наброски и т.п. остались вне рассмотрения, представляя перспективу подобного анализа для других исследователей).

Изложение основного материала состоит из нескольких частей, соответствующих различным аспектам понимания поэтом феномена памяти.

1. Феномены памяти упоминаются и описываются автором отнюдь не часто и далеко не во всех произведениях, однако вполне в достаточном количестве, чтоб можно было на их основе дать относительно целостное описание представлений Т. Г. Шевченко о памяти. Эти представления

содержатся в произведениях автора в основном в имплицитном виде или упоминается лишь вскользь (впрочем, изредка встречаются и прямые рассуждения о памяти), поэтому необходима и возможна специальная работа по эксплицированию этих представлений. Лишь будучи представлены в отчётливом, эксплицированном виде, они вполне могут претендовать хотя и на недостаточно проработанную, однако всё же на концепцию памяти (впрочем, если это и не так, то уж во всяком случае является достаточно обширной «системой представлений» о памяти.)

Заметим, что всякая работа по эксплицированию имплицитного неизбежно несёт в себе (помимо содержания имплицитного) ещё и отпечаток менталитета того, что эту экспликацию осуществляет. Во избежание привнесения субъективизма мы максимально полно опирались на тексты Т. Г. Шевченко, потому в статье такое изобилие цитат. Впрочем, пусть будет так: если некоторые части экспликации вам понравятся – считайте это заслугой автора стихотворений, если не понравятся – считайте недоработкой автора этой статьи.

2. Говоря о памяти Т. Г. Шевченко, по сути дела, имеет в виду два основных её вида выделяемых в современной психологии: а) индивидуальную, биографическую (о детстве, жизненном пути, прошлых впечатлениях: человек вспоминает о себе в прошлом или о прошлом, связанном с ним). Отдельные ее аспекты проанализированы в работах [1, 2]; и б) народную, коллективную, историческую (о событиях сравнительно далёкой истории: о том, как украинцы жили 100 - 200 лет назад). (Заметим: хотя в современной психологии память народная, коллективная и историческая – это три разных, хотя и взаимосвязанных явления, но в творчестве Т. Г. Шевченко они выступают недифференцированно, как одно целое). Эти два основных вида памяти в произведениях Т. Г. Шевченко разведены довольно отчётливо: в одних стихотворениях и поэмах речь идёт только о памяти индивидуальной, в других – только о народной. При этом оба эти тематические блоки в его творчестве представлены очень широко (с одной стороны, произведения о себе, собственных размышлениях или о судьбах отдельных конкретных людей, - и с другой стороны, произведения на исторические темы). Впрочем, в ряде случаев поэт рассуждает и о связи этих двух видов памяти.

3. Т. Г. Шевченко описывает отдельные закономерности и механизмы работы народной памяти: молва, частые рассказы о событиях и внешние средства такой памяти. Так, события истории (если письменные свидетельства отсутствуют или ими не пользуются) живут в памяти лишь при условии, что о них говорят, рассказывают. Автор неоднократно упоминает, что об исторических событиях он пишет лишь по рассказам старых людей, в частности, своего деда; а они слышали о них, в свою очередь, от других людей: «Про те, що діялося на Україні 1768 року, розкажую так, як чув од старих людей; надрукованого нічого не читав, бо здається, і нема нічого... дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувати що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними». (с. 108-109).

Очень важны для поддержания народной памяти и такие способы, как установка различных памятных знаков о прошлых событиях, построение часовен и т.п. например, «Ствол високий мурували, Щоб про неї люди знали, Дітей своїх научали» (с. 337); или о гетьмане Петре Дорошенке:

І забули в Україні
Славного гетьмана.
Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого
І звелів каплицю
Над гетьманом змурувати
І богу молитись
За гетьмана панахиду
За Петра служити. ...(с. 373)

4. Подробнее остановимся на упомянутых выше феноменах «память-молва» и «рассказывание по памяти». В этих феноменах имеет место единство памяти и общения, говорения. При этом «память-молва» имеет более широкий смысл: о некотором событии или человеке то тут, то там люди, собираясь вместе, говорят – рассказывают друг другу и, что особо важно, эти сведения передаются от старших к младшим. А «рассказывание по памяти» имеет более ситуативный смысл: оно происходит здесь и теперь и рассказ ведёт конкретный человек – носитель народной памяти, а зачастую и человек, который на этом специализируется – кобзарь (обычно старый, много испытывавший в жизни, много слышавший от других и часто слепой). «Рассказывание по памяти» - это конкретный акт реализации более абстрактного явления «память-молва».

Автор подчёркивает, что и молва, и рассказ вовсе не гарантируют абсолютной точности и даже хотя бы приблизительной правдивости передачи сведений. Однако в них чётко отражается суть событий и их исторический смысл (так, как он понимается людьми), причём в очень эмоциональной форме. При этом в таких феноменах памяти существуют в основном (как это следует из содержания описанных Т. Г. Шевченко фактов) события трагические или батальные (кого-то замучили, зарубили, кто-то оказался предателем; многочисленные детали различных сражений, закончившихся как разгромно, так и победно). И это преимущественно конкретные описания (с детализацией визуальных, аудиальных и кинестетических впечатлений), однако с частыми добавлениями и абстрактных рассуждений (типа: вот раньше «панували», была «воля») и нередкими вкраплениями – сравнениями с нынешним положением

дел (вот сейчас, в отличие от прошлого, всё совсем не так). Перечисленные свойства этих двух феноменов памяти позволяют заключить, что они представляют собой отнюдь не сохранение и передачу событий в «чистом», «законсервированном» виде, а включают в свою «ткань», в способ своего существования, рассказывание ещё и привносимую людьми интеллектуальную и эмоциональную интерпретацию этих событий, их трактовку. И такая трактовка осуществляется благодаря соотношению событий прошлых с событиями нынешними. Так осуществляется связь времён: прошлое осмысливается в контексте настоящего, а настоящее – в контексте прошлого. Так осуществляется и связь поколений, обеспечивающая существование народа во времени как единого целого:

Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козаку:
Я її онукам тепер розказав (с. 106)

5. Народная (коллективная, историческая) память является основой существования народа как единой целостности, т.е. выполняет важную народоцементирующую функцию. Эта память, передаваясь, из поколения в поколение, достаточно прочна. Но не обязательно вечна: её в принципе можно уничтожить и даже более того – вместо неё насадить другую, чуждую память. Возрождение памяти прежней, настоящей при этом также в принципе возможно, но это не происходит автоматически: за это приходится вести трудную, жестокую борьбу. При этом память прежняя никогда не уничтожается полностью, без остатка, – всегда остаются её хотя бы слабые следы, которые в народе едва-едва тлеют: именно из этих остатков её и можно возродить.

Эти вопросы Т. Г. Шевченко наиболее подробно разработал в стихотворении «Єретик» и «Кругом неправда і неволя», но касался их и в ряде поэм на историческую тему.

В европейской истории 14-15 веков сложилось так, что «німота запалила велику хату» славян («німота» – значит, иссякла, умолкла «память-молва»), и именно эта немота «сім'ю слав'ян» «роз'єдинила» (с. 199) (это случилось из-за порабощения их другими народами). При этом утратил свою народную память – значит потерял себя как народ, утратил свою самоидентичность:

Виростали у кайданах
Слав'янські діти
І забули у неволі
Що вони на світі! (с. 199)

Со временем другие народы их разделили, и хотя «іскра братства» не совсем исчезла, а только «дотлівала» (с. 199), её было совершенно недостаточно, чтоб люди осознали себя как народ («память-молва» для этого должна не только слабо тлеть, а разливаться широким морем, постоянно бурлить). Кроме того, враги ещё и опорочили прежнюю память славян: «осміяли» прежние их «славу, силу і волю» (с. 200). Однако существование народа совсем без памяти вряд ли возможно. И враги совершили гораздо большее кощунство, чем просто уничтожение старой памяти – они привили народу постороннюю, неестественную, враждебную ему память, и народ в массе своей её принял: «і нам, сліпим, передали свої догмати» (с. 200). Такое состояние народа, поэт сравнивает с умопомешательством: «Боже!.. за що закрив їх добрі очі І вольний розум окував кайданами лихої ночі!» (с. 200). Вот оно, уничтожение народа не только физическое: в битве, но и ментальное: через манипуляции с памятью.

Этой же темы – чуждой народной памяти – Т. Г. Шевченко касается і у вірші «І мертвим, і живим, і ненародженим...», только здесь автор отмечает другой аспект этой проблемы: такое искажение памяти может совершаться по причине не только вражеского насилия, но и, к сожалению, по собственной инициативе людей – иногда из-за трепетного преклонения перед достижениями других народов, а иногда просто по недомыслию:

Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого... (с. 246)

И теперь они, позабыв «живу славу дідів своїх» (с. 249), о себе как о народе не знают ничего: «...Що ж ти таке?» – «Нехай скаже

Німець. Ми не знаєм...»

Німець скаже: «Ви моголи» –
«Моголи, моголи!»

Німець скаже: «Ви слав'яне». –
«слав'яне, слав'яне»!.. (с. 247-248)

Поэт страстно отстаивает необходимость сохранения идентичности народной, исторической памяти. Однако отнюдь не считает, что она должна быть «закапсулирована»: «І чужому наuczайтесь, Йй свого не цурайтесь!» (с. 249), – мудро указывает автор.

6. «Рассказывание по памяти» – это такой феномен, в котором, по сути, происходит взаимодействие и взаимопереход памяти народной в индивидуальную. Причём, в условиях отсутствия книг и систематического школьного обучения, это ещё и, едва ли не единственный способ получения человеком, особенно ребёнком, любых знаний, которые выходят за пределы его собственного опыта, – основной канал его обучения. Приобретаемые таким путём знания усваиваются неформально, а очень лично – в неразрывной связи со знанием о том, кто это рассказывал, как, в какой обстановке. И впоследствии они также вспоминаются целостно, в этом широком контексте, имеющем зачастую и

выражающую эмоциональную окраску. При этом человек обучающий может как придавать особое значение этой информации и ситуации («Запомни песню ты мою и пой её, как я пою, - она умалит сердца раны,» это мать говорит дочери, с. 137), так и делать это мимоходом, однако для ребёнка, это потом окажется одним из значимых воспоминаний («А помнишь ты? Нет, ты не помнишь, ты забыла. А я так помню...», дальше речь идёт о том, как мать учила дочку молитве с. 148). А ребёнок, усваивающий эту информацию, может позабыть многие подробности рассказа, однако хорошо запомнит общий его смысл, («А помнишь, ты мне говорила... Ах, нет... не то... постой, забыла! Я всё забыла...», и далее следует лишь приблизительный пересказ услышанного, с. 147-148). Такое «рассказывание по памяти», являясь прежде всего средством передачи информации, обучения, ещё и выступает важным связующим звеном между двумя людьми: ребёнок впоследствии вспоминает не просто абстрактного взрослого, а в контексте того, что и как он рассказывал (Так, княжна отдала ребёнка на воспитание няне, «А потім охас: «Забуває Мене мій Поль або Філат!» За що ж воно тебе згадає?», ведь она с ним не общается, ничего ему не рассказывает! с. 289-290).

Выводы: 1. Представленные выше материалы позволяют заключить, что в поэтических произведениях Т. Г. Шевченко имеется достаточно отчетливая и неплохо разработанная система представлений о памяти, в частности памяти народной. Механизмы народной памяти (молва, рассказывание по памяти, внешние средства) обеспечивают реализацию «народоцементирующей» функции и имеют особенную значимость в ситуации борьбы народа за собственную память.

2. Различные аспекты представлений поэта о памяти – это важная категория анализа текстов, тот «оселок», через который можно осмысливать и мировосприятие поэта, и содержание его произведений, и его личностные особенности.

3. В стихотворениях Т. Г. Шевченко описано несколько таких феноменов памяти, которые практически выпали из исследований современной научной психологии («память-молва», «рассказывание по памяти», народоцементирующая функция памяти, обучение ребенка в процессе рассказывания, воспоминания о человеке при жизни и после смерти и др.). Они, верно, могут составить предмет и научных исследований памяти.

Считаем, что проведенный анализ оказался в равной степени полезным и для литературоведения (позволил выделить некоторые новые грани шевченковской поэзии), и для психологии (позволил выделить некоторые феномены памяти, почти не исследуемые наукой). Возможно, этот анализ полезен и для культурологии (позволил показать впаивность психологических представлений автора в его художественные тексты и возможность их отчетливого выделения).

Литература

1. Заика Е. В. Анализ воспоминаний Т.Г. Шевченко о детстве и юности (К 200-летию со Дня рождения поэта) / Е. В. Заика // II науково-практична конференція «Бочаровські читання». Збірн. наук. праць. Х., 2014. С. 38 – 44.
2. Заика Е. В. Феномен воспоминаний о другом человеке в произведениях Т. Г. Шевченко (К 200-летию со Дня рождения поэта) / Е. В. Заика // Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Серия: «Психология», №1099, 2014. С. 56 – 59.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1993. – 512 с., з іл.

Literatura

1. Zaika E. V. Analiz vospominanij T.G. Shevchenko o detstve i junosti (K 200-letiju so Dnja rozhdenija pojeta) / E. V. Zaika // II naukovopraktichna konferencija «Bocharovs'ki chitannja». Zbirn. nauk. prac'. H., 2014. S. 38 – 44.
2. Zaika E. V. Fenomen vospominanij o drugom cheloveke v proizvedenijah T. G. Shevchenko (K 200-letiju so Dnja rozhdenija pojeta) / E. V. Zaika // Vestnik Har'kovskogo nacional'nogo universiteta imeni V. N. Karazina. Serija: «Psihologija», №1099, 2014. S. 56 – 59.
3. Shevchenko T. G. Kobzar / T. G. Shevchenko. – K.: Vseukraïns'ke tovaristvo «Prosvita», 1993. – 512 s., z il.

UDC 159.954.3-057.87:614.8

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DANGER PERCEPTION IN STUDENTS

Ianovska S. G., Turenko R. L., Filonenko E. O.

The article defines the psychological characteristics of dangers in students with different levels of situational anxiety. It is shown that students with low situational anxiety inherent in the higher rating of their own behavior, as compared with students with moderate and high levels of situational anxiety. Coming across dangerous situations students demonstrate various forms of response: subjects with low situational anxiety choose solutions to self-organization and self-control while getting in to a dangerous situation of those with middle and high level demonstrate emotional reactions, avoidance and search for help from relatives.

Keywords: danger, students, situational anxiety.

У статті визначено психологічні особливості уявлень про небезпеку серед студентської молоді з різним рівнем ситуативної тривожності. Показано, що студентам із низькою ситуативною тривожністю притаманна вища оцінка власної поведінки, аніж студентам із середнім і високим рівнями ситуативної тривожності. При зустрічі з небезпечними ситуаціями студенти демонструють різні форми реагування: досліджувані з низькою ситуативною тривожністю активізують процеси прийняття рішень, що направлені на самоорганізацію та самоконтроль; із середньою та високою ситуативною тривожністю демонструють емоційні реакції, уникнення та пошук допомоги у близьких людей.

Ключові слова: небезпека, студентська молодь, ситуативна тривожність.

В статье определены психологические особенности представлений об опасности студенческой молодежи с разным уровнем ситуативной тревожности. Показано, что студентам с низкой ситуативной тревожностью присуща более высокая оценка собственного поведения, по сравнению со студентами со средним и высоким уровнями ситуативной тревожности. При встрече с опасными ситуациями студенты демонстрируют различные формы реагирования: испытуемые с низкой ситуативной тревожностью выбирают решения, направленные на самоорганизацию и самоконтроль при прохождении ситуации опасности; со средним и высоким уровнем - эмоциональные реакции, избегание и поиск помощи у близких людей.

Ключевые слова: опасность, студенческая молодежь, ситуативная тревожность.

Social, economic, and environmental instability of modern life creates a variety of hazards to people. Perception of hazards creates a sense of presence or absence of potential threats. To be aware of danger is to be able to detect, identify threats and respond to them using cognitive, emotional, volitional, and motivational characteristics of a subject. These are characteristics, which reveal threat signals and allow to respond to them on time.

Perception of danger is studied by lots of native and foreign psychologists [1-8]. Z. Freud pointed out that human fears generate deep inner conflict that prevents normal adaptation to any situation, form the idea of them as dangerous. J. Haltunh was sure that the idea of danger is detonated by inability to meet basic human needs. A. Zakharov pointed out that the idea of danger depends on the development of emotional and cognitive process of human and communications between them. T. Sulatov showed that the idea of danger affects the choice of adaptation to the external world. L. Matveeva and and E. Lavrova highlighted the idea of danger as a source, creating dangerous situation. D. Leontiev identified internal and external existential nature of danger. V. Korotets considered the idea of danger in terms of manifestation. T. Kornilova found the degree of negative hazard impact.

So there is enough research on the occurrence of hazards and their insight. However, due to our opinion, not enough research is made on the features of danger in young people. The representatives of this age may underestimate dangerous situation that leads to risky behavior, or, conversely, overestimate the danger that reduces the activity of a young man, makes him indifferent to himself and others. We believe, that one reason for the choice of ways to respond to danger for a young person is a level of situational anxiety.

The aim of our work is to determine psychological characteristics of danger perceptions in students with different levels of situational anxiety.

L. Matveeva considers danger as a very important part of the world picture of a person who significantly affects the qualitative side of human life. Elementary feeling of potential danger influences on the attitude of a person, the level of anxiety. On the one hand, the concept of danger describes objects and events of the real world threatening a human and on the other – psychological reality created by a subject. The idea of danger is closely connected with the concept of fear, anxiety, menace. Fear is understood as emotionally heightened representation of particular danger and anxiety acts as emotionally heightened sense of future danger. Anxiety is divided into situational (manifestation of anxiety in this situation, “here and now”) and personal (stable individual characteristics, which reflect the tendency of a subject to anxiety). The threat appears to be some objectively exiting event or potentially possible phenomenon.

T. Kornilova highlights external threatening hazards: phenomena and processes. They, in turn, can cause damage to physical and psychological human health, causing undesirable consequences directly or indirectly. Perceptions of danger serves a consequence of negative, harmful and dangerous factors on a receptor. The determining characteristic of hazard is considered to be the degree of direct negative impact [5].

A. Zakharov notes the importance of the links between emotional and cognitive development of the formation, including cognitive processes. Fear, which is closely intertwined with the concept of risk, with increasing of cognitive development begins to decrease and reaches minimum [1].

J. Haltunh identified cognitive component, which reflects the idea of danger. It acts as threatening event in mind. According to J. Haltunh, danger prevents the satisfaction of basic human needs: survival (risk of death), welfare (poverty, illness), identity (risk of exclusion), freedom (danger of reprisals) [8].

Thus, the idea of danger is based on understanding of situational factors threatening physical and mental health. Causes of hazards can be people, technical systems, chemically or biologically active components of the environment, information sources. Danger has external and internal nature, which is the perception of danger in accordance with the subject's own psychological reality. Forming an idea of danger is associated with emotional and cognitive development of a man. The main varieties of hazards are physical, social, existential and infernal (mystical) dangers.

Identifying of hazards is brought to the evaluation of existing threats and identifying the most obvious unsafe situations for people. The identification process involves recognition of hazards and determining its possible causes. The reaction is carried out in cognitive, emotional, motivational and volitional levels.

A threat as a potential danger is defined by objective and subjective character. The subjective aspect is to create hazards by man. Objective side involves external (real) nature of risk, which under specific conditions can lead to undesirable consequences.

Anxiety as waiting for danger is projected into the future and having a social nature, is associated with rational (cognitive) component. Instead of that, fear vector as an emotional parameter has a biological basis and is directed to past experience, which injured a person.

65 students, including 32 boys and 33 girls aged 18-21 years old with low, medium and high situational anxiety took part in the study of psychological peculiarities of danger idea.

To achieve the objectives we used the following methods and techniques: test-questionnaire Spielberger – Hanina (to determine personal and situational anxiety); Assessment L. Matveeva and E. Lavrova methods of dangerous situations (to assess understanding of danger); L. Matveeva and E. Lavrova method of unfinished sentences (to decline group types of dangerous situations); Charles Osgood method of semantic differential; methods of mathematical statistics (U-Mann-Whitney test).

The research procedure included two phases. At the first stage the subjects were divided into three groups with low (group 1), medium (group 2) and high (group 3) situational anxiety. At the second stage there were defined psychological representations of danger features based on the method of unfinished sentences, assessment of hazardous situations and determination of semantic characteristics of students with different levels of anxiety.

The results of Spielberger – Hanin test-questionnaire showed that anxiety indices are normal, indicating a moderate level of anxiety in subjects. Situational anxiety is expressed by low ($x_{ml} = 26.3$), medium ($x_{ml} = 37.4$) and high ($x_{ml} = 47$) indices, respectively, for the three groups studied. This indicates that the sample of students is characterized by rather stable individual characteristics (eg, predisposition to anxiety (PA)), but includes situational, reactive characteristics of subjectively experienced emotion (SA).

The method of semantic differential was used in the three groups to determine the evaluation characteristics of the subjects by themselves in dangerous situations. The results are presented in Table 1.

Table 1

Average indicators evaluating risk in studied groups

Groups in terms of anxiety	Factor		
	Evaluation	Power	Activity
Group 1	3.8	4.4	5.73
Group 2	2.86	3.62	5.26
Group 3	2.06	1.46	3.13

The investigated of all three groups give themselves rather low estimation in dangerous situations. This may be associated with subjective feelings of a person who was in dangerous situations, and especially his perception. Value factor "assessment" for subjects with low situational anxiety was somewhat higher than in groups with average and high anxiety. In subjects with low situational anxiety value factor "force" was higher than that in the other two groups. The investigated of this group consider that it is possible to influence on dangerous situations that is seen as a minor threat. In the group of subjects with high anxiety value factor "activity" is lower than in the other two groups. This group is characterized by being passive and slow in dangerous situations. Following the procedure of L. Matveeva and E. Lavrova evaluation of dangerous situations it was defined the idea about danger on the following parameters: intensity, probability, intimacy being uncontrolled and global. From them there were allocated maximum (7 points) and minimum (1 point), which were shown in percentage choice of dangerous situations. Accordingly, the data were analyzed in three groups of subjects with low, medium and high situational anxiety.

The highest points on the parameter "intensity" were statements about the danger of social issues. This danger is associated with war, disease and death of loved ones, poverty, betrayal, expulsion from a university.

Lower intensity is given to types of dangerous situations such as: news, information, going to the doctor, becoming a victim of gossip, going by subway. It should be noted that for students, outlined above, situ-

ation does not represent a strong threat. In subjects with average and high situational anxiety intensity values are higher than in the group with low situational anxiety.

Most possible for subject-students are dangers associated with war, change of government, aging, walking along dark streets, making important decisions. Less possible is to get expelled from a university, the possibility of becoming a victim of violence or becoming an outlaw.

Table 2

Frequency distribution of statement selection about the dangers on Matveeva L. and Lavrov E. technique in three groups (table presents the highest and lowerst values for the parameters in %).

The statement about the dangers of being	intensity			probability			uncontrolled			globality			proximity		
	1 gr	2 gr	3 gr	1 gr	2 gr	3 gr	1 gr	2 gr	3 gr	1 gr	2 gr	3 gr	1 gr	2 gr	3 gr
Breaking out of war	70	74	81	66	72	80	61	64	72	68	73	82	50	52	63
The death of a loved one	64	72	76				71	67	74	68	67	74			
Illness of a loved person	66	59	73							59	59	67			
Being broke	45	50	72												
Betrayal	49	55	70							43	61	57			
Expulsion from a university	43	48	64	25	32	21							16	17	31
Being victims of violence	46	37	64	25	26	23									
Having dangerous disease	45	42	60										16	31	30
Watching news	27	34	34				19	21	41				29	41	49
Getting a victim of rumors	23	24	27							24	35	42			
Going by subway	24	37	24	62	63	67							58	60	53
Changes in government				62	70	78							56	50	66
Aging				72	70	73	62	65	60						
Walking along dark street				59	53	53	41	57	63						
Making responsible decisions				61	54	52									
Death				66	59	44	62	65	60						
Becoming an outlaw				24	20	22				20	32	38	13	29	22
Earthquake							59	67	74	55	58	67			
Flood, tsunami							70	65	66	57	60	67			
Airplane, train crash							63	52	49						

The highest value of the parameter “uncontrollability” of dangerous situations received statement about loss of a loved one, one’s own death (which, incidentally, shows the impossibility of avoiding fatal events), natural disasters, war, aging. Low rates received the situation associated with watching news and it is the situation, according to students, which is out of their control.

On “Globality” parameter higher values were obtained by hazards of social and biological nature, death, disease, war, natural disasters, which significantly change their life and inner circle. Low rates have dangers of staying in a confinement, at high altitude, getting an outlaw.

On “Proximity” parameter college students often choose the statement, about dangers of war, travelling by subway and change of government. The lowest value was obtained by interpersonal nature of the situation such as getting outlaw having a dangerous disease and being expelled from the university.

Comparative analysis of the studied parameters identified the following significant differences between groups. So, those studied with middle-situational anxiety see hazards as more intense, probable, uncontrollable and those that may affect their social status (of being expelled from the university, becoming a victim of gossip or betrayal) compared to the group with low anxiety.

Between groups with low and high situational anxiety there are significant differences on the factor “assessment” of dangerous situation as students with high levels of anxiety find much more intense such dangers as an earthquake, expulsion from a university, poverty and betrayal; more probable danger of quarrel; more global – to become a victim of rumors and getting unnecessary, and the closest danger is poor performance.

Students with high anxiety are significantly different from young people with middle anxiety on inten-

sity of hazards such as betrayal, expulsion from a university, poverty and war; on being uncontrolled - feeling of being unnecessary; on proximity – expulsion from the university, getting ill and making a bad deed.

So, between the studied groups significant differences were determined on the dangers of social, biological and existential character. There are dangerous situations such as "expulsion from a university", "betrayal", "seeing themselves below the poverty line", "war", which had the character of loss and can cause considerable damage. Situations of "quarrels", "getting ill", "and expulsion from a university", "bad performance" seem to be relatively close. Uncontrolled hazards include "change of government", "feeling of being unnecessary", "watching news".

By using the technique of unfinished sentences there were shown the main aspects of fear, anxiety, and restlessness, manifested in the ideas of danger in students. We compared the number of use of word-marker belonging to a particular parameter. In the work there were calculated the percentage of certain selected observable hazards. Responses to the sentence "I feel completely safe when ..." determined that the subjects with average and high situational anxiety choose continuation, which is connected with staying in the circle of close friends, rarely speak of personal self-control qualities use.

Responses to the sentence "The most dangerous situation with which I have ever encountered..." showed the features of understanding danger by students. Such risks are related to war, fights, arrests, and the threat of social status loss, death of loved ones. For the subjects threatening situations there were also physical dangers. After all, they have negative impact on their own existence, pain, death, accident. The least threatening danger situations were of natural origin.

Responses to the sentence "I believe that the real threat is ...", revealed that the most dangerous subjects represent human activity: man-made danger and war, followed by physical nature of hazards: earthquakes, hurricanes, typhoons.

The deviation of responses to the sentence "Hazard information calls me..." identified differences in responses between the studied groups. Students with low situational anxiety continue the sentence choosing cognitive regulation of hazard situation analysis, interpretation of the information received; less often choose excitement and indifference. There are different results in groups with average and high situation anxiety. In response to information about the dangers, they have an anxiety, fear, distrust to information you receive, which could adversely affect their perception.

The division of responses to the statement "Safety for me is ..." showed that the students under the investigation associated the safety with the safe of mind, confidence, control and security. Therefore, they understand the security from the points of view of emotional and managing stability.

The division of responses to the statement "When I'm in a dangerous situation, I ..." revealed differences between the groups of subjects with low and middle situational anxiety demonstrated more cognitive regulations, which suggest control and search for solution. In addition, these groups' answers are less focused on the emotional response to such dangerous situations as fear, anxiety, and panic. Boys and girls with high situational anxiety dominated responses focused on emotional response and lack of effort to change situation.

As the result of the study, the following conclusions can be made.

For students the most threatening situations are social dangers, then – physical and existential dangers. The highest levels of threat to students have situations such as "Breaking out of war", "Death", "Disease of relatives", "Poverty", "Earthquake", "Own illness".

Students with low situational anxiety have higher rating of their own behavior than students with middle and high levels of situational anxiety. Coming across dangerous situations students demonstrate different forms of response: the subjects with low situational anxiety stimulate decision-making processes aimed to self-organization and self-control: with average and high situation anxiety demonstrate emotional reactions of avoidance and the search of the loved ones help.

There were found significant differences between groups with different levels of anxiety: social dangers ("Treason", "Becoming a victim of rumors", "Being expelled from the University", "Being broke", "Breaking out of war") and physical ("Earthquakes", "Going by subway") types. Close and possible were situations "Being expelled from the university", "Quarrels", "Make something bad".

Prospects for further research can be clarifying of the structure of danger idea on certain parameters and making a list of the situations which are often rated as dangerous by students.

Literatura

1. Zaharov A.I. Nevrozy u detej i podrostkov: Anamnez, jetiologija i patogeneza/ A.I. Zaharov. L.: Medicina, 1988. - 244 s.
2. Korotec V.I. Opasnost' i bezopasnost' v sovremennom mire: filosofsko- kul'turologicheskij analiz/ V.I. Korotec: Dis. kand. filos. nauk. Rostov n/D., 2003. — 113 s.
3. Leont'ev D.A. Jekzistencial'naja trevoga i kak s nej ne borot'sja /D.A. Leont'ev// Mosk. psihoterap. zhurn. 2003. № 2. S. 107—119.
4. Matveeva L. V. Issledovanie transformacij predstavlenija ob opasnosti pod vlijaniem SMI/ L. V. Matveeva, E.V. Lavrova//Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 14. Psihologija - 2011. - №4 - s. 66-75.
5. Psihologija riska i prinjatija reshenij: Uchebnoe posobie dlja vuzov / T. V. Kornilova. — M.: Aspekt Press, 2003. — 286 s.
6. Sultanov T.N. Otnoshenie sportsmenov k jekstremal'nym situacijam/ T.N. Sultanov // Uch. zap.un-ta im. P.F. Lesgafta. 2009. № 2. S. 72—76.
7. Frejd Z. Vvedenie v psihoanaliz: Lekcii / Zigmund Frejd. — SPb., Piter, 2007. - 157 s.

8. Gultung J. Selected Works. – New York – London, 1991–1995.

Література

1. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков: Анамнез, этиология и патогенез/ А.И. Захаров. Л.: Медицина, 1988. - 244 с.
2. Коротец В.И. Опасность и безопасность в современном мире: философско–культурологический анализ/ В.И. Коротец: Дис. канд. филос. наук. Ростов н/Д., 2003.— 113 с.
3. Леонтьев Д.А. Экзистенциальная тревога и как с ней не бороться /Д.А. Леонтьев// Моск. психотерап. журн. 2003. № 2. С. 107—119.
4. Матвеева Л. В.. Исследование трансформаций представления об опасности под влиянием СМИ/ Л. В. Матвеева, Е.В. Лаврова//Вестник Московского университета. Серия 14. Психология - 2011. - №4 - с. 66-75.
5. Психология риска и принятия решений: Учебное пособие для вузов / Т. В. Корнилова. — М.: Аспект Пресс, 2003. —. 286 с.
6. Султанов Т.Н. Отношение спортсменов к экстремальным ситуациям/ Т.Н. Султанов // Уч. зап. ун-та им. П.Ф. Лесгафта. 2009. № 2. С. 72—76.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / Зигмунд Фрейд. – СПб., Питер, 2007. - 157 с.
8. Gultung J. Selected Works. – New York – London, 1991–1995.

Розділ: психологія праці і професійної діяльності

УДК 316.613.4:[656.7:654.071

Роль і місце емоційного інтелекту в детермінації ситуативної психологічної готовності фахівців управління повітряним рухом

Запорожець Т. О.

У статті проаналізовано психологічний зміст професійних задач фахівців управління повітряним рухом (УПР). Представлені підходи до визначення, диференціація та роль психологічної готовності та ситуативної психологічної готовності у професійній діяльності фахівців УПР. Визначено поняття емоційного інтелекту, розглянуто його структуру та перераховано основні показники його прояву у професійній діяльності фахівців УПР. Розглянуто роль та місце емоційного інтелекту у системі детермінації ситуативної психологічної готовності фахівців УПР до виконання професійних обов'язків.

Ключові слова : емоційний інтелект; ситуативна психологічна готовність; фахівці управління повітряним рухом (УПР).

В статье проанализировано психологическое содержание профессиональных задач специалистов управления воздушным движением (УВД). Представлены подходы к определению, дифференциации и роль психологической готовности и ситуативной психологической готовности в профессиональной деятельности специалистов УВД. Определено понятие эмоционального интеллекта, рассмотрена его структура и перечислены основные показатели его проявления в профессиональной деятельности специалистов УВД. Рассмотрены роль и место эмоционального интеллекта в системе детерминации ситуативной психологической готовности специалистов УВД к исполнению профессиональных обязанностей.

Ключевые слова : эмоциональный интеллект; ситуативная психологическая готовность; специалисты управления воздушным движением (УВД).

In this paper the psychological content of professional tasks of air traffic controllers (ATC) was analyzed. Several approaches to definition, the differentiation and the role of psychological readiness and situational psychological readiness of ATC were presented. The term of emotional intelligence, its structure and key criterion in ATC job were defined. The role and place of emotional intelligence in system of determination of situational psychological readiness in ATC were regarded.

Key words: emotional intelligence; situational psychological readiness; air traffic controllers

Безпека авіації на сьогоднішні залишається однією з ключових проблем, яка стосується не лише транспортної галузі, а й соціального, екологічного та економічного вимірів суспільства. Будь-які аварійні та трагічні інциденти несуть за собою велику кількість матеріальних та часових затрат, залучення широкого спектру спеціалістів різних професійних груп, наносять шкоду довкіллю (у випадку аварійної ситуації) і звичайно - спричиняють травмування та загибель людей.

Актуальним питанням дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених стає виявлення не лише джерел та причин виникнення аварійних ситуацій, а й винайдення шляхів та засобів, за допомогою яких можливо було б зменшити вплив даних чинників та відповідно удосконалити систему забезпечення безпеки авіації.

Статистика авіаційних подій та інцидентів у цивільній авіації засвідчує, що більш ніж 80% з них є результатом впливу людського фактору. Враховуючи, що безпека польотів визначається якістю взаємодії багатьох компонентів авіаційної соціотехнічної системи (повітряного судна, членів екіпажу, авіаційних диспетчерів тощо), то діяльність фахівців управління повітряним рухом (УПР) розглядається як один з основних компонентів, який безпосередньо впливає на безпеку та якість якого становиться особливу загрозу для життя людей, при цьому діяльність авіаційних диспетчерів характеризується підвищеним психоемоційним навантаженням. Саме тому, проблемі забезпечення надійності діяльності фахівців УПР приділяється дедалі більша увага[6].

Фахівці УПР в умовах мінливої повітряної ситуації повинні приймати рішення які пов'язані з обробкою великої кількості вербальної та візуальної інформації, за умови як найменших шансів виникнення помилок та відхилення від операціональних стандартів. У зв'язку з цим, не лише наявність відповідних професійних знань, навиків та досвіду є необхідною передумовою ефективної діяльності фахівців УПР, а й наявність ряду певних особистісних якостей та індивідуально - психологічних характеристик, які б сприяли формуванню психологічної готовності до діяльності в умовах підвищеного ризику та відповідальності, а також здатності використовувати вищеперераховані особливості у відповідності до професійної ситуації та її викликів.

Незважаючи на те, що поняття психологічної готовності до діяльності в умовах підвищеного ризику розглядалось багатьма вітчизняними науковцями, питання про механізми її формування залишається відкритим. Для пошуку шляхів формування ситуативної психологічної готовності актуальними є комплексні дослідження, спрямовані на визначення особливостей впливу різноманітних професійно важливих якостей та індивідуально – психологічних характеристик на діяльність фахівців УПР. У системі цих якостей важливе місце посідають характеристики когнітивної, емоційно-вольової,

мотиваційної сфери особистості. Втім, на сьогодні зарубіжні науковці все частіше виводять на перший план дослідження емоційної регуляції фахівця та її впливу на професійну діяльність[10].

Дослідження особливостей емоційної регуляції (компетенції) фахівця УПР та її впливу на якість виконання професійних обов'язків дозволяє звернути увагу на здатність до ідентифікації та розуміння власних емоційних станів; здатність цілеспрямовано використовувати власні емоції для підвищення ефективності мисленевої та інтелектуальної діяльності; здатність розуміти та відчувати емоційні стани, почуття і потреби інших людей (колег). Зазначені показники і характеризують феномен емоційного інтелекту, що являє собою групу ментальних здібностей, які беруть участь в ідентифікації, усвідомленні та розумінні власних емоцій та оточуючих і здатності ними цілеспрямовано керувати.

Роль емоційного інтелекту у діяльності фахівців УПР та його вплив на формування ситуативної психологічної готовності по сьогоднішній день залишається недостатньо дослідженими як у теоретичному, так і в емпіричному планах.

Саме тому, метою статті є висвітлення ролі і місця емоційного інтелекту в детермінації ситуативної психологічної готовності фахівців УПР.

Згідно до аналізу діяльності фахівців УПР, який був проведений групою американських вчених (Р.Д. Кембел, М.Бегшоу, М.В.Смоленські, І.С.Штайн та інші), можна виокремити шість основних задач, які ставляться перед фахівцями, а саме - моніторинг ситуації, вирішення різноманітних конфліктів та суперечностей, управління послідовністю повітряного руху, маршрутизації та планування польотів, оцінки атмосферного впливу та управління секторними/позиційними ресурсами. Всі ці завдання включають в себе додатково 46 підзадач та 348 окремих завдань [7].

Для діяльності фахівців УПР характерна постійна наявність ризику та роботи в умовах, які можуть привести до виникнення психоемоційного напруження. Робота в обмежених часових рамках, висока відповідальність за кожне прийняте рішення, обмеженість інформації що надходить, зумовлює не лише необхідність прояву високого рівня професіоналізму диспетчера, а й ряду індивідуально-психологічних якостей. Ускладнюється професійна діяльність в першу чергу тим, що кожна з виконуваних задач несе в собі значний психологічний зміст. М.А. Дмитрієва, А.А. Крилов та А.І. Нафтельєв проводячи аналіз діяльності фахівців УПР з психологічної точки зору, виокремили такі основні три групи психологічних задач[1]. :

1. Задачі, пов'язані з засвоєнням інформації, серед яких основними є сенсорно-перцепційні, перцепційні та аттенційні, тобто ті, які зумовлені активністю зорових і слухових аналізаторів, здатністю зберігати стійкість уваги та своєчасно перерозподіляти увагу;

2. Задачі, пов'язані зі збереженням та переробкою інформації, з яких основними є мнемічні (запам'ятовування, чітке та своєчасне збереження а потім забування інформації), імажинитивні (можливість виокремлювати елементи професійної ситуації і поєднувати їх у концептуальну модель) та мисленеві (знаходження взаємозв'язку між різними елементами професійної ситуації, її оцінка, прогнозування її змін та, найголовніше, швидке та якісне прийняття рішень);

3. Задачі, пов'язані з передачею інформації УПР, а саме перцептивно-моторні (регулювання роботи систем) та мовленево-моторні (якість передачі інформації та комунікації).

Фахівець УПР в умовах невизначеності повинен вміти адекватно оцінювати ситуацію й оперативно приймати рішення. Виходячи з цього, приступаючи до виконання професійних обов'язків, диспетчер повинен бути готовим до будь-яких викликів та ризиків професійної ситуації, і в першу чергу йде мова не лише про мобілізацію професійних навиків, а й психологічної готовності до ситуативної діяльності. Саме тому, одним з основних аспектів дослідження стає формування ситуативної психологічної готовності, як динамічного цілісного стану фахівця УПР, його внутрішньої налаштованості на ефективне виконання професійних обов'язків, за рахунок мобілізованості внутрішніх ресурсів.

Феномен готовності особистості до професійної діяльності є предметом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Відповідно до проведених досліджень, можна виділити два підходи до визначення поняття психологічної готовності – функціональний та особистісний [3]. Суть функціонального підходу полягає у припущенні, що готовність є певним психічним станом індивіда. Вона розглядається у часовому розрізі, тобто як короткочасна або довготривала. В одному з цих її станів, домінуючому в певній ситуації, активуються психічні функції – уміння індивіда мобілізуватись психічно і фізично. Прихильниками даного підходу були Ф.Генов, Е.П.Ільїн, Л.С.Нерсисян, В.Н.Пушкін, Д.Н.Узнадзе, А.Ц.Пуні, та інші. А.Ц.Пуні структуру готовності бачить як симптомокомплекс рис особистості, який включає в себе волю, спрямованість інтелектуальних процесів, спостережливість, уяву, стеничні емоції, гнучкість уваги, саморегуляцію. Ф.Генов, розглядаючи стан спортсмена перед виступом, зауважив його «мобілізаційну готовність», характеризуючи при цьому психологічну готовність як «попереджувальний стан», як (або до) проектування майбутніх подій. Показником готовності у ситуаціях є висока стабільність діяльності в змодельованих умовах.

В руслі особистісного підходу готовність аналізується як прояв індивідуальних якостей особистості, які обумовлені ефективним характером діяльності з високою результативністю, та їх цілісності. Прихильниками цього підходу є М.І.Дяченко, Л.А.Кандибович, Б.Г. Ананьєв, В.А. Крутецкий, В.Д. Шадріков, А.А. Деркач та інші [3]. Б.Г. Ананьєв використовував поняття прояву здібностей, яке засноване на усвідомленому рішенні індивіда зробити свій внесок в певну галузь людської життєдіяльності, громадського життя тощо. А.А. Деркач визначає поняття готовності як цілісний прояв властивостей особистості, виділяючи три основні компоненти, такі як пізнавальний,

емоційний та мотиваційний. На його думку, розвиток готовності означає організацію системи накопичення громадської інформації, відносин, поведінки, бо, активізуючись, дана система забезпечує можливість індивіда ефективно виконувати свої функції. Аналізуючи готовність, В.Д. Шадріков первинним застосував поняття професіоналізму індивіда, який формується на основі індивідуального досвіду і практики, різноманітних соціальних відносин, процесу навчання та іншого. Завдяки йому з'являється готовність до діяльності як прояв здібностей [5].

К.М. Дурай-Новакова в структурі професійної готовності як цілісного явища (складне особистісне утворення, багатопланова і багаторівнева система якостей, властивостей і станів, які в своїй сукупності дозволяють певному суб'єкту більш чи менш успішно здійснювати діяльність) виділяє такі основні компоненти [2]:

1) мотиваційний компонент (професійно значимі потреби, інтереси та мотиви професійної діяльності);

2) орієнтаційно-пізнавально-оціночний компонент (знання та уявлення про зміст професії і вимоги до професійних ролей, засоби вирішення професійних завдань, самооцінка професійної підготовленості);

3) емоційно-вольовий компонент (почуття відповідальності за результати діяльності, самоконтроль, вміння керувати діями, з яких складається виконання професійних обов'язків);

4) операційно-дієвий компонент (мобілізація та актуалізація професійних знань, умінь та навичок, адаптація до вимог професійних ролей і умов діяльності);

5) настановочно-поведінковий компонент (настрій на доброякісну роботу)

Також психологічна готовність визначається як функціональний стан, який сприяє успішній діяльності, забезпечує її високий рівень (Л.С. Нерсисян, Ф.О. Генон та інші). Відповідно до цього підходу, стан готовності зумовлюється стійкими психічними особливостями, притаманними даній особистості. Вони не являють собою перенесення якостей і станів у нову ситуацію, а лише актуалізацією їх. На стан готовності впливають і ті конкретні умови, в яких проходить діяльність. М. Дяченко, Л. Кандибович [3] виокремлюють довготривалу і ситуативну форми готовності до діяльності. У загальному вигляді довготривала готовність охоплює: позитивне ставлення до професії та професійної діяльності, адекватні вимогам професії риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; стійкі професійно важливі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційних і вольових психічних процесів; знання, вміння та навички, які є необхідними для певної діяльності. Довготривала готовність як стійка особистісна характеристика і важлива передумова ефективної діяльності є психологічною готовністю до неї, у тому числі й професійної. Ситуативна готовність обумовлюється такими чинниками, як: розуміння фахівцем завдання, усвідомлення особистої відповідальності за його вирішення, бажання досягти успіху й вироблення чіткого плану дій. При цьому, ситуативна готовність залежить від довготривалої і визначає її продуктивність [3].

Ситуативна психологічна готовність – це динамічний цілісний стан особистості, який характеризується внутрішньою налаштованістю на певну діяльність та поведінку за рахунок мобілізації внутрішніх ресурсів для її послідовної, доцільної реалізації.

Виникнення стану ситуативної психологічної готовності фахівця починається з постановки мети на основі потреб і мотивів (або усвідомлення поставлених перед ним завдань). Далі йде опрацювання плану настанов, моделей, схем майбутніх дій. Потім фахівець втілює готовність, яка виникла, в предметні дії, застосовуючи певні засоби діяльності, порівнюючи хід і проміжні результати з поставленою метою, вносячи корективи. Але найважливішим компонентом постає емоційне налаштування або «включення» фахівця у роботу, тобто мобілізація внутрішніх ресурсів у відповідності до вимог професійного середовища [4].

Підсумовуючи, роль ситуативної психологічної готовності у діяльності фахівця УПР визначається наявністю наступних характеристик:

1) Емоційна налаштованість (включення) фахівця у роботу;

2) Визначення та усвідомлення плану дій у відповідності до поставлених цілей та задач з покровою його реалізацією;

3) Здатність керувати власним емоційним станом;

4) Здатність усвідомлювати та виокремлювати елементи професійної ситуації; відслідковувати її поточний стан та робити прогноз щодо подальшого розвитку.

Можна підсумувати, що ключовим моментом у формуванні психологічної готовності фахівця є його емоційна компетентність, яка проявляється у вмінні розбиратися у своїх емоційних переживаннях, управляти своїм емоційним станом, бути емпатійним по відношенню до оточуючих його людей. Всі перераховані характеристики відносяться до емоційного інтелекту, дослідження якого останніми роками стає все більш актуальним.

Емоційний інтелект став предметом дослідження ще у 90х роках минулого століття завдяки працям зарубіжних науковців (Г. Гарднера, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Дж. Майєра, П. Саловея та інші.). Вчені підкреслили значення та доцільність розвитку емоційного інтелекту, як фактору забезпечення успішної професійної діяльності фахівців різного профілю. У відповідності до визначення Дж. Майєра та П. Саловея, емоційний інтелект являє собою групу ментальних здібностей, які сприяють ідентифікації, розумінню та контролю емоцій, а також використанню емоцій для підвищення ефективності мислення та інтелектуальної діяльності, спрямуванню уваги та безпосередньо самомобілізації [9].

Д.Гоулман пояснював доцільність введення поняття емоційного інтелекту виокремленням раціонального та емоційного типів розуму, які узгоджено співіснують один з одним, зазначаючи, що емоційний розум є натхненням раціонального розуму до дії, а раціональний розум, в свою чергу, обгороджує емоції та у деяких випадках перешкоджає їх прояву[8].

Згідно з концепцією множинного інтелекту Г. Гарднера, який виокремлював сім форм інтелекту(просторовий, логіко-математичний, музикальний, тілесно-кінестетичний, вербальний, міжособистісний та внутрішньо особистісний),саме внутрішньо особистісна (спрямована на розуміння власних емоцій) та міжособистісна (спрямований на розуміння емоцій інших людей) форми стали компонентами емоційного інтелекту, який включає в себе здатність спостерігати за власними емоціями та емоціями інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для управління мисленням та діями[8].

Слід зазначити, що існує декілька теоретичних підходів до розуміння структури емоційного інтелекту, серед яких основними є модель здібностей та змішана модель.

У моделі здібностей Дж. Майер та П. Саловей виділили наступні компоненти емоційного інтелекту[9]:

- 1) ідентифікація емоцій – здатність усвідомлювати емоції, ідентифікувати їх, адекватно виражати та розрізняти ;
- 2) використання емоцій для підвищення ефективності мислення та інтелектуальної діяльності, вміння використовувати емоцій як стимулу до дії/вирішення певних задач;
- 3) розуміння емоцій – розуміння причини виникнення емоційних переживань;
- 4) управління емоціями – здатність до їх контролю та регуляції, уміння стимулювати прояв позитивних емоційних переживань.

У змішаній моделі Гоулмана, емоційний інтелект розглядається як сукупність розумових і особистісних якостей, який складається з п'яти компонентів, кожен з яких містить певні особистісні якості [8]:

- 1.Самопізнання – усвідомлення власних емоцій, почуття впевненості у собі, прагнення до самоактуалізації;
- 2.Навички міжособистісного спілкування – емпатія, уважливе ставлення до оточуючих;
- 3.Адаптаційні здібності – вміння пристосовуватись до швидкозмінних умов;
- 4.Управління стресовими ситуаціями – стресостійкість, саморегуляція;
- 5.Домінування позитивного настрою та позитивних емоцій;

Слід зазначити , що існують різні точки зору щодо можливостей розвитку емоційного інтелекту. Низка вчених (Дж .Майер, П. Саловей) вважають, що підвищити рівень емоційного інтелекту неможливо, оскільки це відносно стійка властивість людини. Суть іншої точки зору (Д. Гоулман) зводиться до того, що емоційний інтелект можна розвивати у будь-якому віці, починаючи з дитинства, та вдосконалювати у дорослому віці.

ВИСНОВКИ

1.У зв'язку з високим рівнем відповідальності за кожне прийняте рішення, роботі в умовах підвищеного ризику і як результат – значними шансами виникнення психоемоційного напруження, від фахівців УПР очікується не лише прояву високого рівня оволодіння професією, а й ряду індивідуально-психологічних якостей, що зумовлюють його готовність до діяльності з психологічної точки зору.

2.Формування ситуативної психологічної готовності сприяє психологічному налаштуванню фахівця на діяльність, що реалізується в першу чергу за рахунок емоційної саморегуляції.

3.У якості основної детермінанти ситуативної психологічної готовності є рівень емоційного інтелекту як групи ментальних здібностей, що сприяють ідентифікації, контролю та розумінню емоцій в першу чергу для підвищення ефективності мисленевої та інтелектуальної діяльності, а також емоційної самооблізації.

4.Кінцевий продукт емоційного інтелекту – прийняття рішення за рахунок осмислення власних емоцій, які являються диференційною оцінкою поточної ситуації у якій знаходиться фахівець. І саме тому, емоційний інтелект є запорукою емоційної саморегуляції, що лежить в основі формування ситуативної психологічної готовності.

Література

- 1.Дмитриева М. Психология труда и инженерная психология / М. Дмитриева, А. Крылов, А. Нафтульев., 1979. – 228 с.
- 2.Дурай-Новикова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук / К. М. Дурай-Новикова. – М.:1983. – 18 с.
- 3.Дьяченко М. И. Психологическая готовность / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – М.: Наука, 1986. – 315 с.
- 4.Кораблина Э.П. Становление психологической готовности к инженерной деятельности у студентов технического вуза : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук / Э.П.Кораблина –Л., 1990. – 17 с.
- 5.Моляко В.А. Психологическая готовность к труду на современном производстве/В.А.Моляко, М.Л.Смольсон.– К.: Знание, 1985. – 96 с.
- 6.Ammerman H.L.FAA air traffic control operational concepts /H.L.Ammerman,L.J. Bergen,D.K.Davi

- es, C.M. Hostetler, E.E. Inman, G.W. Jones // Vol. VII. – ARTCC/Host – Washington, 1987. – С. 47 – 70
7. Giovanni Costa. Occupational stress and stress prevention in air traffic control: working papers / C. Giovanni. – International labor office Geneva, 2009. – 43 с.
8. Goleman D. Working with emotional intelligence / D. Goleman. – USA: Random house LCC – 1995. – 450 с.
9. Salovey P. Emotional intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer. – Imagination, cognition and personality : USA: Baywood, 1990. – С. 185- 220
10. Smolensky M.W. Human factors in air traffic control / M.W. Smolensky, E.S. Stein. – USA.: Academic press, 1998. – 477 с.

Литература

1. Dmitrieva M. Psihologija truda i inzhenernaja psihologija / M. Dmitrieva, A. Krylov, A. Naftul'ev., 1979. – 228 s.
2. Duraj-Novikova K. M. Formirovanie professional'noj gotovnosti studentov k pedagogicheskoj dejatel'nosti : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja dokt. psih. nauk / K. M. Duraj-Novikova. – M.: 1983. – 18 s.
3. D'jachenko M. I. Psihologicheskaja gotovnost' / M. I. D'jachenko, L. A. Kandybovich. – M.: Nauka, 1986. – 315 s.
4. Korablina Je. P. Stanovlenie psihologicheskoi gotovnosti k inzhenernoj dejatel'nosti u studentov tehniceskogo vuza : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psih. nauk / Je. P. Korablina – L., 1990. – 17 s.
5. Moljako V. A. Psihologicheskaja gotovnost' k trudu na sovremennom proizvodstve / V. A. Moljako, M. L. Smul'son. – K.: Znanie, 1985. – 96 s.
6. Ammerman H. L. FAA air traffic control operational concepts / H. L. Ammerman, L. J. Berg en, D. K. Davies, C. M. Hostetler, E. E. Inman, G. W. Jones // Vol. VII. – ARTCC/Host – Washington, 1987. – С. 47 – 70
7. Giovanni Costa. Occupational stress and stress prevention in air traffic control: working papers / S. Giovanni. – International labor office Geneva, 2009. – 43 с.
8. Goleman D. Working with emotional intelligence / D. Goleman. – USA: Random house LCC – 1995. – 450 с.
9. Salovey P. Emotional intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer. – Imagination, cognition and personality : USA: Baywood, 1990. – С. 185- 220
10. Smolensky M.W. Human factors in air traffic control / M.W. Smolensky, E.S. Stein. – USA.: Academic press, 1998. – 477 с.

УДК 159.923.2

Підвищення задоволеності професійною діяльністю за допомогою психологічного тренінгу особистісно-професійного розвитку

Петрова Л.Г.

Стаття присвячена проблемі задоволеності професійною діяльністю менеджерів з персоналу. Розглянуто основні підходи до мотивації праці, описано особливості професійної діяльності менеджерів з персоналу. Також в роботі викладено тематичний план побудови психологічного тренінгу, за допомогою якого можливо формувати значущі особистісно-професійні якості менеджерів з персоналу, розвивати особистість, ціннісні орієнтації та професійну мотивацію спеціалістів. **Мета психологічного тренінгу:** сприяння процесу особистісно-професійного розвитку менеджерів з персоналу, розвитку їх творчої унікальності, досягненню оптимального рівня задоволеності у професійній діяльності.

Ключові слова: задоволеність професійною діяльністю, менеджер з персоналу, тренінг, мотивація.

Статья посвящена проблеме удовлетворенности профессиональной деятельностью менеджеров по персоналу. Рассмотрены основные подходы к мотивации труда, описаны особенности профессиональной деятельности менеджеров по персоналу. Также в работе изложены тематический план построения психологического тренинга, с помощью которого возможно формировать значимые личностно-профессиональные качества менеджеров по персоналу, развивать личность, ценностные ориентации и профессиональной мотивации специалистов. **Цель психологического тренинга:** содействие процессу личностно-профессионального развития менеджеров по персоналу, развития их творческой уникальности, достижению оптимального уровня удовлетворенности в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: удовлетворенность профессиональной деятельностью, менеджер по персоналу, тренинг, мотивация.

The article deals with occupational satisfaction of HR managers. The basic approaches to motivation, described features of professional work of HR managers. Also in the paper presents a plan to build a theme of psychological training, with which it is possible to form a significant personal and professional qualities of HR managers, to develop the personality, values and professional motivation experts. **The purpose of psychological training:** facilitate the process of personal-professional development of HR managers, develop their creative uniqueness, achieving the optimal level of satisfaction in their professional activities.

Keywords: occupational satisfaction, personnel manager, training, motivation.

Постановка проблеми. Задоволеність професійною діяльністю – це позитивний емоційний стан людини, який формується на основі оцінки його роботи. Мотивація та задоволеність працівника – дві сфери одного робочого процесу. Задоволеність професійною діяльністю є результатом сприйняття самим працівником того, наскільки його робота забезпечує задоволення важливих, з його точки зору, потреб. При високому рівні задоволеності професійною діяльністю плінність кадрів зменшується, зменшується кількість прогулів, працівники мають краще фізичне та психологічне здоров'я, швидше опановують необхідні навички, рідше страждають від виробничого травматизму, більш схильні до співпраці, частіше допомагають колегам по роботі. Поведінка особистості визначається не тільки потребами, але й оцінкою очікувань, пов'язаних з певною ситуацією. Розвиток нових ринкових відносин зумовив появу цілої низки нових професій, серед яких – менеджер з персоналу. Нині від професійної майстерності та особистісних якостей цієї категорії працівників багато в чому залежить ефективність діяльності будь-якої організації. Незважаючи на стрімкий розвиток технологій, люди залишаються головним капіталом будь-якої організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задоволеність як мотив діяльності розглядає В.Г. Асеев, О.В. Гаврилова, А.Г. Ковальов, П.М. Якобсон. Так наприклад, О.В. Гаврилова відзначає, що «в якості стимулюючого мотиву може виступати очікувана задоволеність. Однак задоволеність виникає на основі оцінки того, що вже відбулося. Важко уявити заплановану задоволеність, оскільки мотив та задоволеність – різні явища. Проблема мотивації є однією з головних в управлінні персоналом, та разом з тим складною, як у теоретичному, так і практичному сенсі. Х. Хекхаузен писав, що «навіть чи знайдеться інша така ж сфера психологічних досліджень, до якої можна було б підійти з настільки різних сторін, як до психології мотивації» [1]. У працях відомих вчених А. Ф. Лазурського, Н. Н. Ланге, В. М. Боровського, Н. Ю. Войтоніс, Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, П. В. Симонова також приділяється значна увага мотивації. Зокрема, у працях Л. С. Виготського йде мова про «боротьбу мотивів», поділ мотивів та стимулів, довільну мотивацію. М.І. Магура до переліку психологічних характеристик успішного менеджера з персоналу зараховує: загальний інтелект та кругозір, системність мислення, аналітичний склад розуму, організованість, відмінну пам'ять, вміння працювати з великим об'ємом інформації, відповідальність, комунікативні здібності, активність, енергійність, ініціативність, креативність, готовність приймати нестандартні рішення, оптимізм, наполегливість, вміння відстоювати свою точку зору, вміння слухати та чути, інтуїцію, впевненість у собі, гнучкість, спрямованість на досягнення результату, емпатію, психологічну стійкість, толерантність, етичність,

доброзичливість, дипломатичність та стресостійкість [2].

Невирішені раніше частини загальної проблеми: досі остаточно не зрозуміло який вплив мають особливості професійної діяльності на формування мотивації до роботи, системи цінностей та соціально-психологічних установок менеджерів з персоналу, та чи можливо на них впливати за допомогою активних методів розвитку.

Метою статті є узагальнення проблеми задоволеності професійною діяльністю, систематизація особливостей професійної діяльності менеджера з персоналу та розробка тематичного плану тренінгу особистісно-професійного розвитку менеджерів з персоналу.

Виклад основного матеріалу Загальна задоволеність людини своєю професійною діяльністю складається з окремих видів задоволеності: задоволеність сутністю діяльності; задоволеність процесом здійснення діяльності; задоволеність результатами діяльності; задоволеність від суспільного значення своєї діяльності; задоволеність процесом організації трудової діяльності; задоволеність санітарно-гігієнічними умовами, в яких здійснюється трудова діяльність.

Поведінка особистості в кожному конкретному випадку має свої причини. Ті внутрішні спонукання, джерелом яких є особистісні потреби, являють собою мотивацію до успішної діяльності. Мотивація та задоволеність працівника – два боки одного об'єктивного процесу – процесу роботи. Задоволеність працею є результатом сприйняття самими працівниками того, наскільки їхня робота забезпечує задоволення важливих, з їх точки зору, потреб. Більш повний підхід до вивчення задоволеності працею включає дослідження таких елементів оцінки задоволеності, як обсяг виконуваної роботи, напруженість праці, організація праці, зміст праці, санітарно-гігієнічні умови праці, режим праці та робочого часу, розмір заробітку, розподіл премій, взаємини з керівництвом, взаємини з колегами по роботі, можливість посадового і кваліфікаційного зростання. При вивченні задоволеності доцільно враховувати те, що людям властиві стійкі риси, які привертають їх до задоволеності або незадоволеності своєю роботою незалежно від фактичної виробничої ситуації, тобто деяким співробітникам подобаються всі робочі ситуації, в яких вони опиняються, а іншим – не подобається жодна з них.

Загальна задоволеність працівника своєю професійною діяльністю також складається з багатьох окремих видів задоволеності. Як вважає Е.С. Чучунова, інтерес до спеціальності в момент професійного самовизначення, оцінка спеціальності після деякого часу роботи та оцінка себе, як особистості в даній професійній діяльності – ланки одного ланцюжка, а саме ставлення особистості до професії [3]. По суті, задоволеність професією – це оцінка, яка відображає ступінь правильності зробленого вибору.

Менеджер з персоналу – це якісно інший фахівець, що має професійні знання, вміння та навички в сфері підбору, адаптації, оцінки, навчання, мотивації персоналу, що володіє всіма необхідними інструментами та технологіями ефективного управління персоналом. Успіх організації все більшою мірою залежить від якості людських ресурсів, які вона має. Головне завдання роботи з персоналом сучасної організації полягає у тому, щоб сформувати та розвивати людські ресурси компанії, підвищуючи їх професіоналізм.

Перелік обов'язків менеджера з персоналу досить великий, йому доводиться одночасно виконувати декілька завдань, координувати декілька проектів. Необхідною умовою для високої працездатності та продуктивності за таких умов діяльності є вміння вдало планувати свій час та розподіляти ресурси, розділяти завдання на основні та другорядні. Оскільки до переліку завдань менеджера з персоналу належить ефективна організація роботи його підлеглих, консультування керівників щодо питань управління персоналом, а також планування підвищення кваліфікації керівників та співробітників, то однією з важливих характеристик менеджера з персоналу є наявність у нього організаторських здібностей.

О.М. Леонт'єв зазначає, що ядро особистості утворюється в процесі активної діяльності. Діяльність виділяється в якості основної зовнішньої детермінанти формування якостей особистості. Головна ідея цього підходу полягає в залученні особистості в активні творчі взаємозв'язки та взаємодії в якості суб'єкта діяльності та спілкування. За допомогою таких контактів особистість формується в діяльності і спілкуванні, визначаючи їх характер, досягаючи найвищої ефективності, власного саморозвитку та самореалізації в процесі праці найкращим чином [4].

В сучасних умовах пріоритетними для менеджера з персоналу, як суб'єкта діяльності з орієнтиром на результат, є соціально-культурні та морально-духовні якості особистості, раціональні, інтелектуальні та вольові якості керівника, але їх роль в діяльності менеджера з персоналу підпорядкована головному принципу – гуманізму. Гуманізм визначається як якісна категорія культури, критерій її істинності, що передбачає існування людини високої духовності. У ньому гармонійно поєднані істини добра і краси, що є вираженням ідеальних особистісних культурних цінностей [5].

Особистість лідера нового типу зорієнтована на вищі загальнолюдські цінності, його духовну природу, його життя, волю, свободу, формальну рівність, справедливість. У своїй єдності вони є морально-етичними, незаперечними, необхідними кожному індивіду, щоб самоактуалізуватися, знайти своє призначення та сенс свого життя [6].

Потрібно зазначити, що особистісно-професійний розвиток добре вивчався у психології праці, однак переважно в двох напрямках: перший напрямок – професійно-кваліфікаційний розвиток, він в основному пов'язаний з навчанням та самоосвітою, а саме придбання нових знань та нового досвіду, тобто це не

що інше, як підвищення професійної кваліфікації; другий напрямок – професійно-посадовий розвиток, що полягає у кадровому русі, розвитку професійної кар'єри та визначає зростання професіоналізму суб'єкта праці.

У науці поняття «діяльність» корелює з поняттями «професіоналізм», «активність», «розвиток», «життєдіяльність». Діяльність формує вимоги до особистості, виступає стимулом її розвитку та є умовою формування її якостей, які відповідають певним формам поведінки та діяльності. Ефективність діяльності залежить від конструктивних «активність-пасивність» та «усвідомленість-неусвідомленість», у зв'язку з цим відокремлюють наступні типи діяльності:

- свідомо-активна діяльність: спостерігається активний розвиток професійної позиції працівника;
- свідомо-пасивна діяльність: працівники не прагнуть до розвитку професійної позиції;
- неусвідомлено-пасивна діяльність: працівники не усвідомлюють своєї професійної позиції;
- неусвідомлено-активна діяльність: працівники в сьогоденні не усвідомлюють своєї професійної позиції, але прагнуть її усвідомити.

Найбільш важливими для особистісно-професійного розвитку менеджерів з персоналу, на наш погляд, є наступні якості: комунікативні, вольові, творчі.

1. Комунікативні: товариськість, відкритість, толерантність, вміння вислуховувати точку зору іншої людини. Ці якості дозволяють успішно управляти колективом, встановлювати та підтримувати контакти, знаходити однодумців, обмінюватися досвідом, спільно вирішувати професійні завдання.

2. Вольові: активність, ініціативність, самостійність, впевненість у собі, рішучість, вміння самостійно вирішувати професійні завдання, відстоювати свою точку зору.

3. Творчі: креативність, оригінальність, винахідливість, які сприяють пошуку шляхів вирішення професійних проблем, виходу з будь-якої ситуації, розмаїття в своїй діяльності, що робить її більш цікавою та привабливою як для самого менеджера з персоналу, так і для інших працівників.

Також важлива характеристика менеджера з персоналу – це вміння зацікавити, мотивувати себе. Мотивація самого себе – це визначення спонукальних моментів, які керують нашими вчинками. Особисті спонукальні мотиви властиві кожному. Для підвищення ефективності роботи менеджер повинен розуміти та свідомо посилювати мотиви. Розрізняють два види мотивації: внутрішня, що виходить від нас самих і що спонукає до певних дій та зовнішня, яку формують зовнішні стимули та винагороди. Задоволеність професійною діяльністю менеджерів з персоналу можна охарактеризувати як ступінь реалізації установок та вимог, які людина свідомо чи несвідомо пред'являє до своєї роботи, як підсумковий показник суб'єктивного ставлення до праці. Задоволеність професійною діяльністю розглядається як психічний стан менеджера з персоналу, що відображає його трудову мотивацію, потреби та очікування щодо роботи. Ступінь задоволеності працею визначається як результат порівняння менеджером своїх інтересів, пов'язаних з трудовою діяльністю, з можливостями їх реалізації в конкретних умовах.

На процес формування задоволеності професійною діяльністю також впливає самовизначення менеджерів з персоналу. Вибір професії і оволодіння нею починаються з професійного самовизначення. Самовизначення – це процес, який починається з усвідомлення менеджером себе як особистості та проходить практично через все свідоме життя. Професійне самовизначення включає розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів у вигляді ідеального образу професіонала. Особистісне самовизначення менеджера з персоналу відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, норми поведінки і діяльності. Основою професійного самовизначення є усвідомлений вибір професії з урахуванням своїх особливостей і можливостей, вимог професійної діяльності і соціально-економічних умов.

У результаті емпіричного дослідження нами була визначена структура особистісних властивостей, об'єднаних внутрішніми взаємозв'язками в блоки: особистісна зрілість, спрямованість на професійну діяльність у сфері «людина-людина», інтернальність у професійній діяльності, спрямованість на предмет. Саме такі взаємозв'язки й обумовлюють задоволеність професійною діяльністю менеджерів з персоналу та слугують основою для побудови програми тренінгу. Отримані результати визначили мету психологічного тренінгу як сприяння процесу особистісно-професійного розвитку, розвитку творчої унікальності, досягненню оптимального рівня задоволеності у професійній діяльності та життя в цілому.

Особистісно-професійний розвиток розглядається, як процес розвитку особистості, орієнтований на високий рівень професіоналізму та професійних досягнень, які досягаються за допомогою навчання та соморозвитку в процесі професійної діяльності та в результаті професійної взаємодії. Особистісно-професійний розвиток повинен мати прогресивний характер, який проявляється у наступному:

- в зміні мотиваційної сфери особистості, в якій сильніше починають знаходити своє відображення загальноприйняті цінності;
- в зростанні вмінь на рівні інтелекту планувати, а згодом втілювати на практиці саме ті дії, які відповідають цінностям людини;
- в тому, що з'являються великі здібності мобілізувати себе на подолання труднощів, які заважають демонструвати самостійність та здійснювати діяльність;
- в більш об'єктивній оцінці своїх сильних та слабких сторін та ступеню своєї готовності до нових більш складних дій та відповідальних вчинках[7].

Мета тренінгу особистісно-професійного розвитку: сприяння процесу розвитку працівників з низьким та середнім рівнем задоволеності професійною діяльністю, розвиток у них творчого потенціалу, підвищення рівня задоволеності професійною діяльністю та життям в цілому.

Завдання тренінгу:

- виявити психологічні проблеми, які турбують учасників тренінгу та допомогти у їх вирішенні;
- розвинути готовність до самопізнання та саморозвитку;
- допомогти учасникам тренінгу осмислити свої обмеження та проблеми минулого життєвого досвіду;
- виявити потенціал життєвого досвіду учасників, та проаналізувати можливі перспективи майбутнього;
- допомогти учасникам пізнати, зрозуміти та прийняти себе;
- навчитися усвідомлювати свої почуття, та управляти ними;
- практикувати успішне мислення та поведінку;
- розвивати потенціал особистості та навчитися досягати своєї мети.

Тренінг особистісно-професійного розвитку менеджерів з персоналу складається з 6 тематичних частин та розрахований на 16 годин. Кожна тематична частина складається з теоретичної міні-лекції та практичних вправ задля формування певних навичок.

Програма тренінгу:

1. Тематична частина: «Самопізнання».

Мета – виявити уявлення учасників тренінгу про себе, сформувати установки про значимість своєї особистості у своєму житті, створити умови для саморозкриття та саморозвитку.

2. Тематична частина: «Я і сенс професійної діяльності».

Мета – спонукати учасників тренінгу до переосмислення свого відношення до праці та професійної діяльності, самостійно оцінити цінність власної трудової активності, актуалізувати уявлення про працю, професію та професійну діяльність, створити нові цінності професійної діяльності.

3. Тематична частина: «Життєва позиція – полюби себе, впевненість у собі».

Мета – актуалізація та трансформація учасників тренінгу різних уявлень про свою життєву стратегію. Сформувати самосприйняття, самосхвалення, позитивне мислення. Сформувати вміння учасників аналізувати відношення до своїх перемог та невдач.

4. Тематична частина «Горизонти майбутнього, життя за власним вибором».

Мета – розвинути вміння усвідомлювати свій життєвий досвід, та прогнозувати майбутнє. Розвиток особистої відповідальності за власні думки, відчуття та дії, як умову повноцінного усвідомленого життя.

5. Тематична частина «Життєві цінності».

Мета – переосмислення учасниками тренінгу свого унікального життєвого шляху, актуалізація цінностей та життєвого потенціалу.

6. Тематична частина «Мотивація та самомотивація».

Мета – розвиток здатності до самомотивації професійної діяльності.

Висновки. Отже, високий рівень задоволеності професійною діяльністю дає змогу не тільки вирішити питання плінності кадрів в організації, а й вирішити проблему дефіциту трудових ресурсів, яка на сьогоднішній день особливо гостро проявляється у відношенні до висококваліфікованих спеціалістів, які забезпечують ключові напрямки діяльності організації. В рамках управління персоналом потрібно враховувати потреби та очікування своїх працівників у визнанні їх діяльності. Також їх розвитку сприяє повномасштабна система мотивації, утримання кваліфікованих кадрів та залучення нових. Представлені результати реалізації третього етапу нашого дослідження, на якому нами була розроблена та реалізована програма психологічного тренінгу особистісно-професійного розвитку менеджерів з персоналу.

Метою тренінгу стало сприяння особистісному зростанню, розвиток творчої унікальності та досягнення оптимального рівня задоволеності професійною діяльністю менеджерів з персоналу.

Література

1. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. под ред. Б. М. Величковского. М., 1986, - 800с.
2. Магура М.И. Оценка работы персонала: Практическое пособие для руководителей разного уровня и специалистов кадровых служб / М.И. Магура. М.: Бизнес- школа «Интел-Синтез», 2001. 36с.
3. Чугунова Э.С. Личность и профессия / Социальная психология личности / Э.С. Чугунова. - Л.: Знание, 1974. - С. 68-76.
4. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1971. - 40 с.
5. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. / Н.С. Пряжников. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 246 с.
6. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. — Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. - 205 с.
7. Деркач А.А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина. - М.: РАУ, 1993. -32 с

Literatura

1. Hekhauzen X. Motivatsiya i deyatelnost / H. Hekhauzen. pod red. B. M. Velichkovskogo. M., 1986, - 800s.
2. Magura M.I. Otsenka raboty personala: Prakticheskoe posobie dlya rukovoditeley raznogo urovnya i spetsialistov kadrovyyih sluzhb / M.I. Magura. M.: Biznes- shkola «Intel-Sintez», 2001. 36s.
3. Chugunova E.S. Lichnost i professiya / Sotsialnaya psi-hologiya lichnosti / E.S. Chugunova. - L.: Znanie, 1974. - S. 68-76.
4. Leontev A.N. Potrebnosti, motivyi i emotsii / A.N. Leontev. - M.: Izd-vo Moskovskogo un-ta, 1971. - 40 s.
5. Pryazhnikov N.S. Professionalnoe i lichnostnoe samoopredelenie. / N.S. Pryazhnikov. M.: Izd-vo «Institut prakticheskoy psihologii»; Voronezh: NPO «MODEK», 1996. 246 s.
6. Kagan M.S. Filosofskaya teoriya tsennosti / M.S. Kagan. — Sankt-Peterburg: TOO TK «Petropolis», 1997. - 205 s.
7. Derkach A.A. Akmeologiya: puti dostizheniya vershin professionalizma / A.A. Derkach, N.V. Kuzmina. - M.: RAU, 1993. -32 s

УДК 159.9:377.36

Психологічні механізми й умови становлення професіоналізму особистості на етапі професійної підготовки у ВНЗ

Підбуцька Н.В.

У статті розкриті існуючі міждисциплінарні вітчизняні та зарубіжні підходи до визначення умов становлення професіонала протягом навчання у вищому навчальному закладі. Проаналізовано різні думки щодо особливостей підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей, типів професійної діяльності та формування в них професійно важливих якостей, професійної компетентності тощо. Зроблено узагальнюючий порівняльний аналіз наукових підходів щодо формування професіоналізму особистості під час професійної підготовки. На основі проведеного аналізу виокремлено психологічні механізми й умови становлення професіоналізму особистості на етапі професійної підготовки у ВНЗ. Зокрема, психологічними механізмами визначено: ідентифікацію та рефлексію, самодетермінацію та саморозвиток.

Ключові слова: професійне становлення, етап професійної підготовки, майбутній фахівець, професіоналізм особистості.

В статье раскрыты существующие междисциплинарные отечественные и зарубежные подходы к определению условий становления профессионала во время обучения в высшем учебном заведении. Проанализированы различные подходы относительно особенностей подготовки будущих специалистов разных типов профессиональной деятельности и формирование у них профессионально важных качеств, профессиональной компетентности и т.д. Проведен обобщающий сравнительный анализ научных подходов проблемы формирования профессионализма личности в течение профессиональной подготовки. На основе проведенного анализа выделены психологические механизмы и условия становления профессионализма личности на этапе профессиональной подготовки в вузе. В частности, психологическими механизмами являются идентификация и рефлексия, самодетерминация и саморазвитие.

Ключевые слова: профессиональное становление, этап профессиональной подготовки, будущий специалист, профессионализм личности.

The article gives the detailed analysis of the existing interdisciplinary domestic and foreign approaches to the definition of various conditions according to the professional's formation during the study in a higher educational institution. Various approaches concerning the training features of future experts of different types of professional activity and the formation of professionally important qualities, professional competence, etc. are analysed. The generalizing comparative analysis of scientific approaches epy a problem of a professionalism formation during vocational training is carried out. On the basis of the carried-out analysis psychological mechanisms and conditions for formation of the personality's professionalism at a stage of vocational training in higher education institution are emphasized. In particular, psychological mechanisms are identification and reflection, self-determination and self-development.

Keywords: professional formation, the stage of vocational training, future expert, the personality's professionalism.

Постановка проблеми. Проблема становлення професіонала турбує вчених-психологів досить давно, але на кожному етапі розвитку суспільства вектор розгляду цього питання змінюється. Так, класичним уявленням щодо цієї проблеми є думка про можливість формування професіоналізму особистості лише з моменту отримання певних функціональних обов'язків, зайняття певної посади в організації, на підприємстві або виробництві. Це в певному сенсі суперечить вимогам сучасних роботодавців, які бажають працевлаштовувати молодих фахівців, що мають розвинуті професійно значущі якості, є компетентними у своїй справі, цілеспрямовані, активні, відкриті до розвитку, прагнуть до самореалізації, тобто володіють базовим професіоналізмом діяльності та особистості. Відповідно до цього випускник вишу повинен бути носієм цих індивідуально-психологічних властивостей та професійних знань і умінь, що вимагає від етапу професійної підготовки реалізації такої задачі, як формування професіоналізму особистості в умовах вищого навчального закладу, що повинна стати викликом сучасної психологічної науки.

Аналіз останніх публікацій з проблем дослідження. У психології проблема професіоналізації та підготовки професіонала розкривається в рамках професійного становлення та самовизначення особистості (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, Б.Ф. Ломов, В.О. Бодров, Н.Ю. Воляннюк, Е.Ф. Зеєр, С.О. Климов, Н.С. Пряжников, Є.С. Романова, О.Д. Сафін та ін.), досліджуються акмеологічні чинники розвитку професіоналізму (О.О. Бодальов, Т.М. Буякас, А.О. Деркач, В.Г. Зазикін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.І. Осьодло та ін.), проблема психології професіоналізму та професіонала (Є.Ф. Волобуєва, С.О. Дружилов, О.П. Єрмолаєва, Г.В. Ложкін, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Ю.П. Поваренков та ін.). Аналіз проблеми становлення особистості професіонала у виші, методологічні умови його підготовки досить ґрунтовно представлені у працях Н.В. Гузій, А.С. Доброскок, Л.В. Красюк, Н.І. Мазур, Ю.П. Поварьонкова, М.В. Супрун, Н.С. Ткаченко, Л.Б. Щербатюк, Сюзан Кац, George R. Burns, Colin U. Chisholm та ін. Але більшість з них розглядають психолого-педагогічні умови формування

професіоналізму особистості, не приділяючи достатньої уваги особистості студента як суб'єкту розвитку, який залежить в першу чергу від рушійних сил, розв'язань протиріч протягом онтогенезу. Тому недостатньо дослідженою залишається проблема визначення психологічних механізмів та умов становлення професіоналізму особистості студента, яка особливо загострюється через існуючу об'єктивну суперечність: бажанням роботодавця влаштувати на роботу молодого фахівця із досвідом роботи, тобто фактично з певним рівнем професіоналізму, та відсутністю у останнього базового професіоналізму діяльності та особистості.

Мета статті – розкриття психологічних механізмів та умов становлення професіоналізму особистості протягом навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Проблема становлення професіоналізму протягом професійного розвитку особистості не є новою, але постійні трансформації у суспільному житті спричиняють повернення інтересу науковців до визначеної проблеми. Так, розуміння та структура професіоналізму особистості змінюється відповідно до умов і вимог тієї чи іншої професійної діяльності, тому її вивченню необхідно приділяти особливу увагу. Як підкреслює колектив вітчизняних авторів: однією з тенденцій сучасного професіогенезу особистості є постійні «зміни професійної діяльності та професіоналів під впливом нових...технологій» [11, С. 48], що не оминає будь-яку професію, від гуманітарної до інженерно-технічної.

Однією з особливостей становлення сучасного майбутнього фахівця є можливе поєднання таких етапів, фаз професіоналізації: фаза адепта, адаптанта та інтернала за О.Є. Климовим, етап професійної підготовки з первинною професіоналізацією за Е.Ф. Зеєром, стадія професійної підготовки із стадією становлення професіонала за В.О. Бодровим.

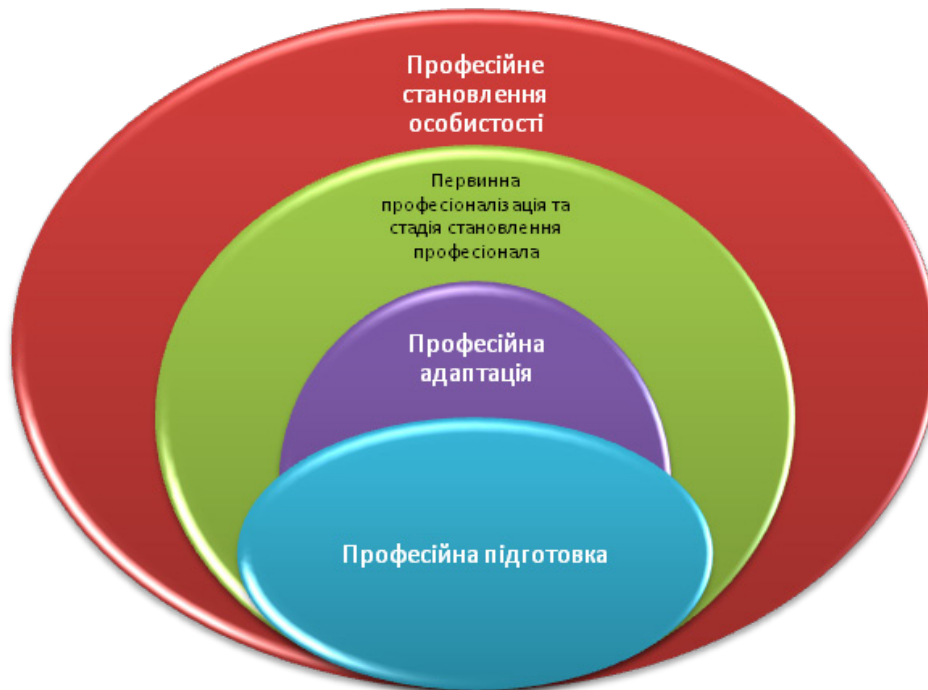

Рисунок 1. Інтеграція етапів професіоналізації у сучасних умовах

Ця інтеграція пов'язана у першу чергу з тим, що під час навчання студент відчуває потребу у додатковому джерелі отримання професійних практичних умінь та навичок, які можна одержати на виробництві, певно існує інший бік «медалі», коли студентом нівелюється роль професійних знань. Однак, при наявності високого рівня мотивації досягнення успіху, професійної ідентичності та спрямованості майбутній фахівець знаходить шлях отримання якісної освіти у ВНЗ з одночасним розвитком спеціальних професійних умінь, що робить його конкурентоспроможним на ринку праці. Таким чином, відповідно до сказаного, вкрай необхідним є дослідження специфіки психології становлення професіоналізму особистості ще під час етапу професійної підготовки, оскільки це зумовить формування базового професіоналізму на етапі навчання у вищому навчальному закладі.

Здійснюючи теоретичний аналіз визначеної проблеми необхідно зупинитися на думці відомого психолога Є.О. Климова, який вважає, що на стадії адепта відбувається формування особистості «стартуючого» професіонала, який, наголошує науковець, незважаючи на висококваліфіковану підготовку у ВНЗ на виробництві не може підійти, як «ключ до замку» [5, С. 149]. Однак, це стосується в першу чергу взаємовідносин у новому колективі, ситуації адаптації до нового середовища, щодо необхідних професійно значимих якостей, які розвиваються, усвідомлюються студентами під час професійної підготовки, то вони зумовлюють подальшу ефективну професіоналізацію та досягнення професіоналізму. Про підготовку професіоналів у вищій школі як старту говорить В.Л. Погрібна

Ряд науковців [14,16] педагогічної галузі досить ґрунтовно досліджують проблему формування професіоналізму майбутніх фахівців. Зокрема, Л.Б. Щербатюк [16] виходячи з акмеологічного підходу, розкриває професіоналізм майбутнього інженера-механіка «як особливу систему, що розгортає свою сутність крізь єдність двох взаємопов'язаних підсистем: професіоналізму діяльності...: висока професійна кваліфікація і компетентність, різноманітність професійних умінь та навичок; та професіоналізм особистості...: інженерний стиль мислення й культури, професійно важливих й особистісно-ділових якостей, рівень домагань, мотиваційна сфера, ціннісні орієнтації» [16, С. 5-6]. Застосовуючи певні умови (диференціація навчання, використання інформаційних технологій, активізація самостійно-дослідницької роботи) науковець формує такі компоненти професіоналізму майбутнього інженера, як професійна компетентність, інженерний стиль мислення, професійну культуру, ставлення до обраної професії. Але на думку автора статті, по-перше, визначені умови неспроможні в повному обсязі розвинути професійно важливі якості, мотиваційну сферу та інші індивідуально-психологічні якості майбутніх фахівців, по-друге, розкриті компоненти недостатньо відображають специфіку інженерної діяльності, оскільки можуть бути пристосовані до фахівця будь-якого профілю.

Проблема формування професіоналізму майбутнього викладача в умовах магістратури розкрито у працях М.В. Супрун, яка розкриває наступні його основи: «професійні позиції, професійні здібності, професійну компетентність...та професійно-особистісні якості» [14, С. 7], які було розвинуто за умов впровадження інформаційних технологій, організації квазіпрофесійної діяльності та розвитку мотивації до діяльності. Схвальним є побудова професіограми викладача вищої школи, яка стала основою формування професіоналізму під час професійної підготовки у ВНЗ.

Науковий інтерес до проблеми формування професіоналізму особистості та діяльності майбутнього фахівця в умовах бакалавріату і магістратури реалізувався у колективній монографії низки авторів [9], які чинником цього процесу вбачають модернізацію освіти, а професіоналізм ототожнюють із професійною компетентністю, яку формують засобами навчання за індивідуально-освітнім графіком та педагогічним тренінгом. Таку ж саму паралель проводять науковці [10] з Гуманітарного університету «Запорізький інститут державного та муніципального управління», досліджуючи особливості професійного становлення майбутніх психологів, відносно професіоналізму, а точніше компонентів психолого-педагогічної компетентності вони відносять спрямованість на розвиток та саморозвиток, психологічну готовність до продовження освіти, мотивацію до навчальної діяльності, професійну самосвідомість, що можливо сформувати за умови навчального тренінгу. Неможливо погодитися із такими ототожненнями, оскільки у професійній компетентності зовсім не розкривається особистісний контекст, який обов'язково присутній у структурі професіоналізму фахівця будь-якого профілю, цього ж погляду придержується дослідниця О.О. Михальчук [7, С. 54], яка вважає, що «професіоналізм» є більш ширшою дефініцією та відповідно має більш складну структуру, а В.Л. Погрібна [12, С. 68] професійну компетентність бачить основним когнітивним компонентом професіоналізму діяльності.

Аналізуючи професіоналізацію як один з векторів загальної соціалізації особистості В.Л. Погрібна ділить її на два етапи: первинна та вторинна професіоналізація. Зокрема, в рамках становлення професіоналізму особистості протягом професійної підготовки цікавим є те, що, за думкою дослідниці, студент на цьому етапі: «...стає справжнім суб'єктом професійної діяльності та професійних відносин, набуває професійного статусу» [13, С. 89] і одержує професійну кваліфікацію. Однак, на думку автора статті, у визначеному підході на етапі первинної професіоналізації не розкрито механізм отримання та розвитку важливих професійних якостей, які будуть характеризувати суб'єкта професійної діяльності.

У своєму дослідженні А.С. Доброскок [2] розкриває психологічну модель і механізм формування професіоналізму майбутнього менеджера, посиляючись на системний підхід, в рамках якого був реалізований комплекс тренінгових вправ, спрямованих на формування тих здібностей, що складають показники базового рівня професіоналізму, зокрема дослідник виділяє наступні: професійна мотивація саморозвитку, професійні знання, досвід взаємодії з підлеглими, професійне мислення, творчий потенціал, професійна свідомість. Відповідно до зробленого аналізу психологічної структури професійної діяльності менеджера серед інших фахівців виділяє необхідні: комунікативні здібності, пронизливість, соціальний інтелект тощо, які є специфічними для цієї професії. Отже, можливою та необхідною умовою формування професіоналізму майбутнього фахівця протягом професійної підготовки є «спеціальна організована система розвивальних впливів» [2, С. 3]

Досліджуючи професійне становлення під час навчання у ВНЗ російська дослідниця Н.С. Ткаченко [15] виявляє елементи професіоналізму у першокурсників технічних спеціальностей та прослідковує їх динаміку протягом професійної підготовки. Нею виявлений один з головних інтегративних чинників початкового рівня професіоналізму студентів – уміння самоорганізовувати власну активність, зокрема навчально-професійну діяльність, крім цього чинниками вона бачить задоволеність обраною професією, бажання навчатися, потреба одержати професійні знання та навички, тобто фактично висока професійна спрямованість, а також розвиток особистісних якостей майбутнього фахівця, що є професійно значимими, та які зумовлюють орієнтацію на успіх у досягненні професійних вершин. Так, Н.С. Ткаченко [15] вказує на сучасні умови працевлаштування молодих фахівців, коли вони стикаються із неможливістю знайти таку роботу, яка б влаштовувала у мотиваційному та матеріальному аспекті, які призводять до зниження початково-професійних мотивів,

що особливо відчувається у інженерно-технічних спеціальностях. Таким чином, одним з головних шляхів становлення професіоналізму майбутнього інженера дослідниця вважає формування у них менеджерських умінь починаючи з першого курсу. Погоджуючись із цим автор статті вважає, що уміння самоорганізації власної діяльності не можуть стати єдиними, оскільки поняття професіоналізм є дуже широкою дефініцією, і включає в себе як особистісний, так і діяльнісний аспект, тому менеджерські уміння можуть скласти лише компонент професіоналізму особистості, як це зроблено у дослідженні А.С. Доброскок [2].

Колектив вітчизняних авторів [12] розкриває динаміку формування професіоналізму від стадії оптації (професійного самовизначення) до творчої самоактуалізації, вважаючи при цьому, що професіонал – це людина із досвідом, набутою професійною майстерністю, професійною зрілістю. Науковці виділяють наступні етапи професіогенезу особистості [12, С. 56]: 1. Вибір професії; 2. Професійне самовизначення; 3. Стадія освіти та підготовки; 4. Адаптація до професійної діяльності; 5. Професіоналізація; 6. Досягнення високої продуктивності; 7. Професійна самореалізація.

Розкрита періодизація професійного становлення особистості на думку автора статті не претендує на унікальність, оскільки дуже тісно корелює із поглядами на проблему професійного розвитку інших науковців (Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, В.І. Осьодло та ін.), однак важливим аспектом цього погляду є акцент на особливій важливості саме професійної підготовки, під час якої, зокрема, у майбутніх інженерів, необхідно формувати творчу активність, професійну спрямованість, специфічні особистісні якості (прим. автора: професійно значимих якостей), уміння самоорганізації, технічне мислення, самоконтроль, технічні здібності. Ці перелічені особливості, на думку автора, складають базовий рівень розвитку професіоналізму особистості майбутнього інженера, відповідно до цього науковці вважають необхідним присвячувати особливу увагу професійній підготовці за певних методологічних умов [12, С. 229-230]: особлива організація самостійної роботи студентів, допомога викладачів студентам під час організації навчального процесу, створення єдиного педагогічного колективу.

Достатньо відомим науковцем-психологом, що ґрунтовно вивчає проблему професійного становлення особистості, умови її успішної професіоналізації, у тому числі становлення професіоналізму, є російський дослідник Ю.П. Поварьонков, який досить аргументовано стверджує про необхідність виділення нової психологічної галузі: «Психологія професійного становлення особистості», пише «...протягом професійного навчання як особливої форми соціального регулювання і супроводження професіоналізації особистості відбувається якісний стрибок у розвитку людини – він становиться професіоналом, у нього формується готовність до професійної діяльності, структура професійно важливих якостей і систем професійної діяльності» [7, С. 15]. Таким чином, відповідно до цього майбутній фахівець може стати професійно розвинутою людиною за умови вирішення протиріччя між зовнішніми чинниками (вимоги середовища та професійної діяльності до особистості працівника) та внутрішніми (його професійні здібності та домагання), а у майбутнього фахівця, зокрема студента 5 курсу під впливом навчально-професійної кризи формується професійна ідентичність, яка зумовлює більш спокійне входження у наступний етап професійного становлення. Однак слід зупинитися на специфіці професійної підготовки інженерів, яка передбачає шестирічне навчання, і вже на шостому курсі майбутній інженер (більшість вже працевлаштовані або знаходяться в активному пошуку роботи або вже мають досвід роботи) має ознаки базового професіоналізму.

Досліджуючи особистісно-професійний розвиток студентів технічних спеціальностей, О.О. Євдокімова бачить його як «поетапний і динамічний процес входження фахівця в специфіку його праці» [3, С. 15]. Протягом цього розвитку студент проходить низку етапів, від адаптації, набуття професійного образу мислення, здійснення ідентифікації із вимогами професійної діяльності до самореалізації та творчого саморозвитку. Аналізуючи представлені етапи, які на думку дослідниці наповнюють особистісно-професійний розвиток, не можна погодитися, що саме вони є відображенням особистісного розвитку, оскільки пов'язані безпосередньо із професіоналізацією студента, і частково розкривають компоненти базового рівня професіоналізму.

Вважаємо необхідним зробити узагальнюючий порівняльний аналіз наукових уявлень про підготовку професіоналів у вищих навчальних закладах (табл. 1).

Таблиця 1

Деякі підходи до визначення умов розвитку професіоналізму протягом професійної підготовки у ВНЗ

Автори підходу	Зміст категорії професіоналізму	Умови його розвитку
Є.О. Клімов	Певна системна організація свідомості, психіки людини	Адаптація до нових умов, набуття професійного досвіду
Л.Б. Щербатюк	Особлива система, що розгортає свою сутність крізь єдність двох взаємопов'язаних підсистем: професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості	Диференціація навчання, використання інформаційних технологій, активізація самостійно-дослідницької роботи
М.В. Супрун	Професійні позиції, професійні здібності, професійна компетентність та професійно-особистісні якості	Інформаційні технології, організація квазіпрофесійної діяльності і розвиток мотивації до діяльності
О.С. Цокур та ін.	Професійна компетентність	Навчання за індивідуально-освітнім графіком та педагогічний тренінг

В.Й. Бочелюк та ін.	Спрямованість на розвиток та саморозвиток, психологічна готовність до продовження освіти, мотивація до навчальної діяльності, професійна самосвідомість	Навчальний тренінг
В.Л. Погрібна	Мотивація, когнітивні, комунікативні, емоційно-вольові та індивідуально-психологічні якості, загальні та професійні здібності, професійна компетентність	Проектування професійного простору
А.С. Доброскок	Професійна мотивація саморозвитку, професійні знання, досвід взаємодії з підлеглими, професійне мислення, творчий потенціал, професійна свідомість	Спеціально організована система розвивальних впливів та комплекс тренінгових вправ
Н.С. Ткаченко	Уміння самоорганізовувати власну активність, задоволеність обраною професією, бажання навчатися, потреба одержати професійні знання та навички, професійно значимі якості	Формування менеджерських умінь
П.С. Перепелиця, В.В. Рибалка	Професійний досвід, професійна майстерність, професійна зрілість	Особлива організація самостійної роботи студентів, допомога викладачів студентам під час організації навчального процесу, створення єдиного педагогічного колективу
Ю.П. Поварьонков	Готовність до професійної діяльності, структура професійно важливих якостей і систем професійної діяльності	Вирішення протиріччя між зовнішніми та внутрішніми чинниками, під впливом навчально-професійної кризи
Н.В. Гузій	Система загальних і спеціальних професійно значущих властивостей, неповторний інноваційно-креативний потенціал особистості, самодетермінованість	Дідаскалогічна освіта
Сьюзан М. Кац	Комунікативні навички, організаторські здібності, уміння працювати в команді	Психологічна допомога та супроводження викладачів під час навчання

Відповідно до матеріалів таблиці 1, яка зрозуміло не може охопити всі існуючі думки про проблему професіоналізму та умови його формування, можна зробити висновок, що кожен науковець вкладає у дефініцію «професіоналізм» своє розуміння, пов'язуючи його в першу чергу із професіоналізмом діяльності (професійну компетентність тощо) та професіоналізмом особистості (професійно значущі якості, самодетермінованість, самоорганізованість тощо). Відповідно до цього можна стверджувати, що на сьогодні не існує загальноприйнятого розуміння цього поняття. Так само це відноситься до умов формування та становлення професіоналізму під час навчання, професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Спільною думкою є те, що необхідно піднімати проблему підготовки особистості професіонала в умовах ВНЗ, що відповідає викликам сучасності: по-перше, постійною зміною вимог професійної діяльності та відповідно працедавця; по-друге, необхідністю випускати висококваліфікованих, психологічно готових до виконання професійних обов'язків фахівців з лав вишів, що були б конкурентоздатними на вітчизняному та європейському ринку праці.

Так, відповідно до поставленої мети даної роботи нами визначено психологічні механізми становлення особистості студента як професіонала з позиції того, що професіоналізм особистості – це інтегрована характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає високий рівень професійно значимих якостей, професійної ідентичності, рефлексивності, спеціальних творчих здібностей, професійно зумовлену структури мотиваційної сфери, що вміщує професійно спрямовані ціннісні орієнтації, що у сукупності забезпечує прогресивний професійний розвиток фахівця.

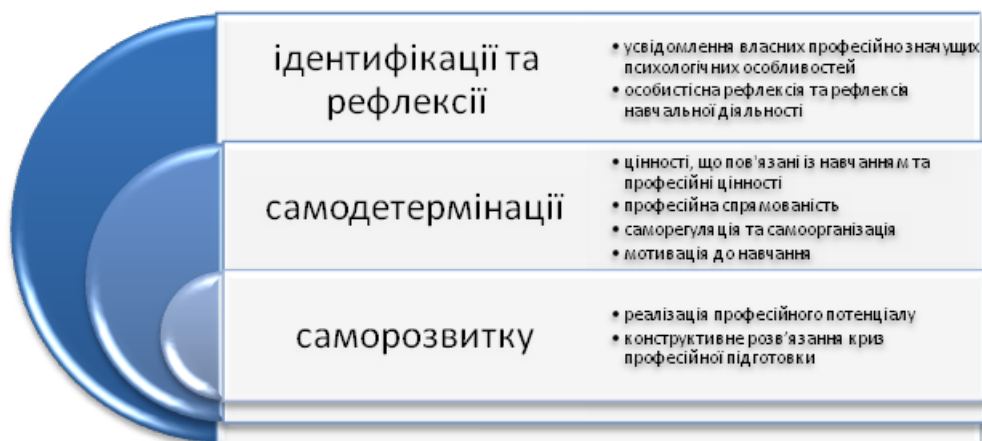

Рисунок 2. Психологічні механізми та умови становлення професіоналізму особистості в умовах вищого навчального закладу

Отже, психологічними механізмами становлення професіоналізму особистості автором статті визначено: механізми ідентифікації та рефлексії; самодетермінації; саморозвитку. Розкриємо умови та їх роль у становленні професіонала-випускника вишу. Завдяки ідентифікації майбутній фахівець

включається, ототожнює себе із професійною роллю іншого професіонала (викладача, наставника на практиці). За словами Е.О. Помиткіна «... ідентифікація невід'ємно пов'язана з уявленням особистості про ідеальний образ себе у професії та ідеальної професії у себе» [8, С. 49]. Рефлексія ж сприяє усвідомленню власних індивідуально-психологічних властивостей, виокремлення серед них професійно значущих для їх подальшого розвитку, також завдяки розвиненій здатності до рефлексії майбутній фахівець зможе прослідковувати власні досягнення або невдачі на шляху особистісно-професійного розвитку.

Важливим психологічним механізмом становлення професіоналізму особистості вважаємо самодетермінацію, що тісно пов'язана із самовизначенням, на яке досить сильно впливає власна активність особистості [11, С. 111]. Погоджуючись із деякими авторами [11, С. 110-113] щодо компонентів самодетермінації (ціннісно-смысловий та мотиваційно-вольовий), вважаємо, що механізм самодетермінації у становленні професіонала відображають такі психологічні умови, як навчально-професійні цінності, професійна спрямованість, саморегуляція та самореалізація, мотивація до навчання.

Зрозуміло, що без саморозвитку не можливе активне професійне становлення, одним із складових якого є професійна підготовка, тому розгляд саморозвитку як психологічного механізму становлення професіонала є логічним. Реалізація цього механізму можливо за реалізації таких умов, як реалізація потенціалу та вирішення професійних криз на етапі навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, відповідно до Класифікатора професій [4, С. 49] завданням вищої школи є підготовка професіоналів певної галузі, що зумовлює потребу у розробці та ґрунтовному аналізі проблеми формування професіоналізму протягом професійної підготовки, зокрема з боку психологічної науки, оскільки майбутній фахівець це в першу чергу особистість з властивими їй певними індивідуально-психологічними особливостями, інтеграція яких може зумовити становлення професіоналізму особистості ще під час навчання. Так, на сьогодні ця проблема проаналізована у працях науковців різних наук, однак у вітчизняній психології вона представлена у досить незначній кількості. Проведений аналіз існуючих підходів до формування професіоналізму особистості дає змогу стверджувати, що психологічні механізми та умови цього процесу взагалі не представлені. Згідно з положень системно-генетичного підходу розвитку особистості автором виділені конкретні психологічні механізми становлення професіоналізму особистості під час професійної підготовки: ідентифікацію та рефлексію, самодетермінацію та саморозвиток, та відповідні ним умови: усвідомлення власних професійно значущих індивідуально-психологічних властивостей, особистісна рефлексія та рефлексія навчальної діяльності; формування: цінностей, що пов'язані із навчанням та професійні цінності, професійної спрямованості, саморегуляції та самореалізації, мотивації до навчання; реалізація професійного потенціалу та конструктивне розв'язання криз протягом етапу професійної підготовки. Визначені психологічні механізми та умови потребують у подальшому експериментальної перевірки.

Література:

1. Гузій, Н.В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога [Текст] : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Н.В. Гузій ; Ін-т вищ. освіти Акад. пед. наук України. — К., 2007. — 40 с.
2. Доброскок, А.С. Психологічні чинники формування професіоналізму майбутніх менеджерів [Текст] : автореф. дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.07 / А.С. Доброскок ; Інститут психології імені Г.С. Костюка. — Київ, 2013. — 20 с.
3. Євдокимова, О.О. Особистісно-професійний розвиток студентів у системі вищої технічної освіти та його етапи [Текст] / О. О. Євдокимова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна / Харків: ХНУ, 2019. — Вип. 842 — С. 107-116.
4. Класифікатор професій ДК 003:2010 [Текст] / Держ. комітет статистики України. — вид. офіц. — Взамен 003 : 2005 ; Введ. с 2010-07-28. — К. : Соцінформ, 2010. — 746 с.
5. Климков, Е.А. Основы психологии [Текст]: [учеб. для студентов вузов не психол. спец.] / Е. А. Климков. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 462 с.
6. Михальчук, О. Поняття «професіоналізм» і «кваліфікація» - важливі чинники формування професійної компетентності майбутнього фахівця [Текст] / О. Михальчук // Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця (НПК-2013) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 5-6 груд. 2013 р., м. Суми; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, Лаб. використання інформ. технологій в освіті. — Суми : Мрія, 2013. — С. 53-55.
7. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] / Ю. П. Поваренков. — М. : Изд-во УРАО, 2002. — 160 с.
8. Помиткін, Е.О. Психологічні механізми духовного розвитку сучасного професіонала [Текст] / Е. О. Помиткін // Соціальна психологія : укр. наук. журн. — 2010. — № 4. — С. 47-54.
9. Проблеми формування професіоналізму особистості та діяльності майбутнього фахівця в контексті вимог євроінтеграції [Текст]: монографія / Н. В. Кузнєцова, О. С. Цокур, Н. Ю. Колесніченко та ін. ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса : ОНУ, 2012. — 158 с.
10. Професіоналізм особистості: теоретико-методологічний аспект [Текст] : монографія / В.Й. Бочелюк, С.А. Білоусов, Г.О. Горбань та ін. ; Гуманіт. ун-т «Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.». — Запоріжжя : ЗІДМУ, 2007. — 247 с.

11. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі [Текст] : монографія / [С. Д. Максименко, Г. В. Куценко-Лада, Н. В. Пророк та ін.]; за ред. С. Д. Максименка. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 400 с.
12. Психологія праці та професійної підготовки особистості [Текст] : [навч. посібник] / [Г. О. Балл, М. В. Бастун, В. І. Гордієнко та ін.]; за ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки. — Хмельницький : ТУП, 2001. — 330 с.
13. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна [Текст]. — К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2008. — 335 с.
14. Супрун, М.В. Формування основ професіоналізму майбутнього викладача вищої школи в процесі магістерської підготовки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / М. В. Супрун ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. — Вінниця, 2012. — 20 с.
15. Ткаченко, Н.С. Профессиональное становление студентов в период вузовского обучения [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н.С. Ткаченко ; Психологический институт РАО. — Москва, 2007. — 20 с.
16. Щербатюк, Л.Б. Формування професіоналізму майбутніх інженерів-механіків у процесі фахової підготовки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. Б. Щербатюк ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — Одеса, 2007. — 20 с.
17. Katz, S. M. The Entry-Level Engineer: Problems in Transition from Student to Professional [Text] / S. M. Katz // Journal of Engineering Education. — 1993. — Vol. 82, Issue 3. — P. 171–174.

Literatura

1. Guzij, N.V. Kategorija profesionalizmu v teoriji i praktici pidgotovki majbutn'ogo pedagoga [Tekst] : avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04 / N.V. Guzij ; In-t vishh. osviti Akad. ped. nauk Ukraїni. — K., 2007. — 40 s.
2. Dobroskok, A.S. Psihologichni chinniki formuvannja profesionalizmu majbutnih menedzheriv [Tekst]: avtoref. dis. ... kand. psiholo. nauk : 19.00.07 / A.S. Dobroskok ; Institut psihologii imeni G.S. Kostjuka. — Kiїv, 2013. — 20 s.
3. Evdokimova, O.O. Osobistisno-profesijnij rozvitok studentiv u sistemi vishhoї tehničnoї osviti ta jogo etapi [Tekst] / O. O. Evdokimova // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina / Harkiv: HNU, 2019. — Vip. 842 — S. 107-116.
4. Klasifikator profesij DK 003:2010 [Tekst] / Derzh. komitet statistiki Ukraїni. — vid. ofic. — Vzamen 003 : 2005 ; Vved. s 2010-07-28. — K. : Socinform, 2010. — 746 s.
5. Klimov, E.A. Osnovy psihologii [Tekst]: [ucheb.dlja studentov vuzov nepsihol. spec.] / E. A.Klimov. — 2-e izd., pererab. i dop. — Moskva : JuNITI-DANA, 2003. — 462 s.
6. Mihal'chuk, O. Ponjattja «profesionalizm» i «kvalifikacija» - vazhlivi chinniki formuvannja profesijnij kompetentnosti majbutn'ogo fahivcja [Tekst] / O. Mihal'chuk // Naukova dijal'nist' jak shljah formuvannja profesijnih kompetentnostej majbutn'ogo fahivcja (NPK-2013) : materiali Vseukr. nauk.-prakt. konf., 5-6 grud. 2013 r., m. Sumi; Sum.derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka, Lab. vikoristannjainform. tehnologij v osviti. — Sumi : Mrija, 2013. — S .53–55.
7. Povarenkov Ju. P. Psihologicheskoe sodержanie professional'nogo stanovlenija cheloveka [Tekst] / Ju. P. Povarenkov. — M. : Izd-vo URAO, 2002. — 160 s.
8. Pomitkin, E.O. Psihologichni mehanizmi duhovnogo rozvitku suchasnogo profesionala [Tekst] / E. O. Pomitkin // Socialna psihologija : ukr.nauk. zhurn. — 2010. — № 4. — S. 47–54.
9. Problemi formuvannja profesionalizmu osobistosti ta dijal'nosti majbutn'ogo fahivcja v konteksti vimog evrointegracij [Tekst]: monografija / N. V. Kuznecova, O. S. Cokur, N. Ju. Kolesnichenko ta in. ; Odes. nac. un-t im. I. I. Mechnikova. — Odesa : ONU, 2012. — 158 s.
10. Profesionalizm osobistosti: teoretiko-metodologichnij aspekt [Tekst] : monografija / V.J. Bocheljuk, S.A. Bilousov, G.O. Gorban' ta in. ; Gumanit. un-t «Zaporiz. in-t derzh. ta municip. upr.». — Zaporizhzhja : ZIDMU, 2007. — 247 s.
11. Psihologichni chinniki samodeterminacii osobistosti v osvıtnomu prostori [Tekst] : monografija / [S. D. Maksimenko, G. V. Kucenko-Lada, N. V. Prorok ta in.]; za red. S. D. Maksimenka. — Kirovograd : Imeks-LTD, 2013. — 400 s.
12. Psihologija praci ta profesijnij pidgotovki osobistosti [Tekst] : [navch. posibnik] / [G. O. Ball, M. V. Bastun, V. I. Gordienko ta in.]; za red. P.S. Perepelici, V.V. Ribalki. — Hmel'nic'kij : TUP, 2001. — 330 s.
13. Sociologija profesionalizmu : monografija / V. L. Pogribna [Tekst]. — K. : Alerta : KNT : CUL, 2008. — 335 s.
14. Suprun, M.V. Formuvannja osnov profesionalizmu majbutn'ogo vikladacha vishhoї shkoli v procesi magisters'koї pidgotovki [Tekst]: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / M. V. Suprun ; Vinnic. derzh. ped. un-t im. M. Kocjubinskogo. — Vinnicja, 2012. — 20 s.
15. Tkachenko, N.S. Professional'noe stanovlenie studentov v period vuzovskogo obuchenija [Tekst] : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / N.S. Tkachenko ; Psihologicheskij institut RAO. — Moskva, 2007. — 20 s.
16. Shherbatjuk, L.B. Formuvannja profesionalizmu majbutnih inzheneriv-mehaniķiv u procesi fahovij pidgotovki [Tekst]: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / L. B. Shherbatjuk ; Pivdennoukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushinskogo. — Odesa, 2007. — 20 s.
17. Katz, S. M. The Entry-Level Engineer: Problems in Transition from Student to Professional [Text] / S. M. Katz // Journal of Engineering Education. — 1993. — Vol. 82, Issue 3. — P. 171–174.

Надійшла до редакції 08.09.2014

УДК 159.9

Теоретичні основи професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі
Пляка Л.В.

У статті розглядаються теоретичні аспекти професійного становлення особистості. Шляхом аналізу наукових джерел досліджено генезу категорії «становлення», «професійне становлення». Визначено, що філософська та психолого-педагогічна категорія «становлення» відображає процес діалектичного переходу особистості від одного ступеня розвитку до іншого. Професійне становлення – це поетапний процес професійного розвитку особистості, здобуття професійних знань, умінь та навичок, реалізація себе в професії й самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму. Результатом професійного становлення є готовність фахівця виконувати свою професійну діяльність. У статті проаналізовано етапи професійного становлення та напрями розвитку особистості. Визначено етапи, критерії та показники професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі.

Ключові слова: становлення, професійне становлення, професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі.

В статье рассматриваются теоретические аспекты профессионального становления личности. Путем анализа научных источников исследован генезис категории «становление», «профессиональное становление». Определено, что философская и психолого-педагогическая категория «становление» отражает процесс диалектического перехода личности от одной ступени развития к другой. Профессиональное становление - это поэтапный процесс профессионального развития личности, получения профессиональных знаний, умений и навыков, реализация себя в профессии и самоактуализация своего потенциала для достижения вершин профессионализма. Результатом профессионального становления является готовность специалиста выполнять свою профессиональную деятельность.

В статье проанализированы этапы профессионального становления и направления развития личности. Определены этапы, критерии и показатели профессионального становления будущего специалиста фармацевтической отрасли.

Ключевые слова: становление, профессиональное становление, профессиональное становление будущих специалистов фармацевтической отрасли.

The article discusses the theoretical aspects of professional development of the individual. By the analysis of scientific sources studied the Genesis of the category «development», «professional development». It is determined that the philosophical and psychological-pedagogical category «development» reflects the dialectical process of transition of individuals from one stage of development to another. Professional development is a gradual process of professional identity development, gaining professional knowledge, abilities and skills, the realisation of the self in the profession and self actualization of their potential to achieve a high level of professionalism. The result of professional development is the willingness to carry out their professional activities. The article analyzes the stages of professional formation and development of personality. Defined stages, criteria and indicators of professional formation of future specialists in the pharmaceutical industry.

Keywords: development professional development professional development of future specialists of pharmaceutical shock off.

Постановка проблеми. Сучасне життя вимагає від особистості високого рівня професіоналізму під час значної активізації внутрішніх ресурсів, свідомої активності і гармонійного розвитку. У Національній доктрині розвитку освіти визначено, що головне завдання вищої школи полягає у формуванні фахівців, що володіють навичками самоосвіти й самовиховання, вміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності, здатних до прийняття оптимальних рішень та творчості.

Забезпечуючи психологічну складову організації освітнього середовища, працівники психологічної служби вищого фармацевтичного навчального закладу забезпечують умови, що сприяють професійному становленню особистості, розвитку індивідуальності майбутніх фахівців, формуванню у них професійних якостей та готовності до самостійного життя в суспільстві після завершення навчання. Важливість професійного становлення зумовлена запитами фармацевтичного ринку, створенням умов до отримання загальних знань і формування вмінь і навичок відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня, є проявом і показником їхньої професійної компетентності та готовності до професійної діяльності на фармацевтичному підприємстві.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що проблема професійного становлення особистості набула в психології та педагогіці особливого статусу і досліджувалась з різних точок зору багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, різні аспекти професійного становлення особистості розглядали Г. Абрамова, Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, О. Бондаренко, Е. Зеєр, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. Моргун, В. Панок, Н. Побірченко, К. Платонов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, В. Семиченко, Д. Сьюпер, В. Тюріна, Н. Чепелєва, Т. Яценко, які визначили специфіку особистісного,

діяльнісного і системного підходів вивчення даної проблеми.

Вітчизняна фармацевтична школа має досвід підготовки фармацевтичних кадрів, який формувався упродовж багатьох десятиліть, починаючи з 1805 року [8, с. 29]. Окремі аспекти професійної підготовки та професіоналізму майбутніх фахівців фармацевтичної галузі висвітлено в працях Н. Альохіної, Л. Буданової, Л. Вінник, Л. Галій, І. Гриценко, Л. Кайдалової, С. Огарь, І. Сабатовської, І. Светочевої, В. Толочко, В. Черних та ін. Однак питання професійного становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі залишається малодослідженим.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування професійного становлення особистості, визначення етапів, критеріїв та показників професійного становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи сутність поняття «професійне становлення», передусім звернемося до словників, які відображають певну інтеграцію усіх сучасних підходів до визначення тих чи тих понять. Як філософська категорія термін «становлення» визначає мінливість речей і явищ – їх безперервний перехід до іншого, придбання нових ознак і форм у процесі розвитку, наближення до певного стану неперервний перехід [18, с. 458].

У психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів В. Шапаря ми бачимо таке тлумачення поняття «становлення»: процес розвитку, у якому індивід перебирає на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу [19, с. 521]. Отже, як філософська та психолого-педагогічна категорія «становлення» відображає процес діалектичного переходу особистості від одного ступеня розвитку до іншого.

Як наукове поняття термін «професійне становлення» в психології та педагогіці використовується досить широко. В. Гесць, досліджуючи це явище, вважає, що професійне становлення передбачає тривалий процес розвитку особистості з початку формування професійних намірів до повної реалізації себе в професійній діяльності. Центральна ланка цього процесу – професійне самовизначення [3, с. 67].

Згідно вивчення наукових позицій науковців професійне становлення є особистісним утворенням, що ґрунтується на суспільному та особистісному досвіді індивіда. Як процес професійне становлення передбачає не лише накопичення знань, а постійне вдосконалення самої особистості, її морально-етичних та професійно-педагогічних якостей (К. Левітан [11]), відтворення отриманих умінь та засобів виконання діяльності в певних ситуаціях (Н. Воляннюк [2]), продуктивного виконання професійної діяльності (Е. Зеєр [7, с. 20]). Сутність професійного становлення, за С. Максименком, полягає в тому, що індивід, прийнявши на себе професійну роль, лише розпочинає освоєння функціонального змісту професійної діяльності [12, с. 14].

Під професійним становленням майбутнього фахівця Е. Зеєр розуміє процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самоудосконалення і самоздійснення. [7]. В. Орлов поняття «професійне становлення» розглядає як форму відображення у свідомості індивіда власного об'єктивно-реального розвитку особистісних професійних якостей [14]. Отже, професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі є показником їхнього особистісного зростання.

Н. Сушик [17] вказує на те, що найважливішим у процесі становлення професіоналів є формування професійних рис майбутнього фахівця, тобто засвоєння ним тієї частини основ професійної діяльності, які потрібні конкретній особистості.

С. Вершловський розглядає становлення молодого фахівця як ланку в системі його неперервної освіти, органічно пов'язану з вузівським періодом і наступним організованим підвищенням його кваліфікації [16, с. 5].

За Є. Пасовим, професійне становлення особистості – це свідомо діяльність людини, котра вибрала професію. Науковець зауважує, що у професійному становленні особистості все залежить від ставлення до професії, від рівня особистої відповідальності за неї, за себе як працівника [15, с. 94].

Згідно вивчення наукових позицій науковців професійне становлення є процесом цілеспрямованого розвитку особистості, що має особистісну та мотиваційну спрямованість щодо професійного розвитку. Результатом професійного становлення є готовність фахівця виконувати свою професійну діяльність.

Дослідивши це явище, М. Дьяченко та Л. Кандибович [4] в процесі професійного становлення визначають такі напрями розвитку особистості:

- вдосконалення психічних процесів, станів, досвіду особистості;
- розвиток професійно-важливих якостей;
- підвищення почуття обов'язку, відповідальності, професійної самостійності;
- зміна рівня домагань студента щодо своєї майбутньої спеціальності;
- зміна соціальної, духовної й моральної зрілості;
- усвідомлення ролі самовиховання в процесі професійного становлення;
- формування професійної самостійності та готовності до майбутньої практичної роботи.

Серед тенденцій становлення особистості студента як майбутнього фахівця фармацевтичної галузі, окрім вище перерахованих, можна виділити ще й такі:

- завершується процес професійного самовизначення, відображення чого стають трансформаційні зміни змісту професійної «Я-концепції» майбутнього фахівця фармацевтичної галузі;

• здійснюється соціалізація особистості, майбутній фахівець усвідомлює професійні цінності та досвід.

Професійне становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі є поетапним процесом особистісного розвитку. В. Рибалка [6, с. 733] звертає увагу на те, що у ході професійного розвитку особистості формуються світоглядні, етичні якості, спеціальні наукові, технічні, технологічні знання, вміння та навички, здібності особистості фахівця. Дослідник виокремлює кілька етапів професіогенезу особистості: професійне самовизначення і вибір професії, професійна підготовка і формування особистісної готовності оволодіння професією, професійна освіченість, компетентність, майстерність, культура фахівця.

На думку М. Дьяченко та Л. Кандибович професійне становлення особистості починається з прийняття рішення про вибір професії, потім професійне навчання, адаптація до практичної роботи [5, с. 301].

Стадії професійного становлення, за Д. Сьюпером, співвідносяться з етапами життєвого шляху, тобто з віком людини. Весь професійний шлях особистості науковець розділив на п'ять етапів: зростання (від народження до 14 років), дослідження (від 15 до 24 років), зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років), збереження досягнутого (від 45 до 64 років) [20].

Є. Клімов [9] пропонує та обґрунтовує професійно-орієнтовану періодизацію розвитку особистості фахівця: фазу оптації – період вибору професії у навчально-професійному закладі; фазу адаптації – входження в професію й звикання до неї; фазу інтерналу – набуття професійного досвіду; фазу майстерності – кваліфіковане виконання трудової діяльності; фазу авторитету – досягнення професіоналом високої кваліфікації; фазу наставництва – передавання професіоналом свого досвіду.

На думку І. Бега професійне становлення в сучасних соціальних умовах повинно починатися з формування в студентів-майбутніх фахівців ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності і виділяє його етапи: 1) знайомство з майбутньою професійною діяльністю і створення уявлення про неї; 2) формування реального уявлення про професіонала з обраної спеціальності; 3) формування ціннісних уявлень; 4) складання «образу себе як професіонала» [1, 268].

Е. Зеєр трактує професійне становлення як «життєвий шлях» професіонала, який включає п'ять стадій: 1) оптація (від лат. «optatio» – бажання, вибір) – вибір професії з урахуванням індивідуально-особистісних і ситуативних особливостей; 2) формування якостей і досвіду; 3) професіоналізація – формування позицій, інтеграція особистісних і професійних якостей, готовність до виконання обов'язків; 4) професійна майстерність – реалізація особистості в професійній діяльності [7].

Дослідивши це явище, А. Маркова [13] визначає, що майбутній фахівець в процесі професійного становлення проходить шість етапів:

- 1) адаптація до професії;
- 2) самоактуалізація в професії – пристосування людини до професії;
- 3) гармонізація з професією – людина виконує завдання за засвоєними технологіями (працює як би «граючи»);
- 4) перетворення збагачення своєї професії – справжня творчість припускає пошук нових, більш досконалих способів досягнення бажаного результату;
- 5) вільного володіння декількома професіями;
- 6) етап творчого самовизначення себе як особистості – прагнення реалізувати свою головну життєву ідею.

Професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі є довготривалим, неповторним, складним процесом, який має свої закономірності. На нашу думку, цей процес охоплює декілька етапів генезису особистості у просторі та часі, а саме: попередній, підготовчий, адаптаційний, професійний, етап професійного самоствердження, наставництво (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Етапи професійного становлення

Етап	Характеристика
I. Попередній	Особистість отримує загальні уявлення про професію, визначає власні потреби та здібності, формує уявлення про майбутню професійну діяльність; обирає вищий навчальний заклад де буде здобувати професійні знання, розвивати свої здібності, професійні якості та набувати професійні уміння.
II. Підготовчий	Визначення свого місця у світі професій, формування у майбутніх фахівців мотивації щодо професійного становлення.
III. Адаптація	Входження в професію, адаптація до умов вузівського навчання, формування професійної спрямованості, прагнення до саморозвитку.
IV. Професійний	Формування професійної компетентності (знань, умінь та навичок), професійних якостей, професійної готовності, розвиток професійної рефлексії.
V. Самоактуалізація в професії	Входження в професію, здобуття професійного досвіду, освоєння та самопроектування професійно орієнтованих видів діяльності.
VI. Професійне самоствердження	На цьому етапі особистість може реалізувати себе в професії й самоактуалізувати свій потенціал для досягнення вершин професіоналізму.
VII. Наставництво	Особистість стає авторитетним майстром своєї справи, що передає досвід молодим, має однодумців, послідовників тощо.

Кожний етап професійного становлення характеризується співвідношенням особистісних і професійних особливостей, що виявляються в процесі професійної діяльності фахівців фармацевтичної галузі, яка вимагає високої професійної компетентності. Перехід від одного етапу до іншого ініціюється психологічними новоутвореннями індивіда, змінами соціальної ситуації, перебудовою провідної діяльності особистості, що призводить до професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі. Успішність цього процесу залежить від активності особистості, наявності у неї відповідних мотивів (бажання, потреби реалізувати свій внутрішній потенціал в оволодінні професією, свої життєві цінності відповідно до цілей професійної діяльності).

Професійне становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі – важливий компонент загального процесу його особистісного зростання. Н. Коломінський [10] у своїх дослідженнях зазначає, що основними функціями цього процесу є:

- когнітивна (забезпечення належного рівня професійних знань, умінь, навичок, наукового і культурного світогляду);
- ціннісно-установча (формування професійних установок: цільових, смислових, операційних);
- розвивальна (креативна): розвиток професійних здібностей, духовних потреб особистості;
- мотиваційна (стимулююча): стимулювання, формування, підтримка мотивів особистісного зростання, самоактуалізації через професію;
- морально-виховна (виховання моральних якостей, що відповідають вимогам суспільства та професійної специфіки фахівця).

Ми вважаємо, що основними критеріями професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі є мотиваційний, фаховий, когнітивно-рефлексивний, регулятивний та поведінково-процесуальний. (див. рис. 1).

Мотиваційно-ціннісний критерій ґрунтується на професійній визначеності та ціннісно-смисловій спрямованості професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі, його усвідомленості соціальної значущості обраної професії, прагненні до особистісного зростання та професійного саморозвитку, бажання стати конкурентоздатним фахівцем.

Мотиви й потреби майбутніх фахівців фармацевтичної галузі визначають спрямованість професійного становлення. Професійна спрямованість фахівців передбачає розуміння та прагнення ними мети і завдань професійної діяльності, з одного боку, а з іншого – характеризується схильністю та здатністю до цієї діяльності, бажання шляхом саморозвитку та самоосвіти удосконалювати власну підготовку до професійної діяльності. Саме професійна спрямованість зумовлює розвиток мотиваційного компоненту професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі.

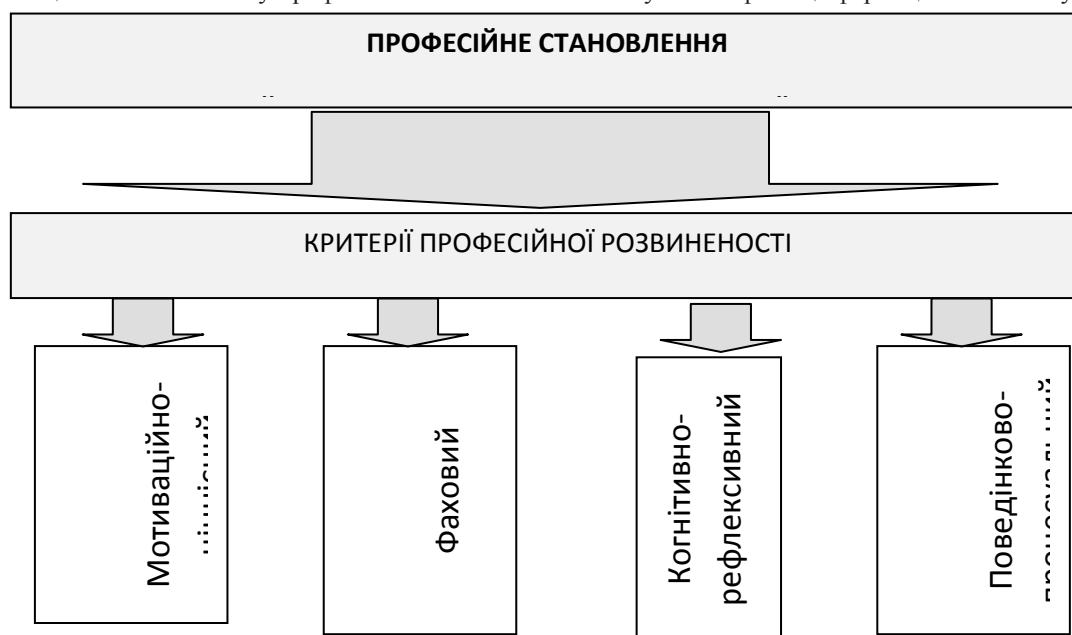

Рис. 1 Критерії професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі

Фаховий критерій – професійні знання майбутніх фахівців фармацевтичної галузі, практичні уміння, навички та досвід, що забезпечують ефективне виконання професійної діяльності; здатність швидко приймати рішення та нести за них відповідальність; спроможність до професійного саморозвитку.

Когнітивно-рефлексивний критерій передбачає поглиблення процесу самопізнання майбутніх фахівців фармацевтичної галузі, набуття ними необхідних професійних знань, вмінь і навичок, що забезпечують здатність особистості до самореалізації та самовдосконалення.

Поведінково-процесуальний критерій спрямований визначає прагнення особистості до

професійного самовдосконалення, цілеспрямованість у професійному розвитку та становленні майбутнього фахівця фармацевтичної галузі; прагнення до творчої самореалізації в процесі професійної діяльності.

Кожний з означених критеріїв професійного становлення зумовлює готовність майбутніх фахівців фармацевтичної галузі на професійному рівні виконувати посадові обов'язки відповідно до світових вимог і стандартів. Показником ефективності професійного становлення майбутнього фахівця фармацевтичної галузі є сформована у нього професійна компетентність, професійна «Я-концепція», професійне мислення, здатність і прагнення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі виконувати професійну діяльність.

Висновки. Здійснений аналіз дефініцій професійного становлення уможливив зробити висновок, що професійне становлення – це поетапний процес професійного розвитку особистості, здобуття професійних знань, умінь та навичок, реалізація себе в професії й самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму. Запорукою професійного становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі виступає успішний особистісний розвиток, розвивальний та усвідомлений професійний досвід, який здійснюється протягом життя під час навчальної та професійної діяльності. Професійне становлення майбутніх фахівців фармацевтичної галузі здійснюється у процесі професійного навчання, самовиховання та здійснення професійної діяльності.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с. – (Твори : в 2 кн. / І. Д. Бех, кн. 2).
2. Воляннюк, Н. Ю. Профессиональное развитие субъекта деятельности / Н. Ю. Воляннюк // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : сб. науч. тр. / под ред. С. С. Ермакова. – Х. : ХГАДИ (ХХПИ), 2003. – С. 37–47.
3. Гєєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / В. Гєєць // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 4–12.
4. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологические аспекты / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ, 1985. – 206 с.
5. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск. : Харвест, 2007. – 576 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008 р. – 1040 с.
7. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития: учебное пособие / Э. Ф. Зеер. – М. : Academia, 2007. – 238 с.
8. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах: [монографія] / Л. Г. Кайдалова. – Х. : НФаУ, 2010. – 364 с.
9. Климов Е. А. Гипотеза «метедок» и развитие профессии психолога // Вестник МГУ. – Серия 14. Психология. – 1991. – № 2. – С. 3–11.
10. Коломінський Н. Л. Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності / Н. Л. Коломінський // Наука і освіта. – 2004. – № 3. – С. 14 – 16.
11. Левитан К. М. Личность педагога : становление и развитие / К. М. Левитан. – Саратов : СГПУ, 1991. – 188 с.
12. Максименко С. Д. Професійне становлення молодого вчителя / С. Д. Максименко, Т. Д. Щербан. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 106 с.
13. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : «Знание», 1996. – 308 с.
14. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін: монографія / В. Ф. Орлов. – К. : Наукова думка, 2003. – 262 с.
15. Пасов Е. И. Масиерство и личность учителя: на примере преподавания иностранного языка / Е. И. Пасов. – М., 2001 г.
16. Руководство профессиональным становлением молодого учителя: сб. науч. тр. / Редкол.: С. Г. Вершловский (отв. редактор) и др.. – М., 1985
17. Сушик Н. С. Педагогічна технологія формування гуманістично-професійних якостей майбутніх фахівців: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Н. С. Сушик. – Івано-Франківськ, 1996. – 23 с.
18. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
19. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів // В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2009 – 672 с.
20. Super D. E. Occupational psychology / D. E. Super, M. Y. Bahn. - L. : Tavistock, 1971. - 209 p.

Література

1. Beh I. D. Vihovannya osobistosti. OsobistIsno-orIEntovaniy pIdhId : naukovopraktichnI zasadi / I. D. Beh. – K. : LibId, 2003. – 344 s. – (TvorI : v 2 kn. / I. D. Beh, kn. 2).
2. Volyanyuk, N. Yu. Professionalnoe razvitie sub'ekta deyatel'nosti / N. Yu. Volyanyuk // Fizicheskoe vospitanie studentov tvorcheskikh spetsialnostey : sb. nauch. tr. / pod red. S. S. Ermakova. – H. : HGADI (HNPI), 2003. – S. 37–47.

3. GeEts V. Sotsiologumanitarni skladovi perspektiv perehodu do sotsialno orientovanoYi ekonomiki v UkraYini / V. GeEts // Ekonomika UkraYini. – 2000. – # 2. – S. 4-12.
4. Dyachenko M.I. Gotovnost k deyatel'nosti v napryazhennyih situatsiyah: Psihologicheskie aspekty / M.I. Dyachenko, L.A. Kandyibovich. – Minsk : Izd-vo BGU, 1985. – 206 s.
5. Dyachenko M.I. Psihologicheskiy slovar-spravochnik / M.I. Dyachenko, L.A. Kandyibovich. – Minsk. : Harvest, 2007. – 576 s.
6. Entsiklopediya osviti / Akad. ped. nauk UkraYini: golovniy red. V.G. Kremen. – K. : YurInkom Inter, 2008 r. – 1040 s.
7. Zeer E.F. Psihologiya professional'nogo razvitiya: uchebnoe posobie / E.F. Zeer. – M. : Academia, 2007. – 238 s.
8. Kaydalova L.G. Profesiyina pidgotovka maybutnih fahivtsiv farmatsevtichnogo profiluyu u vischih navchalnih zakladah: [monografiya] / L.G. Kaydalova. – H. : NFaU, 2010. – 364 s.
9. Klimov E.A. Gipoteza «metedok» i razvitie professii psihologa // Vestnik MGU. – Seriya 14. Psihologiya. – 1991. – # 2. – S. 3-11.
10. Kolominskiy N.L. Sotsialno-psihologichni problemi pidgotovki fahivtsiv do profesynoyi dyal'nosti / N.L. Kolominskiy // Nauka i osvita. – 2004. – #3. – S. 14 – 16.
11. Levitan K. M. Lichnost pedagoga : stanovlenie i razvitie / K.M. Levitan. – Saratov : SGPU, 1991. – 188 s.
12. Maksimenko S. D. Profesiyne stanovlennya molodogo vchitelya / S. D. Maksimenko, T. D. Scherban. – Uzhgorod : Zakarpattya, 1998. – 106 s.
13. Markova A.K. Psihologiya professionalizma / A.K. Markova. – M. : «Znanie», 1996. – 308 s.
14. Orlov V. F. Profesiyne stanovlennya vchitelya mistetskih distsiplin: monografiya / V. F. Orlov. – K. : Naukova dumka, 2003. – 262 s.
15. Pasov E.I. Masierstvo i lichnost uchitelya: na primere prepodavaniya inostrannogo yazyika / E.I. Pasov. – M., 2001 g.
16. Rukovodstvo professionalnyim stanovleniem molodogo uchitelya: sb. nauch.tr. / Redkol.: S.G. Vershlovskiy (otv. redaktor) i dr.. – M., 1985
17. Sushik N.S. Pedagogichna tehnologiya formuvannya gumanistichno-profesynih yakostey maybutnih fahivtsiv: avtoref. dis. na zdobuttya naukovoogo stupenya kandidata pedagogichnih nauk: 13.00.07 – teoriya i metodika vihovannya / N.S. Sushik. – Ivano-Frankivsk, 1996. – 23 s.
18. Filosofskiy slovar / pod red. I.T.Frolova – 5-e izd. – M.: Politizdat, 1987. – 590 s.
19. Shapar V.B. Psihologichniy tлумachniy slovník naysuchasnishih terminiv // V.B. Shapar. – H.: Prapor, 2009 – 672 s.
20. Super D. E. Occupational psychology / D. E. Super, M. Y. Bahn. - L. : Tavistock, 1971. - 209 p.

УДК 159.9.072

Автоматизація процесу управління
психофізіологічним станом готовності операторів АСУ

Тиньков О.М., Селезнєва О.С.

У статті показана можливість контролю і управління психологічним станом операторів АСУ шляхом виміру електричного опору біологічно активних крапок шкіри людини і дії на крапки тепловим стимулятором. Описані блок-схема системи, технічні пристрої та алгоритм програми, що забезпечують безперервний автоматичний контроль стану операторів. Для контролю так званих «передстартових» змін ПФС пропонується використовувати аналіз спектру мовного сигналу оператора в процесі ведення переговорів по засобах зв'язку.

Запропонована система відображення інформації про психофізіологічний стан групи операторів.

Ключові слова: оператор АСУ, крапки акупунктури, електричний опір крапок, тепла стимуляція крапок, СБІ, програма, схема, прогноз стану.

В статье показана возможность контроля и управления психологическим состоянием операторов АСУ путем измерения электрического сопротивления биологически активных точек кожи человека и воздействия на точки тепловым стимулятором. Описаны блок-схема системы и алгоритм программы, которые обеспечивают непрерывный автоматический контроль состояния операторов. Для контроля так называемых «предстартовые» изменений ПФС предлагается использовать сдвиги спектра речевого сигнала оператора в процессе ведения переговоров по средствам связи. Предложена система отображения информации о психофизиологическом состоянии группы операторов.

Ключевые слова: оператор АСУ, точки акупунктуры, электрическое сопротивление точек, тепловая стимуляция точек, СОИ, схема, прогноз состояния.

In the article a checking and management the psychological state of operators feature is rotated to ACE by measuring of electric resistance of bioactive points of skin and affecting points thermal. The flow-chart of the system and algorithm is described programs which provide continuous automatic control of the state of operators. For control so-called "preliminary starting" changes of PFS it is suggested to use the changes of spectrum of vocal signal of operator in the process of conduct of negotiations on communication means. The system of reflection of information is offered about the psychological state of group of operators.

Keywords: operator to ACE, bioactive points, electric resistance of points, тепла stimulation of points, SOY, chart, prognosis of the state.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В процесі чергування оператори АСУ тривалий час контролюють одноманітно змінювану обстановку. Це призводить до розвитку негативних психофізіологічних станів - монотонії, стомлення. При цьому погіршується увага оператора, знижується пильність, з'являється сонливість [1,2], ефективність рішення професійних задач падає.

Разом з цим в будь-який момент можливе виникнення ситуацій, що вимагають від оператора включення в процес управління і виконання завдань з максимальною ефективністю. До таких ситуацій відноситься, наприклад, виникнення відмовлень, збоїв, аварій техніки [2]. Таким чином, виникає необхідність підтримувати операторів у постійній готовності до екстрених дій, тобто здійснювати управління їхнім психофізіологічним станом (ПФС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У літературі [1,2,3] розглянутий ряд методів контролю ПФС людини. До головних з них можна віднести:

- фізіологічні методи, що базуються на оцінці частоти серцевих скорочень; частоти і глибини подиху; температури тіла; електричної активності шкіри; зняття електрокардіограм і електроенцефалограм і т.п.;

- психологічні методи, що забезпечують визначення властивостей особистості й процесів. Це тривожність, самопочуття, мотивація, пам'ять, мислення;

- психофізіологічні методи, основу яких складає дослідження стану аналізаторів людини, сенсорних реакцій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Велика частина психофізіологічних методів мають істотний недолік, пов'язаний з необхідністю періодичного проведення тестового обстеження оператора, що відволікає його від рішення нагальних задач. Крім того дані щодо ПФС носять фрагментарний, вибіркового характер, що не дозволяє провести детальний, безперервний аналіз протягом усього робочого періоду часу і тому мають обмежену область практичного застосування. Додатково бажано привести не тільки наочний контроль ПФС операторів, але й робити прогноз його розвитку, зміни.

Аналіз існуючих методів стосовно до розглянутої задачі показує, що найбільш перспективними слід вважати рефлексологічні методи [3]. Вплив на крапки акупунктури (КА) можливо впроваджувати в автоматичному режимі без відволікання оператора (при погіршенні його психофізіологічного стану). Крім того контроль ПФС можна здійснювати шляхом автоматичного аналізу спектру мовного сигналу

оператора.

Формулювання цілей статті. Таким чином, в основу оцінки психофізіологічного стану зокрема готовності операторів АСУ до активних дій і управління цим станом доцільно покласти оцінку функціонального стану крапок акупунктури шляхом виміру їхнього електричного опору і впливу на них, наприклад, теплом. Крім того контроль за ПФС доцільно здійснювати шляхом автоматичного аналізу спектру мовного сигналу операторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практичною реалізацією вказаних методів може стати автоматизована система управління готовністю (АСУГ) операторів, блок-схема якої представлена на рис. 1. АСУГ має модульну структуру. Три модулі «Модуль управління ПФС по КА», «Модуль контролю ПФС по КА» і «Модуль контролю ПФС по промові» об'єднані в один функціонально закінчений блок A_1 , до складу якого входить і штатний засіб зв'язку - ГТС (телефонний апарат). Таких блоків A_n може бути декілька, залежно від кількості операторів реального технічного об'єкту управління.

Таким чином, блок A_1 є як би первинним контуром самоконтролю і саморегуляції психофізіологічного стану готовності оператора. Відповідно, наявність декількох аналогічних блоків $A_1 \dots A_n$ - готовності групи операторів.

Сигнали про ПФС із блоків $A_1 \dots A_n$ потрапляють в модуль спряження. Цей модуль здійснює автоматичний опит блоків $A_1 \dots A_n$ і модуляцію передавача. Сигнали з блоків $A_1 \dots A_n$ передаються в цифровому вигляді в комбінацію з номера кода (адреси) і інформації про психофізіологічний стан певного оператора (номер коду є номер оператора). Описані модулі можуть бути застосовані в інших поєднаннях.

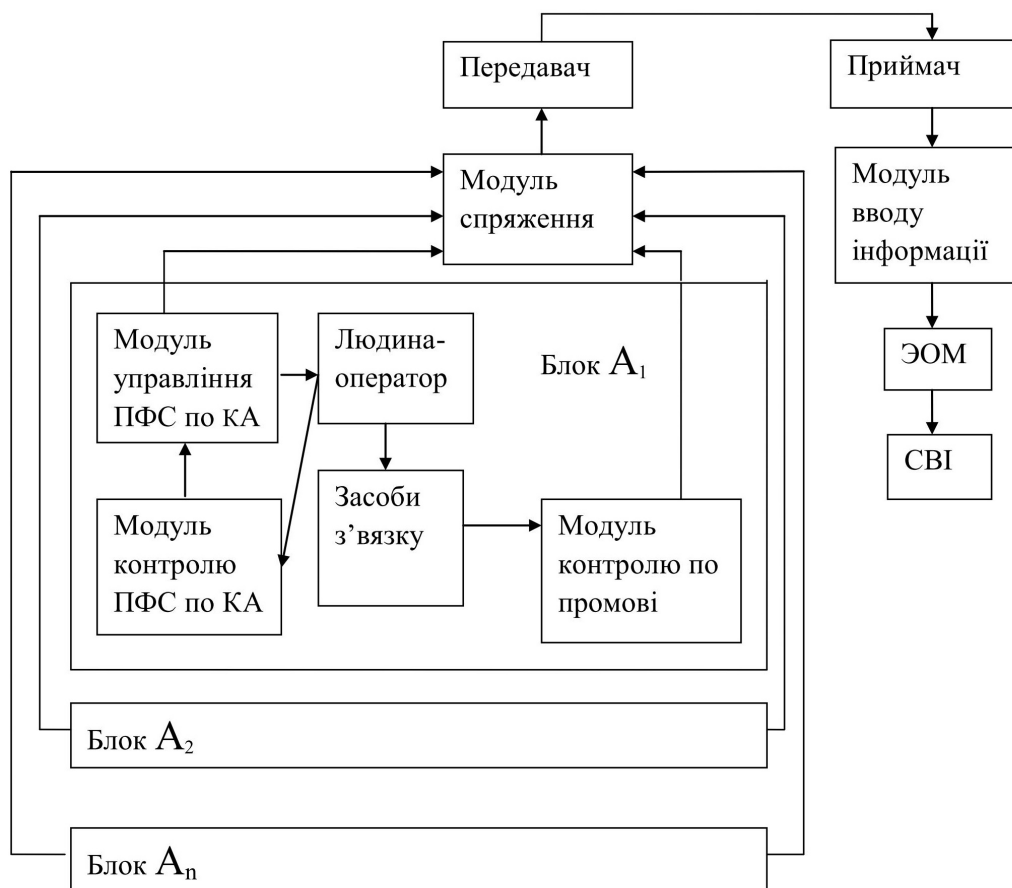

Рис. 1. Блок-схема АСУГ

Наприклад, модуль контролю ПФС по КА може бути використаний автономно для самоконтролю ПФС операторів, діяльність яких вимагає переміщення їх в приміщенні. При цьому модуль управління ПФС по КА може бути і не пов'язаний з модулем контролю, тобто оператор при виявленні звукового сигналу, який свідчить про погіршення його стану, може переміститися до місця стаціонарного розташування модуля управління і самостійно здійснити корегування свого ПФС.

Канал зв'язку може бути кабельним або радіочастотним. У першому випадку підвищується вірність передачі даних про ПФС. Проте безперечною перевагою радіоканалу є можливість здійснення передачі даних про ПФС оператора, діяльність якого пов'язана з переміщенням в приміщенні.

Приймач АСУГ призначений для прийому сигналів передавача. Залежно від вигляду і якості каналу зв'язку приймач може бути забезпечений вхідними фільтрами, магістральними підсилювачами, елементами узгодження виходу приймача зі входом модуля введення інформації (МВІ).

МВІ здійснює перетворення кодів (цифрової інформації про ПФС оператора та його номера) й накопичення цієї інформації в буферній пам'яті. Цей модуль має також пристрій синхронізації з ЕОМ (для здійснення передачі інформації з буферної пам'яті в пам'ять ЕОМ). Спеціальна програма для ЕОМ забезпечує вивід інформації з МВІ, організацію цієї інформації згідно номерів кодів, обробку інформації і видачу результатів на систему відображення інформації (СВІ).

СВІ для відображення ПФС групи з шести операторів представлена на рис. 2. Перш ніж описати пропонувану СВІ, необхідно відзначити, що АСУГ має функцію прогнозу ПФС. Глибина прогнозу визначається програмно. В основі програми лежить метод математичної інтерполяції (апроксимації). Окрім цього необхідно відзначити той факт, що АСУГ має два види (незалежних за здійсненням) контролю ПФС - по ТА і по мовному сигналу.

Таке поєднання дозволяє виробляти циклічний (з періодом 10 хвилин) контроль ПФС по ТА й миттєвий (у будь-який момент часу) контроль за мовним сигналом оператора. При цьому перший тип (по КА) контролю не вимагає спеціального відверікання оператора від професійної діяльності, оскільки не завжди є наявна необхідність мовного спілкування (у режимі стеження за роботою високо автоматизованих систем управління).

Поточний стан			10 годин		Прогноз стану		
ХВИЛ	Оп 1	Оп 2	Оп 3	Оп 4	Оп 5	Оп 6	ХВИЛ
10							10
20							20
30							30
40							40
50							50
60							60

Годин	Оп 1	Оп 2	Оп 3	Оп 4	Оп 5	Оп 6	Годин
1							1
2							2
3							3
4							4
5							5
6							6
7							7
8							8
9							9
10							10
11							11
12							12

Рис. 2. СВІ для контролю ПФС

Проте контроль за КА має і недолік - дані про ПФС надходять після закінчення кожних десятиро хвилин часу роботи оператора і встановлений цикл не залежить від виникаючих (у випадкові моменти часу) ситуацій, тобто поза контролем знаходяться так звані «передстартові» зміни ПФС. В цьому випадку ефективнішим стає контроль ПФС по мовній відповіді оператора після спеціального виклику по засобах зв'язку. Наприклад, питання командира - доповісти про готовність кожного оператора. (Питання: «Перший готовий?». Відповідь: - «Готовий!»).

Виходячи з вищеописаних функцій АСУГ, СВІ (см. рис.2) має наступну конструкцію.

У центрі, у верхній частині СВІ, відображається поточний час (час чергування операторів) в годинах.

У верхньому лівому кутку СВІ розташовано транспарант «Поточний стан». При висвіченні цього транспаранту інформація про ПФС операторів дається в реальному масштабі часу. При цьому інформація про ПФС по КА видається після закінчення кожних наступних 10 хвилин роботи оператора.

Для контролю за ПФС групи операторів (в даному випадку з шести чоловік) протягом години, є надписи «ХВИЛ» і цифри 10, 20,...60. Ці надписи для зручності зчитування даних розташовані з лівої і правої сторін СВІ. Між ними розташовані прямокутники з надписами прізвищ (або кодових номерів операторів). Прямокутники розділені на шість секторів. У залежності від часу (моменту, коли був здійснений контроль ПФС) кожен сектор може мати зелений або червоний колір. Розшифровка слідує. Зелений колір сегменту свідчить про наявність протягом минулих 10-ти хвилин сприятливого для здійснення діяльності ПФС. Якщо колір сегменту червоний - це говорить про погіршення ПФС. Якщо контроль здійснюється по мовному сигналу, по команді, то контроль за ПФС здійснюється у момент відповіді оператора.

Для контролю ПФС операторів протягом всього чергування (в даному випадку, протягом 12-ти год) є надписи «година» і цифри 1...12. Ці надписи також, як і «ХВИЛ», розташовані з лівого і правого боку СВІ. Між ними розташовані прямокутники з надписами прізвищ або кодових номерів операторів. Прямокутники розділені на дванадцять секторів. Залежно від рівня ПФС за кожну годину чергування операторів відповідні сектори мають зелений або червоний колір. Розшифровка колірної забарвлення секторів аналогічна описаній вище.

На даній СВІ можливе відображення інформації про рівень ПФС, якій має бути прогнозований. При цьому висвічується транспарант «Прогноз стану». Глибина (за часом) прогнозу залежить від кількості вимірів поточного рівня ПФС і задається програмою на ЕОМ. При цьому сектори, що позначають час в хвилинах і годинах, забарвлюються в два різні кольори. У синій колір (фоновий для транспаранту «Поточний стан») забарвлюються сектори, що показують час, в який відбувся безпосередній, поточний контроль ПФС. І в жовтий (помаранчевий) колір (фоновий для транспаранту «Прогноз стану») забарвлюються сектори, що показують час (глибину) прогнозу.

Варіантом згаданої вище програми для здійснення прогнозу ПФС може служити програма, виконана на язиці «Бейсік». Схема алгоритму цієї програми приведена на рис.3.

Опис схеми алгоритму програми наступний.

Блок 1 - підготовка вхідних даних програми:

n - кількість вимірів електричного опору $R_{та}$ за період T ;

T - період часу, протягом якого здійснюється контроль ПФС оператора;

R_{min} , R_{max} - мінімальне і максимальне значення електричного опору КА, в межах якого ПФС оператора вважається нормальним.

Блоки - 2, 4, 8, 9 - організація циклів по кількості реалізацій.

Блок 3 - введення вхідних даних:

T_i - поточне значення часу у момент виміру;

R_i - поточне значення електричного опору КА.

Блок 5 - розрахування екстраполяційної функції F_1 за формулою Лагранжа [2].

Блок 6 - визначає кількість вимірювань $R_{та}$ за період прогнозу ПФС.

Блок 7 - збільшує значення константи K на величину n .

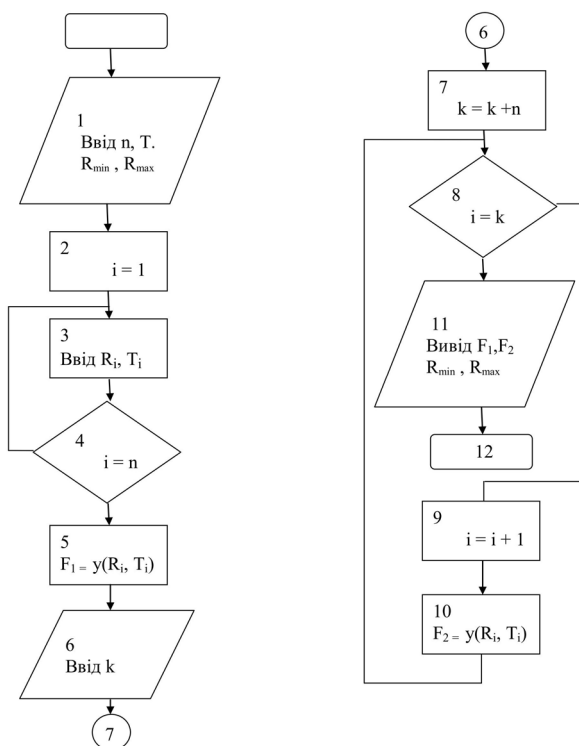

Рис. 3. Схема алгоритму програми для здійснення прогнозу ПФС

Блок 10 - розрахування екстраполяційної функції F_2 за формулою Лагранжа.

Блок 11 - побудова графіків функцій F_1 і F_2 з вказівкою величин $R_{\min}$,

$R_{\max}$ друк коефіцієнтів функцій F_1 і F_2 .

Блок 12 - автоматичний останов програми.

Дана програма призначена для прогнозу ПФС одного оператора, при цьому інформація про його ПФС видається у вигляді кольорового графіка. Ця програма може бути використана також для отримання аналітичних виразів залежностей величини електричного опору КА від часу виконання діяльності.

Література

1. Агавелян, В. С. Психология состояний. Теория и практика [Текст] / В. С. Агавелян. – М.: Машиностроение, 2000. – 334 с.
2. Ахутин, В. М. Комплексная оценка функционального состояния человека-оператора в системах управления [Текст] / В. М. Ахутин, А. М. Зингерман, М. М. Кислицын // Проблемы космической биологии. – Т. 34. – М.: Машиностроение, 1977. – 453 с.
3. Диагностика функциональных состояний [Текст] / Г. М. Зараковский, Б. А. Королев, В. И. Медведев, П. Я. Шлаен // Введение в эргономику. – М.: Машиностроение, 1974. – С. 94 –110.
4. Леонова, А. Б. Психодиагностика функциональных состояний человека [Текст] / А. Б. Леонова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
5. Смирнов, Б. А. Методы инженерной психологии / Б. А. Смирнов, А. М. Тиньков. – Х.: Гуманит. центр, 2008. – 528 с.
6. А. с. 878291 СССР, кл. А 61 Н 39/02. Устройство для контроля психофизиологического состояния / А. М. Тиньков, (СССР). – № 4280322/23-14; заявл. 07.07.87; опубл. 23.03.89, Бюл. № 11.

Literatura

1. Agaveljan, V. S. Psychologyja sostojanyj. Teoryja y praktyka [Psychology of the states. Theory and practice], Moscow: Mashynostroenye, 2000, 334 p.
2. Ahutyn, V. M. Kompleksnaja ocenka funkcyonal'nogo sostojanyja cheloveka-operatora v systemah upravlenija [A complex estimation of the functional state of man-operator is in control system], Problemy kosmycheskoj byologyy. T. 34, Moscow: Mashynostroenye, 1977, 453 p.
3. Zarakovskij G. M. Dyagnostyka funkcyonal'nyh sostojanyj [Diagnostics of the functional states] Vvedenye v ergonomyku, Moscow: Mashynostroenye, 1974, pp. 94 –110.
4. Leonova A. B. Psihodiagnostika funkcional'nyh sostojanij cheloveka [Psychoactivator of the functional states of man], Moscow: Mosk. un-ta, 1984, 200 p.
5. Smirnov B. A. Metody inzhenernoj psihologii [Methods of engineering psychology], Kharkov: Gumanit. centr, 2008, 528 p.
6. А. s. 878291 SSSR, kl. A 61 N 39/02. Ustrojstvo dlja kontrolja psihofiziologicheskogo sostojanija / Tin'kov A. M., [Device for control of the physiological state], SSSR: No 4280322/23-14; zajavl. 07.07.87; opubl. 23.03.89, Bjul. No 11.

Розділ: гендерна психологія

УДК 159.942.3: 316.614.5

Особливості переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку в залежності від психосемантичної структури сім'ї

Зубрицька А.О., Фролова Є.В.

Особливості переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку в залежності від психосемантичної структури сім'ї. Роботу присвячено проблемі переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку. Дослідження побудовано у контексті вивчення ролі сімейних чинників у виникненні і розвитку дитячих страхів, які обумовлено внутрішньосімейними стосунками. Показано вплив типу домінування у сім'ї – патріархальна модель або інверсія домінування – на суб'єктивне сприйняття психологічного клімату і рівень актуалізованих страхів. Виявлено чотири типологічних варіанта психосемантичної сімейної структури на підставі емоційного коннотування батьківських фігур та встановлено їхній взаємозв'язок із кількістю страхів та рівнем невротичних страхів.

Ключові слова: дитячі страхи, структура сім'ї.

Особенности переживания страхов у мальчиков дошкольного возраста в зависимости от психосемантической структуры семьи. Работа посвящена проблеме переживания страхов у мальчиков дошкольного возраста. Исследование построено в контексте изучения роли семейных факторов в возникновении и развитии детских страхов, которые обусловлены внутрисемейными отношениями. Показано влияние типа доминирования в семье – патриархальная модель или инверсия доминирования – на субъективное восприятие психологического климата и уровень актуализированных страхов. Выявлено четыре типологических варианта психосемантической семейной структуры на основании эмоционального коннотирования родительских фигур и установлена их взаимосвязь с количеством страхов и уровнем невротических страхов.

Ключевые слова: детские страхи, структура семьи.

Fear experience features at boys of preschool age, depending on psychosemantic family structure. The article is devoted to the problem of fear experiences at boys of preschool age. The investigation is constructing in the context of studying the family factors role in children's fears occurrence and forming which are determine by interior-family relationships. Influence of dominance type in family – patriarchal model or dominance inversion – on the psychological climate subjective perception and level of actualized fears was shown. Four typological variants of psychosemantic family structure were acknowledged basing of emotional connotation parent's figures and their interrelation with the fear amount and neurotic fears level was recognized.

Keywords: children's fears, family structure.

Актуальність. Останніми роками українське суспільство переживає період трансформації, який охоплює різні сфери життя особистості. Кризові явища спостерігаються і у сімейній сфері, яка є найбільш значущим інститутом соціалізації особистості. Значно поширюються феномени, що відображають перетворення моделі сім'ї з традиційної патріархальної до контрактної: зниження норми «шлюбності», поширення полігамних та відкритих сімей, одностатеві союзи, неповна сім'я тощо. Сучасні уявлення щодо «батьківства», «родини» і «партнерства» призводить до порушення єдності сімейних стосунків і труднощів у виконанні репродуктивної та соціалізуючої функцій [1, 2]. Разом із тим, зв'язок між батьками й дітьми є найбільш сильним людським зв'язком. Порушення такої єдності веде за собою проблеми у розвитку особистості дитини, її фізичного, психологічного й соціального благополуччя [3]. Найбільш вразливою є сфера психологічного здоров'я, яка включає емоційні й когнітивні аспекти, нервово-психічний стан тощо [4]. Тому дослідження впливу структурних і функціональних характеристик сучасної сім'ї на сферу емоційних переживань дитини є актуальним для сучасної психології розвитку.

Теоретичний аналіз. В роботах вітчизняних та зарубіжних психологів існують різноманітні підходи до визначення страху. **Страх розглядається в рамках норми і патології, виділяються його різні характеристики, функції і чинники виникнення.**

У рамках психоаналітичного підходу З. Фройд [5] виділяв 2 види страху: реальний, який є проявом інстинкту самозбереження, і невротичний: вільний страх, фобія і істерична форма страху. Чинниками появи реального страху в людини З. Фройд і Отто Ранк [6] бачать у враженні від акту народження, а страх відділення від матері є загальновизнаним у психоаналізі розладом, який виявляється у генезі неврозів.

У поведінковому підході страх розглядався як реакція на ситуацію, яка виникає внаслідок класичного обумовлення, або як результат навчання чи механізм наслідування. Дж. Уотсон [7] поділяє страхи на 2 групи: спадкові (рефлекси, фізіологічні реакції і елементарні емоції) і придбані (звички, мислення, мова, складні емоції, соціальна поведінка). Таку ж думку висловлював І.П.Павлов [8], який вважав, що реактивним обумовлюванням можна пояснити безліч придбаних форм поведінки.

У екзистенціалізмі [9] страхи пов'язуються із самою сутністю людини, а не з конкретними подіями, що відбуваються в житті індивіда. Екзистенціалісти виділяють певні групи страхів: страх перед часом; страх перед простором; страх перед непізнаваністю життя; страх перед собою.

К. Ізард [10] і Р. Плутчик [11] визначають страх як одну з базових емоцій, що виявляється при отриманні суб'єктом інформації про можливу загрозу його життєвому благополуччю, про реальну чи уявну небезпеку.

О.І. Захаров [12] відносить страх до фундаментальних емоцій, що виникає як реакція на дію загрозливого стимулу; страх – це своєрідний засіб пізнання навколишньої дійсності, що веде до більш критичного і виборчого відношення до неї. Таким чином страх виконує захисну і адаптивну функції психічної саморегуляції. Найбільш сприйнятливим до різних типів страху, особливо, до страхів, пов'язаних зі страхом смерті для дітей є старший дошкільний вік.

Більшість авторів відмічають значущість сімейних чинників у виникненні і розвитку дитячих страхів, які обумовлено дисфункціональними внутрішньосімейними стосунками [12, 13, 14]. Серед несприятливих сімейних чинників, які можуть впливати на виникнення страхів невротичного рівня, можна виділити: порушення батьківського виховання, що виявляється у використанні типів негармонійного, патологізуючого виховання – потураюча гіперпротекція; домінуюча гіперпротекція; підвищена моральна відповідальність; емоційне відкидання; жорстоке поводження; гіпопротекція [12, 13, 14]. Виходячи з вищесказаного, постає питання про взаємозв'язок типу сім'ї та психологічного переживання страхів у дітей 5-6 років.

Метою роботи є виявлення впливу структури сім'ї на переживання страхів у хлопчиків дошкільного віку.

В роботі було використано такі психодіагностичні методи: малюнок «Зачарована сім'я» (М. Kos, G. Biermann); «Страхи в будиночках» (О.І. Захаров, М.О. Панфілова); «Кольоровий тест відношень» (М. Еткінд). Стимулами для тестування були конструкти «Я», «Мати», «Тато», а також десять базових емоцій: інтерес, радість, здивування, горе, гнів, відраза, презирство, страх, сором, провина (за шкалою диференційних емоцій К. Ізарда). Методи математичної обробки: коефіцієнт кореляції Спірмена, критерій кутового перетворення Фішера.

Дослідницьку вибірку склали 40 хлопчиків у віці 5-6 років – вихованці дитячого садочка № 414 м. Харкова. Усі хлопчики є єдиними дітьми в сім'ї, за складом усі родини є повними.

Результати дослідження. Першим етапом дослідження став порівняльний аналіз переживання страхів у хлопчиків із різним типом домінування у сім'ї. Такий аналіз є необхідним, оскільки, на думку О.І.Захарова [4], інверсія домінування у сім'ї є провідним чинником генезу невротичних розладів у дітей. Для цього за допомогою проєктивної методики «Зачарована сім'я» було виділено дві групи: 1) хлопчики, у сім'ї яких домінуючою особою є тато – 19 осіб; 2) хлопчики, у сім'ї яких домінуючою особою є мати – 21 особа. Підставою для визначення домінуючого батька був відносний розмір батьківських фігур. Після чого було здійснено порівняння характеру малювання за іншими діагностичними ознаками у цих двох групах за допомогою критерію кутового перетворення Фішера. Результати представлено у таблиці 1 (у таблиці наведено тільки значущі розбіжності).

Таблиця 1

Порівняння характеру малювання у дітей з сімей із різним типом домінування

Діагностична ознака		Група 1 (за відносним розміром домінує мама)		Група 2 (за відносним розміром домінує тато)		Критерій кутового перетворення, ф	Рівень значущості, р
		кількість	%	кількість	%		
Кількість людей, зображених на малюнку	Співпадає із кількістю членів сім'ї	5	24	11	58	2,24	0,05
	Зображення родичів, друзів	11	55	5	25	1,97	0,05
Порядок малювання	Перший тато	14	67	7	37	1,92	0,05
	Перша мати	5	24	11	58	2,24	0,05
Характер перетворення	Люди	5	24	10	53	1,90	0,05

З результатів, представлених у таблиці 1 видно, що хлопчики з сімей, у яких домінуючим є тато (патріархальна модель сім'ї), схильні зображувати на своєму малюнку реальну кількість людей, які складають їх родину, що означає сприйняття дитиною ситуації у своїй родині як сприятливої. Хлопчики з сімей, в яких домінує мати (інверсія домінування), домальовують більшу кількість членів родини – далеких родичів або своїх друзів. Таке може відбуватися внаслідок сприйняття своєї сім'ї як неповноцінної, дефіцитарної. Це може означати, що дитині не приділяють тієї уваги, якої вона вимагає, або члени сім'ї не мають достатнього емоційного зв'язку.

Значущі розходження було одержано за критерієм порядку малювання – на малюнку родини діти схильні першою зображати улюблену фігуру. З одержаних результатів бачимо, що у сім'ях, де домінує мати, частіше улюбленою фігурою є тато, і навпаки, у сім'ях з домінуючим татом, улюбленою та більше значущою фігурою є мати. Це може відбуватися внаслідок того, що домінуюча фігура виконує роль «судді» або «карателя», є втіленням «сили» у сімейних стосунках, з ним хлопчики можуть відчувати напругу у стосунках, тому більш тісний емоційний зв'язок та підтримку хлопчики очікують від недомінуючого батька.

Аналіз малюнків виявив ще одну особливість – за характером перетворення персонажів хлопчики з сімей із домінуванням тата більш схильні залишати персонажів малюнку людьми, хоча за інструкцією треба вигадати у кого чи у що їх перетворив чарівник. Найчастіше діти вигадують персонажів, у яких вони символічно «карають» батьків (тварини, рослини, неживі істоти), та таким чином відреагують напругу або інші негативні переживання у стосунках з ними. Визначена риса може означати «неможливість покарання» внаслідок наявного страху перед татом або побудованої жорсткої ієрархічної вертикалі у сім'ї.

Наступним шагом було виявлення переважаючих видів страхів у дітей (методика «Страхи в будинках») та порівняння переважаючих страхів у групах хлопчиків із різним типом домінування у родині. Результати представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Типи страхів, виявлені у групах з різною моделлю домінування у сім'ї

Типи страхів	Група 1 (інверсія домінування)		Група 2 (патріархальна модель сім'ї)		Критерій кутового перетворення, ϕ	Рівень значущості, p
	кіль-кість	%	кіль-кість	%		
Спричинення фізичної шкоди	81	30	36	18	2,89	0,01
Казкових персонажів	20	7	26	13	2,09	0,05
Темряви і жахливих снів	76	28	42	21	3,22	0,01
Соціально-опосередковані страхи	20	7	24	12	1,76	0,05

Як видно з одержаних даних, групі хлопчиків в сім'ї яких домінує мати, більш притаманне переживання таких страхів, як страх спричинення фізичної шкоди та страх темряви і жахливих снів. Обидва типи цих страхів можуть бути спричинені загостренням страху смерті, який у нормі притаманний дітям старшого дошкільного віку, бо саме ці страхи у прямому чи побічному вигляді несуть загрозу життю людини. Такі страхи, з точки зору О.І. Захарова [12] є більш притаманними для дітей 3-5-річного віку, таким чином, можемо припустити що домінування матері пов'язано із схильністю до прояву більш інфантильних страхів. Група дітей, в сім'ї яких домінує тато, проявляє схильність до переживання страхів казкових персонажів та соціально-опосередкованих страхів. Ці типи страхів також спричиняються появою страху смерті у дитини, але, на відміну від страхів спричинення фізичної шкоди та страху темряви і жахливих снів, починають проявлятися лише у старшому дошкільному віці, та для цього віку вважаються більш зрілими.

Другим етапом нашого дослідження було визначення емоційного відношення дитини до своїх батьків та психосемантичної структури сім'ї. За допомогою кольорового тесту відношень (М.Еткінда) ми встановили кореляційний зв'язок конструктів «Я», «Мати», «Тато» між собою та базовими емоціями (за шкалою К.Ізарда). Тобто було побудовано індивідуальні кореляційні плеяди для кожного хлопчика.

Після проведеного змістовного аналізу кореляційних плеяд ми виявили типові кореляційні зв'язки. Результати представлено на наступних рисунках у вигляді кореляційних плеяд. Результати наведено на рисунках 1-4.

На рисунку 1 зображена кореляційна плеяда, яка є найбільш поширеною в обох групах хлопчиків (55%). У цій плеяді існує позитивний зв'язок між конструктами «Я», «Мати» і «Тато», таким чином, структура сім'ї представлена у вигляді тріади мати-батько-дитина, та є цілісною. Фігури батьків та самої дитини наповнено емоцією радості, та існує негативний зв'язок між фігурами «Я», «Мати», «Тато» та емоцією відрази. Що вказує на те, що для обох груп хлопчиків у такій тріадичній системі фігури батьків для хлопчиків сприймаються позитивно.

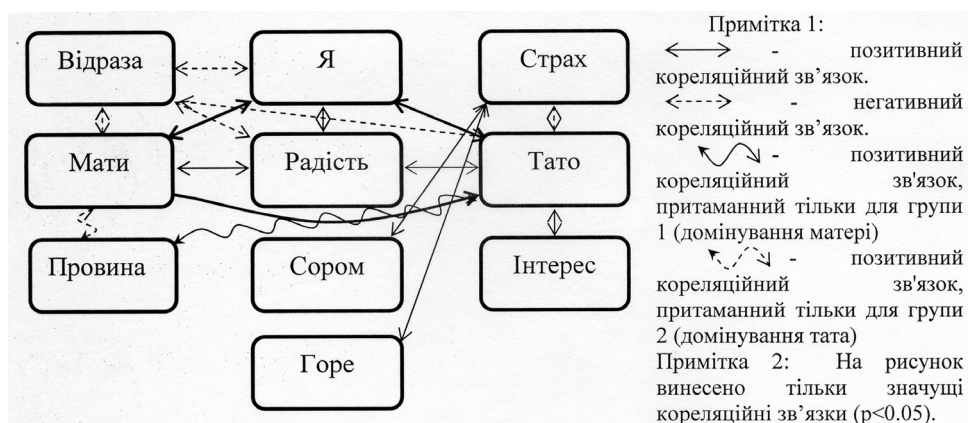

Рисунок 1. Кореляційна плеяда «Тріадичний зв'язок»

Різниця між двома групами полягає у наявності позитивного кореляційного зв'язку між фігурою недомінантного батька з емоцією провини. Дитина може відчувати провини перед тим батьком, який у сім'ї не домінує за причини того, що більшість рішень приймає домінуючий батько і дитина прислухається до нього більше, а емоційний зв'язок у дитини з обома батьками.

На наступному рисунку наведено другий варіант кореляційної плеяди.

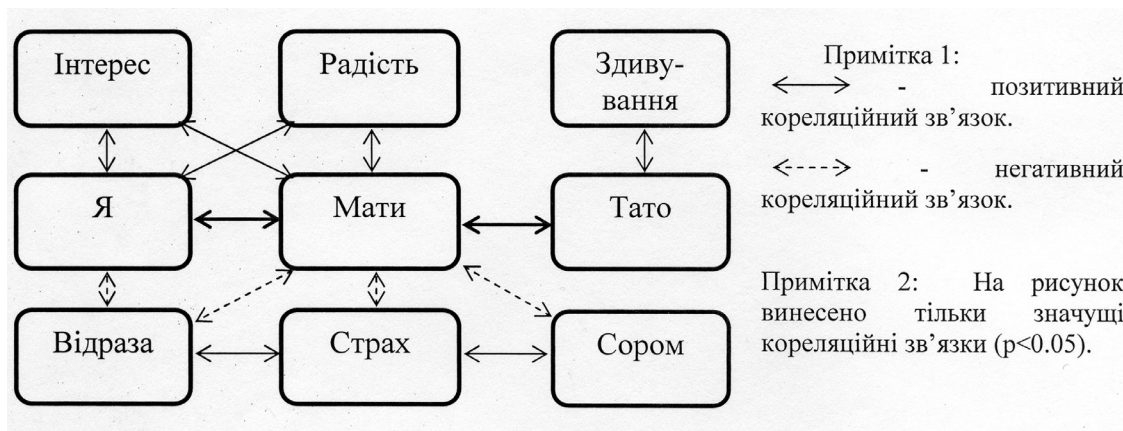

Рисунок 2. Кореляційна плеяда «Близькість до матері»

На рисунку 2 зображено типову кореляційну плеяду, яка притаманна хлопчикам з обох груп (23%), на якій існує зв'язок між конструктами «Я» і «Мати», та «Мати» і «Тато», але відсутній зв'язок між «Я» і «Тато». Хлопчик відчуває суб'єктивну близькість із матір'ю та не ідентифікує себе з татом. Конструкти «Я» і «Мати» пов'язуються з такими позитивними емоціями, як інтерес та радість, і мають негативний зв'язок з відразою. Також існує негативний зв'язок конструкту «Мати» та емоцій сорому і страху. Фігуру тата діти схильні пов'язувати тільки із емоцією здивування, тобто фігура тата є слабо конотованою емоціями. Щодо відношення цих дітей до емоції страху, вона для них позитивно пов'язується із соромом та відразою. Такий зв'язок може бути нав'язаний всередині сім'ї та пов'язуватися зі слабкістю батька, відносно матері. Таким чином, за умови отождення хлопчиків свого Я з фігурою матері, ми спостерігаємо в такій родині відокремлення фігури батька й ослаблення емоційного конотування його образу. Фігура матері у такому випадку наповнюється великою кількістю позитивних емоцій.

Наступний рисунок відображає третій варіант кореляційної плеяди.

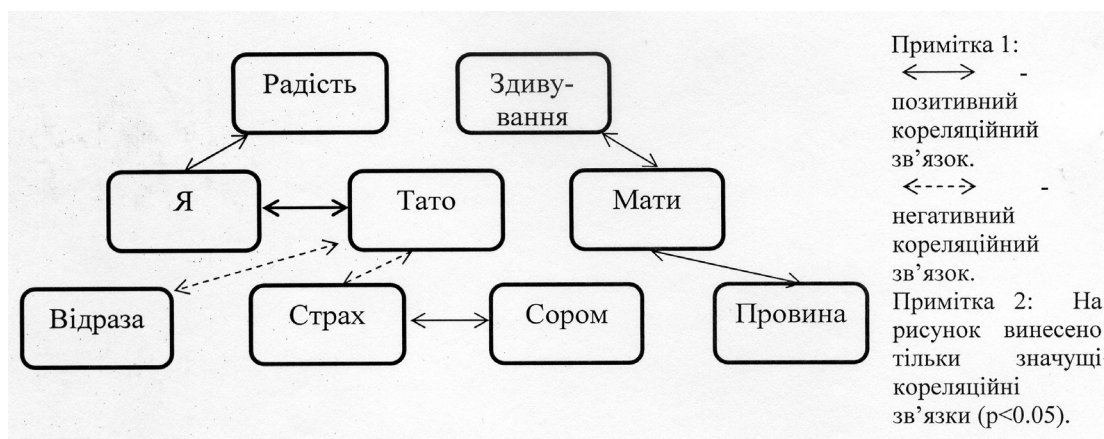

Рисунок 3. Кореляційна плеяда «Ідентифікація з татом (маскулінні фільтри)»

Ця кореляційна плеяда притаманна хлопчикам, в сім'ї яких домінує мати (12 %). Особливістю є те, що конструкти «Я» і «Тато» є пов'язаними між собою та не має зв'язків конструктів «Я» і «Мати» та «Мати» і «Тато». Це означає, що при домінуванні у сім'ї матері, ці хлопчики ідентифікують себе із батьком. Можливим механізмом такої ідентифікації виступають «маскулінні фільтри», тобто сприйняття чоловічого шляхом заперечення жіночого. Домінуюча фігура матері викликає протест внаслідок чого хлопчик стає ближчим до фігури батька та ідентифікується з ним. У такому випадку, образ себе у дитини є позитивним, бо він наповнений емоцією радості, образ тата – нейтральний, а образ матері – амбівалентний, він наповнений як позитивними (здивування), так і негативними емоціями (провина). Невелика загальна кількість зв'язків між конструктами «Я», «Мати», «Тато» та емоціями, вказують на відсутність будь-яких проявів емоційності у сім'ї. Стосунки у такій сім'ї є дистанційованими, емоцій-

но холодними та формалізованими.

На наступному рисунку відображено четвертий типовий варіант кореляційної плеяди.

Рисунок 4. Кореляційна плеяда «Ідентифікація з татом (ідентифікація з силою)»

Цей тип кореляційної плеяди спостерігається у групі хлопчиків з домінуванням тата у сім'ї (10%). Між конструктами «Я» і «Тато» існує зв'язок, та немає зв'язків між «Я» і «Мати» та «Мати» і «Тато». Таким чином, фігура тата є близькою для дитини, вона наповнюється позитивними емоціями, а фігура матері – відокремлюється. Таким чином, за умови домінування фігури тата у сім'ї, механізмом ідентифікації хлопчика з татом виступає ідентифікація з силою та авторитетом. Мати у такому випадку – нейтральна та відсторонена фігура. Конструкт матері наповнюється лише негативними зв'язками з негативними емоціями. У той час, коли конструкт батька наповнений як великою кількістю зв'язків з позитивними емоціями, так і негативним зв'язком з емоцією відрази. Загалом, ця кореляційна плеяда є більш наповненою позитивними емоціями, ніж негативними. Що може свідчити про більш позитивне відношення дитини до своєї сім'ї в цілому.

Підводячи підсумок, можемо вказати, що кореляційна плеяда, у якій структура сім'ї представлена у вигляді тріади «мати-батько-дитина» є цілісною, функціонує повноцінно і наповнена позитивними емоційними зв'язками на відміну від кореляційних плеяд інших типів. У структурі зі зв'язками тільки конструктів «Я» і «Мати» спостерігається набагато менше емоційних зв'язків з усіма фігурами, хлопчик не ідентифікує себе з батьком та не сприймає сім'ю, як цілісну структуру. У кореляційних плеядах, в яких існує зв'язок між фігурами «Я» і «Тато», спостерігаються значущі відмінності в залежності від того, хто з батьків є домінуючим у сім'ї, у хлопчиків працюють різні механізми ідентифікації з татом, а отже спостерігатимуться відмінності і в емоційній наповненості конструктів «Я», «Тато» і «Мати».

На наступному етапі ми розділили хлопчиків загальної вибірки (40 осіб) на чотири групи за виявленою психосемантичною структурою сім'ї та порівняли в них переважаючи страхи. Результати представлено у таблиці 3.

Таблиця 3
 Типи страхів, виявлені у групах з різною психосемантичною структурою сім'ї

Типи страхів	кількість	%	кількість	%	Критерій кутового перетворення, ϕ	Рівень значущості, p
	Група 1		Група 2			
Страх власної смерті	14	6,2	3	2,2	1,89	0,05
Страх смерті батьків	19	8,4	5	3,6	1,90	0,05
Соціально опосередковані страхи	20	8,9	4	2,9	2,40	0,01
	Група 2		Група 3			
Спричинення фізичної шкоди	39	28,5	11	17,7	1,69	0,05
Страх власної смерті	3	2,2	5	8,1	1,82	0,05
Соціально опосередковані страхи	4	2,9	10	16,1	3,16	0,01
	Група 4		Група 1			
Страхи жаклих снів, темряви	49	21,8	18	36,7	2,09	0,05
Соціально опосередковані страхи	20	8,9	10	-20,4	2,10	0,05

Примітка: 1) Група 1 – хлопчики із тріадичними зв'язками у родині 22 особи; Група 2 – близькість до матері 9 осіб; Група 3 – ідентифікація з татом (маскулінні фільтри) 5 осіб; Група 4 – ідентифікація з татом (ідентифікація з силою) 4 особи.

2) розрахунки було проведено від кількості визначених страхів

Як бачимо, у групі 1 («Тріадичний зв'язок») було виявлено переважаючий страх смерті батьків та власної смерті – показник вищий за показник у групі 2. Це може відбуватися з причин того, що при трі-

адичній структурі сім'ї діти розвиваються більш повноцінно та мають більш зрілі страхи, таким дітям притаманне розуміння скінченності свого життя та життя батьків. Також смерть одного з членів сім'ї – це розрив тріадичної структури, близьких стосунків, що також є травмуючим чинником для дитини. Цей страх також є більш зрілим, оскільки може свідчити про початок процесу сепарації, коли смерть сприймається дитиною як відділення від батьків.

Страх власної смерті також був виявлений у групі 3 («Маскулінні фільтри»), на більш високому рівні ніж у групі 2 («Близькість до матері»), таким чином, при ідентифікації з татом за рахунок заперечення жіночого (материнського) хлопчик демонструє більш зрілі страхи і більш високий рівень автономії порівняно із ідентифікацією з матір'ю.

Страх темряви та жахливих снів виявився вищим серед хлопчиків групи 4 («Ідентифікація з силою»), ніж у групі 1 («Тріадичний зв'язок»), що свідчить про інфантильність емоційних проявів хлопчиків групи 4, а діти з тріадичною структурою сім'ї не схильні до демонстрування інфантильних страхів.

Хлопчики групи 3, які ідентифікуються з татом за механізмом маскулінних фільтрів, не мають страхів фізичної шкоди, на відміну від хлопчиків групи 2 («Близькість до матері»), на яких мати може проєціювати свої страхи, відносно дитини, а дитина їх засвоює. Також хлопчики, які мають зв'язок із матір'ю, схильні до демонстрування соціально-опосередкованих страхів сильніше, ніж діти інших груп. Таким чином у них фігура матері замінює собою сфери соціальної взаємодії дитини у зовнішньому світі, у хлопчиків взаємодія відбувається із матір'ю, а не зі світом. Це стає причиною появи страху об'єктів соціальної взаємодії у цій групі дітей.

Далі ми порівняли за критерієм Фішера кількість дітей, у яких був виявлений невротичний рівень страхів у цих групах – це рівень страхів, що кількісно перевищує показник 15 балів за методикою «Страхи в будиночках». Значущі розходження було отримано при порівнянні хлопчиків групи 1 («Тріадичний зв'язок») з групами 2 («Близькість до матері») і 3 («Маскулінні фільтри»), в яких прояв невротичного рівня страхів є значущо вищим ($\varphi=2,60$; $p<0,01$ і $\varphi=1,90$; $p<0,05$, відповідно). Це свідчить про те, що при тріадичній психосемантичній структурі сім'ї ризик прояву невротизації дитини та трансформації страхів до невротичного рівня є значно меншим. Таким чином, повноцінно функціонуюча структура сім'ї є важливим чинником регуляції переживання страхів у дітей, який дозволяє запобігати генезу страхів невротичного рівня. У інших випадках психосемантичної структури сім'ї ризик появи невротичних страхів буде вищим.

Висновки

1. Тип домінування у сім'ї має вплив на суб'єктивне сприйняття хлопчиками психологічного клімату. Патріархальна модель домінування у хлопчиків пов'язана із суб'єктивним сприйняттям психологічного клімату як сприятливого, такого, що забезпечує достатні емоційні зв'язки між членами родини, типологічні переживання страхів є більш зрілими, а рівень актуалізованих страхів є меншим. Інверсія домінування пов'язане із проявом більш інфантильних страхів та сприйняття сімейних стосунків як дефіцитарних, а рівень актуалізованих страхів є вищим, переживання страху характеризується виразною інфантильністю.

2. За психосемантичною структурою було виявлено чотири типологічних варіанта сімейної структури: «Тріадична» модель і «Близькість до матері», які спостерігаються незалежно від моделі домінування у родині; «Ідентифікація з татом» за механізмом маскулінних фільтрів, яку виявлено у хлопчиків домінуванням матері, та «Ідентифікація з татом» за механізмом ідентифікації з силою та авторитетом, яка властива хлопчикам із домінуванням тата у сім'ї.

3. «Тріадична» модель є цілісною і повноцінно функціонуючою, така структура пов'язана із нормативною кількістю страхів та є чинником запобігання появи страхів невротичного рівня. Переживання страху у хлопчиків з тріадичними зв'язками відображає страх смерті батьків та власної смерті, що є більш зрілими страхами, які базується на розумінні скінченності життя та розриву тріадичної сімейної структури й близьких стосунків. Невротичний рівень страхів притаманний хлопчикам із моделями «Близькість до матері» та «Ідентифікація з татом» за механізмом маскулінних фільтрів – обидві є відтворенням інвертної структури сім'ї. Хлопчики, які мають сильний зв'язок із матір'ю, характеризуються схильністю до переживання соціально-опосередкованих страхів, оскільки фігура матері замінює собою сфери соціальної взаємодії дитини. Ідентифікація з татом у хлопчиків забезпечує більш високий рівень автономії, що знаходить відображення у більшій зрілості переживання страхів.

Перспектива подальших досліджень полягає у розширенні вибірки за рахунок включення дівчат і вивченні гендерних особливостей переживання страхів в дошкільному віці.

Література

1. Грефенштейн Г.С. Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований. / Г.С. Грефенштейн // Материалы III международной научно-практической конференции 5-6 октября 2012 года. – Пенза – Витебск – Ереван: Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – 169 с.
2. Пугачев А. С. Влияние семьи на личность/ А. С. Пугачев // Молодой ученый. – 2012. – №7. – С. 310-313.
3. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов: 2-е изд. / Лидия Бернгардов-

на Шнейдер – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. — 768 с.

4. Захаров А.И. Происхождение детских неврозов / Александр Иванович Захаров – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 448 с.

5. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд. — Перевод Г.В. Барышниковой. — СПб.: Алетейя, 1999. — 279 с.

6. Комер Р. Патопсихология поведения: нарушения и патология психики / Рональд Комер. — пер. с англ 4-е изд., междунар. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК; М.: ОЛМА-пресс, 2005. — 638 с.

7. Введение в психологию / [Р.Л. Аткинсон, Р.С. Аткинсон, Э.Е. Смит, Д.Дж. Бем, С. Нолен-Хоксема]; Под общей редакцией В.П. Зинченко. — [15-е международное издание]. — Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2003. — 672 с.

8. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. — СПб.: Питер, 2001. — 752 с.

9. Щербатых Ю.В. Избавься от страха / Ю.В. Щербатых. — М.: Эксмо, 2011. — 304 с.

10. Изард К. Психология эмоций / Кэрол Изард. — пер. с англ. СПб.: 1999. — 464 с.

11. Кочарян А.С. Психология переживаний: Учебное пособие / А.С. Кочарян, А. М. Лисеная. — Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2011 — 215 с.

12. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей / Александр Иванович Захаров — СПб.: Издательство Союз, 2004. — 448 с.

13. Гарбузов В.И. Воспитание ребенка. / Вилен Исаакович Гарбузов— СПб.: «Дельта»; М.: Изд-во АСТ, 1997. — 432 с.

14. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи, 3-е изд. / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис — СПб.: Питер, 2002. — 656 с.

Literatura

1. Grefenshtejn G.S. Sem'ya v kontekste pedagogicheskikh, psixologicheskikh i sociologicheskikh issledovaniy. / G.S. Grefenshtejn // Materialy' III mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 5-6 oktyabrya 2012 goda. — Penza — Vitebsk — Erevan: Nauchno-izdatel'skij centr «Sociosfera», 2012. — 169 s.

2. Pugachev A. S. Vliyanie sem'i na lichnost' / A. S. Pugachev // Molodoj ucheny'j. — 2012. — №7. — S. 310-313.

3. Shnejder L.B. Semejnaya psichologiya: Uchebnoe posobie dlya vuzov: 2-e izd. / Lidiya Berngardovna Shnejder — М.: Akademicheskij Proekt; Ekaterinburg: Delovayakniga, 2006. — 768s.

4. Zacharov A.I. Proishozhdenie detskih nevrozov / Aleksandr Ivanovich Zacharov — М.: E'KSMO-Press, 2000. — 448 s.

5. Frejd Z. Vvedenie v psichoanaliz / Zigmund Frejd. — Perevod G.V. Bary'shnikovoj. — SPb.: Aletejya, 1999. — 279 s.

6. Komer R. Patopsichologiya povedeniya: narusheniya i patologiya psichiki / Ronal'd Komer. — per. s angl 4-e izd., mezhdunar. — SPb.: Prajm-EVROZNAK; М.: OLMA-press, 2005. — 638 s.

7. Vvedenie v psichologiyu / [R.L. Atkinson, R.S. Atkinson, E'.E. Smit, D.Dzh. Bem, S. Nolen-Choe'ksema]; Pod obshhej redakciej V.P. Zinchenko. — [15-e mezhdunarodnoe izdanie]. — Sankt-Peterburg: Prajm-Evroznak, 2003. — 672 s.

8. Il'in E.P. E'mocii i chuvstva / Evgenij Pavlovich Il'in. — SPb.: Piter, 2001. — 752 s.

9. Shherbaty'h Yu.V. Izbav'sya ot straha / Yu.V. Shherbaty'x. — М.: E'ksmo, 2011. — 304 s.

10. Izard K. Psichologiya e'mocij / Ke'rol Izard. — per. s angl. SPb.: 1999. — 464 s.

11. Kocharyan A.S. Psichologiya perezhivaniy: Uchebnoe posobie / A.S. Kocharyan, A. M. Lisenaya. — Khar'kov: KhNU imeni V.N. Karazina, 2011 — 215s.

12. Zacharov A.I. Dnevny'e i nochny'e straxi u detej / Aleksandr Ivanovich Zacharov — SPb.: Izdatel'stvo Soyuz, 2004. — 448 s.

13. Garbuzov V.I. Vospitanie rebenka. / Vilen Isaakovich Garbuzov— SPb.: «Del'ta»; М.: Izd-vo AST, 1997. — 432 s.

14. E'jdemiller E'.G. Psichologiya i psichoterapiya sem'i, 3-e izd. / E'.G. E'jdemiller, V. Yustickis — SPb.: Piter, 2002. — 656 s.

УДК159.922.1

Вплив статево-рольових структурних особливостей особистості на образ ідеального партнера у жінок

Фаворова К. М.

В дослідженні прийняли участь 207 молодих жінок, у віці 18-20 років. Жінками з континуально – альтернативною моделлю, у яких зв'язок параметрів маскулінності та фемінінності негативний, позитивно оцінюються чоловіки, які відповідають якостям гарного сім'янина, негативно оцінюються ті, хто має риси, не відповідні сімейному життю. У жінок з континуально – ад'юнктивною моделлю, у яких спостерігається нерасщеплена єдність мужності і жіночності у структурі, переважає негативна оцінка більшості виділених груп чоловіків, позитивно оцінюються чоловіки, які повністю відповідають традиційним уявленням щодо мужності. У жінок з андрогінною моделлю, у яких в співвідношенні показників маскулінності і фемінінності спостерігається незалежність, переважає позитивна оцінка більшості груп чоловіків, які відповідають різним аспектам чоловічої ролі.

Ключові слова: жінки, партнерські стосунки, статево-рольові структурні моделі, образ ідеального партнера.

В исследование приняли участие 207 молодых женщин, в возрасте 18-20 лет. Женщинами с континуально-альтернативной моделью, у которых параметры маскулинности и фемининности связаны негативно, положительно оцениваются мужчины, которые отвечают качествам хорошего семьянина, негативно оцениваются те, кто имеет черты, не отвечающие ценностям семейной жизни. У женщин с континуально-адьюнктивной моделью, у которых наблюдается нерасщепленность маскулинности и фемининности, преобладает негативная оценка большинства групп мужчин, положительно оцениваются мужчины, которые полностью отвечают традиционным представлениям относительно мужественности. У женщин с андрогинной моделью, у которых показатели маскулинности и фемининности независимы, преобладает позитивная оценка большинства групп мужчин, отвечающим разным аспектам мужской роли.

Ключевые слова: женщины, партнерские отношения, полоролевые структурные особенности, идеальный образ партнера.

In a study participated 207 young women aged 18-20 years. Women with continual – alternative model in which the relationship of masculinity and femininity parameters negative, positive ratings of men who meet as a good family man, negatively evaluated those with features that do not match a family life. Women with continual – adjunct model, in which there is unity of masculinity and femininity in the structure prevailing negative assessment of most men's groups, positively rated men who fully meet traditional notions of masculinity. In women with androgynous model, in which of masculinity and femininity are independence prevails positive assessment of most groups of men, which correspond to different aspects of the male role.

Keywords: women, partners, sex-role structural model, image of the ideal partner.

Успішна реалізація в партнерських та шлюбних стосунках є одним із найважливіших чинників психологічного благополуччя жінки [1, 2 та інші]. Реалістичне сприйняття чоловіка-партнера та особистісно-зрілий шлюбний вибір багато в великому ступені визначає прогностичну успішність подружніх стосунків [3, 4]. В той же час, в сучасному суспільстві спостерігається криза інституту шлюбу, демографічні проблеми, зростає кількість самотніх людей, що свідчить, в тому числі і про викривлення образу інтимного партнера [4]. Зазначимо, що ці процеси супроводжуються змінами в гендерному функціонуванні жінки, життєвий шлях якої все більше пов'язаний із вибором між сімейними та кар'єрними цінностями [5]. Таким чином, з психологічної точки зору вирішення проблем міжособистісної сфери жінок не можливе без врахування особливостей статево-рольової ідентичності.

В Україні одним з найбільш активно розвиваючих напрямків психології статі є наукова школа статево-рольової психології, заснована О. С. Кочаряном [6]. В рамках досліджень показано зв'язок статево-рольових особливостей особистості із соматичним і психологічним здоров'ям індивіда, партнерськими стосунками, тілесною ідентичністю тощо. В роботах О. С. Кочаряна і співавторів показано, що для розуміння функціонування і структури статево-рольової ідентичності необхідно враховувати не тільки ступінь вираженості статево-рольових властивостей, а й особливості їх взаємозв'язку. Були описані три структурні моделі організації статево-рольового простору особистості: континуально-альтернативна модель, при якій спостерігається зворотній зв'язок між виразністю показників маскулінності і фемінінності, континуально – ад'юнктивна – позитивний зв'язок між маскулінністю й фемінінністю, і андрогінна – незалежність вираженості статево-рольових властивостей один від одного.

Аналіз особливостей образу ідеального партнера у жінок в залежності від структури організації статево-рольової сфери дозволить уточнити механізми, які ускладнюють або полегшують партнерські стосунки та запропонувати шляхи подолання «заторів» соціально-психологічної адаптації жінок.

Мета нашого дослідження: вивчити вплив структурних статево-рольових особливостей на образ ідеального партнера у жінок.

Методи дослідження: структурна статеворольова шкала (О. С. Кочарян, Є. В. Фролова), метод вільного сортування об'єктів (Р. Гарднер).

В дослідженні прийняли участь 207 молодих жінок, у віці 18-20 років, студенток учбових закладів 3-го та 4-ого рівня акредитації, незаміжні та ніколи не перебували у шлюбі, не мають дітей, мають досвід близьких стосунків із чоловіками, не мають ознак вираженої психічної та соматичної патології. За результатами структурної статеворольової шкали (О. С. Кочарян, Є. В. Фролова) вибірку було розділено на три групи: група 1 - 79 жінок із андрогінною статеворольовою структурою, група 2 - 78 із континуально-альтернативною структурою та група 3 - 50 осіб – із континуально-ад'юнктивною. У зборі первинного матеріалу приймала участь Журова О.

В нашому пілотажному дослідженні дівчатам із різними статеворольовими типами було запропоновано оцінити ідеального партнера за структурною статеворольовою шкалою (Кочарян О. С., Фролова Є. В.). Виявилось, що в групах фемінінних та маскуліних дівчат спостерігається компліментарний закон вибору шлюбного партнера, описаний О. Вейнінгером [7]: фемінінні дівчата обирають маскуліних хлопців, а маскуліні дівчата віддають перевагу фемінінним юнакам. Андрогінні дівчата віддають перевагу андрогінним юнакам, що свідчить про вибір на основі спільності та схожості. У дівчат недиференційованого типу не було виявлено переваг у статеворольових уподобаннях.

Для того, виявити особливості статеворольових уподобань у виборі ідеального партнера у жінок із різною статеворольовою структурою нами було визначено кількість виборів маскуліного, фемініного та андрогінного типу у жінок, недиференційований тип дослідженими не обирався. Після цього за допомогою коефіцієнту кутового перетворення Фішера виявлено значущість різниці між кількістю виборів. Показники коефіцієнту представлені в Додатку

Таблиця 1

Вибір статеворольових якостей ідеального партнера жінками із різним типом статеворольової ідентичності

Континуально-альтернативна статеворольова структура у жінок	Андрогінна статеворольова структура у жінок	Континуально-ад'юнктивна статеворольова структура у жінок
Маскулінийшлюбний партнер	Андрогіннийшлюбний партнер	Маскулінийшлюбний партнер
Фемінінийшлюбний партнер		

Для жінок із альтернативною статеворольовою структурою більшою мірою є характерним вибір із вираженими монополярними статеворольовими якостями. Такі жінки обирають або маскуліних чоловіків, які володіють традиційно чоловічими якостями – рішучість, сміливість, міцність тощо, або фемініних чоловіків із якостями: чутливих, вразливих, сентиментальних. Можна припустити, наявність категоричності у виборі партнера, або навіть певну ригідність, при якій чоловіки чітко поділяються на потенційних та тих, які не мають перспектив у подальших стосунках.

Для жінок із андрогінною статеворольовою структурою притаманним є вибір андрогінних чоловіків у якості ідеального партнера, тобто такого який має як фемініні, так і маскуліні якості. Подібні результати свідчать про те, що такі жінки з одного боку мають більш гнучкі погляди на образ ідеального шлюбного партнера, а з іншого мають досить високі вимоги до стосунків та особистісних якостей партнера, в яких повинні бути поєднанні інструментальні чоловічі та експресивні жіночі якості.

Для жінок із континуально-ад'юнктивною статеворольовою структурою важливою є наявність в партнерові традиційно чоловічих рис. Подібна особливість у виборі шлюбного партнера може бути розцінена як високий рівень вибагливості до потенційного чоловіка та відсутність толерантності до прояву тих, чи інших вад, які не вписуються в образ ідеального чоловіка. Аналізуючи отримані результати, ми можемо сказати, що при виборі шлюбного партнера дівчата будуть вибирати привабливих зовні чоловіків, впевнених, викликаючих довіру та відповідаючих стереотипним образам «ботан» та «мачо». А чоловіків яких можна назвати невдахами та невпевненими, дівчата будуть роздивлятися як тих, які не відповідають позитивному образу партнера.

Для того, щоб поглибити уявлення щодо особливостей образу ідеального партнера у жінок із різною статеворольовою структурою досліджуваними було запропоновано виділити різні групи чоловіків за методом вільного сортування об'єктів (Р. Гарднер) та описати отриманні групи. За описом кожній групі було дано назву, яка відображає особливості кожної групи. Наприклад групам, які були описані як «мужні, дещо брутальні, зовнішньо привабливі, непередбачувані» було надано назву «мачо». Також жінки оцінювали отримані групи в залежності від їх привабливості як позитивні, негативні та нейтральні (не позитивні, не негативні). Результати було проаналізовано окремо за кожною статеворольовою структурною моделлю.

Рис. 1 Групи чоловіків у жінок із андрогінною статевою рольовою структурою.
Примітка: ■ - позитивна оцінка, ■ - негативна оцінка.

Як видно із рис. 1, жінки із андрогінною статевою рольовою структурою позитивно оцінюють групи чоловіків, які мають різноманітні вади, які стосуються стереотипних образів («ботан», «мачо»), характеристик поведінки («впевнений», «невпевнений», «невдаха»), зовнішності («красунчик») та тих характеристик, які проявляються в стосунках із жінками («викликаючий довіру»). Це свідчить про широке коло інтересів жінок і вміння розглядати в партнерові позитивні риси. Крім того на вибір партнера у жінок з андрогінною моделлю слабо впливають соціальні стереотипи, вони схильні позитивно оцінювати різні групи чоловіків, не поділяючи їх на дихотомічні класи. Варіативність виборів також може бути зрозуміла як прояв психологічної зрілості.

Рис. 2 Групи чоловіків у жінок із континуально – альтернативною статевою рольовою структурою.
Примітка: ■ - позитивна оцінка, ■ - негативна оцінка, ■ - нейтральна оцінка.

Слід зазначити, що жінки із континуально – альтернативною статевою рольовою структурою позитивно оцінюються якості чоловіків, які зазвичай приписуються гарним шлюбним партнерам, батькам, а негативно – які не відповідають образу «голови сім'ї». У жінок цієї групи було виявлено найбільшу кількість виділених груп, але в порівнянні із жінками з андрогінною статевою рольовою структурою, у яких спостерігався розкид думок по групі, у дівчат з континуально – альтернативною структурою спостерігається єдність думок (кількість однакових оцінок досягає майже 100 відсотків). Це свідчить про наявність стереотипного сприйняття категорій чоловіків, «чорно-білого» мислення. Таким чином, жінки із континуально-альтернативною статевою рольовою структурою і чоловіків сприймають за альтернативними категоріями, не допускаючи варіативність особистісних рис.

Рис. 3 Групи чоловіків у жінок з континуально – ад'юктивною статевою рольовою структурою.
Примітка: ■ - позитивна оцінка, ■ - негативна оцінка.

Жінки з континуально – ад'юктивною моделлю будуть звертати увагу на зовнішність, поведінку чоловіків та на відповідність тим чи іншим соціальним стереотипам. При виборі шлюбного партнера жінки будуть зосереджувати свою увагу саме на зовнішніх проявах якостей потенційних шлюбних партнерів. Це пов'язано з тим, що жінки з континуально – ад'юктивною моделлю симптомокомплексу маскуліності/фемініності у цьому віці не прагнуть виходити заміж, у них проявляється негативна оцінка чоловіків, певне суперництво. Як видно, з малюнка для жінок характерне як знецінення чоловіків-партнерів, так і ідеалізація їх на основі зовнішніх характеристик.

Висновки:

1. У жінок з андрогінною моделлю, у яких в співвідношенні показників маскуліності і фемініності спостерігається відносна незалежність переважає позитивна оцінка більшості виділених ними груп чоловіків. Позитивно оцінюються групи, які відображають різні аспекти чоловічої ролі: «мачо», «красунчик», «ботан», «викликаючий довіру», «впевнений». Негативно оцінюються групи, які характеризують нерішучу поведінку – «невдаха» і «невпевнений». Притаманним є вибір андрогінних чоловіків у якості ідеального партнера, тобто такого який має як фемініні, так і маскуліні якості.

2. Жінками з континуально – альтернативною моделлю, у яких зв'язок параметрів маскуліності та фемініності негативний, позитивно оцінюються групи, які характеризують чоловіка як шлюбного партнера з позитивних сторін: «викликаючий довіру», «добрий», «сім'янин», «надійна опора», та відображає позитивні зовнішні характеристики: «красунчик». Негативно оцінюються групи, які характеризують чоловіка як шлюбного партнера з негативних сторін: «гуляка», «злий», і «мачо». Нейтрально оцінюються групи, які не характеризують чоловіка як шлюбного партнера: «ботан». Характерною є перевага вибору чоловіків із вираженими монополярними статево-рольовими якостями.

3. У жінок з континуально – ад'юктивною моделлю, у яких спостерігається нерасщеплена єдність мужності і жіночності у структурі переважає негативна оцінка більшості виділених ними груп чоловіків. Негативно оцінюються групи, які не відповідають стереотипним уявленням про мужність: «ботан», «кволий», «з неприємною зовнішністю» і «невдаха». Позитивно оцінюються групи чоловіків, які відповідають стереотипним уявленням про мужність: «красунчик», «мачо», «впевнений». Для них еважливою наявність в партнерові традиційно чоловічих рис.

Література:

1. Смахтіна Н. О. Індивідуально-психологічні особливості жіночої сексуальності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Н. О. Смахтіна; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. - Х., 2011. - 18 с. - укр.
2. Глінка А. І. Психологічні чинники критичних суперечностей між професійно-організаційною і сімейною ролями жінки-керівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / А. І. Глінка; Укр. інж.-пед. акад. - Х., 2012. - 19 с. - укр.
3. Андреева Т. В. Психология современной семьи. Монография./Татьяна Владимировна Андреева – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
4. Літвінова В.Я. Особливості психосемантичної структури уявлень про шлюбного партнера у дівчат схильних до міжособистісної залежності. Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / В.Я. Літвінова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. - Х., 2013. - 199 с. - укр.
5. Головнева И. В. Исследование гендерных стереотипов в управленческой сфере / И. В. Головнева, Ю. Л. Твердохвалова // Теория і практика упр. соц. системами: філос., психологія, педагогіка, соціол.. - 2007. - № 2. - С. 21-28. - Библиогр.: 9 назв. - рус.
6. Кочарян А.С. Личность и половая роль (симптомокомплекс маскулинности/феминности в норме и патологии). – Харьков: Основа, 1996. – 127 с.
7. Вейнингер О. Пол и характер./ Вейнингер О. – М.: «ТЕРРА», 1992. – 480 с.

Literatura

1. Smahtina N. O. Individualno-psihologichni osoblivosti zhinochoi seksualnosti : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.01 / N. O. Smahtina; Hark. nats. un-t im. V.N. Karazina. - H., 2011. - 18 s. - ukr.
2. Glinka A. I. Psihologichni chinniki kritichnih superechnostey mizh profesino-organizatsiynoyu i simeynoyu rolyami zhinki-kerivnika : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.03 / A. I. Glinka; Ukr. Inzh.-ped. akad. - H., 2012. - 19 s. - ukr.
3. Andreeva T. V. Psihologiya sovremennoy semi. Monografiya./Tatyana Vladimirovna Andreeva – SPb.: Rech, 2005. – 436 s.
4. Litvinova V.Ya. Osoblivosti psihosemanticnoy strukturi uyavlen pro shlyubnogo partnera u divchat shilnih do mizhosobistisnoy zalezhnosti. Dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.01 / V.Ya. Litvinova; Hark. nats. un-t im. V.N. Karazina. - H., 2013. - 199 s. - ukr.
5. Golovneva I. V. Issledovanie gendernyih stereotipov v upravlencheskoy sfere / I. V. Golovneva, Yu. L. Tverдохvalova // Teoriya і praktika upr. sots. sistemami: fillos., psihologiya, pedagogika, sotsiol.. - 2007. - # 2. - S. 21-28. - Bibliogr.: 9 nazv. - rus.
6. Kocharyan A.S. Lichnost і polovaya rol (simptomokompleks maskulinnosti/femininnosti v norme і patologii). – Harkov: Osnova, 1996. – 127 s.
7. Veyninger O. Pol і harakter./ Veyninger O. – M.: «TERRA», 1992. – 480 s.

Надійшла до редакції 11.09.2014

Розділ: психологія здоров'я та клінічна психологія

УДК 159.923.2-055.26:618.39-021.3

Особливості материнської ідентичності у жінок із загрозою переривання вагітності

Барінова Н. В., Павленко А. В.

Стаття посвящена проблемам материнства у женщин с угрозой прерывания беременности. Материнство рассматривается как материнская идентичность женщины, которая является комплексом психологических особенностей, имеет свою структуру и отражает отношение к себе и своему ребёнку. Определёнными ступенями формирования зрелой материнской идентичности выступают беременность, роды и материнство.

Все компоненты материнской идентичности тесно связаны между собой, изменение любого из них влияет на её динамику в целом. В исследовании структура материнской идентичности представлена тремя факторами.

Ключевые слова: материнская идентичность; структура материнской идентичности; психологическая готовность к материнству; угроза прерывания беременности.

Стаття присвячена проблемам материнства у жінок із загрозою переривання вагітності. Пропонується розглядати цей феномен як материнську ідентичність жінки, яка є комплексом психологічних особливостей, має свою структуру і відображає ставлення до себе і своїй дитині. Певними ступенями формування зрілої материнської ідентичності виступають вагітність, пологи і материнство.

Всі компоненти материнської ідентичності тісно пов'язані між собою, зміна будь-якого з них впливає на її динаміку в цілому. В дослідженні структура материнської ідентичності представлена трьома факторами.

Ключові слова: материнська ідентичність; структура материнської ідентичності; психологічна готовність до материнства; загроза переривання вагітності.

Article is devoted to the problems of motherhood among women with risk of miscarriage. Motherhood is regarded as a maternal identity of a woman who is a complex of psychological features, who has its own structure and reflects the attitude toward herself and her child. Certain stages of the formation of a mature maternal identity are pregnancy, childbirth and motherhood.

All components of maternal identity are closely linked, a change in any of them affects the dynamics of it as a whole. In the research maternal identity is represented by three factors.

Keywords: maternal identity; structure of the maternal identity; psychological readiness for motherhood; risk of miscarriage.

Актуальність. Сьогодні в умовах економічної нестабільності, а також кризи інституту сім'ї страждає материнська сфера жінки. Проблема материнства обумовлена фізіологічними – загрозою переривання вагітності і психологічними аспектами – «страхом материнства». «Страх материнства» пов'язаний з деструктивним образом материнства, особистісної незрілістю жінки, дисгармонійними подружніми стосунками, страхом втратити свою фізичну привабливість. Нині статистичні дані (ВОЗ) свідчать про те, що 5-10% випадків безпліддя мають в своїй основі психологічну причину.

В дослідженнях проблеми материнства, материнської ідентичності, патологічної вагітності В. М. Русалов, Л. М. Рудіна пояснюють самовільне переривання вагітності як психосоматичне вирішення конфлікту, який формується на глибинно-психологічному рівні і стосується проблем материнства. Проблема материнської ідентичності є маловивченою. Наприклад, в роботах В. І. Брутман, В. В. Васильєвої, Є. С. Григор'євої, С. Ю. Мещерякової, М. А. Нечаєвої материнство розглядається як система дитячо-материнських відносин і в незначній мірі вивчається самосприйняття і переживання жінкою себе як матері. Г. Г. Філіппова вивчає проблему материнства в контексті патологічної вагітності, пов'язуючи її з прийняттям своєї тілесності і проявом конфліктів в материнській сфері та сфері жіночої ідентичності. Таким чином, проблема материнської ідентичності, як комплексу психологічних особливостей жінки, що відображають ставлення до себе і своїй дитині, стає актуальною.

Метою дослідження стало вивчення особливостей материнської ідентичності у жінок із загрозою переривання вагітності.

Виходячи з мети, були поставлені такі завдання:

1. Вивчити особистісну зрілість і психологічну готовність до материнства у жінок із загрозою переривання вагітності;

2. Виділити структуру материнської ідентичності у жінок із загрозою переривання вагітності.

Аналіз проблеми. Психологічні особливості матерів та їх вплив на вагітність вивчалися психологією досить давно і глибоко, а особистість жінки як фактор, що впливає на вагітність та пологи, стала викликати інтерес дослідників відносно недавно [2]. Відомо, що в ході протікання вагітності відбувається трансформація більшості особистісних утворень жінки [8, с. 46]: вагітність провокує глибокі зміни самосвідомості, ставлення до інших і до світу, відбувається перебудова особистісних смислів, перетворення власної ідентичності в нових умовах. Такі трансформації мають величезне значення для всього подальшого життя жінки і психічного розвитку дитини, особливо на ранніх етапах

онтогенезу. Основні зміни можна проаналізувати в контексті психологічного конструкту - материнська ідентичність.

Материнська ідентичність - це психологічний конструкт, який відображає прийняття, усвідомлення і переживання жінкою себе як матері і своєї особистісної самореалізації в материнстві. Всі компоненти материнської ідентичності тісно пов'язані між собою, зміни змісту будь-якого з них впливають на всі інші і динаміку вмісту материнської ідентичності в цілому [3, 4]. Сензитивним періодом для становлення материнської ідентичності стає період очікування дитини. Вагітність, пологи і материнство виступають певними ступенями формування зрілої материнської ідентичності [8].

У даній роботі, такий конструкт, як материнська ідентичність, буде розглядатися, як особлива позиція жінки по відношенню до себе і своїй дитині, яка має певні елементи і особливості.

В ході теоретичного аналізу було відзначено, що важливим елементом материнської ідентичності, який має значення, як під час вагітності, так і після, є психологічна готовність до материнства. С. Ю. Мещерякова [6] вважає психологічну готовність до материнства специфічним особистісним утворенням, стрижневою основою якого є суб'єктно - об'єктна орієнтація у відношенні до ще не народженої дитини. Потрібно відзначити, що формування психологічної готовності до материнства відбувається під час формування почуття материнства, і в деякій мірі доповнює його. Тому адекватне формування психологічної готовності до материнства залежить від того наскільки успішно жінка пройшла всі етапи розвитку почуття материнства. В дослідженнях С. Ю. Мещерякової з співавторами [7] були виявлені основні елементи психологічної готовності до материнства: особливості переживання жінкою вагітності; орієнтація на стратегію виховання і догляду за немовлям; ранній дитячий досвід жінки: наявність / відсутність прихильності до матері, стиль батьківського виховання, ігрові переваги і так далі.

В результаті досліджень [6] різні поєднання цих елементів дозволили виділити три рівня психологічної готовності до материнства:

1. Низький рівень характеризується наявністю сумнівів в прийнятті рішення мати дитину, негативних відчуттів і переживань в період вагітності. Жінки частіше вказували на відсутність в дитинстві прихильності до власної матері і суворе ставлення батьків. Даний рівень зустрічається приблизно у 23% вагітних.

2. Середній рівень характеризується суперечливою установкою на виховання. Зустрічається приблизно у 50% матерів.

3. Високий рівень спостерігався у 27% вагітних жінок. Характеризується відсутністю сумнівів при ухваленні рішення мати дитину, прив'язаністю до матері.

Дослідження О. А. Копыл, Л. Л. Бас, О. В. Баженової [5] показали, що приблизно у 40% вагітних жінок існують перешкоди при формуванні психологічної готовності до материнства, які згодом здатні мати несприятливий вплив на протікання вагітності і подальше розвиток дитини.

Результати дослідження. Для досягнення поставленої мети і завдань дослідження використовувалися наступні методи: додаткові шкали СМІЛ: шкала зрілості, шкала «Залежність», шкала «Відповідальність», шкала «Соціальна відповідальність», шкала «Емоційна незрілість», шкала «сила Его»; проективна методика «Я і моя дитина» Г. Г. Філіппової; опитувальник тріади любові Р. Стернберга, проективна методика «Градусник».

Дослідницькі групи були складені в результаті відбору за наданим лікарем діагнозу - загроза переривання вагітності і нормальна вагітність. В результаті були відібрані 53 жінки, з яких сформовані 2 дослідницькі групи:

- 1 група - 26 вагітних жінок на І триместрі 22 - 27 років з діагнозом загроза переривання вагітності, первородящие, одружені.

- 2 група (контрольна) - 27 вагітних жінок на І триместрі 22 - 27 років з нормальним перебігом вагітності, первородящие, одружені.

В ході емпіричного дослідження були отримані результати, згідно з якими можна сказати, що діагноз «загроза переривання вагітності» негативно пов'язаний з формуванням високого рівня психологічної готовності до материнства ($-0,692^*$). Жінкам з діагнозом «загроза переривання вагітності» характерний низький, іноді середній рівень психологічної готовності до материнства. Жінкам з нормальним перебігом вагітності, навпаки, притаманний високий рівень психологічної готовності до материнства.

С. Ю. Мещерякова [7] описує формування адекватної психологічної готовності до материнства, з точки зору, прив'язаності жінки до власної матері і теплих взаєминах з нею в дитинстві. Таким чином, можна припустити, що відсутність прихильності, тісних міжособистісних контактів у жінки з власною матір'ю в дитинстві, може бути передумовою надалі до виникнення різних гінекологічних патологій, наприклад, загрози переривання вагітності. До того ж В. М. Русалов, Л. М. Рудіна [9] пояснюють самовільне переривання вагітності як психосоматичне вирішення конфлікту, який стосується проблем жіночності та материнства, що формується на глибинно-психологічному рівні.

Дослідження особистісної зрілості показали, що жінки із загрозою переривання вагітності характеризуються низьким рівнем особистісної зрілості. Для них характерні прояви емоційної незрілості ($0,409^*$), низькою відповідальності ($-0,294^*$) відносно своїх обов'язків. Прямий зв'язок з показником залежності ($0,435^*$) говорить про те, що жінки із загрозою переривання вагітності схильні до підпорядкування, мають труднощі з прийняттям рішень.

Дослідники [1, 10] вказують на наявність взаємозв'язку між успішною адаптацією до вагітності і прийняттям материнства та особистісної зрілості. Критеріями особистісної зрілості виступає гармонійність людини, ефективне і конструктивне рішення труднощів і успішне виконання соціально-культурних ролей [10]. Таким чином, можна припустити, що особистісна незрілість жінок із загрозою переривання вагітності впливає і на їх психологічну неготовність до материнства.

Жінкам з нормальним перебігом вагітності характерні прояви особистісної зрілості. Вони є особистостями зрілими в емоційному плані (-0,408*), практично не мають складнощів при прийнятті будь-яких рішень, мають високу відповідальність по відношенню до себе і своїх обов'язків (0,395*), а також здійснюють хороший самоконтроль і саморегуляцію своєї поведінки (0,464*). Імовірно, можна говорити, що особистісна зрілість має деякий вплив на протікання вагітності жінки. Можливо, це пов'язано з тим, що емоційна незрілість жінки, проявляється в підвищеній тривожності, яка негативно впливає на розвиток плода і загальний стан матері. До того ж в поєднанні з відсутністю самоконтролю і не бажанням приймати рішення, а тим самим, і небажанням брати на себе відповідальність, такі жінки постійно знаходяться в стані стресу, що призводить до погіршення стану матері та ризику втрати дитини.

Для вивчення структури материнської ідентичності, яка притаманна жінкам із загрозою переривання вагітності був проведений факторний аналіз на підставі, якого було виділено три фактори, що описують структуру материнської ідентичності:

1. «Емансипованність». До нього увійшли наступні характеристики: зрілість особистості (0,577), соціальна відповідальність (0,578), готовність до материнства (0,588), задоволеність тілом (0,636), задоволеність здоров'ям (0,514). Фактор передбачає адекватну самооцінку, високий рівень відповідальності, раціональне оцінювання свого стану і бажання ставати матір'ю. Однак цей фактор не може відповідати сформованій материнській ідентичності, так як в ньому не проявляється не один з компонентів любові.

2. «Особистісна незрілість». Даний фактор включає в себе компоненти любові: близькість (0,778), пристрасть (0,785), відданість (0,877); а також задоволеність станом свого здоров'я (0,482) і зворотній взаємозв'язок із залежністю (-0,538). Однак цей фактор не має взаємозв'язку з психологічною готовністю до материнства, а також з особистісною зрілістю. Отже, він має на передбачає досягнення хороших взаємин з партнером, задоволеність станом свого здоров'я, однак у зв'язку з особистісною незрілістю, відсутністю соціальної відповідальності - неготовність ставати матір'ю. До того ж в разі прояву залежності, типи кохання можуть руйнуватися, знижуватися самооцінка, що призводить до небажання мати дитину і відсутності розвитку материнської ідентичності.

3. «Залежність». Цей фактор об'єднує характеристики: залежність (0,780), емоційну незрілість (0,816), незадоволеність своїм здоров'ям (-0,455), а також низьку або відсутню психологічну готовність до материнства (-0,632). Даний фактор є протилежним фактору «емансипованності». Незважаючи на те, що в ньому не сформований тип любові, він характеризується також залежністю, особистісною незрілістю, неготовністю ставати матір'ю. Найімовірніше, через залежність виникають проблеми з встановленням близьких, довірчих, відданих міжособистісних відносин. До того ж особистісна незрілість, невпевненість в собі, нездатність брати відповідальність за себе сприяє формуванню неготовності стати матір'ю.

Дослідження показало, що для жінок з загрозою переривання вагітності максимально характерні прояви фактора «залежність». Імовірно, це пов'язано з тим, що жінки, що знаходяться в постійній загрозі зриву вагітності, не бажать думати про своє майбутнє в ролі матері, щоб надалі не піддатися емоційному і психічному зриву при можливих ускладненнях і викидні.

В ході визначення особливостей структури материнської ідентичності у жінок з нормальним перебігом вагітності також був проведений факторний аналіз, що дозволив виділити три фактори, що описують структуру материнської ідентичності.

1. «Готовність до материнства». У даний фактор увійшли наступні характеристики: близькість (0,425), зрілість (0,551), соціальна відповідальність (0,706), задоволеність тілом (0,617), задоволеність здоров'ям (0,493), психологічна готовність до материнства (0,503), а також залежність, що має зворотну кореляцію (-0,821). На основі з цього, можна говорити про те, що фактор відображає високу самооцінку, низький рівень тривожності і відсутність залежності. Він має на увазі встановлення близьких, дружельюбних відносин з партнером, самостійне прийняття рішень.

2. «Особистісна зрілість». Фактор об'єднав такі характеристики: близькість (0,705), пристрасть (0,755), відданість (0,800), сила Его (0,494), психологічна готовність до материнства (0,471), а також емоційна незрілість (-0,7844), яка має зворотну кореляцію. Фактор включає різні комбінації типів любові з партнером, високий рівень самоконтролю і раціональність у прийнятті рішень. Сукупність цих характеристик є сприятливою основою для розвитку материнської ідентичності.

2. «Інфантильність». Даний фактор об'єднав характеристики: близькість (-0,490), сила Его (-0,762), пристрасть (0,583), залежність (0,482), емоційна незрілість (0,455). Поєднання характеристик свідчить про виявлення не зовсім стабільного типу любові (пристрасна любов), який базується на біологічних бажаннях, а також залежності і неадекватності при прийнятті рішень і в прояві своїх емоцій.

У жінок з нормальним перебігом вагітності максимально виражені фактори «готовність до материнства» і «особистісна зрілість». Можливо, це пов'язано з їх готовністю до народження дитини і

високою ідентифікацією з майбутньою дитиною.

Висновки

1. Існують відмінності між особистісною зрілістю жінок із загрозою переривання вагітності та жінок з нормальним перебігом вагітності. Так, для жінок із загрозою переривання вагітності, характерний більш низький рівень самоконтролю і психологічної готовності до материнства, а також емоційна незрілість. У жінок з нормальним перебігом вагітності спостерігається вищий рівень особистісної зрілості, пов'язаної з високим рівнем самоконтролю і психологічною готовністю до материнства.

2. Структура материнської ідентичності у жінок із загрозою переривання вагітності представлена фактором «залежність», який включає в себе залежність, особистісну незрілість, низьку психологічну готовність до материнства, невпевненість в собі, нездатність брати відповідальність за себе, що в цілому характеризує жінку як «сплячу мати», неготову ставати матір'ю. У жінок контрольної групи материнська ідентичність представлена двома факторами: «готовність до материнства» і «особистісна зрілість». Фактор «готовність до материнства» включає в себе здатність до близьких стосунків, особистісну зрілість, відповідальність, задоволеність тілом і здоров'ям, психологічну готовність до материнства і відсутність залежності. Фактор «особистісна зрілість» включає здатність до встановлення близьких, відданих і пристрасних стосунків, силу Его, психологічну готовність до материнства. Наявність в обох факторах такої характеристики, як близькість, свідчить про здатність встановлювати близькі, довірчі, стійкі відносини, що є характеристикою особистісної зрілості.

Перспектива подальших досліджень полягає в подальшому вивченні особливостей материнської ідентичності жінки, що дозволить створити психокорекційні програми, метою яких буде забезпечення психологічної адаптації жінок до материнства та пологів.

Література

1. Блох М. Е. Использование психотерапии у женщин с невынашиванием беременности / Мария Евгеньевна Блох // Журнал практического психолога. – 2003. № 4-5 – с. 199-207.
2. Григорьева Е. С. Роль личностных особенностей женщины в возникновении патологии беременности (обзор современных исследований) [Электронный ресурс] / Евгения Сергеевна Григорьева // Режим доступа: http://psyjournals.ru/files/40831/psytel_conf_Grigoryeva.pdf
3. Захарова Е. И. Условия становления материнской идентичности / Е. И. Захарова, Ю. А. Торчинова // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 28.
4. Князева А. П. Сравнительный анализ аффективного и поведенческого компонентов материнской идентичности матерей здоровых детей и детей с патологией развития / Анна Павловна Князева // Ярославский педагогический вестник. – 2009. – № 4.
5. Копыл О.А. Готовность к материнству: выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка / Копыл О. А., Бас Л.Л., Баженова О.В. – Изд.: Синапс, 1993. – № 4.
6. Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству [Электронный ресурс] / Софья Юрьевна Мещерякова // Режим доступа: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>
7. Мещерякова С. Ю. Изучение психологической готовности к материнству как фактора развития последующих взаимоотношений ребенка и матери [Электронный ресурс] / С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Н. И. Ганошенко // Соросовские лауреаты: Философия. Психология. Социология. – 1996. Режим доступа: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>
8. Нечаева М. А. Психологические факторы онтогенеза материнской сферы, внутренней картины беременности и перинатального развития / Нечаева М. А., Рыбалова Л. Ф., Штрахова А. В. – Челябинск: ЮУрГУ, 2005. – 59 с.
9. Русалов В. М. Индивидуально-психологические особенности женщин с осложнённой беременностью / В. М. Русалов, Л. М. Рудина // Психологический журнал – 2003. Т.24, №6, – с.16-26.
10. Филиппова Г. Г. Нарушения репродуктивной функции и их связь с нарушениями в формировании материнской сферы / Галина Григорьевна Филиппова // Журнал практического психолога – 2003. № 4-5. – с. 83-108.

Literatura

1. Bloh M. E. Ispolzovanie psihoterapii u zhenschin s nevyinashivaniem beremennosti / Mariya Evgenevna Bloh // Zhurnal prakticheskogo psihologa. – 2003. # 4-5 – s. 199-207.
2. Grigoreva E. S. Rol lichnostnykh osobennostey zhenschiny v vozniknovenii patologii beremennosti (obzor sovremennykh issledovaniy) [Elektronnyy resurs] / Evgeniya Sergeevna Grigoreva // Rezhim dostupa: http://psyjournals.ru/files/40831/psytel_conf_Grigoryeva.pdf
3. Zaharova E. I. Usloviya stanovleniya materinskoy identichnosti / E. I. Zaharova, Yu. A. Torchinova // Izvestiya Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. V.G. Belinskogo. – 2012. – # 28.
4. Knyazeva A. P. Sravnitelnyy analiz affektivnogo i povedencheskogo komponentov materinskoy identichnosti materey zdorovykh detey i detey s patologiyey razvitiya / Anna Pavlovna Knyazeva // Yaroslavskiy pedagogicheskii vestnik. – 2009. – # 4.
5. Kopyl O.A. Gotovnost k materinstvu: vyidelenie faktorov i usloviy psihologicheskogo riska dlya buduschego razvitiya rebenka / Kopyl O. A., Bas L.L., Bazhenova O.V. – Izd.: Sinaps, 1993. – # 4.

6. Mescheryakova S. Yu. Psihologicheskaya gotovnost k materinstvu [Elektronnyiy resurs] / Sofya Yurevna Mescheryakova // Rezhim dostupa: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>
7. Mescheryakova S. Yu. Izuchenie psihologicheskoy gotovnosti k materinstvu kak faktora razvitiya posleduyuschih vzaimootnosheniy rebenka i materi [Elektronnyiy resurs] / S. Yu. Mescheryakova, N. N. Avdeeva, N. I. Ganoshenko // Sorosovskie laureaty: Filosofiya. Psihologiya. Sotsiologiya. – 1996. Rezhim dostupa: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>
8. Nechaeva M. A. Psihologicheskie faktoryi ontogeneza materinskoy sferyi, vnutrenney kartinyi beremennosti i perinatalnogo razvitiya / Nechaeva M. A., Ryibalova L. F., Shtrahova A. V. – Chelyabinsk: YuUrGU, 2005. – 59 s.
9. Rusalov V. M. Individualno-psihologicheskie osobennosti zhenschin s oslozhnYonnoy beremennostyu / V. M. Rusalov, L. M. Rudina // Psihologicheskyy zhurnal – 2003. T.24, #6, – s.16-26.
10. Filippova G. G. Narusheniya reproduktivnoy funktsii i ih svyaz s narusheniyami v formirovanii materinskoy sferyi / Galina Grigorevna Filippova // Zhurnal prakticheskogo psihologa – 2003. #4-5. – s. 83-108.

УДК 159.923.31:612.07

Личностные особенности женщин с гинекологической патологией

Дин Шао Цзе

В статье представлено исследование личностных особенностей женщин с гинекологической патологией (миома матки и эндометриоз). Исследовано 50 женщин с миомой матки, 49 женщин с эндометриозом. Определено, что женщины с гиперпластическими заболеваниями внутренних гениталий отличаются от здоровых женщин по ряду параметров: снижением ощущения психической целостности, негативным самоотношением, ослаблением саморегуляции, негативной самооценкой. Также установлено, что женщины с диагнозом эндометриоз отличаются от женщин с диагнозом миома матки отсутствием нарциссической выгоды от болезни.

Ключевые слова: гинекологическая патология, личностные особенности.

У статті представлено дослідження особистісних особливостей жінок з гінекологічною патологією (міома матки і ендометріоз). Досліджено 50 жінок з міомою матки, 49 жінок з ендометріозом. Визначено, що жінки гіперпластичними захворюваннями внутрішніх геніталій відрізняються від здорових жінок по ряду параметрів: зниженням відчуття психічної цілісності, негативним самвідношенням, ослабленням саморегуляції, негативної самооцінкою. Також встановлено, що жінки з діагнозом ендометріоз відрізняються від жінок з діагнозом міома матки відсутністю нарциссической выгоды від хвороби.

Ключові слова: гінекологічна патологія, особистісні особливості.

Abstract. The paper presents the study of personality traits of women with gynecologic abnormalities (uterine fibroid and endometriosis). The study included 50 women suffering from uterine fibroid, 49 women having endometriosis. It was found that women having hyperplastic diseases of internal genitalia differ from healthy women in a number of parameters: decreased feeling of mental integrity, negative self-attitude, weakened self-regulation, negative self-assessment. It was also established that women diagnosed with endometriosis differ from those diagnosed with uterine fibroid in the absence of the narcissistic benefit from the disease.

Key words: gynecologic abnormality, personality traits.

Постановка проблемы. Гиперпластические заболевания матки занимают ведущее место в гинекологической практике [1,2,3]. Под гиперпластическими заболеваниями матки на современном этапе понимаются различные по этиологии и морфологическим изменениям процессы, имеющие длительное, хроническое течение.

Тяжесть течения гинекологического заболевания, его хронизация, наличие осложнений, частота обострений во многом зависят, в том числе, от психического состояния больных, наличия личностно значимых социальных стрессовых ситуаций, личностных особенностей пациенток (В.Бройтигам, М.В.Маркова). Понятия личность и болезнь при соматическом заболевании в исследовательской практике взаимосвязаны. Личность пациента может быть в центре причин заболевания, их возникновения и сохранения.

Описание выборки. В исследовании приняли участие 54 женщины с миомой матки и 49 женщин с эндометриозом. Критерии включения в исследование:

возраст 20-50 лет;

наличие гиперпластических заболеваний матки (миома матки, эндометриоз).

Критерии исключения:

возраст младше 20 лет и старше 50 лет;

наличие онкологического заболевания;

наличие экстрагенитальной патологии;

наличие психотических расстройств;

продолжительность гинекологического заболевания менее 1 года.

Основная группа.

Группа 1 – 54 женщины с миомой матки, продолжительность заболевания от 1 до 9 лет, возраст от 29 до 49 лет, из них 47 состоят в браке, 53 женщины имеют детей, 50 имели высшее образование, 3 - средне-специальное, 1 - среднее образование, все женщины на момент исследования имели трудовую занятость.

Группа 2 – 49 женщин с эндометриозом, продолжительность заболевания от 1 до 8 лет, возраст от 27 до 45 лет, из них 45 состоят в браке, 46 женщин имеют детей (3 женщины имели трудности с зачатием и вынашиванием беременности), 45 женщин имели высшее образование, 2 – неоконченное высшее, 2 – средне-специальное, все женщины на момент исследования имели трудовую занятость.

Контрольная группа.

Гр.3 - 50 женщин без диагностированного гинекологического заболевания, в возрасте от 25 до 50 лет, 45 женщин состоят в браке, 46 женщин имеют детей, 45 женщин имеют высшее образование, 2 - неоконченное высшее, 2 - среднее образование, все женщины на момент исследования имели трудовую занятость.

Цель статьи – изучить личностные особенности женщин с гинекологической патологией.

Методы исследования. Индекс функционирования Self-системы. Методика представляет собой модифицированную методику оценки нарциссизма, которую осуществил коллектив авторов Санкт-Петербургского НИИ им. В.М. Бехтерева [4].

Результаты исследования и их интерпретация. На этом этапе работы нами были исследованы личностные особенности женщин с гинекологической патологией. Полученные данные свидетельствуют о том, что женщинам с миомой матки характерно снижение ощущения психической целостности, негативное самоотношение, утрата целеполагания, ослабление саморегуляции. Женщины находятся в плену страха потери контроля, что запускает процесс дестабилизации продуктивного поведения. Кроме этого, женщинам с миомой матки характерен деперсонализационный оттенок самовосприятия и дерелезационный оттенок восприятия реальности. Это попытка с помощью диссоциации дистанцироваться от угрожающих процессов в себе. Отмечается снижение навыков совладания, оптимизма; характерно снижение надежды на изменения к лучшему. Личности женщин с миомой матки характерны сомнения в ценности своей личности. Тело женщин с миомой матки негативно коннотируется, тело воспринимается отталкивающим и нелюбимым. Личность женщин с миомой матки характеризует низкий уровень социабельности, социальная закрытость, социальное избегание, уклонение от контактов. Также отмечается неконтролируемое нарастание регрессивных тенденций. В личности женщин с миомой матки отмечены тенденции к очернению, обесцениванию окружающих, к восприятию окружающих как угрожающих. Отмечается ипохондрическая защита от тревоги, женщины чрезмерно озабочены состоянием своего здоровья. Объектное отношение к собственному телу способствует перемещению реальных межличностных конфликтов в плоскость отношений со своим организмом, кроме этого женщины с миомой матки получают нарциссическую выгоду от болезни.

Полученные данные свидетельствуют о том, что особенности функционирования Селф-системы женщин с эндометриозом сходны с особенностями женщин миомой матки. Так, женщинам с эндометриозом характерно снижение ощущения психической целостности, негативное самоотношение, утрата целеполагания, ослабление саморегуляции, негативная самооценка. Женщины находятся в плену страха потери контроля, что запускает процесс дестабилизации продуктивного поведения. Также женщинам с эндометриозом характерен деперсонализационный оттенок самовосприятия и дерелезационный оттенок восприятия реальности. Отмечено снижение навыков совладания, оптимизма; характерно снижение надежды на изменения к лучшему. Личности женщин с эндометриозом характерны сомнения в ценности своей личности. Тело женщин с эндометриозом негативно коннотируется, воспринимается отталкивающим и нелюбимым. Личность женщин с эндометриозом характеризует сниженный уровень социабельности, социальная закрытость, социальное избегание. Отмечается неконтролируемое нарастание регрессивных тенденций. В личности женщин с эндометриозом отмечены тенденции к обесцениванию окружающих, к восприятию окружающих как угрожающих объектов. Интересен обнаруженный факт, который свидетельствует о том, что женщинам с эндометриозом свойственна ипохондрическая защита от тревоги, то есть женщины крайне озабочены состоянием своего здоровья, объектное отношение к собственному телу способствует перемещению реальных конфликтов в сферу отношений со своим организмом. Фиксация внимания на телесных сенсациях может также использоваться для совладания с собственными агрессивными импульсами. Такие же особенности были выявлены в группе женщин с миомой матки, но в группе женщин, больных эндометриозом, данные особенности (ипохондрия) не коррелируют с нарциссической выгодой от болезни, а напротив, женщины с эндометриозом склонны к полному отрицанию возможного ограничения заболеванием собственной результативности.

Особенности функционирования Селф-системы здоровых женщин отличаются от женщин с гинекологической патологией способностью к самоорганизации и саморегуляции поведения. Здоровые женщины способны контролировать ситуативные колебания своего психического состояния. Личности здоровых женщин не характерен деперсонализационный оттенок самовосприятия и дерелезационный оттенок восприятия окружающей реальности. Женщины, неотягощенные гинекологической патологией, имеют максимальную установку на реализацию своих ресурсов вопреки трудностям. У них высокая степень совладания с трудными жизненными обстоятельствами. Базисный потенциал надежды проявляется в способности, несмотря на трудности, сохранять надежду на лучшее. Личность здоровых женщин не зависит от оценок, которые выставляет им общество, женщины способны нейтрализовать негативные эмоции, возникающие вследствие допускаемых ими ошибок. Женщины способны к ревизии своего совладающего поведения, но сохраняют базисную уверенность в себе. Здоровые женщины принимают свое тело и свободны от чувства стыда и вины, связанного с телом. Кроме этого здоровые женщины отличаются от женщин с гинекологической патологией высокой социабельностью, способностью разрешать социально сложные ситуации; уверенность в себе позволяет им достаточно свободно раскрывать свои чувства окружающим. Женщины активно преобразуют реальную действительность и ориентированы на активность. Женщинам, неотягощенным гинекологической патологией, характерна достаточно высокая самооценка. Эти женщины минимально зависят от окружающих, вместе с тем допускают возможность прибегнуть к их помощи, кроме этого, зависимость от внимания окружающих минимальна, как и минимальна зависимость от критики окружающих. Такие женщины ответственны перед собой, они в первую очередь ориентируются на свои возможности. Женщины неотягощены чувством зависти и отсутствием оптимизма.

Литература

1. Радецкая Л.Е. Современное состояние проблемы диагностики и лечения эндометриоза / Л.Е.Радецкая.- Медицинские новости. – 2000. – №10. – С. 22-25.
2. .Стрижаков А.Н. Миома матки: патогенез, диагностика, лечение// Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. / А.Н. Стрижаков, А.И. Давыдов, В.А. Лебедев – 2008. – №7. – С.7-18.
3. Гладчук І.З. Роль антагоністів гонадотропін-рилізінг-гормону у веденні хворих із міомою матки / І.З. Гладчук, Н.М. Рожковська, О.Я. Назаренко // Здоровье женщины. – 2009. – № 5(41). – С. 149-152.
4. Залуцкая Н.М. Индекс функционирования Self-системы / Залуцкая Н.М., Вукс А.Я., Вид В Д.- СПб.: НИПНИ им. В.М.Бехтерева, 2003.-47с.

Literatura

1. Radetskaya L.E. The Current State of the Problems of Endometriosis Diagnosing and Treatment / L.E. Radetskaya.- Medical News. – 2000. – No. 10. – P. 22-25.
2. Strizhakov A.N. Uterine Fibroid: Pathogenesis, Diagnosing, Treatment// Issues of Gynecology, Obstetrics and Perinatology. / A.N. Strizhakov, A.I. Davydov, V.A. Lebedev – 2008. – No.7. – P.7-18.
3. Gladchuk I.Z. The Role of Gonadotropin Releasing Hormone Antagonists in Management of Patients with Uterine Fibroid / I.Z. Gladchuk, N.M. Rozhkovska, O.Ya. Nazarenko// Women's Health. – 2009. – No. 5(41). – P. 149-152.
4. Zalutskaya N.M. Self-System Functioning Index / Zalutskaya N.M., Wuks A.Ya., Vid V. D. - St. Petersburg: V.M. Bekhterev Research Psychoneurological Institute, 2003.-47p.

УДК 152.27: 343.915: 343.7

THERAPEUTICAL STRATEGIES WHEN CORRECTING THE SYSTEM OF PSYCHICAL SELF-REGULATION BY TYPE «BETRAYAL»

Kocharyan I.

This article discusses correction of psychical and self-regulation system which ensures the implementation of self-actualizing tendencies. We shortly showed the function process of psychical self-regulation in behavior by type «betrayal». It is noted that such a system is put in a child under the influence of traumatic experience «betrayal» by the significant adults and self-betrayal. Ego was formed as a result of the internal conflict, which is unable to ensure the implementation of a constructive search functions, adoption and transfer of support and care for themselves and others. There was represented a step by step strategy for correction of psychic self-regulation of behavior by type «betrayal», which is implemented on the cognitive, emotional and behavioral levels.

Keywords: self-regulation, self-actualization, internal conflict, psychotherapy, psycho-correction.

В статье рассматривается коррекция системы психической саморегуляции, обеспечивающей реализацию самоактуализирующей тенденции. Кратко представлен процесс функционирования системы психической саморегуляции поведения по типу «предательство». Отмечается, что такая система закладывается у ребенка под влиянием травмирующего опыта «предательства» со стороны значимых взрослых и самопредательства. В результате внутреннего конфликта формируется эго, которое неспособно конструктивно обеспечить реализацию функций поиска, принятия и передачи поддержки и заботы о себе и других. Детально представлена пошаговая стратегия коррекции системы психической саморегуляции поведения по типу «предательство», которая осуществляется на когнитивном, эмоциональном и поведенческом уровнях.

Ключевые слова: саморегуляция, самоактуализация, внутренний конфликт, психотерапия, психокоррекция.

У статті розглядається корекція системи психічної саморегуляції, що забезпечує реалізацію тенденції до самоактуалізації. Стисло представлений процес функціонування системи психічної саморегуляції поведінки за типом «зрада». Відзначається, що така система закладається у дитини під впливом травмуючого досвіду «зради» з боку значущих дорослих і самозради. В результаті внутрішнього конфлікту формується его, яке нездібне конструктивно забезпечити реалізацію функцій пошуку, прийняття і передачі підтримки і турботи про себе і інших. Детально представлена покрокова стратегія корекції системи психічної саморегуляції поведінки за типом «зрада», яка здійснюється на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях.

Ключові слова: саморегуляція, самоактуалізація, внутрішній конфлікт, психотерапія, психокорекція.

XX century has become not only a symbol of industrialization in scientific and technological revolutions and social change, unfortunately, it brought humanitarian disaster on an unprecedented scale. Millions have been victims of mass terror, subjected to moral and physical violence and destruction. When searching for an explanation of terrible events of the early XX century, Z. Freud proposed the concept of instinctual drive to death, explaining life as a struggle between two opposing tendencies of Eros and Thanatos. While simulating the conditions of restraint and the empowerment of one person over another (Stanford prison experiment), Zimbardo found dramatic changes in human behavior – from law-abiding citizens, depending on their assigned roles, they become quickly the notorious villains or submissive martyrs. F. Zimbardo called such conversion «The Lucifer Effect» [1]. During the trial over a officer from the American military prison at Abu Ghraib (Iraq) in connection with the abuse and torture of prisoners, F. Zimbardo was on the side of protection, justifying the position with his own studies where the situational systemic factors prevail over personal. Am an, getting into a vicious system acquires corresponding behavioral models. Previously, K. Rogers has formulated necessary and sufficient conditions for personal growth of a client. According to K. Rogers the creation of certain conditions in the process of psychotherapy (empathy, unconditional positive regard and congruence) stimulates sanogenic processes in the psyche of a client [2, p. 379]. However, K. Rogers does not diminish the personal contribution of a client in his own psychotherapy. It is not enough to create conditions only by the therapist, it is necessary that the client himself has certain resources for his development: experiences suffering or dissatisfaction; perceives at least to some extent reported by therapist the empathic understanding and unconditional positive acceptance; he must be aware and perceive that he is in psychological contact with the therapist. Thus, a person can be tolerant to external system effects, both positive and negative. Wondering about the possibility in preservation of humanity in terms of bullying, humiliation, physical violence and torture (for example, the concentration camps), E. Levinas suggested ethical principle of asymmetry. This principle can be stated as follows: «I am responsible for the Other, regardless of his relationship to me (his attitude – is his responsibility)» [3, 4]. The main problem of this principle is the complexity of its implementation. In the same message one laid temptation to succumb the temptations and the symmetry in the relationship. For example, «I love you no matter what you do to me» can easily be transformed into «you hurt me, but I do not – I'm better than you. Every time you're hurting me, you're getting

worse, and I'm better. Keep going! «. Thus, in the form the asymmetric behavior of content is converted into symmetrical – the «suffering» of a victim punishes a tormentor, turning conflict into the plane of the ethical-moral manipulation. There are required some personal resources to a real abidance of principle in ethical asymmetry that can withstand the most destructive influences of external system – particularly mature mechanism in functioning of psychical self-regulation.

This article will be devoted to mental self-correction by the type «Betrayal», which reflects the split in the psyche and prevents the realization of the principle in ethical asymmetry. The symmetry itself in the relationship, such as «an eye for an eye, a tooth for a tooth» or «I will love you if you love me,» is treason against oneself – a man gives his life authorship to Another one.

The functioning process of psychical self-regulation in behavior by the type «betrayal» is as follows [5]:

1.«Betrayal» - a mental functioning form of self-regulation system, in which there is a split and conflict between the ego states of parent and child, which prevents the realization of the basic functions of the ego (to exercise and accept care, support and self-help), and, as a consequence, implementation of a mature choice and realization of self-actualizing tendencies.

2.Ego of «traitor» (human with psychic self-regulation system which operates in the form «betrayal») does not act as a resource (by G.I. Gurdjieff, it is not a third-neutralizing force) for self-actualization. It itself needs a third force, which will be one of the conflicting parties (child or parent) against the other, thus exacerbating the split in the psyche and dysfunctional ego. This splitting trend can be called demonic. It leads to behavior that F. Zimbardo called sin of Lucifer («cupiditas») – the use of Another in order to satisfy ones own desires [1, p. 24]. The other is used as an external resource in suppression of one of the conflicting parties.

3.«Betrayal» as a form of psychic self-regulation is shaped by experiences of the child (usually between the ages of 5 - 7 years), which has two components: the betrayal by the significant adults and self betrayal. Betrayal by the significant adults is the experience when in a situation of aggression against the child the parents take the side of the aggressor, and instead of protecting and supporting they do criticize and condemn. Self betrayal is an experience of identification with a whicker parent, and as a result, self-criticism and self-condemnation.

4.Outer markers of «betrayal» are: authoritarian communication (suppression of dissent, and, therefore, the inability to implement all the requirements that are important to others and oneself), speech with hard self-accusation and judgments, as well as the lack of sincere support and positive messages. In this case, the «betrayal» could be a way of functioning only in some emotionally difficult situations.

We offer the following step strategy for therapeutic work with clients, the system of mental self regulation which operates with the mechanism of self accusation:

Firstly, one need to diagnose the functioning of psychic self-regulation by the mechanism «betrayal» on the client. To solve this problem, the therapist should pay attention to the value judgments of the client. In these judgments «traitors» exhibit rigid negative attitude towards himself, his behavior or to others: «jerk», «loser», «empty space», «idiot», «coward» and so forth. Vast majority of their value judgments lack emotional support in messages.

To make a rapid diagnosis of self accusation you can use one well-known method, a modification which we call «Juggler.» Diagnosable was asked to imagine that he is juggling dangerous objects such as torches. For a more complete immersion into fantasy diagnosable may have his eyes closed, repeat the motion of a juggler. When diagnosable tries on this image, one asks him the question: «how many torches do you juggle?». This question is posed to the diagnosable as if he is juggler, allows you to focus on the details and deeper dive into the fantasy. After that phase transformation proceeds in phase of diagnostics – diagnosable was asked to imagine that a small child came up to him (for men the word «child» is replaced by «boy», and women on the «girl»), and, he is slightly pulling for the blouse, says: «hello! «. Then Diagnosable was offered somehow to respond to the words of the image of the child. This exercise stimulates the projective mechanisms – the image of the child is projected attitude to yourself. As a result, we can clearly observe the outward manifestation of the inner dialogue of images parent and child. For example, the response «do not bother me, boy, it's dangerous!». If you overdo it, we can get the message: «blast off, boy, it is not up to you!». We do not need to doubt, inner child will perceive the message in this way – in the negative sense. This response means that the parents are «adult» things (there is no place for the child); a child feels unnecessary, trying to call the parents, but encounters a failure. Thereby Parent is betraying Child. But the most constructive reaction that we saw, was: «Hey, you want to learn how to juggle ?!». This response indicates that the parent attends to the child and attaches to joint activities, educates and cares for him, and, therefore, each ego state fulfills its function. At the same time, it should be noted that the «traitor» can be very insidious – then he declares concern, but the hidden message (intonation, facial expressions, previous experience, etc.) pushes Child formally making him guilty of another conflict. You can call it «aerobatics» of self accusation, a celebration of the demonic in a man: «hey, you want me to teach you?!» – in the sense of «It is not enough for you of what happened to you last time (heavily burned), come on, come once again, you will not ask attention next time! «.

Secondly, it is advisable to tell the client about the consequences of self betrayal for his life and well-being to get a more effective system of self-correction. At this stage, the therapist motivates the client and supplies necessary information for the conscious control of his behavior.

Thirdly, the client is trained to track in his communication messages of self-blame and self-flagellation, as well as accusations and criticism of others («treacherous» statements). The therapist focuses the client on

such judgments in the process of psychotherapeutic conversation.

For example, during one of the psychotherapeutic demonstration sessions the client Natalia H. cried at first, and then she suddenly changed in her face – became detached and cold and said that she wanted to terminate the session. Then she stood up from her chair and went into the hall.

Therapist (T) (observing the process and waiting when the client will sit on his seat in the audience): «Natalia, I fully support your right to stop, but I am obliged to warn you about hasty decisions. You have started an important topic and, once you expressed the feelings you stopped. This may be a usual reaction, which only reinforces those thoughts and feelings that in such cases take place, and it can make the problem worse. You have the opportunity to try and look further with me. Once again, I ask: Are you sure you want to stop now? If yes, then the session is terminated. So, are you sure you want to stop here?» (Said with a smile therapist). Here it should be noted that this is a psychotherapeutic intervention provocation. Client's behavior indicated on splitting into two parts: 1) the part that wants to stop the session, as if wearing a mask of pride and confidence; 2) vulnerable part that asks for help, but for some reason (and that should be clarified) can not do it and gives himself to the first part. This provocative therapeutic intervention allows contact with different messages to both parts. In the first part of the dominant it sows doubts about the correctness of such behavior and tests the willingness to take responsibility for it. The firm position of the client in the form of refusal to continue would mean either that he is really sure of the decision, or moved to do before ambivalent response when all of the submissive ego only reinforce dominant and can not perform their functions. In any case, the two positions are not suitable for further therapy. That ambivalence is expressed in the form of doubts and indicating the presence of a dialogue between the parts of the ego, indicates the presence of a resource and the need for psychotherapy. [6] The second, submissive vulnerable ego, this therapeutic intervention sends a message of support, the therapist as if gives her a helping hand: «I understand the doubts and throwing and I am ready to be next to you.»

Client Natalia H. (C): «I can not continue. I even do not know how I will enter tomorrow this room, I'll just die because of shame, I can not look in the people's eye. This has already happened more than once» (hides her eyes).

Client first submits that he can not, and then begins the discussion and justifies. This is evidence of doubt or sign of presence of internal dialogue, and, hence, a resource for psychotherapy.

T: «If it happened more than once, either you will get a familiar experience once again, or try to break this pattern. If there is a sense of shame, then to whom is it? And what do the people in the room feel, which you will enter tomorrow with the emotions of yours? «.

Turning on the playful tone, with a smile, - «You look like a Don Quixote who imagined that the mill is a giant, and he certainly needs to win it. He believed in it so that no one could change his mind. At the same time somebody's mill got damaged. «

T (taking a brief pause continued with serious tone): «Maybe people who are here do not look like the giant, they can tell you about their feelings ?!»

C: «I think I'll ask!» (Said with interest and went back to the place of the client). Housed in a chair, Natalia H. looked around the audience and bowed her head. The silence came.

T: «Do you feel ashamed?»

C: «Yes, I want to cry, tears literally want to go out; but I do not want to feel sorry for me! «

T: «Maybe you ask someone in the audience what they feel towards you ?!»

Natalia H., communicated with the audience and she was surprised to find out that nobody condemns and rebukes, but on the contrary, everyone expressed their support, and someone came up and warmly hugged. In this sense, her image of the Other had a reality check and it was not confirmed by calling the next doubts in the functional efficiency of her usual perception system and evaluation of what is happening. One can also use provocative strategies to focus attention on the mismatch of the image with the reality of the Other:

T: «Who will be the first to get some words from you? Here ... take a look at this view (the therapist pointing at a woman glancing in the direction of which, the client, when looking at the audience stopped). I am exactly sure that she condemns you! (says in an ironic tone). «

Girl, which was chosen, started to deny the last approval of the therapist: «I do not condemn, I'm also the same as she is (looking at the therapist), I just see myself in you (looking at the client).»

T: «Well, you're not going to believe this hypocritical, false words» (again with ironical smile). Therapist as if anticipates the inner voice of the client, devaluing the opinions of others, and translates it to the outside, taking on him the function of depreciation. According to F. Farrelly, if the therapist takes on the negative side of the messages of the client, the client is easier to express positive [7]. In a vicious circle of betrayal there is a little difference – when the therapist takes on an inner voice of impairment, the client just starts to depreciate the depreciation (so-called a double betrayal). Then the therapist continues: «In this world, one can not trust anyone! (says dramatically and with pathos) ... (pause) ... I can! (therapist exhales sharply and comic). «

Client is laughing, her eyes are getting filled with interest about something thoughtful.

By exaggeration, leading to absurdum of their own messages and their depreciation, the therapist acts as a distorting mirror that reflects the client's attitude to himself. At the same time, such provocation is an event, an experience which encourages the client to believe that the process of self depreciation is not so traumatic as it may seem. In addition, the therapist as if baffles the client – it is difficult to depreciate the depreciative depreciation (betray betrayed betrayal). This therapeutic intervention helps to seep not the

template to depreciate but a true positive voice of the customer. Emotional stress decreases, and the support of other finds fertile ground. The vicious circle of betrayal is interrupted, which is a condition for further resource of psychotherapeutic work. Otherwise search of treacherous messages is perceived as a «witch hunt» and a cause for self-reproach and self betrayal.

T: «It seems that you somehow calmed down?!»

C: «Yes, I'm thinking that I am ready in advance to perceive others to be critical to me.»

T: «It's like an inner voice telling you,» You must be strong, there is nothing to be sad. Here again, crying, weakling! «

C: «My mother always said so,» (said with interest and bitterness).

Therapist voiced words which wanted to be said. These words belong to the parent who does not support, but reproached the devotees. Here I would like to get away from accusations towards real mother. This image of the mother, which reflects the distorted form of ego functioning.

T: «Oh, why are you behaving as a weakling one?!» (therapist suddenly recovered with exaggeration and in reprovingly angry way).

C (a little taken aback, but quickly collected herself and smiled): «Come on, sneering one.» Having said this, Natalia H. lightly pricked therapist with her pointer finger nail, still smiling.

The latest intervention of therapist – is again a provocation in which the psychotherapist took on the role of the betraying Parent and voiced his blaming message. In this case, the therapist was supporting in the content, invalidating the form. Thus, the client is faced with an event which indicates that behind the upbraid messages may be other – messages of support and acceptance. It is needed to listen and understand the correctness of their usual treatment. The reaction of the client indicates acceptance not only form but also the content of the message of therapist; overcoming the usual conflict and establishing contact with the image of Parent. This image did not call the desire to justify, the client began to interact with him, accepting care.

Now it is necessary for the client to learn recognize consciously a treacherous messages and convert them to supportive and beckoning.

The client may be asked for homework to try and keep track of internal dialogue that occurs in any emotionally difficult situation, and fix it in the diary.

Fourth, at the stage of cognitive reconstruction of communicative messages psychotherapist works with cognitive and emotional functioning of self-regulation system in behavior «traitor.» The therapist suggests to replace the «treacherous» statements on support: for example, instead of «I'm a loser!» You can say to yourself, «I could not get the goal this time. What can I change in my behavior to make it happen next?». Instead of shouting, try to formulate a question, which seemed to pave a «bridge» to the future.

T: «So, are you a jellyfish?!»

C: «Yes, it can be very hard, but I'm trying to cope.»

T: «You are trying to justify yourself?»

C: «It seems that yes,» (said after some thinking process).

T: «Your inner dialogue seems to me like this:

Natalia 1: «You're a jellyfish!».

Natalia 2: «But I'm trying!».

Natalia 1: «You try not that hard, you need to be strong, and you In general, say this word. «

Natalia 2: «... a jellyfish?! ...».

Natalia 1: «Well, you also know it. Is it so? «

C: «Yes, it is very similar. You got the idea. «

T: «Let's try not to make excuses, but to clarify?!»

C: «How is it?».

T: «For example,» Yes, it can be very hard but tell me, how do I handle it? «Or» help me to cope? «. Want to try? «.

C: «That's interesting, I'll try.»

T: «You are a jellyfish!» (Reproach).

C: «Yes, I find it hard. How do I handle it? «

T: «Well, you are not only that a jellyfish, but you also can not cope by yourself!» (Therapist pumps and amplifies the onslaught of reproach).

C: «Sometimes I can and sometimes it is difficult. Please help! «(Said with a call and got silent).

T: «What have you experienced?»

C: «I think that this voice can not help, he just does not know what to do. I even felt sorry for it, I want to support. «

Interesting story – that voice of criticizing Parent, suddenly transformed into a helpless image, about which I want to take care of – a child. Apparently, there was a strong transformation – a helpless child stopped to ask for support and told that he was a Parents, hiding behind the mask of an omniscient criticism. Child sheltered from betraying Parent, drove in the sense of guilt, making excuses. «Now, however, the true parent slipped through the «wall» of guilt and begins to develop its function.

Cognitive self-regulation will now be able to help in solving the problem, rather than exacerbating it. There was worked out the parallel experience of betrayal and self betrayal, traumatic experiences which should be got down subjectively to the client. The appearance or increased frequency in the judgments of the client messages of support and self-help can be evaluated as successful completion of this correction phase.

Recapitulation of emotional experience in betrayal and carried through the therapeutic relationship, the most disclosed in client-centered psychotherapy in which the therapist through empathy, unconditional relationship and congruence helps the client to get experience of acceptance and support.

Here is another piece of work on the therapy session in the integration of the ego and the restoration of the fullness of its functioning.

From psychotherapy with Irina M.:

C: «It is hard, it does not work to change anything – in a relationship I have nothing, father constantly presses and imposes his delusions, at work I'm not doing anything and I'm afraid that I'll get fired I try and nothing works! «(Ended up with tears in her eyes).

T: «You are making excuses once again?! I have the feeling someone says, «So, you do not have a man, the father is an idiot, you are lazy again and soon you will be fired!». And you are trying to get justified in front of him ... «.

C: «Yes, I guess.»

T: «Do you know what the problem is?!» (said with a smile, a bit maliciously).

C: «What?» (With interest).

T: «The fact is that person is not here. Where is he? Hey! Do respond! «(therapist looks around).

C: «Do you want to say that I talk to myself again?!»

T: «At least I have a feeling that you invite me to the role of this critical side. Do you do this not only to me, but also at work, and with father, and other?! «.

C: «What can we do?».

T: «It may be that you are an «idiot! «(therapist voiced inner voice of criticism).

C: «... Then I do not know, if I'm an idiot, we have nothing to talk about» (says in confusion, after a pause, pointing at the floor).

T: «Try your reflexes in a constructive question.»

C: «For example?»

T: «Tell me,» You are idiot. «.

C: «You are idiot!».

T: «Yes, sometimes I feel that way when i do not know what to do. I need your help, what do you advise? «.

C: «I realized that I do not know. I can not recommend «(said with sadness in her voice). This response indicates that the client was trying to assume the role of the voice, which did not consider her own (egosyntonic).

T: «Then we're both helpless, so we are both idiots.»

C: «Idiot's'd better stick together!» (Said with enthusiasm).

Experience of relief and joy that can be easily recognized in the client at the time, testified to the implementation of its self-actualizing tendencies through the unity of the conflicting parts of the psyche.

Fifth, the client himself, and without the therapist learns to track the «treacherous» communicative messages in their lives and stop them with effort, replacing a more constructive and supportive. New, more constructive patterns of behavior regulation are fixed by training, and corrected by discussion with the therapist.

As a summary we focus on the main provisions of the article:

1. Psychocorrection of psychic self-regulation by the type «betrayal» is carried out in five stages: 1) diagnosis of «betrayal»; 2) information about the consequences of «betrayal» in client's life; 3) customer training track of «treacherous» message; 4) cognitive reconstruction and recapitulation of emotional experience «traitor»; 5) tracking and replacement by client of «treacherous» messages on genuinely positive and supportive towards themselves and others.

2. To educate the client to keep track of «treacherous» messages, as well as cognitive reconstruction and recapitulation of emotional experience of «traitor» the following techniques and strategies are used: 1) focusing of the customer's attention, on «treacherous» messages; 2) therapeutic provocation; 3) monitoring of internal dialogue; 4) replacement of approval to issue of invitation to co-operate; 5) considering the traumatic experience through the resource of the therapeutic relationship (creating the necessary and sufficient conditions for personal growth, described by K. Rogers).

3. Therapeutic provocation in work with «betrayal» has the following variations: 1) support for the oppressed ego part and sowing doubt in the correctness and validity of judgments of the dominant; 2) to prevent the depreciation of the dominant part of the client's ego in psychotherapeutic interventions, therapist assumes the function of depreciation, exaggerating and bringing this process to the point of absurdity; 3) voicing self-critical messages of client in the form of criticism, the therapist takes a dialogue outside and then shows ways to overcome it. Therapeutic provocation ceases when the client begins to express sincere feelings of holistic ego (it loses therapeutic and becomes harmful to the client).

4. In the course of therapy with a «traitor» we observed the phenomenon of transformation in betraying Parent to a helpless calling out child and criticized part of the ego becomes a caring parent. Apparently, in the process of «betrayal» helpless child is disguised as omniscient criticizing Parent and fears to be exposed, and his ego begins to function distorted. Functionality of the ego, which becomes a resource of true self-realization is restored as a result of a reverse transformation in the process of psychotherapy.

Література

1. Бурлачук Л.Ф. Психотерапия. Психологические модели. Учебник для вузов. / Бурлачук Л.Ф., Кочарян А.С., Жидко М.Е. - 3-е изд., стереотип. – СПб.: Питер, 2009. – 496 с.
2. Зимбардо Ф. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев / Филип Зимбардо ; Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Альпина нон-фикшн, 2014. — 740 с.
3. Левинас Э. Философия, справедливость и любовь (Беседа с Эммануэлем Левинасом) / Э. Левинас // Избранное: Тотальность и бесконечное. — М., Спб.: "Университетская книга", 2000. — с. 357.
4. Филоненко А.С. Холокост в Украине и педагогика благоговения: вызов насилия и истоки доверия [Электронный ресурс] / Александр Филоненко. - Режим доступа: <http://www.judaica.kiev.ua/news%202010/Filonenko.htm>.
5. Кочарян І.О. Функціонування та корекція системи психічної саморегуляції поведінки за типом «зрада» / Ігор Олександрович Кочарян // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: психологія. Харків: ХНУ. – 2014. - Вип. 53, №1095. - С. 34-39.
6. Кочарян І.А. Теория амбивалентности в психотерапии / И.А. Кочарян // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія». – Вип. 46. – № 959. – Харків, 2011. - С. 65-69.
7. Фаррелли Ф. Провокационная терапия [Электронный ресурс] / Фаррелли Ф., Брандсма Д. ; Пер. с англ. Л. Кручининой Издательство «Екатеринбург», 1996. – 216 с. – Режим доступа: http://www.fictionbook.ru/author/farrelli_frenk/provokacionnaya_terapiya/farrelli_provokacionnaya_terapiya.html.

Literatura

1. Zimbardo F. Effekt Lyutsifera. Pochemu horoshie lyudi prevraschayutsya v zlodeev / Filip Zimbardo ; Transl. from engl. — 2-nd ed. — М.: Al'pina non-fikshn, 2014. – 740 p.
2. Burlachuk L.F. Psihoterapiya. Psihologicheskie modeli. Uchebnik dlya vuzov. / Burlachuk L.F., Kocharyan A.S., Zhidko M.E. - 3-rd ed., stereotip. – SPb.: Piter, 2009. – 496 p.
3. Levinas E. Filosofiya, spravedlivost' i lyubov' (Beseda s Emmanuelem Levinasom) / E. Levinas // Izbrannoe: Total'nost' i beskonechnoe. — М., Spb.: "Universitetskaya kniga", 2000. — p. 357.
4. Filonenko A.S. Holokost v Ukraine i pedagogika blagogoveniya: vyzov nasiliya i istoki doveriya [Elektronnyj resurs] / Aleksandr Filonenko. - Rezhim dostupa: <http://www.judaica.kiev.ua/news%202010/Filonenko.htm>
5. Kocharyan I.O. Funktsionuvannya ta korektsiya sistemi psihichnoї samoregulyatsії povedinki za tipom «zrada» / Igor Oleksandrovich Kocharyan // Visnik Harkivs'kogo natsional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina. Seriya: psihologiya. Kharkiv: HNU. – 2014. - No. 53, №1095. - P. 34-39.
6. Kocharyan I.A. Teoriya ambivalentnosti v psihoterapii / I.A. Kocharyan // Visnik Harkivs'kogo natsional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina, seriya «Psihologiya». – No. 46. – № 959. – Kharkiv, 2011. - P. 65-69.
7. Farrelli F. Provokatsionnaya terapiya [Elektronnyj resurs] / Farrelli F., Brandsma D. ; Transl. from engl. L. Kruchininoy Izdatel'stvo «Ekaterinburg», 1996. – 216 p. – Rezhim dostupa: http://www.fictionbook.ru/author/farrelli_frenk/provokacionnaya_terapiya/farrelli_provokacionnaya_terapiya.html.

УДК 159.923.2 : 001.8 (1-87)

Психологічні аспекти поняття репродуктивної установки та його розуміння у зарубіжних дослідженнях

Кочарян О.С., Свиначенко Ю.В.

Стаття присвячена проблемі теоретичного і практичного обґрунтування поняття репродуктивної установки. Розглянута актуальність досліджень психологічних аспектів репродуктивної поведінки. Наведені приклади зарубіжних досліджень репродуктивної поведінки та репродуктивних установок. Репродуктивна установка розглядається як умова формування психологічної готовності до материнства. Описано вплив особливостей сімейної соціалізації, шлюбно-сімейних відносин і статевої ролі на формування репродуктивних установок молодого покоління.

Ключові слова: репродуктивна установка, репродуктивна поведінка, свідоме батьківство.

Статья посвящена проблеме теоретического и практического обоснования понятия репродуктивной установки. Рассмотрена актуальность исследований психологических аспектов репродуктивного поведения. Приведены примеры зарубежных исследований репродуктивного поведения и репродуктивных установок. Репродуктивная установка рассматривается как условие формирования психологической готовности к материнству. Описано влияние особенностей семейной социализации, брачно-семейных отношений и полоролевой идентичности на формирование репродуктивных установок молодого поколения.

Ключевые слова: репродуктивная установка, репродуктивное поведение, сознательное родительство.

The article deals with the theoretical and practical study of the concept of reproductive attitude. We consider the relevance of studies the psychological aspects of reproductive behavior. Are examples of foreign studies of reproductive behavior and reproductive attitude. Reproductive attitude is considered as a condition of formation of psychological readiness for motherhood. Describes the impact of family socialization features, marriage and family relations and gender role identity in the formation of reproductive attitudes of the younger generation.

Keywords: reproductive attitude, reproductive behavior, conscious parenting.

Батьківство є базовим життєвим призначенням, важливим станом і значною соціально-психологічною функцією кожної людини. Умови формування батьківства є значущою соціально-психологічною проблемою. Сьогодні, в умовах соціально-економічної кризи відбуваються зміни в ціннісно-мотиваційній сфері молодого покоління. Подібні трансформації суспільства істотно впливають на особливості репродуктивних установок, репродуктивної поведінки, ставлення до батьківства. Проблема досліджень репродуктивної установки та формування свідомого батьківства є актуальною для нашого суспільства [3,5].

Зміна соціально-нормативних форм сімейно-шлюбних відносин, матеріальні проблеми молодих сімей, відсутність висококваліфікованого медико-психологічного супроводу майбутніх молодих батьків призводить до самодеструктивної репродуктивної поведінки [2]. Це все зумовлює актуальність проблеми розвитку та популяризації свідомого батьківства. Величезне значення має психологічна готовність до материнства, як умова формування свідомого материнства.

У зв'язку з цим актуальними є дослідження, спрямовані на виявлення ролі умов розвитку і дорослішання сучасних молодих жінок, як потенційних матерів. Це передбачає вивчення психологічних факторів і закономірностей, що визначають розвиток особистісної сфери жінок як суб'єктів сексуальної та репродуктивної поведінки. Важливе місце у розвитку материнської сфери дівчат займають особливості їх репродуктивних установок.

Репродуктивна установка є соціальною установкою, вона впливає на репродуктивну поведінку. Незважаючи на те, що репродуктивні установки розглядають як один з компонентів феномена батьківства, на сьогоднішній момент не вивченим залишається процес їх формування і розвитку [5]. Невідомо, коли вперше виникає уявлення про себе як про майбутню матір і про своїх власних майбутніх дітей, які чинники та умови впливають на ці уявлення, який діагностичний інструментарій можна використовувати для раннього виявлення можливого негативного розвитку індивідуального батьківства [2, 6]. Перед психологічною наукою стоїть завдання виявлення і обґрунтування умов формування репродуктивної установи оптимальної для суспільства і гармонійної для самої людини.

Поняття установка є теоретичним конструктом, який феноменологічно проявляється в уявленнях людей, так репродуктивна установка складається з різних уявлень, що стосуються народження дітей.

Вивчення репродуктивної установи, як різновиду соціальної, спирається на досягнення шкіл Узнадзе Д.Н., Ядова В.А., Аكوпова Г.В.. Згідно з ученням Д.Н. Узнадзе та інших представників грузинської школи, установка - готовність особистості до певної діяльності, активності; внутрішній динамічний і несвідомий стан цілісної особистості, що виникає в результаті взаємодії потреб і середовища. З цієї точки зору установка - це початкова ланка відображення дійсності, несвідома форма психічного відображення [7].

Поняття «репродуктивна установка» введено в сучасну наукову літературу на початку 1970-х і у

своїй більшості поширюється у соціальних науках. Репродуктивну установку визначають як психічний регулятор поведінки, схильність особистості до позитивного або негативного ставлення до народження певного числа дітей. В рамках соціологічних досліджень безліч репродуктивних установок поділяють на дві основні групи. До першої належать установки дитності, **регулюючі досягнення головного результату репродуктивної поведінки**. До другої - всі установки, так чи інакше пов'язані з практикою контрацепції.

У традиції такого розуміння репродуктивна установка складається з трьох компонентів: когнітивного (пізнавального), афективного (емоційного) і поведінкового (спонукального). Сутність репродуктивної установки виявляється у взаємодії всіх трьох компонентів і не зводиться до одного з них. Когнітивний компонент репродуктивної установки дозволяє відрізнити якісну своєрідність об'єктів установки на народження дітей - установки дитності на бажану стать дитини, на час протікання вагітності і т.д. Кількісні аспекти репродуктивної установки виражаються в орієнтації на те чи інше число дітей, на інтервали між народженнями. Емоційний компонент репродуктивної установки складають позитивні та негативні почуття, пов'язані з народженням того чи іншого числа дітей. Соціально-психологічні методики ранжирування установок виявляють інтенсивність репродуктивної установки. Емоції вимірюються при вивченні репродуктивної мотивації. В соціології набули поширення показники, що вимірюють когнітивний компонент репродуктивної установки, наприклад, бажане число дітей, очікуване число дітей, плановане число дітей [3].

В психології дослідження репродуктивної установки виправдане проблемою формування свідомого батьківства. Раніше психологічні особливості репродуктивної поведінки і репродуктивної установки розглядали як периферійну проблематику в гендерній психології, в медичній психології, в психології батьківства. Сьогодні, враховуючи зміни в самосвідомості молодого покоління, трансформації соціальних і сімейних ролей, репродуктивні установки часто пов'язують з гендерною ідентичністю та дослідженнями статевої сфери особистості. Статево-рольова ідеологія відносно жіночої репродуктивної установки традиційно носить позитивний характер за винятком радикальних феміністських підходів. Потреба в дітях розглядається як соціально-психологічна властивість соціалізованого індивіда, котра виявляється в тому, що без наявності дітей і належного їх числа індивід відчуває не самодостатність себе як особистості.

Так, Родштейн М.Н. визначає репродуктивну установку жінок як результат інтегральної взаємодії гендерної та виховної позицій. Психологічні прояви і особистісний аспект репродуктивної установки пояснюються ставленням до себе як до матері і до ідеального образу матері. Звідси виникає питання про умови формування гендерної ідентичності жінки. В дослідженнях Родштейн наголошується, що репродуктивна установка несе в собі «вантаж» минулого жінки і її «підготовки» до ролі матері, тобто тієї соціальної ситуації, в якій жінка усвідомлювала материнську роль [3].

У репродуктивній ролі жінки відображується властиве жінці ставлення до самої себе, до інших людей, до зовнішнього світу. Батьківсько-дитячі відносини мають величезний вплив на особливості репродуктивної ролі людини у дорослості. Батьківська сім'я є первинним соціальним середовищем індивіда, середовищем соціалізації. Діти вчаться нормам життя у суспільстві і сприймають культуру через своїх батьків. Саме в сім'ї людина отримує перший соціальний досвід, засвоює правила і норми поведінки. Батьківська сім'я є найбільш доступним зразком спостереження, який за певних умов стає зразком для наслідування.

В Україні дослідження проблем свідомого батьківства і репродуктивної поведінки стають все більш популярними. Ігнатенко І.В. визначає репродуктивну установку як психологічне явище, яке спирається на засвоєні особистістю установки по відношенню до дітей взагалі, потребу народжувати, виховувати, спілкуватися з дитиною, прагнення мати конкретну кількість дітей, яке виражається в тому, що без дітей людина відчуває труднощі в самореалізації себе як особистості. Репродуктивні установки залежать від особливостей дитячо-батьківських відносин, шлюбно-сімейних взаємин та гендерної ідентичності [2].

У зарубіжних дослідженнях проблеми репродуктивної поведінки та репродуктивних установок займають особливе місце. Особливості репродуктивної поведінки жінок досліджують з різних сторін. В даний час в розвинених країнах спостерігається депопуляція, тобто скорочення чисельності населення. З іншого боку, населення земної кулі зростає, головним чином за рахунок країн, що розвиваються. У зв'язку з цим проблеми народжуваності, зокрема, її психологічних детермінант, є актуальною темою досліджень [4].

Австрійські вчені С. Lee і Н. Gramotnev розглядають прагнення мати дітей як елемент психологічного благополуччя [4]. У своїй роботі С. Lee і Н. Gramotnev дослідили особливості репродуктивних установок молодих австралійок: для жінок, бажаних мати одного-двох дітей, важлива можливість мати оплачувану роботу, а ті, хто бажає більшу кількість дітей, готові до традиційної ролі домогосподарки. Відповіді на питання: «Яким би ви хотіли бачити своє життя в 35 років?» Виявили значущі відмінності між жінками, які планують і не планують мати дітей. Жінки, що припускають залишитися бездітними, порівняно з плануючими 1-2 дітей:

- Мали більш низький рівень освіти або ще вчилися, або не мали роботи;
- Менше число мало близькі сексуальні відносини;
- Рідше оцінювали себе як виключно гетеросексуальних;
- Найчастіше вживали алкоголь і наркотики (марихуану);

- Найчастіше мали проблеми із зайвою вагою;
- Найчастіше стикалися з жорстоким поводженням, не мали соціальної підтримки і відчували незадоволеність життям, частіше стикалися з депресією і з почуттям, що «жити не варто»;
- Не прагнули до 35 років обов'язково вийти заміж, зате хотіли підвищити кваліфікацію і мати цікаве дозвілля.

Жінки, які бажали мати 3 і більше дітей, були орієнтовані на традиційну сім'ю; в порівнянні з тими, хто прагне до норми (1-2 дитини), частіше:

- Проживали в сільській місцевості або віддалених районах;
- Починали статеве життя після 16 років, мали тільки одного сексуального партнера, але вступали в шлюб в більш молодому віці; прагнули до заміжжя і створенню міцної сім'ї;
- Не використовували засоби контрацепції;
- Оцінювали себе як виключно гетеросексуальних;
- Не вживали алкоголь і наркотики;
- Були задоволені своїм життям і рівнем соціальної підтримки, не впадали в депресію;
- Найчастіше виявлялися незайнятими на роботі і не прагнули підвищити кваліфікацію.

Виходячи з цих результатів C.Lee і H.Gramotnev допустили, що небажання мати дітей є індикатором психологічного неблагополуччя і наслідком впливу несприятливих соціальних факторів, а прагнення до багатодітності насамперед визначається прихильністю до традиційних цінностей.

Професор Каліфорнійського університету Jay Belsky в своїх дослідженнях виділяє вплив дитячого досвіду як найважливішого чинника, який визначає репродуктивну поведінку у дорослості. У своїй роботі він пов'язує досвід, отриманий в дитинстві, і репродуктивні стратегії в зрілості. Згідно з результатами його дослідження виховання з батьком (в повній сім'ї) або без нього впливає на міцність майбутніх відносин з партнером і очікування батькового вкладу у виховання дитини. Jay Belsky висловив припущення, що особливості дитячо-батьківських відносин здатні викликати зміни на соматичному рівні - прискорити або відстрочити статеве дозрівання. Автор виділив дві траєкторії розвитку. Кількісно-орієнтована репродуктивна стратегія виникає, коли відносини в родині схильні до несприятливого впливу, такого, як загальний стрес, подружні сварки і брак грошей, що породжує грубий, нечутливий, суперечливий стиль батьківства, а у розвитку дитини призводить до неміцних прихильностей, недовіри, споживчому відношенню до інших. Такий розвиток стимулює більш ранній початок пубертату, ранній сексуальний дебют, короткі та нестабільні близькі стосунки, обмежений батьківський внесок у виховання власних дітей. Якісно-орієнтована стратегія розвивається в підтримуючому середовищі, при подружній гармонії і достатніх фінансових ресурсах, що породжує чутливий, підтримуючий, чуйний і позитивно-афективний стиль материнства і батьківства, а це, в свою чергу, забезпечує міцні прихильності, довіра до світу, взаємно-винагороджує міжособистісну орієнтацію. У підсумку все це веде до відстрочення настання пубертату, більш пізнього початку статевого життя, формуванню міцних відносин в парі і більшому батьківському вкладу у власних дітей [9].

Найбільш значущими для формування репродуктивної стратегії вважаються перші п'ять років життя дівчинки, протягом яких якість батькового вкладу (наявність / відсутність батька, присутність вітчима) виступає як «основа для калібрування часу статевого дозрівання і певного типу сексуальної поведінки». Відсутність батька сприяє акселерації, а чим більше часу чоловік витрачає на турботу про дочку в перші 5 років її життя і чим більше він позитивних емоцій проявляється в цій взаємодії, тим пізніше настає пубертат.

Американський вчений Amato P.R. на основі даних лонгитюдного дослідження виділив фактори, що впливають на спосіб життя молодих жінок, зокрема, на плани народження дітей [8]. У перший фактор - «Особистісні та соціальні ресурси» - увійшли висока самоповага, низький рівень депресії, відчуття підтримки оточуючих, оцінювані дівчиною як близькі стосунки з обома батьками, оцінювані батьками як близькі стосунки з дочкою, позитивне ставлення до шкільного навчання. Високі значення за цим фактором визначають міцні соціальні зв'язки молодої жінки, позитивне емоційне самопочуття, а також прагнення відкласти обзаведення сім'єю і дітьми. Як вважають автори, дівчата з недостатніми особистісними та емоційними ресурсами прагнуть швидше створити власну сім'ю для того, щоб ці ресурси збільшити. Другий фактор «Соціально-економічні ресурси сім'ї та академічна успішність», включав показники тесту інтелекту, освіта і рівень доходу батьків, наявність повної сім'ї, високий рівень успішності і відсутність порушень в когнітивній сфері. Дівчата з високими показниками з даного фактору більш націлені на отримання освіти і більш пізнє створення сім'ї, а з низькими - частіше народжували дітей без партнера або в незареєстрованому шлюбі. Третій фактор «Консервативні цінності і поведінка» включив в себе ступінь релігійності дівчини та її батьків, наявність сексуального досвіду і ранній сексуальний дебют (до 16 років), загальне число сексуальних партнерів. Фактор диференціює жінок, які перебували у позашлюбному співжитті або що мали позашлюбну дитину, і тих, що мали законного чоловіка або не мали співмешканця. В цілому ранній початок статевого життя прямо пов'язано з раннім створенням сім'ї. Згідно з даними авторів, сприятлива обстановка в сім'ї, когнітивна успішність і прийняття консервативних цінностей сприяють тому, що народження дітей переноситься на пізніший час, а молодими матерями опиняються ті, хто спочатку перебував у менш благополучній ситуації [8].

Як особливий напрямок варто відзначити дослідження ставлення до бездітності (childlessness),

в тому числі добровільного (voluntary childlessness). Добровільна бездітність, або childfree (CF), стає все більш поширеною. Уже чверть століття дослідники торкаються теми стигматизації добровільної бездітності, доводячи, що спосіб життя childfree цілком прийнятний і не є девіацією. Піднімаються питання психологічної підтримки CF: як допомогти CF-жінкам сформувати позитивну гендерну ідентичність поза контекстом материнства, яке вважалося основою жіночності протягом всієї людської історії, як виправити негативний образ бездітної жінки як позбавленої багатьох радостей, як домогтися автономії жінки в ухваленні рішення про народження дитини в умовах «пронаталістського режиму» [4].

Таким чином, репродуктивні установки займають важливе місце в розвитку материнської сфери жінки та є актуальною проблематикою сучасних наукових досліджень. В психології дослідження репродуктивної установки обумовлено проблемою формування свідомого батьківства. Репродуктивні установки залежать від особливостей дитячо-батьківських відносин, шлюбно-сімейних взаємин та гендерної ідентичності. На сьогоднішній момент не розроблений діагностичний інструментарій для раннього виявлення можливого негативного розвитку репродуктивних установок, а також не вивченим залишається процес їх становлення і розвитку.

Література:

1. Бацилєва О.В. Медико-психологічні особливості репродуктивного здоров'я // О.В. Бацилєва / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка/ за ред. С.Д. Максименка. – Т.Х, Ч9. – К., 2008. – С.63-72
2. Ігнатенко О. В. Психологічні особливості прояву репродуктивної установки в юнацькому віці: Автореф. дис. . канд. психол. наук.- Київ., 2012.- 16 с.
3. Ильясов Ф.Н. Потребность в детях и репродуктивное поведение // Ф.Н. Ильясов. М.: Мониторинг общественного мнения 7 (113), Январь-февраль 2013, С. 168 - 177
4. Новикова Е.С. Проблемы репродуктивного поведения в зарубежных исследованиях // «Перинатальная психология и психология репродуктивной сферы», М.: 2011 №3 (3), С. 107-116
5. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. - / Риса Викторвна Овчарова. –М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 31с
6. Родштейн М. Н. Гендерно-ролевая идентичность как фактор репродуктивной установки женщин : диссертация ... канд. Психол. наук.- Самара, 2006.- 222 с.
7. Узнадзе Д.Н. Психология установки. - /Дмитрий Николаевич Узнадзе. –СПб.: Питер, 2001. - 416 с.
8. Amato P.R., Landale N.S., Havasevich-Brooks T.C., Eggebeen D.J., Schoen R., McHale S. Precursors of Young Women's Family Formation Pathways // Journal of Marriage and Family. – Vol. 70, Dec 2008. – pp.. 1271-1286.
9. Belsky J. Childhood experience and the development of reproductive strategies // Psychosocial. – Vol.22, n° 1, 2010. – pp. 28-34.
10. Lee C., Gramotnev H. Motherhood Plans among Young Australian Women: Who Wants Children These Days? // Journal of Health Psychology. - Vol 11(1), Jan, 2006. - pp. 5-20.

Literatura:

1. Bacileva O.V. Mediko-psihologichni osoblivosti reproduktivnogo zdorov'ja // O.V. Bacileva / Zbirnik naukovih prac Institutu psihologey im. G.S.Kostjuka/ za red. S.D. Maksimenka. – Т.Н, Ч9. – К., 2008. – С.63-72;
2. Ignatenko O. V. Psihologichni osoblivosti projavu reproduktivnoy ustanovki v junackomu vici: // Avtoref. dis. . kand. psihol. nauk.- Kiev., 2012.- 16 S.
3. Iliasov F.N. Potrebnost' v detyah i reproduktivnoe povedenie // F.N. Iliasov. M.: Monitoring obshchestvennogo mneniya 7 (113), Yanvar'-fevral' 2013, S. 168 – 177;
4. Novikova E.S. Problemy reproduktivnogo povedeniya v zarubezhnyh issledovaniyah // «Perinatal'naya psihologiya i psihologiya reproduktivnoy sfery», M.: 2011 №3 (3), S. 107-116;
5. Ovcharova R. V. Psihologicheskoe soprovozhdenie roditel'stva. - / Risa Viktorovna Ovcharova. –М.: Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2003. – 31s.
6. Rodshtein M. N. Genderno-rolevaya identichnost' kak faktor reproduktivnoy ustanovki zhenschin : dissertatsiya ... kand. Psihol. nauk.- Samara, 2006.- 222 s.
7. Uznadze D.N. Psihologiya ustanovki. - /Dmitriy Nikolaevich Uznadze. –SPb.: Piter, 2001. - 416 s.
8. Amato P.R., Landale N.S., Havasevich-Brooks T.C., Eggebeen D.J., Schoen R., McHale S. Precursors of Young Women's Family Formation Pathways // Journal of Marriage and Family. – Vol. 70, Dec 2008. – pp. 1271-1286;
9. Belsky J. Childhood experience and the development of reproductive strategies // Psychosocial. – Vol.22, n° 1, 2010. – pp. 28-34;
10. Lee C., Gramotnev H. Motherhood Plans among Young Australian Women: Who Wants Children These Days? // Journal of Health Psychology. - Vol 11(1), Jan, 2006. - pp. 5-20;

УДК 159.923.31:922.1

Типи батьківського ставлення до дитини (підлітка) з хронічною соматичною патологією та її психосексуальний розвиток (теоретико-методологічні аспекти)

Макаренко А.О.

В статті представлено теоретико-методологічний аналіз наукових положень щодо розвитку дитини в нормі і при хронічній соматичній хворобі, впливу типів батьківського ставлення до хворої дитини на особистість дитини, головних механізмів впливу виховних стратегій на розвиток дитини, психосексуального розвитку дітей та підлітків. Показано, що соматично хворі діти відмінні від здорових однолітків по ряду індивідуально-психологічних ознак. З'ясовано, що існує прогалина у наукових даних щодо психосексуального розвитку дітей (підлітків) за умов хронічної соматичної патології.

Ключові слова: діти, підлітки, хронічна соматична патологія, типи батьківського ставлення, психосексуальний розвиток.

В статье представлен теоретико - методологический анализ научных положений по развитию ребенка в норме и при хронической соматической болезни, воздействия типов родительского отношения на личность ребенка, главных механизмов влияния воспитательных стратегий на развитие ребенка, психосексуального развития детей и подростков. Показано, что соматически больные дети отличны от здоровых сверстников по ряду индивидуально - психологических признаков. Выяснено, что существует пробел в научных данных относительно психосексуального развития детей (подростков) в условиях хронической соматической патологии.

Ключевые слова: дети, подростки, хроническая соматическая патология, типы родительского отношения, психосексуальное развитие.

The article presented theoretical and methodological analysis of scientific statements about child development in normal and chronic physical illness, exposure to types of parental relationship to a sick child to the child's personality, the main mechanisms of educational attitudes on child development, psychosexual development of children and adolescents. Shown that somatic ill children different from healthy peers on a number of individual psychological characteristics. It was found that there is a gap in scientific data on psychosexual development of children (teenagers) under chronic somatic diseases.

Key words: children, adolescents, chronic somatic pathology, type of parental relationship, psychosexual development.

На сьогоднішній день можна констатувати невичерпний дослідницький інтерес щодо проблем психічного існування в умовах соматичної патології. Аналіз змін особистості при соматичній патології має тривалу наукову історію, багато дослідників присвятили сомато-психологічним аспектам своєї дослідницької пошуку у відповіді на питання, як змінюється розвиток особистості при соматичній хворобі, яку питому частку в ставленні до тілесної недуги займає власне хвороба та її усвідомлення хворим, який вплив на ставлення до хвороби має оточуюче середовище хворого, його мотиваційні та ціннісні орієнтації, світоглядні позиції, яким чином відбувається пристосування до захворювання, завдяки яким механізмам долаються його наслідки та ін. [1,2,3,4,5,6]. Загалом можна звітувати, що більшість подібних досліджень зосереджена здебільшого на взаємозв'язку психічного і тілесного, психосоматичного бачення людини, окрім того дослідження, що виконані на дорослих вибірках, займають більший прошарок наукового простору зазначеної проблеми, проте, існує певна кількість (більшість з них виконана в останнє десятиріччя) робіт, увага котрих фокусується навколо вивчення особливостей вікового розвитку в умовах соматичної патології та, зокрема, у дитячому і підлітковому віці. У цьому сегменті досліджень наголос робиться на захворюванні, що стає чинником, який впливає на нормативний віковий розвиток, на розвиток дитячо-батьківських відносин та стосунків з однолітками та самим собою. Роботи, виконані на дитячих та підліткових вибірках, значно розширюють не лише теоретичне знання щодо ролі соматичної патології, але й мають практичну значущість, яка втілюється у наданні психологічної диференціальної та адресної допомоги сім'ям з хворими дітьми (підлітками).

В літературі (Д. Н. Ісаєв, В. В. Ніколаєва і ін.) існують дані, що вказують на відмінність дітей, які часто хворіють, від їх здорових однолітків по ряду індивідуально-психологічних ознак. Для них характерні тривожність, невпевненість в собі, втомлюваність, залежність від думки інших. Втім, в роботах такого типу при розгляді базових складових розвитку дитини (когнітивного, поведінкового, емоційного) та його порушення при соматичній патології, яка обмежує здійснення ведучої діяльності і перешкоджає головним задачам розвитку дитини/підлітка (ігрова, учбова діяльність, спілкування з однолітками), випадає такий важливий компонент розвитку як психосексуальність. Психосексуальному розвитку дітей та особливо підлітків присвячена чимала кількість робіт у різних наукових дискурсах, що в свою чергу можуть бути диференційовані залежно від напрямів досліджень: медико-біологічний; соціологічний, соціально-психологічний, психоаналітичний. Разом із тим існує брак психологічних досліджень, що фокусувались би на проблемі психосексуального розвитку дітей та підлітків з соматичними захворюваннями. Соматичні патології розглядаються дослідниками як критерій, що унеможливає включення таких підлітків до груп респондентів при вивченні психосексуального розвитку (наприклад О. К. Яковенко [7]). На наш погляд це є правомірним і повністю виправданим, адже соматична патологія здатна ставати перешкодою на шляху до гармонійної психосексуальності, адже життєва ситуація соматичної хвороби викривляє «звичиний» шлях розвитку дитини. Л.С.Виготський відмічав: «Дитина, розвиток, якої ускладнено дефектом, не є лише менш розвинутою, ніж його нормальні однолітки, але інакше

розвинутою»... Дефективна дитина представляє якісно відмінний своєрідний тип розвитку» [8, С.15]. Ця думка Л. С. Виготського відносилась перш за все до дітей з дефектами органів відчуттів або з патологією мозку, та, як справедливо зазначали О. Т. Соколова та В. В. Ніколаєва [6], у рівній мірі це положення може бути віднесено і до дітей, що страждають іншими соматичними захворюваннями, адже хвороба не лише змінює функціональний стан мозку, але й виступає тяжкою психічною травмою, що викликає серйозні розлади поведінки. Окрім високого травматичного значення хвороби для дитини (підлітка), вона стає важкою психічною травмою. Для батьків хвороба дитини також стає потужним ударом по психіці, хвора дитина стає об'єктом особливої турботи та уваги (які можуть бути надмірними). У зв'язку з цим доцільно привести ще одне принципове положення Л. С. Виготського: «Сама дія дефекту завжди опиняється вторинною, не безпосередньо відображеною... Безпосередній наслідок дефекту — зниження соціальної позиції, дефект реалізується як соціальний вивих» [8, С. 13]. О. Т. Соколова та В. В. Ніколаєва [6] відмічали, що хронічне тяжке соматичне захворювання створює особливу дефіцитарну соціальну ситуацію розвитку, активізує власну пізнавальну позицію дитини (підлітка), що спрямована на подолання перешкод, створених хворобою, в реалізації життєво важливих потреб. Не володіючи достатнім життєвим досвідом, дитина виявляє прагнення отримати допомогу від близьких. Батьки, встановлюючи певний виховний тип ставлення до дитини, можуть як сприяти подоланню психологічних перешкод, викликаних хворобою, так і перешкоджати цьому процесу, що може мати місце навіть у разі благополучного відновлення соматичного здоров'я. Проте, основним джерелом психологічних проблем вважаються чинники, безпосередньо не пов'язані з хворобою, а що визначаються тією ситуацією, в якій опиняється хвора дитина (підліток). Серед них виокремлюються: обмеження активності, відрив від групи, ізоляція. Всі ці фактори мають регресивні наслідки для особистості дитини. В літературі [6, 9 та ін.] є дані про те, що у всіх групах хронічно хворих дітей відзначається негативний вплив хвороби на нормальний перебіг життя в цілому та особливо на відносини з однолітками, батьками і самостійність дитини. Основні способи адаптації до життя в нових умовах діти знаходять всередині родини. На етапі діагностики багато батьків завдяки відповідальності за здоров'я, життя і благополуччя своєї дитини, відчують почуття провини щодо поставленого діагнозу, а необхідність стаціонарного лікування переконує їх у серйозності захворювання. Все це може призвести до ятрогенної поведінки батьків, яка сприяє виникненню почуття безнадії у дитини. Дитина не може усвідомити тяжкості захворювання і його наслідків, але, опинившись у ситуації хвороби, вона формує своє власне ставлення до нових обставин життя і до самої себе. Д. Н. Ісаєв [10] відмічав, що уявлення дитини про оточуючий світ і, зокрема, про хворобу відображають світогляд родини. Ще в більшій мірі це стосується почуттів. Переживання батьків частіше всього викликають у хворих дітей аналогічні почуття, які лягають в основу ВКХ. Принципово важливим є питання про роль внутрішньосімейних відносин і батьківського ставлення, зокрема, в процесі нормальної соціальної адаптації або дезадаптації дітей (підлітків) з соматичною патологією. Виходячи з положення, що спочатку для самої дитини його дефект не існує, роль найближчого оточення дитини (підлітка) стає дуже великою. При цьому в літературі [6,10] зазначається, що дезадаптація може відбуватися через батьківське ставлення і відповідно через взаємини дитини (підлітка) з батьками. Зведення хвороби і хворої дитини в абсолют проявляється на всіх рівнях батьківського ставлення: поведінковому, когнітивному, емоційному і може призводити до формування симбіотичного і симбіотично-авторитарного типів батьківського ставлення. Отже, негативний вплив включення хвороби як «центральної ланки» в соціальну ситуацію розвитку дитини (підлітка) може проявлятися у двох напрямках: по-перше, у формуванні виховного стилю, який обмежує основні психологічні потреби дитини (підлітка), і, по-друге, в усвідомленні підлітком себе хворим, що відбувається через прийняття ним точки зору батьків. У випадках, коли підліток намагається чинити опір симбіотичному батьківському ставленню, наслідком стають сімейні конфлікти, якщо ж підліток підкорюється і між ним та батьками (у більшості випадків з матір'ю) встановлюється симбіотичний зв'язок, знижується самостійність, порушуються контакти з однолітками, виникають труднощі емансипації. Отже, обидва варіанти ведуть до соціальної дезадаптації. Якщо ж факт хвороби усвідомлений, належним чином «опрацьований» батьками і не стає центральним, визначальним вектором розвитку дитини (підлітка), якщо їй надається самостійність, можливість самореалізації, власної активності і спілкування, задоволення провідних потреб, то результатом такої ситуації в сім'ї може стати нормальна соціальна ситуація розвитку. Отже, заломлення факту хвороби, формування ВКХ спочатку відбувається на інтерпсихологічному рівні — у сімейних відносинах, у батьківському ставленні, а вже потім — з перекладом цієї «зовнішньої внутрішньої картини хвороби» на інтрапсихологічний рівень по мірі дорослішання дитини. Той, чи інший результат розвитку дитини (підлітка) з соматичною хворобою багато в чому визначається типом і структурою батьківського ставлення; включеністю хвороби як центральної ланки в структуру батьківського ставлення, а через нього і в соціальну ситуацію розвитку. В дослідженні О. Т. Соколової та В. В. Ніколаєвої [6] були виявлені наступні провідні типи спотворень виховного стилю і його структури: домінуюча або потураюча гіперопіка; страх втрати дитини; виховна невпевненість; нестійкість виховного стилю; тенденції до зниження санкцій, вимог та заборон. Нестійкість виховного стилю накладається на наявні у підлітка повільність, інертність, може призвести до ще більшої сповільненості в якості захисту або до невротичних реакцій. Гіперопіка, домінування, гіперпротекція, що мають місце при вихованні астенізованого підлітка, ведуть до ще більшої астенізації. Принципово важливо, що в зазначених спотвореннях виховного стилю реалізуються симбіотичний і (рідше) симбіотично-авторитарний типи батьківського ставлення, що шкідливо позначається на процесі соціальної адаптації та реалізації компенсаторних можливостей підлітка. Основними критеріями соціальної адаптованості/дезadaptованості підлітків, що реалізуються на рівні внутрішньосімейних відносин, є: наявність або відсутність симбіотичного і симбіотично-авторитарного типів батьківського ставлення як головних детермінант соціальної дезадаптації підлітка; особливості самосприйняття підлітка, особливості його самооцінки, при цьому принциповими видаються два положення: по-перше, що

початкове усвідомлення себе як хворого у дитини (підлітка) відбувається опосередковано, через батьківське ставлення, фіксація такого усвідомлення в міру дорослішання і, особливо, в підлітковому віці слугує основою різних проявів соціальної дезадаптованості на всіх рівнях (когнітивному, особистісному, поведінковому), по-друге, основною детермінантою формування дезадаптуючого типу батьківського ставлення, а через нього і детермінантою соціальної дезадаптації підлітка, є **включення хвороби як центральної ланки спочатку в структуру батьківського ставлення, а потім в соціальну ситуацію розвитку дитини (підлітка)**. Отже, найважливіша роль в реалізації або нереалізації такого включення належить батьківському ставленню, оскільки саме через нього відбувається переклад феномена «хвороби як центральної ланки» із зовнішнього на внутрішній рівень. В. Е. Котовою [11] показано особливості батьківського ставлення до соматично хворої дитини (порушення опорно-рухового апарату), яке характеризується дефіцитарністю і змінами в структурних компонентах: емоційному (фобія втрати дитини, перебільшення уявлень про «тендітність» дитини; надання переваги дитячим якостям, що проявляються в прагненні батьків ігнорувати дорослішання дитини, стимулювання в них збереження таких дитячих якостей, як безпосередність, наївність, грайливість; когнітивному (порушення уявлення про стан здоров'я дитини, недостатність (або повна відсутність) вимог-зобов'язаностей дитини в сім'ї; надання переваги жіночим якостям, що проявляється в зміні установок батьків по відношенню до дитини в залежності від її (дитини) статі. В контексті чотирьохфакторної системної концепції сексуального здоров'я [12] процес соціалізації сексуальності визначається, як засвоєння суспільних норм в ступені сексуальної культури, яка зумовлена ставивим вихованням та сексуальною просвітою [13]. Неправильні типи виховання призводять до формування рис характеру, що порушують процес комунікації, особливо з протилежною статтю, що в свою чергу обумовлює порушення психосексуального розвитку, особливо формування статевої поведінки. Вагомий внесок у розуміння дитячої сексуальності зробили теорія психосексуального розвитку З. Фрейда [14] та теорія об'єктних стосунків [15]. З. Фрейдом був наданий опис послідовних стадій сексуального розвитку; згодом його послідовники (Е. Еріксон та ін.) розширили межі теорії, які вже вміщували багато чинників із зовнішнього досвіду. Значення дитячої сексуальності визначається не тільки власне складною та вразливою природою, а також силою впливу на доросле сексуальне життя. Зріла сексуальність походить зі стадій сексуального розвитку в дитинстві. За даними Г. С. Васильченка всі етапи психосексуального розвитку: статева самосвідомість, статева роль та психосексуальні орієнтації, а також стадії формування сексуального потягу – стадія платонічного, еротичного та сексуального лібідо тісно пов'язані. Тільки при гармонійному поєднанні і функціонуванні кожного з рівнів лібідо можна свідчити про сексуальну зрілість. У дорослому житті сексуальність здатна дати імпульс зв'язку між фігурами із минулого та сім'єю, збираючи воедино багато аспектів фізичного та емоційного розвитку, які привносяться у актуальні негаразди і задоволення з минулих стосунків. Зріла сексуальність також розглядається як компонент атракції. Такий контекст передбачає міжособистісні стосунки, які людина будує з оточуючими в процесі соціалізації. Умовою зрілої сексуальності за П. Куттером [19] є відповідне виховання, уміння контактувати з іншими людьми, впевненість у собі, диференційована чутливість. Згідно діяльнісному підходу, психічний розвиток та розвиток особистості відбувається в діяльності внаслідок активної взаємодії індивіда з середовищем. Розгортання діяльності у зовнішньому плані та інтеріоризація деяких її аспектів є обов'язковим елементом поширеного відтворення самого процесу діяльності [цит. за 7]. О. М. Леонтьєв [там же] стверджував, що головні зміни розвитку психічних функцій і особистості, які відбуваються на кожному віковому етапі, обумовлені провідною діяльністю, в межах якої виникають та диференціюються нові види діяльності, формуються та перебудовуються окремі психічні функції та визначаються зміни особистості.

Під психосексуальним розвитком розуміють формування статевої самосвідомості, статевої ролі та сексуальної орієнтації. З одного боку психосексуальність – це певний аспект онтогенезу, тісно пов'язаний із загальним біологічним розвитком організму, а з іншого – результат статевої/гендерної соціалізації, в ході якої людина засвоює певну статевою роль та правила сексуальної поведінки [12 та ін.]. Розмежовують ядерну статевою і статеворольову ідентичність та сексуальну орієнтацію як компоненти і три лінії психосексуального розвитку. Г.С. Васильченко зі співавторами виділили 3 етапи формування психосексуального розвитку: статева самосвідомість (1-7 років), статева роль (7-13 років), психосексуальні орієнтації (12-26 років). Якщо ранні етапи нормального психосексуального розвитку відсутні або порушуються, то виникають грубі порушення і деформація сексуальності, які зачіпають ядро особистості.

В генетичній психології особистість, як вища форма існування людської психіки, визначається біосоціальними стосунками і духовними взаємодіями батьків [20]. С. Д. Максименко [там же] сформулював тезу: «Особистість починається з любові», що свідчить про важливість культури інтимних стосунків в процесах розвитку особистості. В статеворольовому підході О. С. Кочаряна [21] статеворольові утворення є стрижневими в структурі особистості, які організують всю систему особистості. Статеворольові структури пронизують всю особистість, саме на їх ґрунті розвивається психосексуальність (становлення статевої самосвідомості, засвоєння статевої ролі та формування сексуальної орієнтації). Д. Н. Ісаєв та В. Є. Каган підкреслюють єдність та взаємодію вроджених задатків, індивідуального досвіду дитини та засвоєння статевої ролі в процесі психосексуального розвитку [22]. Засвоєння статеворольової поведінки має активну та пасивну складові, оскільки з одного боку відбувається цілеспрямоване формування дорослими очікуваних якостей, властивих чоловікові або жінці, а з іншого боку – відбувається імітація тих стандартів маскулінної або фемінінної поведінки, яку спостерігає та засвоює на несвідомому рівні дитина [24]. Обрана статева роль закріплюється в ігровій діяльності дитини. Таким чином, в першому наближенні до зазначеної проблеми, можна констатувати, що життєва ситуація соматичної хвороби викривляє «звичайний» шлях розвитку дитини та створює особливу дефіцитарну соціальну ситуацію розвитку, що в ряді випадків посилюється патогенним впливом батьків на

соматично хвору дитину. На психосексуальний розвиток впливають такі соціально-психологічні чинники, які є визначними механізмами загального розвитку дитини, а саме: структура діяльності індивіда, взаємовідносини із значущими іншими, моральні статеві норми, вікові особливості. Дитячий та підлітковий періоди несуть різні кризи психосексуального розвитку та шляхи їх подолання, які можуть бути перекриті соматичною патологією та ставленням батьків, в якому можуть домінувати мотиви інфантилізації та безстатевості хворої дитини. Значущим є соціальне оточення особистості, яка розвивається, в якому головною є взаємодія з батьками. Всі онтогенетичні характеристики є не лише віковими, але й статевовіковими, оскільки найпершою категорією, в якій усвідомлює себе дитина, є саме належність її до певної статі. Але психосексуальність здебільшого не потрапляє у фокус уваги досліджень, присвячених розвитку особистості дітей і підлітків в умовах соматичних хвороб, що призводить до безстатевого виміру психологічних досліджень. Виходячи з методологічних положень стосовно того, що теорія добре обґрунтована, якщо є динамічне співвідношення теорії з експериментальними даними, перспективою подальших розробок є проведення експериментального дослідження корелятив психосексуального розвитку дітей (підлітків) за умов соматичної патології та типів батьківського ставлення до них.

Література

1. Лурия А. Р. Внутренняя картина болезни и ятрогенные заболевания / А. Р. Лурия – М.: «Медицина», 1977. – 111 с.
2. Карвасарский Б. Д. Медицинская психология / Б. Д. Карвасарский – Л.: «Медицина», 1982. – С. 155-207.
3. Медична психологія. Підручник / [Максименко С. Д., Коваль І. А., Максименко К. С., Папуча М. В.] – Вінниця: Нова книга, 2008. – 52
4. Михайлов Б. В. Психотерапия в общесоматической клинике / Михайлов Б. В., Сердюк Б. В., Федосеев В. А. – Х.: «Прапор», 2002. – 125 с.
5. Николаева В. Н. Влияние хронической болезни на психику / В. Н. Николаева – М.: МГУ, 1987. – С. 22-139.
6. Соколова Е. Т. Особенности личности при пограничных расстройствах и соматических заболеваниях: Учебное пособие / Е. Т. Соколова, В. В. Николаева. – М.: СвР-Аргус, 1995. – 359 с.
7. Яковенко О. К. Особливості впливу батьківської родини на психосексуальний розвиток особистості дівчат. – Дис. канд. психол. н. – 19.00.07-педагогічна та вікова психологія. / О. К. Яковенко. – Х., 2011. – 238 с.
8. Выготский Л. С. Собрание сочинений. Т.5 / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – С. 10-25.
9. Курганова Ю. Е. Личностные особенности детей с различными хроническими соматическими заболеваниями. – ариф. дис. канд. психол. н. – 19.00.13- психология развития, акмеология. – М., 2004. – 20 с.
10. Исаев Д. Н. Психология больного ребенка / Д. Н. Исаев. – СПб., 1993. – 76 с.
11. Котова Е. В. Особенности родительского отношения к соматически больным детям старшего дошкольного возраста: на примере часто болеющих детей и детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата. / Котова Е. В. – Дис. канд. психол. н. – 19.00.04-медицинская психология. – 179 с.
12. Кришталь В. В. Сексологія: Навч. посібник / В. В. Кришталь, Є. В. Кришталь, Т. В. Кришталь. — Х.: Фоліо, 2008. — 990 с.
13. Сексopatология: Справочник / под ред. Г. С. Васильченко. – М.: Медицина, 1990. – 575 с.
14. Тайсон Р. Психоаналитические теории развития / Р. Тайсон, Ф. Тайсон. — М.: Когито-центр, 2007. — 407 с.
15. Кляйн М. Зависть и благодарность: исследование бессознательных источников: учеб. пособ. для доп. образования / М. Кляйн. – СПб.: Б.С.К., 1997. — 95 с.
16. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – М.: Попурри, 2008. – 480 с.
17. Лев-Старович З. Нетипичный секс. / З. Лев-Старович. – М.: Сов. спорт, 1995. — 366 с.
18. Темкина А. Сценарии сексуальности и гендерные различия / А. Темкина // В поисках сексуальности. – СПб., 2002. – С. 7–23.
19. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. / П. Куттер. – К.: София, 2004. — 256 с.
20. Максименко С. Д. Личность начинается с любви. / С. Д. Максименко. – Медицинская психология – 2006. – № 2. – С. 3-13.
21. Кочарян А. С. Личность и половая роль (симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии) / А. С. Кочарян. – Х.: Основа, 1996. – 127 с.
22. Исаев Д. Н. Половое воспитание и психогигиена пола у детей / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. – Л.: Медицина, 1979. – 184 с.
23. Говорун Т. В. Гендерна психологія / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. — К.: Акадeмія, 2004. — 307 с.

Literatura

1. Lurija A. R. Vnutrennjaja kartina bolezni i jatrogenne zabolevanija / A. R. Lurija – M.: «Medicina», 1977. – 111 s.
2. Karvasarskij B. D. Medicinskaja psihologija / B. D. Karvasarskij – L.: «Medicina», 1982. – S. 155-207.
3. Medichna psihologija. Pidruchnik / [Maksimenko S. D., Koval' I. A., Maksimenko K. S., Papucha M. V.] – Vinnicja: Nova kniga, 2008. – 52
4. Mihajlov B. V. Psihoterapija v obshhesomaticheskoy klinike / Mihajlov B. V., Serdjuk B. V., Fedoseev V. A. – H.: «Prapor», 2002. – 125 s.
5. Nikolaeva V. N. Vlijanie hronicheskoy bolezni na psihiku / V. N. Nikolaeva – M.: MGU, 1987. – S. 22-139.
6. Sokolova E. T. Osobennosti lichnosti pri pograničnyh rasstrojstvah i somaticheskijh zabolevanijah: Uchebnoe posobie / E. T. Sokolova, V. V. Nikolaeva. – M.: SvR-Argus, 1995. – 359 s.
7. Jakovenko O. K. Osoblivosti vplivu bat'kiv's'koj rodini na psihoseksual'nij rozvitok osobistosti divchat. – Dis. kand. psihol. n. – 19.00.07-pedagogichna ta vikova psihologija / Jakovenko O. K. – H., 2011. – 238 s.

8. Vygotskij L. S. Sobranie sochinenij. T.5.-M.: Pedagogika, 1984.-S.10-25.
9. Kurtanova Ju. E. Lichnostnye osobennosti detej s razlichnymi hronicheskimi somaticheskimi zabolevanijami. – aref.dis.kand.psihol.n.- 19.00.13- psihologija razvitija,akmeologija.-M.,2004.-20 s.
10. Isaev D. N. Psihologija bol'nogo rebenka / D. N. Isaev - SPb.,1993.-76s.
11. Kotova E. V. Osobennosti roditel'skogo otnoshenija k somaticheski bol'nym detjam starshego doshkol'nogo vozrasta: na primere chasto bolejušhijh detej i detej s narushenijami opomo-dvigatel'nogo apparata. – Dis.kand. psihol.n.-19.00.04-medicinskaja psihologija- 179 s.
12. Krishtal' V. V. Seksologija: Navch. posibnik / V. V. Krishtal', Ė. V. Krishtal', T. V. Krishtal'. — H. : Folio, 2008. — 990 s.
13. Seksopatologija:Spravochnik /pod red.G.S.Vasil'chenko.— M.: Medicina,1990.—575 s.
14. Tajson R. Psihoanaliticheskie teorij razvitija / R. Tajson, F. Tajson. — M.: Kogito-centr, 2007. — 407 c.
15. Kljajn M. Zavist' i blagodarnost': issledovanie bessoznatel'nyh istochnikov : ucheb. posob. dlja dop. Obrazovanija.- SPb. : B.S.K., 1997. — 95 s.
16. Frejd Z. Očerki po psihologii seksual'nosti / Z.Frejd – M.: Popurri, 2008. – 480 s.
17. Lev-Starovich Z. Netipichnyj seks. / Lev-Starovich Z. – M.: Sov. sport, 1995. — 366 s.
18. Temkina A. Scenarii seksual'nosti i gendernye razlichija / Temkina A. // V poiskah seksual'nosti.– SPb., 2002. – S. 7–23.
19. Kutter P. Ljubov', nenavist', zavist', revnost' / Kutter P. –K. : Sofija, 2004. — 256 s.
20. Maksimenko S. D. Lichnost' nachinaetsja s ljubvi/ Maksimenko S. D. – Medicinskaja psihologija – 2006. – № 2. – S. 3-13.
21. Kocharjan A. S. Lichnost' i polovaja rol' (simptomokompleks maskulinnosti/femininnosti v norme i patologii)/ Kocharjan A. S. – H. : Osnova, 1996. –127 s.
22. Isaev D. N. Polovoe vospitanie i psihogigiena pola u detej / D. N. Isaev, V. E. Kagan. – L.: Medicina, 1979. – 184 s.
23. Govorun T. V. Genderna psihologija / T. V. Govorun, O. M. Kikinezhd. — K. : Akademiya, 2004. — 307 s.

UDC 159.923-055.2:618.19-089.87

AGE-RELATED PERSONALITY TRAITS AMONG WOMEN WHO HAD MASTECTOMY DUE TO CANCER OF BREAST

Selezneva O.S., Yakovenko O. K.

Article is devoted to the study of age-related personality traits among women who had a mastectomy due to breast cancer. Personality traits of women in reproductive and non-reproductive age were shown. Data on the influence of the radical mastectomy on a woman's personality, as well as differences in the response of women of all ages were shown. Determined that women of non-reproductive age are characterized by high anxiety and individualism, neuroticism of personality, social maladjustment, self-doubt, the future staining mostly negative expectations. Takes place the propagation of hypochondriac states. Revealed that the most traumatic radical mastectomy and cancer are just for women of non-reproductive age.

Key words: personality, women, mastectomy, reproductive age, non-reproductive age, breast cancer.

Стаття присвячена дослідженню вікових особливостей особистості жінок, яким виконано мастектомію. Показано характерні риси особистості жінок репродуктивного та не репродуктивного віку. Отримано дані щодо впливу радикальної мастектомії на особистість жінок, а також визначено розбіжності реагування жінок різного віку. Визначено, що жінки не репродуктивного віку відрізняються підвищенням тривожності та індивідуалістичності, невротизацією особистості, соціальною дезадаптацією, невпевненістю в собі, забарвленням майбутнього переважно негативними очікуваннями. Має місце поширення іпохондричних депресивних станів. Було виявлено, що найбільш травматичного особистісного змісту радикальна мастектомія та перенесення онкологічного захворювання набувають саме в групі жінок періоду менопаузи.

Ключові слова: особистість, жінки, мастектомія, репродуктивний вік, непродуктивний вік, рак молочної залози.

Статья посвящена изучению возрастных особенностей личности женщин, перенесших мастэктомию в результате заболевания раком молочной железы. Показаны характерные черты личности женщин репродуктивного и нерепродуктивного возраста. Получены данные о влиянии радикальной мастэктомии на личность женщин, а также определены различия в реагировании женщин разного возраста. Определено, что женщины нерепродуктивного возраста отличаются повышенной тревожностью и индивидуалистичностью, невротизацией личности, социальной дезадаптацией, неуверенностью в себе, окрашиванием будущего в основном негативными ожиданиями. Имеет место распространение ипохондрических состояний. Выявлено, что наиболее травматическими радикальная мастэктомия и онкологическое заболевание являются именно для женщин нерепродуктивного возраста.

Ключевые слова: личность, женщины, мастэктомия, репродуктивный возраст, нерепродуктивный возраст, рак молочной железы.

Actuality. The number and incidence of cancer is constantly increasing in Ukraine and other countries of the world. Breast cancer takes first places in numerous oncological pathologies among women (from 18-19% to 28-29% depending on the region), its peak is noted at the age of 35-50 years, but the trend is relevant to the rejuvenation of the disease [5].

The main treatment is surgery – a radical mastectomy, which has numerous negative consequences that are displayed on the psychological state of women, quality of life, partnership functioning of individual in social field, and changes in perception of personal body. There was noted that as a result of radical mastectomy that caused cancer, the prevalence of depressive disorders among women ranges from 7-21% in a systematic review and up to 58% in another [3]. Thus the studies on feminine individual with cancer of breast, who underwent mastectomy is an important task for modern medical psychology, that must develop and implement psychotherapeutic treatments, in conjunction with the medical and psychological recovery of women.

Status of problem. Severe somatic diseases significantly affect the individual, thus leading to deformation of its individual structures, or changing the general features of functioning. S.D. Maksimenko and N.F. Shevchenko noted a series of psychogenic reactions caused by psychotraumatism of personality, perception of diagnosis in a halo of "sentence" Death, "fatality" oncological pathology. Depression, apathy, anxiety, fear, euphoria - the most common emotional reactions that change each other and depend on the personality of the patient's strength and tone of emotions [5]. According to the opinion of A. S. Tkhostov there occurs the reconstruction of hierarchy in motives, preserving of life becomes the dominant motive, which in turn changes the characteristics of perception of the world, a system of values and meanings. Bergfeld A.Y., Yarkova M.V. note complex content and structural organization of mental injuries that accompany awareness of a serious diagnosis, and taking decision on the need for radical surgery. Studies devoted to the search of the feminine individual functioning with breast cancer are mostly foreign, and domestic medical psychology has noted a shortage of this issue [8]. Moreover the age characteristics of women who have a significant factor that affects the functioning of the individual are not taken into account.

The aim of this article is to study age peculiarities of feminine individual which had mastectomy as a result of cancer of breast.

Characteristics of samples and research methods. There was formed the research sample with 150

women. We divided women in three groups. The structure of the first and second group included 50 women who completed mastectomy due to cancer of the breast of reproductive age (gr. 1) and menopause (gr. 2). The third research group consisted of 50 somatic-healthy women, aged 35 to 50 years (gr. 3). One used a standardized method for studying personality by L.M. Sobchik with help of which we obtained averaged profiles for each studied group, and significant differences in the results were identified after using the U-criteria of Mann-Whitney.

Results and interpretation. Fig. 1 shows the averaged personal profiles of women who joined the three research groups.

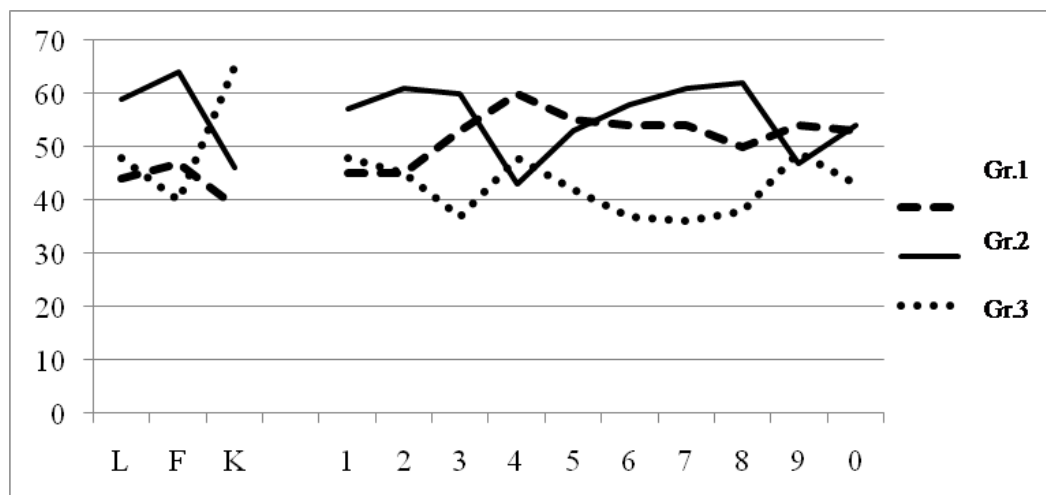

Figure. 1 Averaged personality profiles of subjects

Notes: L, F, K – reliability scales; 1 - Scale of neurotic overcontrol; 2 - scale of pessimism; 3 - the scale of emotional lability; 4 – scale of impulsiveness; 5 - the scale of masculinity-femininity; 6 - scale of rigidity; 7 - scale of anxiety; 8 – scale of individuality; 9 - scale of optimism; 0 - scale of social introversion.

The averaged profile obtained in gr. 1 is linear in its type because the main scales are within a narrow corridor standards. However, there was an increasing for the 4th scale, indicating an active life position of women, high search activity, achievement motivation, confidence and speed in decision-making prevail in the structure of motivational orientation. The lack of conformity, desire of independence is also a characteristic feature of woman individuality. Expressiveness of polar in sign of emotions takes place in emotional sphere.

It should be noted that when we have an exacerbation of profile on a scale “impulsivity” in stressful situations the sthenic type of behavior, determination, courage is possible. The displacement of unpleasant information and events that contribute to underreporting of self from consciousness is psyche defense mechanisms. In addition, the displacement is accompanied by an active response to the behavioral level, provided by emotional expressions, aggression, criticism, which greatly reduces the likelihood of psychosomatic variant exclusion. Thus, the normative profile obtained may be formed by the typical for this type of personal emotional reacting in combination with the intensification of the protective mechanisms of the psyche, which did not cause deformation of the individual, as well as made it possible to offset the value of undergoing surgery.

The structure of personality profile gr. 2 is sharpening a scale F, which reflects the emotional instability of women, excessive self-criticism, which is probably a consequence of the disease state and the low level of efficiency. The resulting personality profile is close to the neurotic, as it is evidenced by the resulting increase in scales of the neurotic triad, which is accompanied by a peak of 7th and 8th scales. It should be noted that the obtained personality structure is a certain duality defense mechanisms. On the one hand, there is a displacement from the mind of conflict information which is frustrational for their subjective image of “I”. On the other hand we have the transformation of psychological anxiety at the biological level of functional impairment. These mechanisms complement each other, creating basis for development of psychosomatic diseases.

It should be noted that according to N.I. Nepomnyashchii oncological diseases have psychosomatic nature, due to psychological specifics of persons who constitute a risk group [4]. According to the opinion of the author, cancer patients are different thanks to infantilism of some kind, which can be traced in reducing of emotional and to some extent rational perception and response to events and situations that are threatening to “individual peace of mind.” According to author’s hypothesis cell growth in cancer is a consequence of activation as a result of deep infantilization primarily psychological, and later somatic reactions to a stressful situation, children’s mechanisms of cell growth. So we can assume that the resulting feature functioning defense mechanisms of the psyche was the factor that contributed to the development of the disease, and after mastectomy does not determine speed and normative personal adaptation.

Increase of measures to the scales of anxiety and individualism indicates internal tension, nervousness, feeling of mental discomfort, uncertainty, reducing of overall performance, complex of guilt and inferiority in subjects. L.M. Sobchik notes that these personality traits are mostly the result of long-term emotional surge, or chronic disease that is a factor which triggers marked deadaptational experiences and reactions [7].

Thus, it should be noted that in the group of women with menopausal age and who performed mastectomy there was defined high neuroticism of personality, specific dual defense mechanisms of mentality that makes it difficult for adaptation to the experienced disease and complex combination of negative emotional trials and reactions that are likely to consequence the disease and create deformation of personality structures, while reducing the quality of life among subjects and general performance of life.

The structure of the personal profile among the studied gr. 3 includes most of scales which are the norm in the corridor, and therefore the profile is close to concordant-standard. Leading peak was obtained on a scale of optimism that characterizes subjects as active, confident, cheerful with a positive self-esteem. Mostly positive-stained states and manifestations dominate in emotional response. Difficulties in life are perceived as those that can be easily overcome, in exceptional cases, the significance of unattainable can be impaired.

At the behavioral level there can be observed a promiscuity in contacts, speed in decision making, condescending attitude to their own failures, a wide range of communication, volatility of preferences. Performance on a scale optimism in couple with the results on a scale of impulsivity indicate a lack of conformity among subjects, desire of independence, displays of dominance in interpersonal interaction.

These low figures for the fifth scale (below 50T) show feminine style of sex-role behavior, which can be traced in softness, credulity, sentimentality, an effort to gain support from the husband, the love of children, devotion to family interests and values.

When using the U-criteria of Mann-Whitney the significance of differences was determined by personal characteristics of the studied groups. The results can be analyzed in two ways: 1) personality changes associated with the disease and surgery; 2) age-related changes in personality as a result of disease and mastectomy.

Table 1

Structural differences of feminine individuality in three research groups

Scales	U 1-2	Z 1-2	U 2-3	Z 2-3	U 1-3	Z 1-3
1. Neurotic overcontrol	72,5**	-3,45	102,0'	1,85	121,0	-1,24
2. Pejorism	70,0**	-3,52	58,5**	3,23	155,5	0,14
3. Emotional lability	68,0**	-3,57	0,0**	5,09	45,0**	3,66
4. Impulsivity	46,5**	4,15	117,0	-1,37	52,0**	3,44
5. Femininity - masculinity	196,5	0,09	110,0'	1,59	109,0'	1,62
6. Rigidity	139,0'	-1,65	22,5**	4,38	36,0**	3,95
7. Anxiety	74,0**	-3,41	0,0**	5,09	7,0**	4,87
8. Personalism	62,5**	-3,72	0,0**	5,09	24,0**	4,33
9. Optimism	104,0**	2,60	104,5'	-1,77	116,5	1,38
0. Social introversion	169,5	-0,83	92,0*	2,16	102,5'	1,83

Notes: * - $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; ' - $p < 0,06-0,1$ (level trend).

After analyzing the identified differences in the structure of individual among women, it should be noted that the general laws, which were obtained in the groups of women who have had the disease compared to somatic-healthy women is increasing of following scales: emotional lability, masculinity-femininity, stiffness, anxiety and individuality. Since these differences largely relate to the emotional sphere of women, such as instability of emotional reactions and feelings of the opposite direction, the prevalence of negative-stained reactions, high levels of anxiety, which replaces displacement problems that can not be solved in a constructive way, there is possible assumption that they are consequence of the disease and surgery. Also in the women's personality structures of 1 and 2 studied groups we defined internal conflict, accompanied by severe negative emotions and which may reflect the complex experiences of women regarding breast loss, and thus it is impossible to treat yourself to a full-fledged woman.

These differences from the 6th, 7th and 8th scales, namely the higher value among women in 1 and 2 studied groups indicate the severity of personal disharmony, maladaptive state of psychological discomfort. Women who experienced the disease also may get stuck and have too big attention towards this event and its aftermath, accompanied by separate personal attitude and interpersonal difficulties. These results indicate a complicated adaptation of women on a personal level as in the emotional plane, and social. In general, the differences obtained reflect the high level of personality neuroticism, which is caused by the disease and surgery.

In the group of subjects with reproductive age who underwent radical mastectomy, we defined raising the profile on a scale of impulsivity, which is a specific feature of this group. The resulting difference indicates active life position of women, high levels of search activity, targeting advances in the structure of the motivational sphere, and the risk of spontaneous activity. Since the main psychological defense mechanism of

personality structure is obtained displacement, we can say that women's personal adaptation to the disease is mainly caused by the activation of protective structures, which in turn led women to active finding of constructive ways when dealing with the situation that has arisen, namely find optimal treatments, disease management and more.

In MCS - 10 the extreme version of any of the following behaviors are presented in section F43.8 «Other reactions to severe stress» as «a syndrome of pathological denial of illness» - the dominance of ideas as for full restore at any cost in physical and social status, the elimination of the disease causes and its effects [8]. In this case, patients experience a potential to change the course of events, have a positive impact on the course and outcome of physical illness, modernize healing process by enhancing stress, or physical exercise that might be contrary to medical advice. Thus, obtained in the study group averaged profile, namely its normative and personal adaptation of women to the disease, to a greater extent is the result of mature defense mechanisms of the psyche.

It was also determined that the specific feature of women with menopause, who underwent radical mastectomy has higher scores on scales of pejorism and social introversion. The results indicate the severity of dissatisfaction and pessimistic estimates of future prospects, self-criticism, a diminished self-esteem, self-confidence and future life events. In the social field we have marked personal passivity, isolation, lack of interest in social interaction, introversion prevails.

We also determined the age structure of personality characteristics among women who performed mastectomy. Yes, we received significant differences on scales of neurotic triad, namely higher scores in the group of women with menopause and increase the scales of anxiety and individuality. In the group of women of reproductive age who performed mastectomy we observed higher values on the scales of impulsiveness and optimism. Basing on these data, we can say that with age one can observe distribution of maladaptive states and increasing on the level of neuroticism personality as a result of the disease, and radical mastectomy. In addition, women with menopause differ by reduced social adjustment as a result of disease, there is a predominance of passivity, decreased self-confidence, future events are mainly colored in negative emotions, depressive hypochondriacal states are prevalent.

Conclusion

1. It was noted that women who performed mastectomy due to cancer of the breast are characterized by increased rates of emotional lability, courage, stiffness, anxiety and individuality.

2. We found that the characteristic feature of women in reproductive age who performed mastectomy is increased impulsivity and optimism, which is reflected in the proactive stance of women orientation to achieve the structure of the motivational sphere and perhaps is one of the effective ways of overcoming traumatic situation due to displacement, which is the most common protective mental mechanism in this group.

3. We obtained the data on such features of women with menopause as increased anxiety and individualism, neuroticism of personality, social exclusion, lack of confidence, mainly negative color of future expectations, the spread of hypochondriacal depression. So we can say that radical mastectomy due to cancer of the breast has more traumatic influence on the personality of women in this age group.

Література

1. Асеев А.В., Васютков В.Я. Качество жизни больных раком молочной железы Тверь: Фамилия, 1999. – 96 с.
2. Берёзкин Д. П., Зырянова Н. Т. О перспективах психосоматических исследований в онкологии // Психогигиенические проблемы психогигиены, психопрофилактики и медицинской деонтологии. Л., 1976. С. 16-18.
3. Блинов Н. Н. Роль психоонкологии в лечении онкологических больных // Вопросы онкологии. 1996. Т. 42, № 5. С. 86—89.
4. Непомнящая Н. И. О психологическом аспекте онкологических заболеваний. // Психологический журнал, 1998, № 4. С.132-145.
5. Психологічна допомога тяжким соматично хворим: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко, Н. Ф. Шевченко / АПН України. Інст психології ім. Г. С. Костюка. – К.; Ніжин: Міланик, 2007. – 115 с.
6. Сидоров П.И., Соловьев А.Г., Новикова И.А. Психосоматическая медицина. М.:МЕДпресс-информ, 2006. – 568 с.
7. Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМЛ : практическое руководство / Л. Н. Собчик. — СПб. : Речь, 2001. — 220 с.
8. Чуркин А.А., Мартюшов А.Н. Краткое руководство по использованию МКБ-10 в психиатрии и наркологии. – М.: “Триада-Х”, 2000. – 232 с.

Literatura

1. Aseev A.V., Vasyutkov V.Y. Kachestvo zhizni bolnyih rakom molochnoy zhelezzy Tver: Familiya, 1999. – 96 p.
2. Beryozkin D. P., Zyryanova N. T. O perspektivah psihosomaticheskikh issledovaniy v onkologii// Psihogigienicheskie problemy psihogigieny, psihoprofilaktiki i meditsinskoj deontologii. L., 1976. P. 16-18.
3. Blinov N. N. Rol psihoonkologii v lechenii onkologicheskikh bolnyih //Voprosy onkologii. 1996. Vol. 42, # 5. P. 86-89.
4. Nepomnyaschaya N. I. O psihologicheskom aspekte onkologicheskikh zabolevaniy.// Psihologicheskij

zhurnal, 1998, # 4. S.132-145.

5. Psihologichna dopomoga tyazhkim somatichno hvorim: Navch. poslb. dlya stud. visch. navch. zakl. / S. D. Maksimenko, N. F. Shevchenko / APN Ukraini. In inst-t psihologiyi Im. G. S. Kostyuka. – K.; Nizhin: Milanik, 2007. – 115 p.

6. Sidorov P.I., Solovev A.G., Novikova I.A. Psihosomaticheskaya meditsina. M.:MEDpress-inform, 2006. – 568 p.

7. Sobchik L. N. Standartizirovannyiy mnogofaktornyiy metod issledovaniya lichnosti SMIL : prakticheskoe rukovodstvo / L. N. Sobchik.

8. Churkin A.A., Martyushov A.N. Kratkoe rukovodstvo po ispolsovaniu MKB-10 v psyhyatryi and narkolohyy. - M .: "Triada-X", 2000 - 232 p.

УДК 159.9:618.2+618.4]:61

Ефективність впроваджених заходів медико-психологічної підтримки сім'ї в період очікування дитини

Ушакова В.Р.

У статті на підставі наукових досліджень проводиться аналіз оцінки ефективності комплексної медико-психологічної підтримки сім'ї в період очікування дитини. Увага звертається на порівняння даних до початку і по закінченню заходів медико-психологічного впливу. Наукове дослідження спрямоване на порівняння ставлення жінки до вагітності, емоційного стану, самопочуття, подружніх відносин і внутрішньосімейної взаємодії у жінок з ускладненням вагітності та з фізіологічним перебігом вагітності, які були не задоволені шлюбом. Акцент наукового дослідження зроблено на визначенні взаємозв'язку психологічних факторів з фізіологічним станом вагітних і вплив психологічних факторів на перебіг вагітності.

Ключові слова: медико-психологічна підтримка сім'ї, ставлення до вагітності, емоційний стан, сімейні стосунки.

В статье на основании научных исследований производится анализ оценки эффективности комплексной медико-психологической поддержки семьи в период ожидания ребенка. Внимание обращается на сравнение данных до начала и по окончании мероприятий медико-психологического воздействия. Научное исследование направлено на сравнение отношения к беременности, эмоционального состояния, самочувствия, супружеских отношений и внутрисемейного взаимодействия у женщин с осложнением беременности и с физиологическим течением беременности, которые были не удовлетворены браком. Акцент научного исследования сделан на определение взаимосвязи психологических факторов с физиологическим состоянием беременных и влияние психологических факторов на течение беременности.

Ключевые слова: медико-психологическая поддержка семьи, отношение к беременности, эмоциональное состояние, семейные отношения.

The article based on scientific research, an analysis evaluating the effectiveness of a comprehensive medical and psychological support in a waiting period of seven child. Attention is drawn to compare data before and after the event of medical and psychological impact. Scientific research is aimed at a comparison of the pregnancy, emotional state, health, marital relations and intra- interactions in women with complications of pregnancy and with physiological pregnancy who were not satisfied with the marriage. Emphasis placed on research to determine the relationship of psychological factors with the physiological state of pregnant women and the influence of psychological factors on the course of pregnancy.

Key words: medical and psychological support to the family, attitudes toward pregnancy, emotional state, family relations.

Актуальність. Грамотний психологічний супровід сім'ї під час вагітності, пологів та післяпологового періоду - запорука душевного і фізичного здоров'я сім'ї та нації в цілому.

Підтримати жінку, яка вирішила стати матір'ю, надати психологічну допомогу, допомогти сформувати довіру до себе, навчити спілкуванню з дитиною вже під час вагітності, дати інформацію про особливості фізіології перебігу вагітності, пологів та післяпологового періоду, відпрацювати різні страхи, провести профілактику виникнення психосоматичних симптомів, навчити навичкам м'язової релаксації, дихальним вправам, прийомам психологічної самопомоги, дати інформацію про пологові будинки, підготуватися до грудного вигодовування - все це лежить в основі фізіопсихопрофілактичної підготовки до пологів, і є однією з основних завдань роботи психолога в жіночій консультації та пологових будинках [1, с. 139; 2, 3].

Але насправді сфера роботи психолога набагато ширше - вона пов'язана з особливістю розвитку подружніх відносин під час очікування народження дитини і стосується підготовки і супроводу сім'ї в період вагітності, пологів і після родового періоду. Відбувається перехідний етап життєвого циклу сім'ї, обумовлений фактом народження дитини. Сім'я, яка очікує дитину, стоїть на порозі серйозних змін і, на думку багатьох фахівців, стає вразливою і нестабільно функціонуючою. Зміни, що відбуваються з жінкою у зв'язку з фактом вагітності, впливають на психологічну обстановку і характер взаємин у подружній парі [4].

У період очікування дитини подружжю часто потрібно допомогти усвідомити природу і суть конфліктних ситуацій, підказати можливі способи та прийоми їх сприятливого дозволу. Одним з практичних завдань психолога в цьому відношенні є підвищення ступеня психологічної сумісності пари шляхом розвитку в них рис, якостей і властивостей альтруїзму, емпатії, терпимості, співчуття [5].

Психологічна підтримка подружжя в цей кризовий період, як правило пов'язане з несприятливим психоемоційним фоном протікання вагітності і психологічними труднощами, що виникають після народження дитини [6].

Псіхоемоційний стан жінки, її контакт з дитиною, психологічний комфорт в сім'ї є такими ж факторами формування соматичного і душевного здоров'я дитини і збереження здоров'я матері, як і ті показники, які знаходяться в зоні пильної уваги медиків [7].

Ці факти є підставою для організації та проведення комплексної медико-психологічної підтримки сім'ї в період вагітності та після народження дитини.

Найважливішим психопрофілактичним принципом роботи з вагітними є облік їх індивідуальних особливостей, а також характеру особистісного реагування на важкі ситуації, здатності до самоорганізації.

Як ми бачимо, необхідність психопрофілактичної роботи з вагітними була заявлена в медичній літературі досить давно, а зараз ми можемо констатувати зростання практичного попиту на психологічну допомогу.

На сьогоднішній день у спеціалізованій науковій літературі не приділяється достатня увага і не враховуються особливості розвитку подружніх відносин під час очікування та народження дитини.

Мета роботи - визначити ефективність запропонованих заходів медико - психологічної підтримки сім'ї в період очікування дитини.

Результати дослідження дозволили визначити зміни в подружніх стосунках, ставленні до вагітності, психоемоційної і особистісній сферах жінок з різним перебігом вагітності після медико - психологічного впливу окремо на жінок і подружні пари.

Контингент обстежених та методи дослідження. До дослідження були залучені 250 вагітних у віці від 20 до 37 років на II триместрі вагітності (19-20 тижнів). З них основну групу склали 150 жінок з ускладненим перебігом вагітності (УВ). Групу порівняння склали 100 жінок з фізіологічним перебігом вагітності (ФВ). В рамках двох груп цих жінок були розподілені ще на 2 підгрупи залежно від задоволеності шлюбом. Таким чином, ми отримали 4 групи: групу 1 - не задоволених шлюбом з ускладненим перебігом вагітності (НШУВ) - склали 96 жінок; групу 2 - задоволених шлюбом з ускладненим перебігом вагітності (ЗШУВ) - 54 жінки; групу 3 - не задоволених шлюбом з фізіологічним перебігом вагітності (НШ ФВ) - склали 38 жінок; групу 4 - задоволених шлюбом з фізіологічним перебігом вагітності (ЗШ ФВ) - 62 жінки.

Серед вагітних, незадоволених шлюбом, як з ускладненим, так і фізіологічним перебігом вагітності, 70 жінок виявили бажання взяти участь в розробленій нами психокорекційній програмі. Вони склали терапевтичну підгрупу (НШТ). Решта 64, які відмовилися від участі в психокорекційній роботі, склали контрольну підгрупу (НШК). Таким чином, на цьому етапі роботи аналізувалися дані до і після проведення медико-психологічних заходів.

Заходи медико-психологічного супроводу були розпочаті на 14 тижні вагітності і психокорекційна програма проходила з 25 до 37 тижня вагітності після проведення багатокomпонентного наукового дослідження. Аналіз ефективності розробленої та впровадженої програми здійснювався на 37 тижні вагітності.

Критеріями ефективності медико-психологічних інтервенцій служили такі характеристики:

- переважання оптимального ставлення жінок до вагітності (оптимальний тип ПКГД);
- зменшення кількості жінок з тривожним ставленням до вагітності (тривожний тип ПКГД);
- поліпшення самопочуття (переважання ситуативних емоцій «радості» та «інтересу», емоційно піднесений стан, прояв позитивного самопочуття або гіпертимного типу акцентуації характеру);
- оптимізація емоційного стану (зниження рівня тривожного і депресивного проявів);
- позитивна тенденція в подружній взаємодії (збільшення кількості вагітних задоволених шлюбом);
- поліпшення і налагодження відносин всередині сім'ї (подолання сімейних конфліктів і байдужого ставлення чоловіка до вагітності).

Оцінку ефективності розроблених заходів медико-психологічного супроводу здійснювали з використанням такого психодіагностичного інструментарію:

- діагностика ставлення до вагітності - методика «Тест ставлення вагітної» (ТСВ), розроблений І.В. Добряковим [8, с.99-100];
- дослідження емоційного стану - диференціальні шкали емоцій Изарда [9, с.226-227], госпітальна шкала тривоги і депресії (HospitalAnxietyandDepressionScale, HADS) [10, с.313 - 314];
- особливості подружніх відносин і внутрішньосімейних ролей - опитувальник задоволеності шлюбом, розроблений В.В. Столін, Т.Л. Романової, Г.П. Бутенко [11, с.316-318]; методика вивчення батьківських установок PARI (відношення до сімейної ролі) (ParentalAttitudeResearchInstrument) [11, с.298-306].

Математична обробка результатів проводилася за допомогою ряду методів математичної статистики (для обчислення яких використовувався програмний пакет IBM SPSS Statistics 21). Для вивчення відмінностей між терапевтичною і контрольною групами ми звернулися до багатомірного дисперсійного аналізу, критеріям Манна-Уїтні та хі-квадрат. Дисперсійний аналіз проводився з використанням z - нормалізованих даних, щоб забезпечити більшу відповідність вимогам цього параметричного статистичного методу.

Багатомірні критерії (слід Піллау, лямбда Уїлкса, слід Хотеллінга, найбільший корінь Роя) свідчать, що терапевтична і контрольні групи статистично значимо різняться за сукупністю показників застосовувалися методик (p < 0,001).

Розглянемо зміни щодо вагітної до і після медико-психологічного впливу (таб.1).

Таблиця 1.

Зміни у показниках типів ставлення до вагітності у жінок на початку та по закінченню медико-психологічних заходів, %

Тип ставлення до вагітності	До медико-психологічного впливу 19-20 неділь вагітності		Після медико-психологічного впливу 37 неділь вагітності	
	НШТ1, n = 70	НШК1, n = 64	НШТ, n = 70	НШК, n = 64
Оптимальний тип ПКГД	20	23,7	58,3	26,6
Ейфорійний та гіпнозогностичний типи ПКГД	24,3	42	15,8	40,6
Тривожний тип ПКГД	55,7	34,3	25,9	32,8

З таблиці бачимо, що відбулося збільшення жінок з оптимальним типом ПКГД на 38,3% у терапевтичній групі до та після медико-психологічного впливу та зниження показників за ейфорійним та гіпнозогностичним типами ПКГД, та тривожним типом на 8,5% та на 29,8% відповідно. Отже, відбувся приріст даних з оптимальним ставленням до вагітності.

У контрольній групі до і після медико-психологічного впливу відбулися незначні зміни у ставленні жінок до вагітності, а саме збільшилася кількість вагітних з оптимальним типом ПКГД (на 2,9%) і зменшилася з ейфорійним і гіпнозогностичним типами ПКГД, і тривожним типом 1,4 % і на 1,5% відповідно.

Спостерігається явна розбіжність у ставленні до вагітності у терапевтичній та контрольній групах після медико-психологічного впливу. Так більше жінок у терапевтичній групі з оптимальним відношенням до вагітності (на 31,7%), в контрольній - з ейфорійним і гіпнозогностичним типом ПКГД (на 24,6%).

Визначили статистично значущі відмінності в терапевтичній і контрольній групах за критерієм хі-квадрат при $p < 0,001$ по відношенню жінок до вагітності ($\chi^2 = 48,28$).

Отже, простежуються видимі зміни у ставленні до вагітності після проведення медико-психологічних заходів. Динаміка змін спрямована на домінування оптимального ставлення жінок до вагітності і зменшення кількості жінок з тривожним ставленням до вагітності.

Звертаючись до розгляду особливостей психоемоційної сфери, проаналізуємо зміни в емоційному стані у вагітних жінок до і після закінчення медико-психологічних заходів ($p < 0,001$).

Таблиця 2.

Динаміка вираженості емоційних станів у жінок до та після медико-психологічних заходів ($M \pm m$) та порівняння за показником U-критерію Манна-Уїтні ($p < 0,001$)

Емоційні стани	До медико-психологічного впливу 19-20 неділь вагітності		Після медико-психологічного впливу 37 неділь вагітності		Порівняння НШТ і НШК показник U-критерію
	НШТ1, n = 70	НШК1, n = 64	НШТ, n = 70	НШК, n = 64	
Інтерес	6,4 $\pm$ 1,6	6,02 $\pm$ 1,9	8,9 $\pm$ 1,5	5,5 $\pm$ 2,4	1093,5
Радість	8,7 $\pm$ 2,1	7,5 $\pm$ 2,2	10,6 $\pm$ 1,2	6,8 $\pm$ 1,8	1022
Здивування	4,6 $\pm$ 2,8	5,2 $\pm$ 1,9	3,3 $\pm$ 0,5	4,75 $\pm$ 1,7	1108
Горе	4,2 $\pm$ 2,9	4,13 $\pm$ 1,9	3,07 $\pm$ 0,3	4,09 $\pm$ 1,7	1507,5
Гнів	4,4 $\pm$ 1,7	4,2 $\pm$ 2,01	3,07 $\pm$ 0,3	4,7 $\pm$ 1,8	1457,5
Відраза	4,1 $\pm$ 1,5	4,3 $\pm$ 2,2	3,04 $\pm$ 0,2	3,97 $\pm$ 1,8	1645,5
Презирство	4,0 $\pm$ 2,1	4,08 $\pm$ 1,4	3,16 $\pm$ 0,8	3,91 $\pm$ 1,4	1513
Страх	5,4 $\pm$ 1,5	4,36 $\pm$ 1,9	3,31 $\pm$ 0,5	6 $\pm$ 2,2	1625
Сором	3,4 $\pm$ 0,5	3,4 $\pm$ 0,7	3 $\pm$ 0,2	3,5 $\pm$ 0,6	1645
Вина	3,6 $\pm$ 1,6	3,7 $\pm$ 1,4	3,07 $\pm$ 0,3	3,7 $\pm$ 1,4	1786
Коефіцієнт самопочуття (К)	1,4 $\pm$ 0,4	1,52 $\pm$ 0,4	1,9 $\pm$ 2	1,3 $\pm$ 0,2	-

У жінок терапевтичної групи прослідковується покращення психоемоційного стану після медико-психологічних заходів на відміну від контрольної групи, в яких діагностовано погіршення психоемоційного стану.

Аналіз середніх показників емоційного стану вагітних жінок до та по закінченню медико-психологічного впливу, дає змогу сказати, що у терапевтичній групі переважаючими ситуативними станами є «радість» та «інтерес» (відповідно 10,6 та 8,9) ($p < 0,001$). У контрольній групі домінують такі емоційні стани як «радість» та «страх» (6,8 та 6) ($p < 0,001$). Що може викликати внутрішній конфлікт

та погіршення самопочуття.

Спостерігається явна розбіжність в емоційному стані жінок у терапевтичній та контрольній групах після впливу. Так більш емоційно піднесеними є жінки терапевтичної групи. Прослідковується розрив даних між позитивними та негативними емоційними станами. У цих жінок показники негативних емоційних станів нижче ніж показники емоційних станів жінок контрольної групи.

Коефіцієнт самопочуття вагітних жінок у всіх групах $K > 1$, отже самопочуття в цілому характеризується позитивним чи гіпертимним (з підвищеним настроєм) типом акцентуації характеру. Розбіжності в коефіцієнті самопочуття по групах незначні. Але прослідковується зниження коефіцієнта самопочуття у жінок контрольної групи після впливу. У жінок терапевтичної групи зворотня тенденція, тобто збільшення коефіцієнта самопочуття після впливу.

Визначили статистично значимі відмінності за критерієм Лівія в терапевтичній та контрольній групах за вираженістю емоційних станів радість ($F=6,7$, $p=0,01$), здивування ($F=28,4$, $p<0,001$), горе ($F=157,6$, $p<0,001$), гнів ($F=180$, $p<0,001$), відрив ($F=131$, $p<0,001$), презирство ($F=86$, $p<0,001$), страх ($F=50,6$, $p<0,001$), сором ($F=204$, $p<0,001$) та вина ($F=67,8$, $p<0,001$). Також прослідковуються статистично значимі розбіжності згідно показника U-критерію Манна-Уїтні ($p<0,001$) (див. таб. 5.2).

Також за допомогою оцінки ефектів міжгрупових факторів отримали значимі статистичні відмінності у групах НШТ та НШК за емоційним станом інтерес ($F=35,3$) та коефіцієнтом самопочуття ($F=48,8$) при $p<0,001$.

Результати дослідження проявів тривоги та депресії серед жінок контрольної та терапевтичної групи розподілилися таким чином (таб. 3).

Таблиця 3.

Динаміка вираженості феноменів тривоги та депресії у жінок на початку та по закінченню медико-психологічних заходів ($M \pm m$)

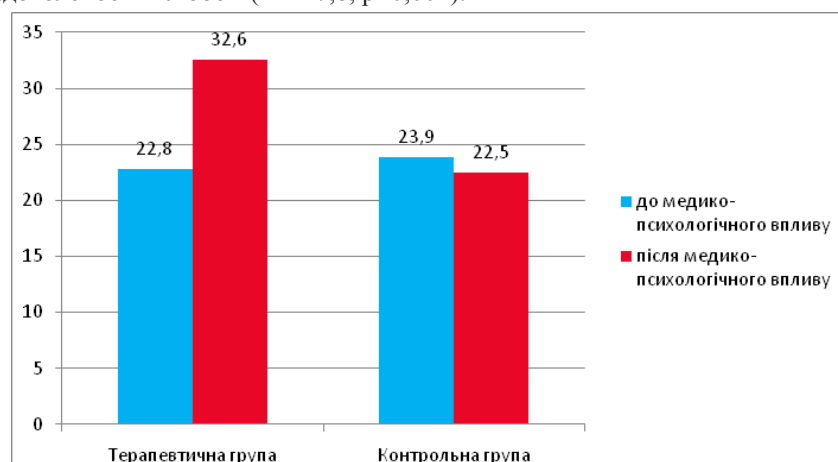
Емоційні прояви	До медико-психологічного впливу		Після медико-психологічного впливу	
	19-20 неділь вагітності		37 неділь вагітності	
	НШТ1, n = 70	НШК1, n = 64	НШТ, n = 70	НШК, n = 64
Тривога	6,8 $\pm$ 3	4,7 $\pm$ 2,5	3,5 $\pm$ 2,2	6,8 $\pm$ 3
Депресія	3,2 $\pm$ 2,8	3 $\pm$ 2,3	1,2 $\pm$ 1,4	2,8 $\pm$ 2,3

Показники тривожності та депресії у жінок до та після медико-психологічного впливу знаходяться в межах норми. Спостерігається зниження тривожного та депресивного проявів у жінок терапевтичної групи. Стосовно жінок контрольної групи відбувається зниження показників депресивних проявів та стан тривоги без видимих змін. Прослідковується вираженість феноменів тривоги та депресії у жінок контрольної групи на відміну від терапевтичної групи.

Отримані дані свідчать про те, що прояви тривожного та депресивного стану менш виражені у жінок терапевтичної групи.

За допомогою оцінки ефектів міжгрупових факторів отримали значимі статистичні відмінності у групах НШТ та НШК за емоційними проявами тривога ($F=12,7$) та депресія ($F=33,5$) при $p<0,001$.

Виявлено статистично значущі розбіжності між терапевтичною та контрольною групами жінок за показником задоволеності шлюбом ($F=247,8$, $p<0,001$).

Мал. 1. Оцінка задоволеності шлюбом жінок терапевтичної та контрольної груп на початку та по закінченню медико-психологічних заходів

Оцінка задоволеності шлюбом у терапевтичній групі жінок після медико-психологічного впливу становила 32,6 $\pm$ 2,9 що статистично перевищувало таку оцінку у вагітних контрольної групи – 22,5 $\pm$ 4 ($p<0,001$).

Отже, після медико-психологічних заходів прослідковується покращення подружніх стосунків у жінок терапевтичної групи (до 22,6 $\pm$ 4 після 32,6 $\pm$ 2,9) та незначне погіршення сімейної взаємодії у жінок контрольної групи (до 23,9 $\pm$ 4,4 після 22,5 $\pm$ 4).

Таким чином, $93\pm 3,2\%$ жінок терапевтичної групи після участі у медико-психологічних заходів задоволені шлюбом, тобто вони представляють свій шлюб як більш щасливий, подружні відносини як більш гармонійні. Більшість жінок $7\pm 2,2\%$ оцінюють свої подружні стосунки за рівнем задоволеності як не благополучні, тобто ці жінки не задоволені своїми шлюбними стосунками.

Отже, після медико-психологічного впливу прослідковується позитивна тенденція у подружній взаємодії, покращення сімейних стосунків серед жінок терапевтичної групи.

Розглянемо зміни показників у розподіленні ознак внутрішньосімейних відносин у вагітних до та після медико-психологічного впливу.

Таблиця 4.

Зміни параметрів ознак внутрішньосімейних відносин у жінок на початку та по закінченні медико-психологічних заходів ($M\pm m$) та порівняння за показником U-критерію Манна-Уїтні ($p<0,001$)

Ознаки внутрішньосімейних відносин	До медико-психологічного впливу		Після медико-психологічного впливу		Порівняння НШТ і НШК показник U-критерію
	19-20 неділь вагітності	37 неділь вагітності	НШТ, n = 70	НШК, n = 64	
Залежність від сім'ї	12,5 $\pm$ 3,1	12,0 $\pm$ 2,8	10 $\pm$ 1,7	11,95 $\pm$ 2,8	-
Відчуття самопожертви	13,4 $\pm$ 3,7	13,5 $\pm$ 3,4	10,9 $\pm$ 1,7	13,5 $\pm$ 3,4	1008
Сімейні конфлікти	15,2 $\pm$ 3,3	15,2 $\pm$ 2,8	10,6 $\pm$ 1,6	16,2 $\pm$ 3,1	-
Сверхавторитет батьків	14,1 $\pm$ 3,3	14,3 $\pm$ 3,0	12 $\pm$ 1,9	14,3 $\pm$ 3	649,5
Незадоволеність роллю господині	12,8 $\pm$ 3,0	12,6 $\pm$ 3,1	10,2 $\pm$ 1,6	12,6 $\pm$ 3,1	1472,5
Байдужість чоловіка	12,3 $\pm$ 2,4	12,2 $\pm$ 1,9	10,7 $\pm$ 1,8	13,5 $\pm$ 2,3	-
Домінування матері	12,3 $\pm$ 2,2	12,7 $\pm$ 2,4	9,9 $\pm$ 1,2	13,2 $\pm$ 2,6	1187
Несамостійність матері	14,7 $\pm$ 3,1	14,3 $\pm$ 2,7	11,9 $\pm$ 2,3	14,9 $\pm$ 2,9	-
Господарсько-побутові відносини	52,3 $\pm$ 6,3	51,5 $\pm$ 5,6	42 $\pm$ 4,01	52,65 $\pm$ 5,6	-
Міжподружні відносини	12,3 $\pm$ 2,4	12,2 $\pm$ 1,9	10,7 $\pm$ 1,8	13,5 $\pm$ 2,3	-
Педагогічні відносини	27,5 $\pm$ 5,0	27,8 $\pm$ 5,2	21,9 $\pm$ 5	27,8 $\pm$ 5	-

Прослідковуються значимі відмінності внутрішньосімейних відносин у вагітних терапевтичної та контрольної груп ($p<0,001$).

Прослідковується зменшення вираженості показників внутрішньосімейних відносин у терапевтичній групі до та після медико-психологічних заходів. Основна увага приділялась порівнянню даних за ознаками сімейні конфлікти та байдужість чоловіка.

Стовсно контрольної групи спостерігається збільшення вираженості показників внутрішньосімейних відносин за ознаками сімейні конфлікти, байдужість чоловіка та домінування матері, та незначне зменшення показників за ознакою залежність від сім'ї. Що свідчить про погіршення сімейних відносин.

Отже, після медико-психологічного впливу прослідковується покращення та налагодження відносин в середині сім'ї, подолання сімейних конфліктів, гармонізація подружньої взаємодії у жінок, що брали участь у медико-психологічних заходах.

Відрізняються статистично значимі зв'язки у групах НШТ та НШК за компонентами внутрішньосімейних відносин таких сімейні конфлікти ($F=120,5$, $p<0,001$), байдужість чоловіка ($F=15,8$, $p<0,001$), несамостійність матері ($F=66,6$, $p<0,001$), господарсько-побутові відносини ($F=25,8$, $p<0,001$), міжподружні відносини ($F=5$, $p<0,05$) та педагогічні відносини ($F=19,2$, $p<0,001$). Також прослідковуються статистично значимі розбіжності згідно показника U-критерію Манна-Уїтні ($p<0,001$) за такими компонентами внутрішньосімейних відносин як відчуття самопожертви, сверхавторитет батьків, незадоволеність роллю господині та домінування матері (див. таб. 5.4).

Таким чином, у терапевтичній групі статистично значуще вище результати за шкалами «інтерес», «радість», «самопочуття», «оцінка задоволеності шлюбом». За шкалою «залежність від сім'ї» розбіжності не досягають рівня статистичної значущості, знаходячись лише на рівні тенденцій до отримання терапевтичною групою більш низьких показників. За усіма іншими шкалами результати статистично значуще вище у контрольній групі.

Результати аналізу оцінки дієвості розробленої системи медико-психологічної підтримки сім'ї в період вагітності довели її ефективність ($p<0,001$):

а) практично в усіх вагітних НШТ ($93\pm 3,2\%$) мала місце повна редукція стану подружніх відносин, на відміну від обстежених НШК, в яких діагностовано погіршення сімейної взаємодії, збільшення сімейних конфліктів та байдужого відношення чоловіка протягом вагітності;

б) жінок з оптимальним ставленням до вагітності у НШТ групі було більше ніж жінок НШК групи, не кажучи про осіб до проведення медико-психологічного впливу;

в) покращення психоемоційного стану, самопочуття та подолання емоційного напруження продемонстрували жінки НШТ, серед вагітних НШК показники тривожного стану та проявів страху були вище, хоча і в межах норми.

Висновок. Підводячи підсумки вищесказаного, можна стверджувати, що медико-психологічна

підтримка сім'ї в період вагітності є етапною системою заходів, що складається з психодіагностичної, психокорекційної та психоосвітньої складових. Така структура знижує фрустраційне навантаження жінки, підвищує індивідуальні та сімейні ресурси, дозволяє індивідуалізувати підхід до вагітності та майбутньої дитини з включенням партнера та підвищенням рівня батьківської компетентності.

Таким чином, впровадження розробленої системи медико-психологічного супроводу сім'ї в період вагітності дозволило нормалізувати психологічний стан більшості вагітних (93%), оптимізувати вибір адекватних стратегій поведінки в родині, покращити емоційний стан та самопочуття, оптимізувати ставлення жінки до вагітності та гармонізувати сімейну взаємодію ($p < 0,001$).

Отже, важливо у введенні вагітності такі психічні фактори, як негативні емоції, психічне напруження, стомлення, тривоги, депресії, які можуть бути етіологічними чинниками виникнення акушерських ускладнень.

Необхідність надання медико-психологічної підтримки жінку та чоловіка на даному етапі їхнього життя обумовлена можливістю впливати на фізичний і психічний стан відразу двох поколінь.

Таким чином, доцільно використовувати комплексну медико-психологічну підтримку жінок в період вагітності, поєднання медичної, психологічної, просвітницької, педагогічної та психотерапевтичної роботи на всіх етапах репродуктивного циклу, використовуючи індивідуальний і диференційований підхід. Основними особливостями психотерапії та психопрофілактики є звернення до сім'ї в цілому і окремо робота з системою «вагітна - плід».

Розробка і реалізація комплексної програми медико-психологічної підготовки вагітних і породіль, членів їх сімей та медичного персоналу дозволяють істотно знизити вплив стресогенних факторів і забезпечити успішність розродження та адаптації до материнства і батьківства сімей.

Література

1. Коваленко Н.П. Психопрофилактика и психокоррекция женщин в период беременности и родов: Перинатальная психология, медико-социальные проблемы / Н.П. Коваленко. – СПб., 2002. – 318 с.
2. Васильева В.В. Психопрофилактическое сопровождение беременных женщин в системе акушерского мониторинга / В.В. Васильева // Сб. Науч. трудов по материалам II-й Международной конференции под ред. И.В.Добрякова - СПб., 2003. - С.43-45.
3. Мальгина Г.Б. Перинатальные проблемы, связанные с психоэмоциональным стрессом при беременности и их коррекция / Мальгина Г.Б., Ветчанина Е.Г., Пронина Т.А. // Материалы Всероссийской конференции с международным участием «Перинатальная психология и медицина». – Иваново, 2001. – С. 35-38.
4. Дружинин В.Н. Психология семьи: 3-е изд. / В.Н. Дружинин. - СПб.: Питер, 2006. - 176 с.
5. Ланцбург М.Е. Психологическая помощь семье в период ожидания ребенка / Хрестоматия по перинатальной психологии: Психология беременности, родов и послеродового периода // сост. А.Н. Васина. - М.: УРАО, 2005. - С.121-128.
6. Филиппова Г.Г. Психология материнства: Учебное пособие. / Г.Г. Филиппова. - М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. - 240 с.
7. Васильева О.С. Групповая работа с беременными женщинами: социально-психологический аспект / О.С. Васильева, Е.В. Могилевская // Психол. Журнал – 2001. - № 1. - С.82 - 89.
8. Добряков И.В. Перинатальная психология. - СПб.: Питер, 2010 - 272с.
9. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности – СПб., 2003. - 560 с.
10. Калягин В.А. Логопсихология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А.Калягин, Т.С.Овчинникова. - М.: Академия, 2006. - 320 с.
11. Карелин А.М. Большая энциклопедия психологических тестов. - М: Эксмо, 2007. - 416 с.

Literatura

1. Kovalenko N.P. Psihoprofilaktika i psihokorrekcija zhenshhin v period beremennosti i rodov: Perinatal'naja psihologija, mediko-social'nye problemy / N.P. Kovalenko. – SPb., 2002. - 318 s.
2. Vasil'eva V.V. Psihoprofilakticheskoe soprovozhdenie beremennyh zhenshhin v sisteme akusherskogo monitoringa / V.V. Vasil'eva // Sb. Nauch. trudov po materialam II-j Mezhdunarodnoj konferencii pod red. I.V.Dobryakova - SPb., 2003. - S.43-45.
3. Mal'gina G.B. Perinatal'nye problemy, svjazannye s psihojemocional'nym stressom pri beremennosti i ih korrekcija / Mal'gina G.B., Vetchanina E.G., Pronina T.A. // Materialy Vserossijskoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem «Perinatal'naja psihologija i medicina». – Ivanovo, 2001. – S. 35-38.
4. Druzhinin V.N. Psihologija sem'i: 3-e izd. / V.N. Druzhinin. - SPb.: Piter, 2006. - 176 s.
5. Lancburg M.E. Psihologicheskaja pomoshh' sem'e v period ozhidaniya rebenka / Hrestomatija po perinatal'noj psihologii: Psihologija beremennosti, rodov i poslerodovogo perioda // sost. A.N. Vasina. - M.: URAO, 2005. - S.121-128.
6. Filippova G.G. Psihologija materinstva: Uchebnoe posobie. / G.G. Filipova. - M.: Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2002. - 240 s.
7. Vasil'eva O.S. Gruppovaja rabota s beremennymi zhenshhinami: social'no-psihologicheskij aspekt / O.S. Vasil'eva, E.V. Mogilevskaja // Psihol. Zhurnal – 2001. - № 1. - S.82 - 89.
8. Dobryakov I.V. Perinatal'naja psihologija. - SPb.: Piter, 2010 - 272s.
9. Eliseev O.P. Praktikum po psihologii lichnosti – SPb., 2003. - 560 s.
10. Kaljagin V.A. Logopsihologija: ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / V.A.Kaljagin, T.S.Ovchinnikova. - M.: Akademiya, 2006. - 320 s.
11. Karelin A.M. Bol'shaja jenciklopedija psihologicheskikh testov. - M: Jeksmo, 2007. - 416 s.

Надійшла до редакції 14.09.2014

Розділ: юридична психологія

УДК: 159.947 +343.3/.7

Психологічні засади дослідження проблем кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України

Лантінов Я. О.

У статті вивчається та визнається здатність теорії діяльності виконувати роль парадигми для кримінально-правових теорій та для гіпотези необхідності та доцільності кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України зокрема. Здійснюється співставлення теорії діяльності з потребами науки кримінального права, зокрема розглядаються категорії «діяння», «дія», «бездіяльність», «діяльність». Констатується фундаментальне значення теорії діяльності для кримінально-правової доктрини. Виявляються потреби кримінально-правової науки, які не забезпечуються нею.

Ключові слова: парадигма, кримінально-правова охорона, основи громадянського суспільства України, теорія діяльності, діяння, дія, бездіяльність, супердія, мотив, кримінальна відповідальність, підстава, обґрунтування.

В статье изучается и признается способность теории деятельности выполнять роль парадигмы для уголовно-правовых теорий и для гипотезы необходимости и целесообразности уголовно-правовой охраны основ гражданского общества Украины в частности. Осуществляется сопоставление теории деятельности с потребностями науки уголовного права, в частности рассматриваются категории «деяния», «действие», «бездействие», «деятельность». Констатируется фундаментальное значение теории деятельности для уголовно-правовой доктрины. Выявляются потребности уголовно-правовой науки, которые не обеспечиваются ею.

Ключевые слова: парадигма, уголовно-правовая охрана, основы гражданского общества Украины, теория деятельности, деяния, действие, бездействие, супердействие, мотив, уголовная ответственность, основание, обоснование.

The paper studied and recognized ability to perform the role of theory paradigm for criminal theories and hypotheses for the necessity and appropriateness of criminal protection foundations of civil society in Ukraine in particular. Active matching theory of science to the needs of the criminal law, in particular deals with the category of «action», «action», «inactivity», «activity». Is noted fundamental importance for the theory of criminal law doctrine. Identify the needs of criminal jurisprudence, which are not satisfied by it.

Keywords: paradigm of criminal protection, fundamentals of civil society in Ukraine, activity theory, action, action, inaction, superdiya motive, criminal responsibility, reason, justification.

Події 2013 – 2014 років в Україні: численні порушення громадської безпеки, масові заворушення та інші поширені факти порушень громадського порядку, розповсюджені службові та інші злочини, гострі внутрішньо-політичні та зовнішньо-політичний конфлікти, свідчать про нагальну потребу реформування державного управління та його правового забезпечення. Єдиним шляхом для забезпечення перетворення українського суспільства на інформаційне та демократичне є зміна його ладу з тим, щоб реалізація прав та законних інтересів громадян забезпечувалась взаємодією органів державної влади (місцевого самоврядування) з інститутами громадянського суспільства. Сприяння ж розвитку громадянського суспільства в Україні потребує цілеспрямованих зусиль з боку органів державної влади, у тому числі правових і кримінально-правових зокрема. Отже тематика кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України видається надзвичайно актуальною, тим більш, що в національній науці кримінального права відсутні спеціальні дослідження цього напрямку.

Разом з тим, проблема з'ясування та обґрунтування раціональних шляхів запровадження системної кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України є складною, і може бути вирішена лише послідовним опрацюванням її окремих аспектів – методологічного, психологічного, соціологічного, політологічного, управлінського, державно-правового, конституційного і, нарешті, кримінально-правового. Таке послідовне опрацювання відповідає й обраному основному методу (парадигмальному), що, у свою чергу, пояснює завдання цієї публікації – пошук такої психологічної теорії, яку слід визнати парадигмою для формулювання опорних тез гіпотези щодо можливості та доцільності кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України. Така психологічна теорія має узагальнювати поняття кримінального права та не суперечити його принципам.

У першу чергу слід відмітити, що сучасною теорією національного кримінального права у якості психологічної парадигми використовуються теорії діяльності та свідомості, базовані на працях І. М. Сеченова, І. П. Павлова, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва та С. Л. Рубінштейна [1]. Разом з тим, в окремих кримінально-правових працях зустрічається не одноманітне розуміння категорій «діяння», «діяльності», «свідомості» тощо, що робить необхідним реконструкцію названої концепції, у якості парадигмальної теорії.

Огляд історії розвитку психологічних теорій, демонструє що вивчення фізіології вищої нервової діяльності було завершальним періодом багаторічної наукової роботи І. П. Павлова, яка включала у себе й вивчення фізіології кровообігу та фізіології травлення, а отже досягнуті І. П. Павловим результати з фізіології вищої нервової діяльності були продовженням та спиралися на ідеї обґрунтовані на попередніх етапах

наукової діяльності. Так, у працях з фізіології травлення була висунута та доведена теорія про внутрішню доцільність функцій тварини. Також І. П. Павлов розглядав постійне прагнення організму до внутрішньої і зовнішньої рівноваги, як пристосування (з точки зору дарвінівського навчання), або, як доцільність, з точки зору суб'єктивної, антропоморфічної [2]. Слід додати, що павлівська теорія є загальноновизнаною і неодноразово знаходила своє підтвердження, зокрема на ній базовані експерименти Бенджаміна Лібета 1979 року та Джона-Ділана Хайнеса 2008 року [3]. Отже, концепція єдності об'єктивного та суб'єктивного у людській поведінці має позитивне, науково доведене підґрунтя і може використовуватись у науці кримінального права, доки теорія І. П. Павлова не буде спростованою.

Діяльність вищої нервової системи І. П. Павлов розглядав як сукупність процесів збудження та гальмування й використовував метод умовних рефлексів. Утім, відносити павловську теорію до механістичного матеріалізму чи біхевіоризму не можна¹ – І. П. Павлов відкрив другу сигнальну систему і вважав її ключовою у детермінації людської поведінки. Особливість другої сигнальної системи І. П. Павлов вбачав у тому, що мовні сигнали дозволяють узагальнення, що становить специфічно людське, вище мислення.

Поділяв мислення на мовне та інше й Л. С. Виготський [4], при цьому він відстоював загальну установку на виявлення провідної ролі слів — «чи будемо мати справу з усвідомленим, ортоскопічним чи синкретичним сприйняттям — все це залежить від ступеню розвитку дитячих слів» [5, с. 415]. Дослідники творчості Л. С. Виготського вказують на її інтегративну властивість — поєднання і розвиток ідей І. П. Павлова, І. М. Сеченова, О. О. Потєбні, дослідників формальної школи [6, с. 10]. Такий інтегральний характер демонструє наступна теза сформульована Л. С. Виготським — «свідомим є те, що передається у якості подразника на інші системи рефлексів та викликає в них відзив» [5, с. 89]. Важливим елементом вчення Л. С. Виготського є концепція наряду розвитку вищих психічних функцій від соціального до індивідуального та її наслідок — те що свідомість формується шляхом предметної та мовної взаємодії з оточенням і полягає у рефлексії суб'єктом дійсності, себе й своєї діяльності та складається з мовних значень [7].

Необхідно відмітити, що в іноземній (англомовній) психології схожа теоретична конструкція складається з теорії інтеріозації за Дж. Мидом [8], а також теорії конструктів за Дж. Келлі, згідно з якою особистість постає сукупністю конструктів — понятійних моделей (систем), які використовуються для усвідомлення, інтерпретації чи прогнозування досвіду [9]. Таким чином, у психології обґрунтовані концепції щодо вирішального значення мовного мислення для формування особистості та самоуправління людською поведінкою. Ця теза у свою чергу дає можливість дійти до висновку, що кримінально-правове вчення про зміст вини і, зокрема, про таку складову змісту умислу як «усвідомлення характеру суспільної небезпечності вчинюваного діяння» мають наукову основу, не пов'язану з мета-парадигмою марксизму-ленінізму, і можуть бути збережені у сучасній кримінально-правовій доктрині.

Вчення Л. С. Виготського про розвиток свідомості окремої людини з досвіду її предметної діяльності та інтеріозованого досвіду оточення знайшло продовження у доробку О. М. Леонтьєва та С. Л. Рубінштейна, де, власне, і була сформульована теорія діяльності, яка використовується у якості парадигми для вчення про злочин у сучасному кримінальному праві України. Зокрема, О. М. Леонтьєв вказував, що проблема особистості є проблемою єдності, взаємозв'язку окремих діяльностей [10, с. 194], і більше того, він вважав, що особистість є внутрішнім моментом діяльності. Це ще раз підкреслює не випадковість застосування конструкції складу злочинів, як єдності об'єктивних та суб'єктивних моментів, які характеризують акт поведінки.

Важливо відмітити те, що не дивлячись на певну прихильність О. М. Леонтьєва до марксистсько-ленінської ідеології, його ідеї перекликаються з теоріями представників західної психології. Так, наведений вище висновок О. М. Леонтьєва, про особистість, як ієрархію діяльностей, був у подальшому спрощений ним до розуміння особистості, як ієрархії мотиваційних ліній [10, с. 221], що вельми близько до теорії конструктів Дж. Келлі, а також до висновків Хайнца Хекхаузена викладених у монографії «Мотивація і діяльність» [11]. Більше того, багатьма дослідниками О. М. Леонтьєв сприймався як представник екзистенціальної течії — це й С. В. Субботський, який прямо назвав О. М. Леонтьєва «радянським екзистенціалістом» [12, с. 181], це й А. Ленгле, який за повідомленням Б. С. Братуся відніс його доробок до традиції екзистенціальної психології [13, с. 11], а також Ханс Томе, який, за повідомленням А. Г. Асмолова, визнавав належність О. М. Леонтьєва до традиції екзистенціально-феноменологічного мислення [14, с. 155]. Визнання спорідненості між теорією діяльності та екзистенціалізмом призводить до висновку про те, що й у кримінальному праві України, якщо воно використовує теорію діяльності у якості парадигми, має бути врахованим доробок екзистенціалізму. Саме тому, слід погодитись з В. М. Трубниковим та інтерпретувати його тезу щодо обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності так, що особа відповідальна за формування своєї особистості, яка є системою мотиваційних ліній (конструктів), що й обумовлюють домінування певного мотиву у момент прийняття рішення про вчинення діяння [15].

Найбільш комплексно психологічна теорія діяльності представлена у працях С. Л. Рубінштейна. Так, хоча дефініція діяльності не була ним сформульована безпосередньо, проте те, що главу «діяльність» у своїй праці «Основи загальної психології» він розпочав з параграфу «задачі та мотиви діяльності» [16, с. 465] свідчить про визнання С. Л. Рубінштейном необхідності характеризувати діяльність через суб'єктивні ознаки. За «Основами загальної психології» теорія діяльності сприймається наступним чином. У першу чергу С. Л. Рубінштейн формулює загальне визначення: «Специфічна людська дія сформувалася у праці, як акт трудової діяльності. Сукупність дій, які виконують певну суспільну функцію, складають певний вид

¹ Як повідомив М. Г. Ярошевський, діалектичним-матеріалістом не вважав себе сам І. П. Павлов, також не вважав його таким Сталін (с. 21-22) див. Ярошевський М. Г. Л. С. Виготский : в поисках новой психологии / М. Г. Ярошевский. – СПб. : Международный фонд истории науки, 1993. – 301 с.

трудої діяльності». Далі С. Л. Рубінштейн зазначає, що специфічною рисою людської дії є її свідомий та цілеспрямований характер. Наступною тезою є ствердження про внутрішній зміст дії, який полягає в співвідношенні мети з умовами. І на решті, вводиться поняття «операції» — «акту чи ланки, на які розпадається дія», і які пов'язані одне з одним і необхідні для досягнення загального результату, який і перетворює їхню сукупність у дію [16, с. 443]. Таким чином, за теорією діяльності у розумінні С. Л. Рубінштейна «операція-діяльність» збігаються за об'єктивними ознаками і розрізняються за суб'єктивними.

За об'єктивними властивостями С. Л. Рубінштейн розглядав дії (операції), як довільні рухи людини і відніс до їх основних видів такі: 1) рухи пози; 2) локомоції; 3) виразні рухи обличчя і всього тіла (міміка і пантоміміка); 4) семантичні рухи; 5) мова; 6) виробничі рухи [с. 450]. Дослідник навів основні властивості рухів: 1) швидкість; 2) сила; 3) темп; ритм; 4) ритм; 5) координованість; 6) точність та влучність; 7) пластичність та спритність [17, с. 449]. Отже, з цього можна зробити висновок, що з об'єктивного боку, операцію чи дію може скласти хоча б один довільний рух будь-якого виду з будь-якою властивістю, а діяльністю слід визнавати сукупність рухів.

Характеристику суб'єктивних властивостей «операції-дії-діяльності» С. Л. Рубінштейн здійснив через визначення їх внутрішнього змісту — «Єдність діяльності виступає як єдність тих цілей, на які вона спрямовується, та мотивів з яких виходить. Мотиви та цілі діяльності як такої, на відміну від мотивів та цілей окремих дій, мають звичайно узагальнений, інтегрований характер, виражаючи загальну спрямованість особистості» [16, с. 466]. Ця теза демонструє, що діяльність розуміється С. Л. Рубінштейном не як певна «супердія», тобто сукупність дій, яка має ознаку ємерджентності (їх загальний результат є більшим, ніж проста сукупність результатів), а як узагальнення певного виду дій, що виступають проявом стійких властивостей особистості — мотиваційних ліній. «Єдність діяльності — вказав С. Л. Рубінштейн — утворюється перед усім наявністю великих задач, які підкорюють себе ряд більш дрібних, окремих задач, які входять як ланки» [16, с. 466]. Таким чином, за С. Л. Рубінштейном діяльність має узагальнений характер, а дія — конкретний.

Зазначене спостереження ставить питання про те, як у теорії діяльності розмежовується між собою операція та дія, а також про співвідношення мотиву та мети. С. Л. Рубінштейн зазначив, що оскільки кінцева мета діяльності досягається цілим рядом дій, результат кожної з цих дій, є по відношенню до кінцевої мети засобом, є разом з тим для даної окремої дії метою [16, с. 466]. Проте, спираючись на цю тезу важко відрізнити дію та операцію, оскільки вони так само співвідносяться між собою — операцією є рух людини, який є необхідним для завершення дії у цілому, проте він має свою окрему мету та свій результат. Наприклад, приведення вогнепальної зброї у готовність для стрільби є операцією у рамках дії «посагання на життя», втім приведення вогнепальної зброї у готовність для стрільби може становити самостійну дію, оцінювану як «перевищення влади» (за наявності інших необхідних ознак). С. Л. Рубінштейн розрізняє дію та операцію так: «Досягнення результату, який становить мету конкретної дії, може у силу своєї складності вимагати цілого ряду актів, пов'язаних один з одним певним чином. Ці акти, чи ланки, на які розпадається дія, є частковими діями або операціями. Оскільки їх результат не усвідомлюється як мета, вони не є самостійними діями; але на відміну від рухів операції — не просто механізми, якими здійснюються дії, а їх складові» [16, с. 445]. Отже, як можливо побачити у теорії діяльності операція вирізняється від дії тим, що її результат не усвідомлюється як мета, а від окремого руху тим, що має зміст, тобто може бути визначений, як рух певного виду (використання знаряддя, підтримання пози, переміщення і т.д.).

Зазначене положення потребує з'ясування питання про співвідношення мотиву та мети у теорії діяльності. «Мотив — зазначив С. Л. Рубінштейн — як усвідомлене спонукання для певної дії, власне, і формується по мірі того, як людина враховує, оцінює, зважає на обставини, в яких він знаходиться і усвідомлює мету, яка перед ним постає; із відношення до них й породжується мотив у його конкретній змістовності, необхідній для реальної життєвої дії» [16, с. 467]. Таким чином, мотив розглядається як внутрішнє явище, що включає в себе усвідомлення мети та умов і є прагненням, яке здатне ініціювати акт поведінки. Для розрізнення між собою операції, дії та діяльності необхідно встановити ієрархію цілей, за якою кінцева загальна — виступає метою діяльності, проміжна (кінцева конкретна) — метою дії, а метою операції є створення умов для здійснення дії в цілому чи її продовження чи завершення. На користь такого розуміння свідчить наступна теза С. Л. Рубінштейна — «Мотив людських дій природно пов'язаний з їх метою, оскільки мотивом є спонукання чи прагнення її досягнути. Але мотив може відокремитися від мети та переміститися: 1) на саму діяльність, як це має місце в грі, де мотив діяльності полягає у неї самої, або у тих випадках, коли людина робить щось з «любові до мистецтва», та 2) на один з результатів діяльності. В останньому випадку побічний результат дій стає для діючої особи суб'єктивно метою його дій» [16, с. 467]. Інакше кажучи, за діяльнісною теорією виокремлюється ієрархія результатів, які виступають предметом мети діяльності: а) сама діяльність як мета (наприклад, вбивство заради задоволення від процесу позбавлення життя іншої людини, вживання заборонених речовин заради задоволення від цього і т.д.); б) безпосередній результат — пряма і найближча зміна розвитку причинно-наслідкового зв'язку (смерть потерпілого при вбивстві, заподіяння майнової шкоди при викраденнях і т.д.); в) опосередкований результат — зміна у розвитку причинно-наслідкового зв'язку спричинена не лише дією, але й взаємодією з іншими причинно-наслідковими ланцюгами, причому такий опосередкований результат може бути прямим відносно дії, а може бути побічним.

Отже, як можливо побачити, теорія діяльності дійсно є парадигмою для сучасного кримінального права України і її сприйняття, багатьом, обумовлює зміст останньої, зокрема вчення про злочин, склад злочину, суб'єктивне ставлення тощо. Втім, необхідно відмітити, що фахівці з кримінального права враховують

специфіку розбіжності предметів своєї науки та психології чи психофізіології – «Діяння у кримінально-правовому розумінні не співпадає повністю з діянням у психофізіологічному значенні... У цілому воно являє собою специфічне соціально-правове утворення, основане на психофізіологічних властивостях, проте воно не вичерпується такими, а доповнюється нормативними» [17, с. 112]. Якщо точніше, то у теорії діяльності не використовується термін «діяння», психологи говорять про «дію» та визначають кримінально-правовий конструкт «бездіяльність», як «внутрішню дію» — «відмову від активності». Таким чином, кримінально-правовій категорії «діяння (дії чи бездіяльність)» відповідає психологічний конструкт «дія (зовнішня чи внутрішня)». Окрім такої термінологічної розбіжності існує певна невідповідність понятійного апарату теорії діяльності, як психологічної, потребам кримінального права.

Так, для кримінального права потрібним для визначення є ще один рівень між «дією» та «діяльністю», як вони розуміються у психології – потрібна певна «супердія», яку зараз у кримінальному праві і називають діяльністю. Наприклад, готування та замах на вчинення умисного злочину називаються у кримінально-правовій доктрині «попередньою злочинною діяльністю», так само діяльністю визнається активність у стійких формах співучасті та певні прояви множинності злочинів [18, с. 23]. Між тим, з боку зору теорії діяльності ці прояви діяльністю не є, що може викликати неоднозначність у науковому та законодавчому використанні. Крім того слід зазначити, що В. Б. Харченко обійняв позицію, що зважаючи на те, що психологи вважають діяльність цілеспрямованою поведінкою, не можна відносити до діяльності необережні злочини, у яких, як відомо, суспільно небезпечні наслідки не передбачаються або не бажаються [19].

На підсумку слід зазначити, що у цій публікації у рамках парадигмального підходу було поставлено завдання виявити психологічну теорію, яка виконує роль психологічної парадигми для кримінального права України та з'ясувати доцільність збереження її у такій якості.

Було встановлено, що для сучасного кримінального права України у якості психологічної парадигми продовжує виступати теорія діяльності. Як парадигма теорія діяльності використовується як джерело для введення і пояснення категорій та принципів кримінального права (філософське обґрунтування кримінальної відповідальності, суб'єктивне ставлення, діяння, вина, ступінь вини, зміст вини, мотив та мета злочину тощо).

Одночасно, теорія діяльності має зміст який не сприйнятий кримінально-правовою доктриною (власне діяльність та мотиваційні лінії які знаходяться за межами предмета типового кримінально-правового аналізу, критикується визнання діяльністю необережних злочинів). Не дивлячись на це, теорія діяльності може зберігатися у якості психологічної парадигми для науки кримінального права України.

Виявлено, що у кримінальному праві існує потреба у розробці теорію діяльності додаткового члену між дією та діяльністю у ряду «операція — дія — діяльність», за відсутності якого у кримінально-правових дослідженнях саме він і позначається як «діяльність», всупереч положенням теорії діяльності.

Підтверджено, що обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності базується на положеннях теорії діяльності: особа відповідальна за формування своєї особистості, яка є системою мотиваційних ліній (конструктів), що й обумовлює домінування певного мотиву у момент прийняття рішення (здійснення волевиявлення) про вчинення діяння.

Література:

1. Козлов А.П. Фундаментальные науки и уголовное право: (Вопросы понятия и соотношения) : учеб. пособие / А.П. Козлов. – Красноярск, 2001. – 178 с.
2. Загрина Н.А. Вклад академика И.П. Павлова в психологическую науку [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2012. – N 6 (17). – Режим доступа : <http://medpsy.ru>.
3. Шишкин С. Свобода воли как функция бессознательного [Электронный ресурс] / С. Шишкин // Троицкий вариант. – Вып. № 2 (807), 2014 – Режим доступа. –: http://www.scientific.ru/trv/2008/002/unconscious_free_will.html
4. Хохліна О.П. Категорія свідомості: суть та використання у педагогічному процесі спеціального освітнього закладу/ О.П. Хохліна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : : <http://fkspp.at.ua/konf/Uch2/27.pdf>.
5. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. I. Вопросы теории и истории психологи / Л.С. Выготский / Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
6. Ярошевский М.Г. Л.С. Выготский : в поисках новой психологи / М.Г. Ярошевский. – СПб. : Международный фонд истории науки, 1993. – 301 с.
7. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. – М. : Тривола, 1995. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/obuhl01/index.htm>.
8. Мид Дж. Г. Сознание, самость и общество. Абстракты. Хрестоматия «Символический интеракционизм» / Мид Дж. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://soc.lib.ru/312.rar>.
9. Горноста́й П. Психологические теории концепции личности : краткий справочник / под ред. Т. Титаренко . - К. : Рута, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/psiteol/index.htm>
10. Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 287 с.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – Спб. : Питер; М. :

Смысл, 2003. – 680 с.

12. Субботский Е.В. Алексей Николаевич... фактически был экзистенциалистом в советской психологии // Журнал практического психолога, 2003, № 1-2, – С. 181-198.

13. Братусь Б.С. Логотерапия как искусство быть // Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом: Прикладная логотерапия. – М.: Генезис, 2003. – С. 5-13.

14. Асмолов А.Г. Неодетельностная парадигма в мышлении XXI века: деятельность как существование / А.Г. Асмолов // Мир психологи. – 2003, № 2(34). – С. 155-158.

15. Трубников В.М., Свобода воли или судьба? / В.М.Трубников // Від громадянського суспільства - до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності: VI Міжнародна науково-практична конференція, 15 квітня 2011 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 246 с.

16. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. С. Л. Рубинштейн – Спб.: Питер, 2001. – 720 с.

17. Плотников А.И. Объективное и субъективное в преступлении : монография / А. И. Плотников.– М.: Проспект, 2011. – 240 с.

18. Плохова В. И. Теория деятельности: психологические и правовые аспекты/ В.И. Плохова // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. — 2013. — № 4 (26). – С. 18-24.

19. Електронне письмо від. 25.07.2014 р.з архіву автора.

1.Kozlov A.P. Fundamental'ny'e nauki i ugolovnoe pravo: (Voprosy' ponyatiya i sootnosheniya) : ucheb. posobie / A.P. Kozlov. – Krasnoyarsk, 2001. – 178 s.

2.Zagrina N.A. Vklad akademika I.P. Pavlova v psixologicheskuyu nauku [E'lektronny'j resurs] // Medicinskaya psixologiya v Rossii: e'lektron. nauch. zhurn. – 2012. – N 6 (17). – Rezhim dostupu : <http://medpsy.ru>.

3.Shishkin S. Svoboda voli kak funkciya bessoznatel'nogo [E'lektronny'j resurs] / S. Shishkin // Troickij variant. – Vy'p. № 2 (807), 2014 –Rezhim dostupu. –: http://www.scientific.ru/trv/2008/002/unconscious_free_will.html

4.Hohlina O.P. Kategoriya svidomosti: sut' ta vikoristannya u pedagogichnomu procesi special'nogo osvitu'ogo zakladu/ O.P. Rohlina [E'lektronny'j resurs]. – Rezhim dostupu : : <http://fksp.at.ua/konf/Uch2/27.pdf>.

5.Vy'gotskij L.S. Sobranie sochinenij: V 6-ti t. T. I. Voprosy' teorii i istorii psycology / L.S. Vy'gotskij / Pod red. A. R. Luriya, M. G. Yaroshevskogo. – M.: Pedagogika, 1982. – 488 s.

6.Yaroshevskij M.G. L.S. Vy'gotskij : v poiskax novoj psixologi / M.G. Yaroshevskij. – SPb. : Mezhdunarodny'j fond istorii nauki, 1993. – 301 s.

7.Obuhova L.F. Detskaya psixologiya: teoriya, fakty', problemy'. – M. : Trivola, 1995. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://psylib.org.ua/books/obuhl01/index.htm>.

8.Mid Dzh. G. Soznanie, samost' i obshchestvo. Abstrakty'. Xrestomatiya «Simvolicheskij interakcionizm» / Mid Dzh. G. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://soc.lib.ru/312.rar>.

9.Gornostaj P. Psixologicheskie teorii koncepcii lichnosti : kratkij spravocnik / pod red. T. Titarenko . - K. : Ruta, 2001 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://psylib.ukrweb.net/books/psiteol/index.htm>

10. Leont'ev A.N. Filosofiya psixologii: iz nauchnogo naslediya / A. N. Leont'ev. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1994. – 287 s.

11. Xekhaufen X. Motivaciya i deyatel'nost' / X. Xekhaufen. – 2-e izd. – Spb. : Piter; M. : Smy'sl, 2003. – 680 s.

12. Subbotkij E.V. Aleksej Nikolaevich... fakticheski by'l e'kzistencialistom v sovetskoj psixologii // Zhurnal prakticheskogo psixologa, 2003, № 1-2, – S. 181-198.

13. Bratus' B.S. Logoterapiya kak iskusstvo by't' // Le'ngle A. Zhizn', napolnennaya smy'slom: Prikladnaya logoterapiya. – M. : Genezis, 2003. – S. 5-13.

14. Asmolov A.G. Neodeyatel'nostnaya paradigma v my'shlenii XXI veka: deyatel'nost' kak sushchestvovanie / A.G. Asmolov // Mir psixologi. – 2003, № 2(34). – S. 155-158.

15. Trubnikov V.M., Svoboda voli ili sud'ba? / V.M.Trubnikov // Vid gromadyans'kogo suspil'stva - do pravovoї derzhavi: Teoriya ta praktika protidii zlochinnosti: UI Mizhnarodna naukovo-praktichna konferenciya, 15 kvitnya 2011 r., m. Xarkiv: Zbirnik tez dopovidej. – Xarkiv: XNU imeni V.N. Karazina, 2011. – 246 s.

16. Rubinshtejn S.L. Osnovy' obshhej psixologi. S. L. Rubinshtejn – Spb.: Piter, 2001. – 720 s.

17. Plotnikov A.I. Ob'ektivnoe i sub'ektivnoe v prestuplenii : monografiya / A. I. Plotnikov.– M. : Prospekt, 2011. – 240 s.

18. Ploxova V. I. Teoriya deyatel'nosti: psixologicheskie i pravovy'e aspekty' / V.I. Ploxova // Kriminologicheskij zhurnal Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta e'konomiki i prava. — 2013. — № 4 (26). – S. 18-24.

19. Електронне пис'мо від. 25.07.2014 r.z архіву автора.

УДК: [159.97:343.91-056.34]:316.752

Порівняльний аналіз ієрархії ціннісних орієнтацій правопорушників з особистісними розладами в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах

Перевозна Т. О.

В статті досліджуються особливості структури ціннісних орієнтацій в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах у осіб зі специфічними розладами особистості та протиправною поведінкою. Показано, що визначені структурно-динамічні характеристики ціннісної сфери аномальних особистостей опосередковано детермінують зниження можливостей саморегуляції у досліджуваного контингенту. Визначення функціонально слабких місць в системі саморегуляції психопатичних особистостей сприяє оптимізації психологічної допомоги людям, котрі страждають специфічними розладами особистості.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, усвідомлювана ієрархія цінностей, неусвідомлювана ієрархія цінностей.

В статье исследуются особенности структуры ценностных ориентаций в осознаваемом и неосознаваемом аспектах у личностей со специфическими расстройствами личности и противоправным поведением. Показано, что выявленные структурно-динамические характеристики ценностной сферы аномальных личностей опосредованно детерминируют снижение возможностей саморегуляции у исследованного контингента. Определение функционально слабых мест в системе саморегуляции психопатических личностей способствует оптимизации психологической помощи людям, которые страдают специфическими расстройствами личности.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, ценностные ориентации, осознаваемая иерархия ценностей, неосознаваемая иерархия ценностей.

In article features of structure of valuable orientations in realized and extramental aspects at persons with specific frustration of the personality and illegal behavior are investigated. It is shown that the revealed structural dynamic characteristics of the valuable sphere of abnormal persons indirectly determine decrease in opportunities of self-control at the studied contingent. Definition of functional weak places in system of self-control of psychopathic persons promotes optimization of a psychological assistance to people who suffer specific frustration of the personality.

Keywords: specific frustration of the personality, the valuable orientations, realized hierarchy of values, extramental hierarchy of values.

Постановка проблеми. Ціннісний рівень відображення дійсності являє собою особливу субстанцію особистості, психологічний зміст котрої включає в себе оціночні судження відносно об'єктів соціальної дійсності та певний тип оцінювально орієнтованої діяльності в визначеному класі суспільних цінностей. В процесі усвідомлення та прийняття особистісних змістів власної життєдіяльності, що зайняли стійкі позиції в загальній змістовій структурі, особистість надає їм статус цінностей. Постійно співставляючи зміст певних ситуацій та поведінкових актів з ціннісним (власне змістоутворюючим) рівнем, особистість будує власну поведінку, а також відтворює ієрархії та форми опосередкування мотивів. Численні клінічні та психологічні дослідження свідчать про різноманітні викривлення в системі цінностей, порушення функціонування ціннісно-змістовних структур при наявності психічної патології. Роботи, що виконані в даному напрямку дозволили описати феномен дефіцитарності механізмів регуляції власної поведінки, зокрема, опосередкування діяльності у аномальних особистостей. Крім того, виявлена патологічно підвищена лабільність змістовної сфери психопатичної особистості, що є результатом недостатньої сформованості ієрархізованої системи особистісних змістів. Продемонстровано зв'язок несформованості та лабільності змістовної сфери зі ступенем соціальної дезадаптації. Показано, що зниження регуляторної функції змістовних установок лежить в основі імпульсивної поведінки психопата, зниження гальмівного впливу норм та цінностей, зниження здатності прогнозувати можливі наслідки власних дій. Класичним є також уявлення щодо особливостей реагування та способах функціонування аномальних особистостей як таких, що детерміновані емоційно-вольовими та когнітивними порушеннями. Також описані такі особистісні порушення як відхилення в структурі мотивів, їх ієрархії, змістоутворення, самооцінки, рівня притязань, самоконтролю та критичності у аномальних особистостей. Загальний висновок полягає в тому, що викривлення ієрархії та опосередкування мотивів в ситуації наявності особистісної патології призводить до певного ступеню втрати організованості складних форм діяльності людини. (1, 2, 3, 5, 6).

Мета статті – дослідити та порівняти особливості усвідомлюваного та неусвідомлюваного рівнів ціннісної ієрархії у правопорушників – психопатичних особистостей.

Викладення основного матеріалу дослідження. Нами були проаналізовані особливості ієрархії та структури ціннісних орієнтацій в їх усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах у психопатичних особистостей, що реалізували протиправну поведінку в порівнянні зі здоровими особами, котрі не мали проблем з законом. З цією метою були досліджені 100 особистостей зі специфічними розладами, котрі в зв'язку з реалізованими ними протиправними діями були притягнуті до кримінальної відповідальності та були піддані судово-психіатричній експертизі. В якості контрольної групи були досліджені 50 психічно здорових особистостей, котрі на момент дослідження не мали скарг

на психічне та фізичне здоров'я та не притягались до кримінальної відповідальності. За віковими, гендерними, освітніми та соціально-демографічними показниками контрольна група була ідентична досліджуваній групі. Для оцінки систем усвідомлюваних цінностей була використана методика «Співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» О.Б.Фанталової, в основі котрої – техніка дослідження ціннісних орієнтацій М.Рокіча. (4). Неусвідомлювані аспекти ставлення до даних цінностей досліджувались з використанням Кольорового тесту відношень О.М.Еткінда, в основі котрого – кольороасоціативний експеримент. (7). В нашому дослідженні результати даної методики розглядались як відображення неусвідомлюваного ставлення.

Аналізуючи отримані дані, можна сказати, що правопорушники – аномальні особистості за результатами методики Фанталової розташували цінності в порядку їх значущості наступним образом.

1. Сімейне щастя (8.14 ± 0.44);
2. Здоров'я (7.18 ± 0.37);
3. Наявність вірних друзів (6.97 ± 0.34);
4. Любов (6.8 ± 0.35);
5. Впевненість в собі (6.38 ± 0.27);
6. Свобода (6.31 ± 0.39);
7. Матеріально забезпечене життя (6.0 ± 0.33);
8. Пізнання (5.42 ± 0.29);
9. Цікава робота (4.42 ± 0.32);
10. Краса природи та мистецтва (3.14 ± 0.31);
11. Активне діяльне життя (3.08 ± 0.3);
12. Творчість (2.42 ± 0.28).

Для контрольної групи середні значення за показником цінності мали наступну ієрархію.

1. Здоров'я (8.48 ± 0.6);
2. Сімейне щастя (7.83 ± 0.67);
3. Любов (7.22 ± 0.53);
4. Наявність вірних друзів (6.58 ± 0.57);
5. Свобода (6.35 ± 0.37);
6. Впевненість в собі (6.04 ± 0.48);
7. Матеріально забезпечене життя (5.57 ± 0.52);
8. Цікава робота (4.57 ± 0.35);
9. Пізнання (4.0 ± 0.52);
10. Творчість (3.83 ± 0.56);
11. Активне діяльне життя (3.26 ± 0.45);
12. Краса природи та мистецтва (2.39 ± 0.41).

Як видно з вищенаведених даних, структура ціннісних орієнтацій психопатичних особистостей та контрольної групи мала однотипний характер. В ній відобразилась суб'єктивна значущість інтимно-особистісної сфери – цінності: «сімейне щастя», «здоров'я», «любов», «наявність вірних друзів». В той же час зафіксована низька значущість таких цінностей як «активне діяльне життя», «творчість», «краса природи та мистецтва». Порівняльний аналіз середніх значень показників цінності демонструє достовірні розбіжності відносно наступних цінностей: «здоров'я» (7.18 ± 0.37 ; 8.48 ± 0.6 ; $p < 0.05$); «краса природи та мистецтва» (4.42 ± 0.32 ; 2.39 ± 0.41 ; $p < 0.1$); «пізнання» (5.42 ± 0.29 ; 4.0 ± 0.52 ; $p < 0.02$); «творчість» (2.42 ± 0.28 ; 3.83 ± 0.56 ; $p < 0.05$). Суб'єктивна значущість цінності «здоров'я» була високою як для основної, так і для контрольної групи. Разом з тим мав місце достовірно більш високий середній показник преференції за цієї цінності в групі здорових особистостей. Що відображає недостатнє усвідомлення значущості цієї цінності психопатичними особистостями та відповідає стилям життя цих людей: численні черепно-мозкові травми, алкоголізація, наркоманія, наявність nelaкованих соматичних розладів. Дані результати розглядались нами як усвідомлені ієрархічні структури.

Відображенням неусвідомлюваних ієрархій цінностей з базового списку О.Б.Фанталової стали результати методики О.М.Еткінда. В групі правопорушників з особистісними аномаліями зафіксовані наступна середня ієрархія цінностей.

1. Здоров'я (2.61 ± 0.2);
2. Краса природи та мистецтва (2.72 ± 0.22);
3. Любов (2.82 ± 0.22);
4. Свобода (2.95 ± 0.24);
5. Активне діяльне життя (3.08 ± 0.24);
6. Сімейне щастя (3.08 ± 0.23);
7. Творчість (3.55 ± 0.25);
8. Впевненість в собі (3.72 ± 0.28);
9. Наявність вірних друзів (3.91 ± 0.28);
10. Матеріально забезпечене життя (4.03 ± 0.28);
11. Цікава робота (4.44 ± 0.28);
12. Пізнання (4.45 ± 0.25).

Аналогічна ієрархія для контрольної групи мала наступний вигляд:

1. Здоров'я (1.85 ± 0.17);

2. Краса природи та мистецтва (2.25 ± 0.24);
3. Любов (2.85 ± 0.3);
4. Активне діяльне життя (2.9 ± 0.32);
5. Творчість (3.0 ± 0.3);
6. Впевненість в собі (3.15 ± 0.27);
7. Наявність вірних друзів (3.2 ± 0.29);
8. Свобода (3.4 ± 0.28);
9. Цікава робота (3.9 ± 0.35);
10. Пізнання (4.1 ± 0.39);
11. Сімейне щастя (4.15 ± 0.33);
12. Матеріально забезпечене життя (4.6 ± 0.29).

Як видно, набір найбільш емоційно значущих цінностей для досліджуваних обох груп – ідентичний. Це цінності «здоров'я», «краса природи та мистецтва», «кохання». Порівняльний аналіз середніх рангів вищеназаних цінностей показав, що рівень їх неусвідомлюваного сприйняття мав суттєві розбіжності в основній та контрольній групах стосовно цінностей «здоров'я» та «краса природи і мистецтва», що відображає достовірно більшу емоційну привабливість цих цінностей для контрольної групи. Крім того, списки найбільш емоційно незначущих цінностей також продемонстрували високий ступінь співпадіння. Для основної групи це – «пізнання», «цікава робота» та «матеріально забезпечене життя». Для контрольної групи найменш неусвідомлювано привабливі цінності – «матеріально забезпечене життя», «сімейне щастя» та «пізнання». Таким чином, такі цінності як «матеріально забезпечене життя» та «пізнання» підсвідомо не сприймаються в якості значущих цінностей в обох групах. При цьому, правопорушники достовірно вище оцінюють привабливість цінності «матеріально забезпечене життя». Взагалі неусвідомлюваний рівень ставлення до основних життєвих цінностей у правопорушників-психопатичних особистостей та в контрольній групі мав багато спільного. В структурі ціннісних ієрархій досліджувані обох груп виокремлювали в якості значущих та незначущих практично аналогічні списки цінностей. Разом з тим у досліджуваних-правопорушників зафіксовано більш високий рівень преференції цінностей «матеріально забезпечене життя» та «сімейне щастя». У досліджуваних контрольної групи достовірно більш високий рівень преференції мав місце відносно цінностей «здоров'я», «краса природи та мистецтва», «наявність вірних друзів» та «впевненість в собі». Показники по цінностям «активне діяльне життя», «любов», «пізнання», «свобода» та «творчість» достовірних розбіжностей не мали.

Було проведено вивчення порівняльних характеристик ієрархій ціннісних систем, побудованих на основі усвідомлюваного та неусвідомлюваного виборів, що дозволило виокремити змістовні особливості як глибинного, образного, так і вербального рівнів ставлення до основних життєвих цінностей у правопорушників, котрі страждають різними формами особистісних розладів.

Результати порівняння ціннісних ієрархій за двома методиками для кожної групи подані в таблицях.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика ціннісних ієрархій за двома методиками для основної групи.

Місце	Неусвідомлюваний вибір	Усвідомлюваний вибір
1	Здоров'я	Сімейне щастя
2	Краса природи та мистецтва	Здоров'я
3	Любов	Наявність вірних друзів
4	Свобода	Любов
5	Активне діяльне життя	Впевненість в собі
6	Сімейне щастя	Свобода
7	Творчість	Матеріально забезпечене життя
8	Впевненість в собі	Пізнання
9	Наявність вірних друзів	Цікава робота
10	Матеріально забезпечене життя	Краса природи та мистецтва
11	Цікава робота	Активне діяльне життя
12	Пізнання	Творчість

Як видно з результатів, у правопорушників мали місце значні розбіжності в структурі ціннісних орієнтацій. Всі цінності займали різні позиції у вищенаведених ієрархіях. Однак, ступіні розбіжностей відносно тієї чи іншої цінності були різними. Разом з тим відносно цінностей «здоров'я» (1 та 2 місця), любов (3 та 4 місця), цікава робота (11 та 9 місця) зафіксовано близькі в результатах обох методик тенденції, а саме – висока суб'єктивна значущість цінностей «здоров'я», «любов» та низька суб'єктивна значущість цінності «цікава робота». Відносно інших цінностей зафіксовано значні розбіжності в результатах. Такий стан речей відображає високий ступінь дисгармонії між різними рівнями ціннісно-орієнтаційних відношень аномальних особистостей, котра, ймовірно, зумовлює внутрішню дисгармонійну позицію психопатичних особистостей в різних сферах життєдіяльності.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика ціннісних ієрархій за двома методиками для контрольної групи.

Місце	Неусвідомлюваний вибір	Усвідомлюваний вибір
1	Здоров'я	Здоров'я
2	Краса природи та мистецтва	Сімейне щастя
3	Любов	Любов
4	Активне діяльне життя	Наявність вірних друзів
5	Творчість	Свобода
6	Впевненість в собі	Впевненість в собі
7	Наявність вірних друзів	Матеріально забезпечене життя
8	Свобода	Цікава робота
9	Цікава робота	Пізнання
10	Пізнання	Творчість
11	Сімейне щастя	Активне діяльне життя
12	Матеріально забезпечене життя	Краса природи та мистецтва

Згідно результатів, представлених в таблиці, у досліджуваних контрольної групи виявлені достовірно менш значні розбіжності в ієрархіях ціннісних орієнтацій в порівнянні з основною групою. 25 % цінностей мали однакові позиції в усвідомлюваній та неусвідомлюваних ієрархіях. Відносно ще двох цінностей зафіксовано близькі тенденції. Однакові позиції мали цінності «здоров'я» (1 та 1 місця), «любов» (3 та 3 місця), «впевненість в собі» (6 та 6 місця). При цьому, як і в групі правопорушників мала місце висока суб'єктивна значущість даних цінностей. Щодо цінності «впевненість в собі» відмічена нейтральна позиція за результатами обох методик. Разом з тим, загальні тенденції до низької суб'єктивної значущості в свідомо не несвідомо побудованих ієрархіях цінностей зафіксовані відносно категорії «цікава робота» (9 та 8 місця) та «пізнання» (10 та 9 місця). Звертає на себе увагу той факт, що відносно цінності «здоров'я» за результатами обох методик мав місце більш високий показник суб'єктивної значущості в контрольній групі в порівнянні з правопорушниками з аномаліями особистості. Відносно цінності «краса природи та мистецтва» зафіксовано більш високий рівень суб'єктивної преференції за методикою «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» для основної групи, в той час як за результатами КТВ він достовірно був більш високим в контрольній групі. Стосовно цінностей «краса природи та мистецтва», «активне діяльне життя» та «творчість» мали місце загальні тенденції для досліджуваних обох груп, а саме: тенденція відводити цим цінностям більш високі місця в неусвідомлюваних ієрархіях цінностей при наданні їм низького статусу в ситуації усвідомлюваного вибору. За іншими цінностями типових закономірностей не виявлено.

Висновки. Проведене психологічне дослідження дозволило встановити наступні дані: результати аналізу свідчать про наявність загальних тенденцій відносно усвідомлюваного та неусвідомлюваного рівнів ціннісних утворень в досліджених групах. В якості специфічної особливості системи ціннісних утворень у правопорушників – аномальних особистостей зафіксовано достовірно більший рівень розбіжності між усвідомлюваним та неусвідомлюваним аспектами системи цінностей. Той факт, що виявлені особливості глибинного рівня відношень до провідних людських цінностей не завжди можуть бути усвідомлені особистістю, внаслідок чого залишаються недосяжними для вербалізації, зумовлює дисгармонію між свідомим та несвідомим аспектом цих відношень. Ця дисгармонія відображає низьку повноту свідомості аномальної особистості, котра зумовлюється особливостями когнітивної сфери психопатичних особистостей, зокрема, не сформованістю навичок роботи з власними змістовними утвореннями, а також слабкістю рефлексії та самоаналізу. Результатом чого є недостатня потенційна здатність ціннісних орієнтацій відігравати роль змістовних регуляторів життєдіяльності аномальних особистостей.

Література

1. Зотова О.И. Проблемы отклоняющегося поведения / О.И.Зотова // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 343-365.
2. Зябкина И.В. Нарушения волевой регуляции деятельности у больных шизофренией и психопатических личностей / И.В.Зябкина // Вопросы психологии. – 1995. - №5. – С.116-133.
3. Кудрявцев И.А. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками / И.А. Кудрявцев, Ф.С.Сафуанов, Ю.А.Васильева // Журнал неврологии и психиатрии. - 1985. - №12. – С.1837-1842.
4. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов / Е.Б.Фанталова // Психологический журнал. – 1992. – Т.12, №1. – С.107-117.
5. Шестопалова Л.Ф. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушений механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправные действия / Л.Ф.Шестопалова, Т.А.Перевозная // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 1999. - № 2. – С.81-92.
6. Шестопалова Л.Ф. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами

и склонностью к противоправному поведению / Л.Ф.Шестопалова, Т.А.Перевозная // Психологический журнал. – 2003. – Т.24. – №3. – С.66-71.

7. Эткинд А.М. Цветовой тест отношений и его применение к исследованию больных неврозами / А.М.Эткинд // Социально-психологические исследования в психоневрологии. – Л., 1980. – С.110-114.

Literatura

1. Zotova O.I. Problemy otklonjajushhegosja povedenija / O.I.Zotova // Psihologicheskie problemy social'noj reguljacji povedenija. – M. : Nauka, 1976. – S. 343=365.

2. Zjabkina I.V. Narushenija volevoj reguljacji dejatel'nosti u bol'nyh shizofreniej i psihopaticeskikh lichnostej / I.V.Zjabkina // Voprosy psihologi. – 1995. – №5. – S.116-133.

3. Kudrjavcev I.A. Osobennosti reguljacji dejatel'nosti psihopaticeskikh zichnostej smyslovymi (motivacionnymi) ustanovkami / I.A. Kudrjavcev, F.S.Safuanov, Ju.A.Vasil'eva // Zhurnal nevrologi i psihiatrii. – 1985. – №12. – S.1837-1842.

4. Fantalova E.B. Ob odnom metodicheskom podhode k issledovaniju motivacii i vnutrennih konfliktov / E.B.Fantalova // Psihologicheskij zhurnal. – 1992. – Т.12, №1. – S.107-117.

5. Shestopalova L.F. Osobennosti cennostno-smyslovoj sfery i narushenij mehanizmov social'noj adaptacii u psihopatov, realizovavshih protivopravne dejstvija / L.F.Shestopalova, T.A.Perevoznaja // Zhurnal psihiatrii i medicinskoj psihologi. – 1999. – № 2. – S.81-92.

6. Shestopalova L.F. Cennostno-smyslovaja sfera lichnosti so specificheskimi rasstrojstvami i sklonnost'ju k protivopravnomu povedeniju / L.F.Shestopalova, T.A.Perevoznaja // Psihologicheskij zhurnal. – 2003. – Т.24. – №3. – S.66-71.

7. Jetkind A.M. Cvetovoj test otnoshenij i ego primenenie k issledovaniju bol'nyh nevrozami / A.M.Jetkind // Social'no-psihologicheskie issledovanija v psihonevrologi. – L., 1980. – S.110-114.

Відомості про авторів

Барінова Наталія Вікторівна, доцент кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент.

Ван Сяо Лун, аспірант кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Демкова Дар'я Тимофіївна, аспірант кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Дин Шао Цзе, аспірант кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Заїка Євген Валентинович, доцент кафедри загальної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент

Запорожець Тетяна Олександрівна, аспірантка кафедри авіаційної психології Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Зубрицька Альона Олегівна, студентка V курсу факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Кочарян Ігор Олександрович - доцент кафедри психологічного консультування і психотерапії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент.

Кочарян Олександр Суменович, завідувач кафедри психологічного консультування і психотерапії, професор кафедри психологічного консультування і психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук, професор.

Лантінов Ярослав Олександрович, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент.

Лапшинська Галина Михайлівна, аспірант кафедри психології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Лубенець Сергій Васильович, доцент кафедри менеджменту соціокультурної діяльності Харківської державної академії культури, кандидат технічних наук.

Макаренко Амалия Олексіївна, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ», кандидат психологічних наук.

Павленко Анна Володимирівна, студентка V курсу факультету психології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Павленко Оксана Володимирівна, асистент кафедри педагогіки та психології Маріупольського державного університету

Пантюх Марія Анатоліївна, студентка V курсу факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Перевозна Тетяна Олексіївна, доцент кафедри соціальної психології Харківської державної академії культури, кандидат психологічних наук, доцент.

Петрова Лариса Геннадіївна, викладач кафедри психології Університету економіки та права «КРОК».

Підбучька Ніна Вікторівна, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», кандидат педагогічних наук, доцент.

Пляка Любов Володимирівна, практичний психолог вищої категорії Національного фармацевтичного університету, доцент кафедри педагогіки та психології, кандидат психологічних наук, доцент.

Поліванова Олена Євгенівна, доцент кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент.

Пушкін Олександр Анатолійович, практичний психолог Комунальна установа «Ржавецький психоневрологічний інтернат»

Свинаренко Юлія Валеріївна, аспірант кафедри психологічного консультування і психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Селезньова Ольга Станіславівна, викладач кафедри психологічного консультування і психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сухаревська Олена Олександрівна, методист управління освіти Дарницької районної в місті Києві державної адміністрації, науковий кореспондент лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

Тиньков Олександр Михайлович, доцент кафедри психології НАУ «ХАІ» кандидат психологічних наук, доцент.

Туренко Римма Леонардівна, старший викладач кафедри англійської мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Ушакова Владислава Романівна практичний психолог перинатальної жіночої консультації Міського клінічного пологового будинку № 2 м.Сімферополя.

Фаворова Катерина Миколаївна, аспірантка кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології, старший викладач кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ».

Філоненко Євгеній Олександрович, студент V курсу факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Фролова Євгенія Валеріївна, доцент кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент.

Харцій Олена Миколаївна, доцент кафедри соціальної психології Харківської державної академії культури, кандидат психологічних наук.

Штепа Олена Станіславівна, доцент кафедри психології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат психологічних наук.

Яковенко Олена Константинівна, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ», кандидат психологічних наук, доцент.

Яновська Світлана Германівна, старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Правила оформлення статей для фахового збірника «Вісник Харківського національного університету. Серія Психологія»

Відповідно до постанови Президії ВАК України №7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань. Внесених до переліків ВАК України» при підготовці статей до фахового збірника слід дотримуватися таких вимог:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел у транслітерації (література оформляється відповідно до вимог ВАКУ)

До редакції подаються паперова та електронна версії статті. Обсяг статті – 8 – 12 сторінок.

Електронна версія подається до редакції у форматах *.doc та *.rtf, яку необхідно надіслати на адресу:

yanovskaya_s@mail.ru. Шрифт Times New Roman, 14 кегль, через півтора інтервали. Поля: зверху – 2 см; знизу – 2 см; ліворуч – 2 см; праворуч – 1 см. Папір – А4. В тексті статті **забороняється використовувати об'єкти WordArt, автофігури, кольорові діаграми та графіки, кольорові фотографії**. Усі схеми мають бути у форматі jpg.

Перед статтею подаються: УДК, назва статті, прізвище та ініціали - українською та англійською мовами; анотації та ключові слова - російською, українською та англійською мовами. Викладення матеріалу в анотації повинно бути стислим і точним (від 500 знаків і більш). Належить використовувати синтаксичні конструкції, притаманні мові ділових документів, уникати складних граматичних зворотів, необхідно використовувати стандартизовану термінологію, уникати маловідомих термінів та символів. **Використовувати для перекладу комп'ютерні програми заборонено**. Список літератури (оформлений відповідно до останніх вимог ВАК) та транслітерація цього списку (латиниця, а не переклад).

Структура текстового документу зі статтею, що подається до Вісника має бути наступною:

УДК	НАЗВА СТАТТІ (тільки прописними буквами) ARTICLE TITLE (only capital letters)	Прізвище І.Б. N.F. Surname
Назва та анотація українською мовою (<i>першою повинна бути анотація на тій мові, на якій написано текст статті</i>)		
Ключові слова українською мовою		
Назва та анотація російською мовою		
Ключові слова російською мовою		
Назва та анотація англійською мовою		
Ключові слова англійською мовою		
Текст статті		
...		
Література		
1. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с. 2. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – 3-е изд. СПб. : Питер, 2009. – 384 с. 3. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 571 с.		
Literatura		
1. Hryshyna N. V. Psykholohyya konflykta / N. V. Hryshyna. – 2-e izd. – SPb. : Pyter, 2008. – 544 s. 2. Emel'yanov S. M. Praktykum po konflyktolohyy / S. M. Emel'yanov. – 3-e yzd. SPb. : Pyter, 2009. – 384 s. 3. Kupreychenko A. B. Psykholohyya doveryya i nedoveryya / A. B. Kupreychenko. – M. : Yzd-vo «Instytut psykholohyy RAN», 2008. – 571 s.		

До статті також **окремим файлом** додаються рецензії та довідка про автора (вказуються прізвище, повні ім'я та по-батькові автора, установа, посада, науковий ступінь та наукове звання, контактний телефон та адреса) - українською та англійською мовами.

Редакція залишає за собою право не друкувати статтю в разі невиконання вищевикладених правил

Наукове видання

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 1121

Серія “Психологія”

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання: Севост'янов П.О.

Підписано до друку 09.10.2014 р. Формат 64x80/8.
Папір офсетний. Друк ризограф. Ум. друк. арк.21,06. Обл-вид. арк.24,49.
Тираж 100 пр. Ціна договірна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
Видавництво.

Надруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Петров В.В.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 778-60-34
e-mail:bookfabrik@rambler.ru
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 24800000000106167 від 08.01.2009